

04054
A M. KIR. FERENC JOZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JOZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

MÁSODIK ÉVFOLYAM

1942

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOMJEGYZÉK

Bogner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása	187
Csefíkó Gyula: Ha még egyszer azt üzeni... (A Kossuth-nóta eredetéhez.)	1
Gunda Béla: Nyestezés az Ormánságban	143
Gyallay Domokos: A virgás vége	16
Horger Antal: Ordináré, okuláré. 151. — Szövérfi. 153. — Billog. 177. — Csuha.	230
Mészöly Dezső: Villon Magyarországon	51
Mészöly Gedeon: Ráröffenek, összeröffenek. 12. — Zsoldos Ignác a »Falu jegyzője«-ről és Rózsa Sándorról. 32. — Das Reisetagebuch des Grafen Joseph (I.) Teleki über deutsche Städte 1759—1761. 40, 223. — Az »Ó-magyar Mária-siralom« betűjének értelmére vezérlő kalauz. 155, 234. — Archaizálás. 180. — A sújtás szó eredete. ..	183
Nagyborosnyai K.: A cigányok szerepe az oláh népiség és nemzet kialakulásában	19
Szabó T. Attila: Néhány adat a Hintómezőhöz.	240

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(Összeállította: Szabóné dr. Kispál Magdolna.)

Nincsenek fölvéve azok a szerb jövevényszavak, melyek a szerb meg-
szállás ideje alatt kerültek a bácskai magyarok nyelvébe, l. 187 kk.

- alom, elēm 234 k.
 belecsapáz nr.¹⁾ 143
 bélyög 177 kk.
 billog 177 k.
 böködő nr. 143
 csapája nr. 143
 csavar 231
 csiva 231 k.
 csóva 230, 233
 csóvál 231
 csuha 230 kk.
 csuhaj ~ csuháj ~ csuhéjj 231 kk.
 elkanyargat (káromkodást) 184 k.
 elkerít (káromkodást) 184 k.
 elszontyorodik 239
 ez bu thuruth ÓMS 156
 gletecsóré nr. 23 k.
 gyámító nr. 145
 hangváltozás: cs-> s- 231 / -h->
 -v- 232 / -ik> -ék 236 / -o->
 -a- 234, 235 / -o-> -ó- 230 /
 -o-> -u- 230 / -u-> -o-> -a-
 236 / -v- > -h- 230
 Híntóája hn. 240
 Híntós hn. 241
 hioll ÓMS 156
 hul ÓMS 157
 huztuzwa ÓMS 157
 hyul ÓMS 156
 kampó nr. 144
 kurvanyáz 183 kk.
 kyniuhhad ÓMS 156
 kynzassal ÓMS 157
 leg ÓMS 157
 -r finn tárgyrag 235
 nyestéz nr. 143
 nyestező vella nr. 143, 144,
 nyomasz, bele- nr. 143
 nyomát felvette nr. 143
 okuláré 151
 ordináré 151
 összeröffenek 12, 14
 pityérög 239
 pöcök nr. 145
 pöfed ~ pöffed 237
 pöffeszekdik 237
 pöfög 237
 qui ÓMS 156
 rágalmaz 180. k.
 ráröffenek, 12, 14
 s- ~ sz- 236
 Scegenul ÓMS 156
 Sckoitasch (német) 186
 sepedyk ÓMS 156, 236 kk.
 sir (ige) 234, 238
 soklás 239
 soutache (francia) 186
 suadalom suhadalom 185
 suh 231 k.
 suha 231
 suhintás 185
 suhogás 185
 suhogó 185
 sujt 185
 sújtás 183 kk.
 syrolm ÓMS 234 k.
 syrolmol* 235 k.
 szakasztás nr. 148
 szépög 237 kk.
 Szoárd > Zoárd 154
 Szövérd hn. 154
 Szövérfi 153 k.
 -t magyar tárgyrag 235
 therthetyk ÓMS 156
 thudothlon ÓMS 235
 tud 235
 ualallal ÓMS 156
 -val, -vel 235
 vándorcigány nr. 23
 virgás 16
 Virgó hn. 16
 vol- ~ val- 234
 volek ÓMS 234
 wkleue ÓMS 157
 zekog 239

1) nr. az illető szó, illetve kifejezés néprajzi értelmezését jelöli.

NÉVMUTATÓ

(Összeállította: Szabóné dr. Kispál Magdolna.)

Arany János 106 k, 184 Babits Mihály 82 k. Baboss R. Ernő 185 Baksay Sándor 3 kk. Bárczi Géza 183, 185 B. E. (Bányai Elemér) 1 Benedek Marcell 81, 83 Bielenstein, A. 148 Birkás Géza 81 kk. Boileau 68 k. Călinescu, R. I. 148 Csokonai Vitéz Mihály 184 Czuczor-Fogarasi 183, 237 Eckhardt Sándor 100 Eötvös József 32 k. Erdélyi János 68 Erdélyi József 180 Erdődy János 129 Faludy György 64 kk., 98 kk. Földes Mihály 129 Fuchs Dávid 236 Gérecz Károly 75 kk. Gergely Béla 241 Gombocz Zoltán 156, 177, 234 Gönyey Sándor 147 Haraszi Gyula 78 kk., 83 Herczeg Ferenc 180 H. Kún Tibor 230 Horger Antal 185, 234 Horváth Béla 123 kk. Horváth János 155, 158, 173 kk. Jorga, N. 21 Józsa Gerő 240 k. József Attila 87 kk. Just Béla 102 kk., 122 Kardos László 101 k., 107 k., 115 Kis Batori József 185 Kiss Géza 143 Klemm Antal 234 Kodolányi János 180 kk. Kosztolányi Dezső 92 kk. Lendvai István 181 Lovas Rózsa 180 Lovass Gyula 101, 108	Maderspach Viktor 147 Mann, Thomas 115 Manninen, I. 147 k. Melich János 236 Mészöly Gedeon 157, 234 kk., 240 Miskolczy Gáspár 12 Móricz Zsigmond 32 Négyesy László 239 Németh Gyula 154 Nisard 68 kk., 84 Pais Dezső 158 Pais-Horváth 236, 239 Pák Dienes 147 Pálóczi Horváth Lajos 181 Páriz-Pápai 183 Petőfi Sándor 194 Radó Antal 70 Ridinger, J. E. 148 Rózsa Sándor 32 kk. Schwindt, T. 147 Simonyi Zsigmond 235 Sirelius, U. T. 147 Szabó Lőrinc 91 k., 101 kk., 122 k. Szabó T. Attila 16 Szaecvay Sándor 12 Szalay Jeromos 83 k. Szász Béla 67 Szász Károly 68 kk., 84, 86, 105, 107 Szerb Antal 82 k. Szily Kálmán 185 Szinnyei József 236 Teleki József 40 Térey Sándor 94 kk., 116 k. Tenelli Sándor 81 Tóth Árpád 84 kk. Vas István 102, 116 kk. Vikár Béla 92 Villon, François 51 kk. Viski Károly 147 Vlahović, M. S. 148 Wirth, A. 20 Zsirai Miklós 236 Zsoldos Ignác 32 kk.

Ha még egyszer azt üzeni . . .

(A Kossuth-nóta eredetéhez)

Népdalgyűjteményeink szerint a Kossuth-nóta több-kevesebb strófaból áll, de legáltalánosabban ismert közölök az a versszak, hogy

Kossuth Lajos azt üzente,
Elfogyott a regimentje.
Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni.

Ha manapság a Kossuth-nótát emlegetjük, mindenki erre a szakaszra gondol elsősorban, vagy talán csupáncsak erre.

A Kossuth-nóta eredetének kérdésével többen foglalkoztak, a nélkül azonban, hogy megnyugtató eredményre jutottak volna. A Független Magyarország 1908-i évfolyamában B. E.-nek (Bányai Elemér) egy erős kritikai érzékkel megírt tanulságos értekezése ismerteti ennek a népszerű dalunknak keletkezéséről addig fölmerült véleményeket. Ezek a helyet illetőleg Szegedhez (Káldy Gyula), Ceglédhez (Jókai), Nagysallóhoz (l. alább), Gyomárhoz (Ethn. 1902., 143.), vagy Inkey Kázmér honvédőrnagynak 1849 februárjában Selmecre menetelő zászlóalja útjához (Egressy Ákos) fűzik a nóta eredetét. Szerzőjéül pedig vagy Kelenen Móric egykori ítélőtáblai tanácsvezető bírót nevezik meg, vagy az Inkey-zászlóalj egy költői lelkületű, de ismeretlen nevű honvédjének a szerzőségét óhajtják bizonyítani, vagy a nagysallói legényekét.

Régibb népdalgyűjteményeink szerint ismerték a Kossuth-nótát az Alföldön, Dunántúlon, a Székelységben, Erdélyben stb., de — amint B. E. helyesen megjegyzi — ez csak azt bizonyítja, hogy a gyűjtők hol hallották, hol jegyezték fel. Ebből azonban a nóta keletkezésének helyére nézve nem lehet levonni semmi komoly következményt. Legmegbízhatóbb adatnak B. E. azt az egykorú (1848 dec. 17-ről keltezett) közlést tartja, mely a Bajza József-szerkesztette Kossuth Hírlapjában jelent meg és azt állítja, hogy a Kossuth-nótát a nagysallói földműves legények csinálták, ők énekelték először ezzel a fentitől kissé eltérő szöveggel:

Kossuth Lajos azt izente,
Nincsen elég regimentje;
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni.

Ez a hírlapi közlés azonban, bármily hitelesnek látszik is, legföljebb arról tanúskodik, hogy — amint B. E. szintén helyesen mondja — a Kossuth-nótát 1848 december havában már ismerték Nagysallón; de hogy akár a szöveg, akár a dallam, vagy esetleg mind a kettő csakugyan ott termelt volna, arra semmi bizonyítékot nem ad.

Én azt hiszem, hogy akkoriban nemcsak Nagysallón ismerték a Kossuth-nótát, vagy legalább is az eddig idézett versszakot, hanem másfelé is szerte az ország magyarság-lakta vidékein. Énekelni pedig akkor kezdtek újra, egyidőben és egymástól egészen függetlenül hazánk számos helyén, mikor Kossuth 1848 szeptemberében izzó szónoklataival fegyverbe szólította a nemzetet. A Kossuth-nótának ugyanis könnyű volt megszületnie. Csak annyit kellett tenniök a hazafias érzéstől föllekesült tömegeknek, hogy Kossuth nevét illesszék bele egy régibb, jól ismert szövegbe, amelyből azután mindjárt Kossuth-nóta lett.

Az ilyen névcsere vagy névhelyettesítés nem ritka a népköltészet bizonyos termékeiben; az uralkodó, hadvezér, parancsnok személyét is emlegető katonadalokban pedig egészen gyakori jelenség. Van pl. egy régi katonadalunk, mely azt mondja, hogy

Szabadulnánk, ha lehetne,
Ha József császár engedne.
- Szabadságunk el van zárva
József császár ládájába.

Magy. Népkölt. Gyűjt.: Székelyföldi gyűjtés 199.

Ebbe a szövegbe később Ferenc császár neve került bele (uo. 185), még később I. Ferenc József: „Szabadságom el van zárva. Ferenc József ládájába“, magam is daloltam rekrutakoromban. Van egy másik példa: Kossuth Lajos édesapám, Felesége édesanyám, később: Ferenc Jóska édesapám, Felesége édesanyám. A *Kossuth Lajos azt üzenté*-t a mult világháború elején így énekeltek: *Ferenc Jóska azt üzente*, legutóbb meg így: *Horthy Miklós azt üzente*. Szóval a katonaeletnek dalba kívánczozó mozzanatai nagyjában azonosak maradnak, de az uralkodók, feljebbvalók változni szoktak és a régiek neve helyett az újaké kerül a nótába.

A szabadságharc kezdetén természetesen nem dalolhatták Kossuthról azt, hogy elfogyott a regimentje, mert hisz akkor még nem is volt neki. Az ő regimentjei csak az 1848 őszen tett toborzó útja után kezdenek megalakulni. Azért mondja a nagysallói

szöveg tudatos változtatással és a valósághoz híven, hogy *nincsen elég regimentje*, jól tudván, hogy ami nem volt, nem fogyhatott el. És valószínűleg ezért írja Jókai mintegy szövegmagyarázatul: „Az a dal, hogy

Lajos bácsi azt izente,
Elfogyott a regimentje.

mint elbúsult hangulata is mutatja, már a hadjárat vége felé keletkezett“ (Osztr.-magy. monarchia: Magyarország I., 355). Ez azonban csak afféle utólagos okoskodás (máshol mást mond Jókai), meg azután fölösleges is. Mert azt, hogy valaki azt üzente, hogy megfogyatkoztak az ezredei, már jóval a szabadságharc előtt énekelték, de világos, hogy nem Kossuthról, hanem másról, akinek hosszantartó háborúi folyamán csakugyan többször is elfogyott a regimentje.

Hogy erre a föltevésre jó okunk van, arra nézve hadd tanúskodjék mellettünk népünk és népi költészetünk nagy ismerője, Baksay Sándor. A *Dáma* című kitűnő történeti körképében olvassuk (100. l.), hogy a pécsi egyetem hadbavonuló diákjai ezt a nótát énekelték pár nappal a mohácsi vész előtt:

Török császár azt izente,
Magyar király térdepelj le.
Ha még egyszer azt izeni,
Mindnyájunknak el kell menni.¹

Ehhez a kis vershez a következő jegyzetet fűzi Baksay: „Az idősebb nemzedék jól tudja, hogy ez nem anachronistikus plágium. A *francia háborúkban széltére járta*, s ki tudja, mikor támadhatott.“

Hát ha plágium nincs is a *Dáma* idézett soraiban, de anachronismus van. A pécsi egyetem diákjai ugyanis már csak azért sem énekelhették ezt a nótát, de mást sem, mert a Nagy Lajos-alapította főiskola, első egyetemünk, már a mohácsi veszedelem előtt százegynéhány esztendővel megszűnt. Ezt vagy nem tudta Baksay, vagy ha tudta, a költői alkotás hevében megfeledkezett róla. Azonban annál jobban tudta azt, amit az ő korabeli idősebb nemzedék is jól tudhatott: hogy a Kossuth-nóta említett szakasza nem az 1848/49-i szabadságharc idejében keletkezett, hanem már jóval előbb ismeretes volt, énekelték is országosan,

¹ Én huztam alá; én emeltem ki a többi idézetben is egyes részeket.

csakhogy nyilvánvalóan Kossuth nevének említése nélkül.² Baksay csak a kelletténél nagyobb történelmi távlatot adott neki akkor, mikor a mohácsi vész korába helyezte. Hogy minél inkább odailljék, a török császár szájába adja az izenetet, mely azonban nem elfogyott regimentekről beszél (a *regiment* szó akkor még nem is volt meg nyelvünkben), hanem a magyar királyt szólítja fel gyáva meghódolásra. Az a plágium-vád, amely ellen Baksay eleve tiltakozik, legföljebb a nóta két utolsó sora miatt illethetné őt (de valójában nem illetheti), mert az avatatlanok előtt úgy tűnhetnék fel, mintha a Kossuth-nótából vette volna.

Kétségtelen, hogy az az idősebb nemzedék, amelyre Baksay az esetleg felmerülő váddal szemben mint tanúbizonyságra hivatkozik, csak a Napoleon elleni francia háborukra emlékezhetett. Ezekre több régi népdalunk is utal (l. népkölt. gyűjteményeinket). A hosszantartó és súlyos emberáldozattal járó francia háborúk éveiben Ferenc királyunk többször is megszorult katonaság dolgában. A nemesi felkelést négy ízben kellett hadba szólítani, utóljára 1809-ben, és a nemesség mindannyiszor készséggel eleget tett az 1222. évi aranybulla 7. pontja azon rendelkezésének, hogy: „Ha Kedygh az Orzagrah ellensegh jewne az *Nemessegh tartozek fel tamadny es myndnyagan hadba mennyi*” (Az aranybulla XVI. századi magyar fordításából. MNy. II. 451.). Azonban a király sűrűn toboroztatott is megviselt hadsergének kiegészítésére. Ahogy az egykorú nóta mondja:

Elküldötte Ferencz császár
Nyalka verbunkját,
Kitétette az utczákra
Vörös zászlóját.

Vikár B.: A magy. népkölt. rem. II., 190.

Nyilván az ő korából való ez a kúnsági toborzó dal is:

Áll a verbunk, tánczoljunk,
Nosza, kún legények!
Tele csordultig borral
Állnak az edények.
Pántlikát kalapunkra
Majd osztogatnak,

² Vö. ehhez a következőket: »Érdekes dologot említett fel Pikó Béla, a gyomai küldöttség vezetője, Kossuth Ferencz üdvözlése alkalmából. Kimutatta, hogy a Kossuth-nótát elsőízben Gyomán énekelték, ottan is dalosították meg a *Kossuth-vers szövegét, mely a nép körében már régebben ismeretes volt*, — abból az alkalmából, midőn a szabadságharc kitörése után a tanyai legényeket verbuválták» (Budapesti Hírlap 1901. nov. 23., vö. Előhn. 1902, 143).

Mentét, dolmányt és nadrágot

Hozzánk szabatnak.

Itt állnak a lovak is

Készen abrakolva,

Melyek a magyar legényt

Hordozzák tánczolva;

Ha sebesít sok franczot

Az én jobb karom,

Akkor mondja jó királyom:

Édes magyarom!

Benedek E.: A magy. népkölt. gyöngyei 115.

A toborzások eredményeként sok magyar legény dalolhatta magáról:

Beállottam katonának,

Ferenc császár huszárjának.

Bizonyosnak tartom, hogy abban a nemzeti lelkesedéssel, hazafias kötelességtudással, a királyhoz való hűséggel telített és háborús mozgalmakban annyira gazdag időben, amikor a katonánótáknak nagy keletük lehetett, már azt is énekelték, hogy

Ferenc király (vagy császár) azt üzenete,

Elfogyott a regimentje.

Ha még egyszer azt üzeni

Mindnyájunknak el kell menni.

Nagyon valószínű, hogy ez lehetett az a nóta, amely Baksay szerint a francia háborúban széltére járta, és amelyre az ő korabeli idősebb nemzedék még jól emlékezhetett, mint az insurgensek és toborzók nótájára. Ez lehetett az a nép körében már régebben ismeretes vers, melyet állítólag Gyomán dalosítottak meg, és amelyből később a Kossuth-nóta származott.

Hogy mikor lámadhatott ez az elsődleges szöveg? Talán igaz van Káldynak abban, hogy a Kossuth-nóta dallama a kurucorból való. Szövegét azonban, illetőleg a szövegnek a fentiekkel egyező részét nem merném olyan messziről keltezni. Csak az a nóta szállhatott örökségképen a későbbi nemzedékekre, mely az elődök ajkán népszerű volt. Ha már a kurucok is széltére énekelték volna, akkor bizonyára megtalálnánk a kuruc költészet írott emlékeiben. De ott nyoma sincs. A kalapos király idejében aligha keletkezhetett. Generális vagy részleges insurrectio volt ugyan néhányszor Mária Terézia korában is, de akkor inkább így szólt a nóta:

Generális insurrectió

— 1740³ —

Megbolondult a világ,
Fegyverben az ország,
Elmúlt már a békesség,
Támadt sok ellenség.
Összevesztek királyok,
Nagy hatalmas országok,
Úri méltóságok.

Szegény magyar nemzet is
Bánatját újítja:
Mert királyné asszonyunk
Táborban hivatja.
Készül minden vármegye
Az országnak jobb része:
Mert kénytelen véle!

Thaly: Vit. Énekek I., 270.

Mindezt figyelembe véve: a mai Kossuth-nótának legfelül idézett strófája abban az időben keletkezhetett, amelyet a legré-gibbnek tekinthető — igaz, hogy csak kikövetkeztetett — szöveg maga is megnevez, vagyis mikor Ferenc király azt üzenté, elfogyott a regimentje. Eleinte valószínűleg insurgens-nóta volt, később háborús nóta vált belőle.⁴ Szerzőjét, ha reményünk volna rá, hogy megtalálhatjuk, a nemesi felkelők sorában kellene keresnünk. Azonban azt hiszem, hogy — mint számtalan más népdalunké — örökre ismeretlen marad.⁵

De akár Ferenc király háborúi folyamán keletkezett, akár — ami szerintem nem valószínű — előbb, egy dolog egészen bizonyos: ezt a két sorát ugyanis, hogy *Ha még egyszer azt üzeni, Mindnyájunknak el kell menni*, az utódok sajnálatosan félreértették és néha rosszindulatból csúfondárosan, másszor meg jó-hiszeműleg ugyan, de némi röstelkedéssel emlegetik. Szinte már szállóige lett belőle.

³ Ez az évszám téves, mert 1740-ben nem volt generális insurrectio, még részleges sem.

⁴ Az *Áldor Imre és Ormódi Bertalan* szerkesztésében megjelent Kossuth-Album Verbungos dal 1848. cím alatt közli a Kossuth-nótát.

⁵ Hogy a *Kossuth Lajos azt üzenté*-t Balkányi Szabó Lajos debreceni ügyvéd, később debreceni bíró (1823—1889) írta volna (vö. Pintér J.: A magy. irod. tört. kk. II., 343; Ványi F.: Magy. irod. lex. 110. és 483), az épp olyan mese, mint Kelemen Móric gondosan titkolt álmitólágos szerzősége (l. B. E. id. dolg.)

Jól emlékszem, több mint négy évtizeddel ezelőtt, süldődiák koromban, az akkor még nagyobb lánggal lobogó Kossuth-kultusznak egy rajongója, aki úgy tudta, hogy a Kossuth-nóta szövegestül-dallamostul szegedi termés, fájó szívvel panaszolta, hogy imé „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa“ számára is két üzenetet kellett küldenie Kossuth apáinknak, és csak akkor gondoltak rá a jó szegediek arra, hogy mindnyájuknak el kell menniök. Mások meg, akik a magyar ember természetének nem éppen síma kákáján a meglévőknél is nagyobb számú csomót szeretnének kitapogatni, túlzott óvatosságot, kishitű tartózkodást, a lomhaság nehezen mozdulását, a Pató Pálok ej, ráérünk arra még-jét látják abban a két sorban. „Ha nem így volna, — mondogatják — miért vártak volna újabb üzenetre?“

Egy már elhunyt érdemes történetírónk, Márki Sándor szintén zokon veszi, hogy „Árpád után majdnem ezer esztendővel a magyar is arra várt, hogy Kossuth Lajos még egyszer izenjen, kell-e már mennie“ (A Magyarság c. napilap egy vezércikkében). Friedrich István is habozásnak, késedelmeskedésnek gondolja a második üzenet várását: „A kiszagdák tehát akcióba lépnek. Nem most azonnal hübelebalázs módra, hanem majd ha itt lesz az ideje... Ha nagyatádi Szabó István szelleme üzeni fog nekik. De akkor is majd csak a második üzenet számít. Mert a Kossuth-nóta is azt mondja: „ha még egyszer azt üzeni, mindnyájunknak el kell menni.“ Tehát sohasem azonnal, hanem csak akkor, ha már a második üzenet is megérkezik.“ (Pesti Napló 1931. dec. 25.). Szabó László diákkori emlékeiről írva, elmondja, hogy „miután a leglelkesebben élénkeltek azt a szép dalt, hogy

Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni...

megkérdeztem, hogy miért kell még egyszer üzeni, miért nem megyünk már az első üzenetre“. (Délmagyarország 1928. febr. 10.)

Lám, tudós, politikus, író egyaránt megütközik ezen a két soron és mintegy vétkül róják fel a magyarságnak, hogy olyan fontos dologban, mint amilyen a haza védelme, kétszeri üzenetre várt. No ha ez hűn, akkor bizonyára az erények lajstromába írandó, hogy a magyar embert, legalább is régente, egy sokkal kellemesebb időtöltésre: ebédre is kétszer kellett hívni.

Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem beszéli el önéletrésésében, hogy mikor 1630-ban Bécsben járt, ebédre hívta őt comes de Tristein (gróf Dietrichstein) másnap tíz órára. „Eljűvén az idő, az magyar szokás szerint szállásomon várom vala az újabb hivatalt, kiben semmi sem telék.“ Alkalmasint azért nem,

mert német szokás szerint csak egy meghívást szoktak küldeni. S így Kemény János melléje esvén a német gróf ebédjének, Bottyáni Ádám uramhoz hívatott meg, de ide már csakugyan másodszer, mert az első „hívatalt“ éppen Dietrichstein korábban érkezett meghívása miatt nem fogadhatta el, s „őt — amint nagy elégedetten megjegyzi — valóban magyar módon lakánk.“ A Keménytől említett magyar szokásra utal Gulácsy Irén Fekete völegények c. történeti regényének következő helye: „A kétszeri meghívásban hiba ne essék, mert akkor hiába terítjük itt az asztalt“. (44. l.) Sőt ebédhez ülven, meg kellett várni a második kínálást, csak azután nyúlhatott ételhez az illedelmet tudó vendég. Dugonics mondja: „Egy szegény vándorló kis deákot ebédre híttak egy házban. Ez az akkori szokást jól tudván, megköszönte az első kínálást és a másakra várakozott.“⁶ De hogy más-szor nem kínálták, így szólla: előbb valamit mondottak az urak“ (Péld. I., 7. l. jegyzet). Amint Takács Sándor írja, „lakodalomra négyszer hívták meg a vendéget. Mikor Bejczy alispánt csak egy levéllel hívták lakodalomra, 1571. december 6-án ezt írta Batthyánynak: „Régente négy levéllel hívtak menyegzőre;“⁷ akit kétszer híttanak, az oda nem ment; azért efféle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek.“ (A régi Magyarország jókedve, 109. l.)

De abban a két verssorban, melynek eredetét és igazi jelentését az alábbiakban meg akarjuk magyarázni, nem evésről-ivásról, vendégségről, lakodalomról van szó, hanem véres vitézi próbáról: háborúról. Ahhoz is kétszeri üzenet kellett volna, hogy magyarjaink hadra keljenek? Erre a kérdésre megadják a feleletet a régiek hadbahívó parancsolatai. Lássunk hát közülök néhányat!

Az 1597. évi gyulafehérvári országgyűlés rendelkezése szerint mivel „az üdőnek háború állapotja azt kívánja, végeztük, hogy amint ennek előtte ezután is minden ember személyébe és jószágáról mind lovagjával, gyalogjával és jószágga huszadjával oly készülettel legyen, hogy valamikor az szükség kívánja és ő felsége parancsolja, mindjárt felülhessen, és oda mehessen, a hova kívántatik.“ (Erd. Orsz. Gyűl. Eml. V., 117.)

Gróf Eszterházy Miklós nádor 1630. szept. 21-én ekképen ír Trencsén vármegye rendének „...kérjük kegyelmeteket, tisztünk szerint ugyan intjük és hagyjuk is kegyelmeteknek, hogy vévén ez levelünköt, minden késedelem nélkül publicáljon generalis insurrectiot... és oly készületben legyen, hogy mihelyest

⁶ Ez ma is népi szokás. Néhol csak a harmadik kínálást illik elfogadni.

⁷ Lakodalomra háromszor hívogatni ma is hivatala a vőfélynék sok magyar vidéken.

az szükség kívánja, minden gyűlés és congregatio nélkül sietség-gel insurgalhasson szegény édes hazánknak oltalmára . . . ; mely napra kellessék pedig öszvegyülnünk, most azt még nem akar-nánk megírni kegyelmeiteknek, . . . de azonban, az mint följebb megíránk, kegyelmeitek minden módon készen legyen, hogy vagy fő- vagy vice-ispán uramékat mi tudósítván az terminusról, ottan az fölül megnevezett helyre úgymint Nyitrára concurráljon kegyelmeitek“ (Tört. Tár. 1895, 478).

Bornemisza János így izen Sáros vármegyének 1631-ben, a Császár-féle felsőmagyarországi parasztlázadáskor: „Édes hazája s megmaradásának veszedelmét, hogy elkerülhessük, oly készü-lettel legyen, mikor más levelem értetik, az hová az szükség kí-vánja, mehessünk.“ (uo. 1887., 628.)

I. Rákóczi György fejedelem 1638. július 27-én kelt hadké-születeli parancsa: „Minek okáért hagyjuk és serio parancsoljuk Kgltnek, ez levelünk vevén, annuentiánk szerint való lovasit és gyalogit jó hadi apparatusával, élés szekerivel, hópénzekkel min-den órára oly készen tartsa, hogy az szükséghez képest, második parancsolatunk érkeztén Kglmetekhez, sem órát, sem napot nem várván, mingyárást megindíthassa, és oda hősáthassa, az hova az szükség fogja kívánni és tőlünk parancsolva lesz.“ Erd. Orsz. Gyül. Eml. X., 202.)

Gróf Esterházy Pál írja 1643-ban: „... a partiumban való hajdúságnak meg volna most parancsolva, hogy minden ember patkós lovával, szerszámával, oly készen legyen, hogy mihelyt parancsolat (t. i. újabb parancs) éri őket, mingyárt indulhassanak.“ (Tört. Tár 1907., 587.)

Barcsai Ákos fejedelem így küldi első üzenetét az erdélyi ren-deknek 1659. nov. 22-én: „E mellett legyen KeGYelmeitek oly ké-születtel, mihelyt második parancsolatunk érkezik, mindjárt mellénk jöhessen.“ (Erd. Orsz. Gyül. Eml. XII., 421.)

1661-ben Kemény János küldi parancsát Udvarhelyszéknek: „Azonban minden rendek székes helyekben tanáltassanak minden órára kész hadi aparátussal, hogy vevén tudósításunkat, mindjárt indulhassanak.“ (Tört. Tár 1893., 649.)

Gróf Wessclényi Ferenc nádor írja báró Majthényi János-nak 1663. július 6-án: „Mindazáltal mivel már eljött órája, ki-ki fegyvert kapván édes hazánknak vére kiontásával is oltalmat nyújtván, hazánk sátoros táborában szálljon, mi is tisztünk és hivatalunk szerint akarnánk kegyelmednek ez levelünk által in-timalnunk serio hagyván, mentest minden tábori eszközével úgy készüljen, mihent helyét öszve győlendő táborának magyar megérti, oda siessen személye szerint illendő banderiumjával“ (uo. 1897., 222.)

Balázsfalván 1664. április 25-én kelt Apafi Mihály követke-ző parancsa Teleki Mihály számára: „Úgy tudjuk, nyilván lehet

Kegyelmednél is, hogy még az tavalyi esztendőben hadra való készületünk felől parancsolatunk volt Fő Vezér urunktól ő nagyságátúl, melynek is, nem hisszük már, hogy sok időre kellessék haladnia. Minek okáért kegyelmesen és igen serio parancsoljuk Kegyelmednek, *oly hadi elégséges készülettel legyen ezentúl, hogy mihelyest második parancsolatunkat fogja venni, Istent híván segítségül, maga személye szerint jöhessen el velünk, az hova az szükség fogja kívánni. Secus non facturus.*“ (Teleki M. lev. III., 111—112).

Apafi Mihály 1667 május 11-én kiadott hadfelkelési parancsa így szól: „Emnek előtte is parancsoltuk Hűségteknek *lenne minden órán fogyatkozás nélkül oly készséggel, hogy ha kívánatik az haza szükséges szolgálatjára való menetele, második parancsolatunkat vévén, indulhatna meg mingyárást fogyatkozás nélkül.*“ (Erd. Orsz. Gyül. Eml. XIV., 265).

1683. február 23-án Apafi fejedelem ismét elrendeli a hadbaszállást és ezt a parancsot küldi Udvarhelyszéknek: „...mind lovas és gyalog, nemesi szabadsággal élő és hadban szolgáló rendek *legyenek oly kész és hadi apparatussal, jó köntösösen, jó fegyveresen, paripáson, nem úgy mint tavaly s annak előtte farkengyelesen s bocskorosan, mivel fővezér urunkkal ő ngával szemben kell lennünk; hogy mihelyt második parancsolatunk érkezik, viritim indulhassanak és szállhassanak, az hova parancsoljuk.*“ (No. XVIII., 265.)

Teleki Mihály írja a tanácsuraknak 1690 július 7-én: „...*oly készen legyenek mind lovassal s gyaloggal, hogy mihelyen második tudósítást veszik, viritim fel ülhessenek és oda mehessenek, az hova az szükség kívánja.*“ (No. XX., 398.)

S hogy végül II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idejéből is idézzek egy adatot: Andrássy István báró kuruc tábornok — akit A löcsei fehér asszony szerint tréfásan *kocsmagenerális*-nak neveztek — mint a dunatiszaközi felkelő hadak főparancsnoka így szólítja fegyverbe Pest megye lakosságát 1704. február 14-én: „Kglteket kérem, sőt tisztem s hivatalom szerint serio intem is, valaki Haza boldogulásában gyönyörködik is igazi Magyarnak tartja magát; *mden késedelem nélkül fegyvert fogjon s úgy készüljön: mihelyt második parancsolatomat vészi kgltek, azonnal minden hallasztás nélkül felülljön.*“ (Hornyik: Kecskemét tört. IV., 281.)

Azt hiszem, ezekből az idézetekből homálytalanul kitészik, hogy régente valóban kétszer kellett parancsot küldeni a fegyverfogásra kötelezetteknek. Valamint az is kétségtelen, hogy a fenyegető háború előtt nemcsak helyénvaló, hanem feltétlenül szükséges is volt a kétszeri parancs, illetőleg a nóta szerint a kétszeri üzenet. *Késő lovat nyergelni, midőn hadba kell menni.* tartja egy közmondásunk. Bölcsen tudták ezt a hajdani uralko-

dók, hadvezérek, országgyűlések is, azért üzentek kétszer azoknak, akiknek hadba kellett szállaniok. Nem a magyar ember természetére, faji sajátosságára, hanem a régiek hadrakelésére jellemző a megismélt felhívás, mely századok óta nemesak nálunk volt szokás, hanem másutt is háborús mozgalmak idején. Mindegyik parancs, vagy a hépdal meghittebb, melegebb szavával élve: mindegyik üzenet⁸ a hadbaszállásnak egy-egy fontos mozzanatára vonatkozott: az első a felkészülésre, a második a megindulásra, — amint a fenti példák nyilván tanúsítják.⁹ Azt üzente, elfogyott a regimentje, tehát arra figyelmeztet, hogy készüljünk; s ha megegyeszer üzen, aki arra jogosult: indulnunk kell.

A szinte formulává merevedett hadbahívási mód a kuruc idők után is fennmaradt mindaddig, míg a nemesség felülése dívatját nem multa. Sőt megváltozott alakjában megvan még manapság is a kétszeri üzenet. Az elsőt akkor kapja az ember, mikor a behívót kézbesítik neki. A második pedig akkor érkezik meg, mikor a harcra kész csapatokat útnak indítja a legfőbb hadúr parancsa. És akkor mindnyájunknak el kell menni.

Csefkó Gyula

Das Kossuth-Lied war ein beliebtes Kriegslied der Ungarn im Freiheitskampfe von 1848/49, welchen sie zur Bewahrung der ung. Konstitution gegen die Habsburg-Dynastie und gegen die Russen führten. Verfasser bezeugt, dass dieses Lied schon zur Zeit der Napoleonischen Kriege entstand und dass in seinem Texte an Stelle des Namens Kossuths, damals der Name des Kaisers Ferdinand stand.

⁸ Ha fölöttébb sürgős volt a dolog, akkor úgy szólt a parancs, ahogy II. Rákóczi Ferenc írja Károlyi Sándornak: »... azért *sem órát, sem napot Kegyetmed ne várjon, annyival is inkább több parancsolatunkat, — hanem az lovas haddal, mennél nagyobb compassal. Szólokénál általjüvén, siessen Köröshöz, avagy ahol magunkat táborostul fog hallani, hogy velünk együtt megegyezhessen menül hamarébb*«. (Rák. F. lev. II. 354—5.)

⁹ Timódi Erdélyi Históriaja szerint Fráter György is, mikor (... új hírt érte, Budát basának Lippán belüj lötte, Moldva, Havaselföld mind táborba lötte. Kik mind bé Erdélbe akarnának ötnie. Reá gondolván, *izene országnak*, Mindentött véres törtök hordoztatának, *Mind feltámadnának, hozzá folyamnának*, Mert ellenség mindenfelöl rajtok volnának.« (RMKT. III. 25.)

Ráröffennek, összeröffennek.

(A gróf Károlyi generális károlyi kanászgenerálisa)

Ráröffen így van értelmezve a M. Tájszótárban: rátámad. Például ez a mondat szolgál: „Úgy rám röffentek, mintha én volnék az oka.“

Többes számban van a *röffen*. Valóban, nem is lehetne itt egyes számban. Nem mondhatom azt, hogy „valaki rám röffen“, hanem mindig csak *több ember egyszerre röffenhet össze* valaki ellen. A többes szám oka az, hogy ez a kép a disznócsordáról van véve. A disznócsorda szokása, hogy ha egy tagját bántják, a többi menten nagy rőfögéssel egy csoportba verődik, úgy készül védelemre vagy támadásra. „Ez is megjegyzésre méltó öbennék, hogy ha az ő malaccai közzül egyik megsértetik, annak *megrivallására* az egész nyáj disznó menten öszvefut“ — mondja *Miskolczi* (149).

A disznóknak ilyen összeröffenését emlegeti a „kanászok generálisa“ *Szacsavay Sándornak* egy 1800 körül följegyzett anekdotájában. Érdemes szóról-szóra elolvasni. Nemcsak a *ráröffennek*, *összeröffennek* értelmének *nyelvbészeti* megfejtése végett, hanem egyébért is. *Néprajzi* érdekű a kanász alakja s a kanász és gróf közti viszony. *Szépirodalmi* értéke is van e följegyzésnek — (olyan émeletitők sok más, íróasztal mellett kigondolt népies történelben a népismeret nélkül elképzelt népi alakok!)

Így vagyon megírva ez az igaz és szép história:

*

Egy híres hadi-vezér, Gróf Károli*, hajdan egy vadászatot indítván a Károly körűl lévő nagy erdőkbén, német vadász köntösben eltévelyedik egykor és addig jár, még egy időtöltött zsíros kanászra végre rátalálván, azt kéri tőle:

— Ki embere vagy?

— Én, uram — felel — a generál Károlié.

— Micsoda ember az a generál Károli?

---

* Gróf Károlyi Ferenc (1705—1758).

— Hát uram, nem ismeri kend? Hiszem nagy úr ám az, övé itt Károlyban az a nagy udvar, Bécsig megy az ám a maga jószágán! Csak a király nagyobb ember annál!

Azonban egy nagy tajtékos szájú kan megfordulván azon a helyen, kérdi Károli a kanásztól:

— Vagynak-é még több ilyen szép kanjaid a nyájban?

— Uram, nincs az egész országban több ilyen sertésfóka, mint az enyim; szégyelleném is ám, ha vólna! Én vagyok a generálisnak az első kanássza, én parancsalok mind a többinek!

— Mutatnál hát még egy szép kant nékem — s ezzel által-ád egy tallért néki.

Elfütytyentvén magát a kanász, nagy felszóval kiáltja:

— Generál Zrinyi!

Csakhamar elérkezik egy tajtékos szájú nagy kan, ki egyenesen a kanászhoz menvén, [az] ennek fejét megvakargatván, szüre újjából sült malaehúst vet néki.

— Már e szép kan — mond Károli — de nincs néked több ilyen!

— Különbek vagynak uram, mindjárt megmutatom!

Erre nagyot fütytyentvén, újra kiált:

— Generál Nádasdi!

Megérkezik egy tajtékos szájú, még nagyobb kan, s ezzel is az előbbeni módon bánván, elbocsátja, s újra fütytyent, kiáltván:

— Generál Bezerédi!

Már még egy szebb kan érkezvén meg erre, ezzel is minekutánna a régibb módon bánt vólna, megdícséri a gróf hathatósan sertésseit.

— Még semmit se látott ked, uram!

Megint fütytyent (már ekkor tűzben vólt a megdícsért kanász) s lordítja magát negyedszer:

— Generál Károli!

Ekkor megérkezik egy fél agyarú kan még tajtékosobb szájjal, melynek fél agyara csaknem egy arasnyira ér ki szájából. Ezzel is az előbbi módon bánván, mond a kanász:

— Uram! Ez az a vitéz kan, ki csaknem egy akkora farkast vágott le — én nyúztam meg a két kezemmel — már ilyen ám nincs több az országban!

Erre elmosolyodván a gróf, jegyzőkönyvét elévész s a kanásznak nevét feljegyezvén, kérdi tőle:

— Gyöszte! Miért nevezted te ezeket a kanokat azoknak a generálisoknak nevekre?

— Uram! Mikor a vad eljő s meg akarja fókámat gyalázní, ezek négyen előrdítván magukat, azonnal az egész fóka sertés öszveveri magát, ezek a négy szegeletrre állanak, s nincs olyan vad, hogy fókámat meggyalázhassa.

Valamint ha ezen négy generális ébren van az országban, mind a két fülire alhatik a király.

Elbámulván Károli a zsiros kanászon, tovább mégyen és csakhamar vadásztársaira találkozáván, a történt dolgot elébeszéli.

Ezzel estvére kelve hazaérkezvén a gróf Károlyba, azonnal parancsol, hogy ez s ez a kanász hónap egy órára nyájával együtt jelenjék meg az udvarban. Maga pedig vadásztársainak egy víg ebédet adván, másnap vendégeivel együtt lemegy az udvarra sertésnyájának látására, hol a kanásznak éppen ezeket kellett cselekedni. Ekkor a kanásznak egy jó ebédet és bort eleget adván, [az] nyája közepette az udvaron evett és ivott. Végre ott le is feküdt és elaludt.

Erre a kanászra a gróf különös gondot akarván viselni, nemcsak kanászok generálissának tette, hanem manumittálta. (Bogárdi: Régi Módi Kalendárium 11—3.)

*

Ez a híven lejegyzett történet mutatja, milyen kedvvel figyeli a mi népünk a körülötte lévő állatokat. Olyan tulajdonságokat lát bennük, melyek közösek az emberekkel s így az állat szokásaira szabott szók átesaphattak emberek magukviselőit. Így a *ráröfjennek*, *összeröfjennek* is.

*

Ez a szófejtés, valamint a *civakodik*-ről és *rágalmaz*-ről írott is (NNyv. I:298), erősíti azokat a magyarázataimat, melyeket „Szent István korában délmagyarországi ruménok, kopasz pele és szőrös móka“ című cikkemben (NNyv. I:97, 171) előadtam. Amaz előző közleményeimből azokról a nyelvünkbeli elemekről szóltam, melyek a következő állatok megfigyeléséből keletkeztek: m ó k u s, p u l y k a, g a l a m b, g ö d é n y, h e r e, d i s z n ó, h ö r c s ö k, n a d á l y, r ó k a, b a g o l y, e b. E fejtegetéseimben bebizonyítottam képtelenségét annak az Ungarische Jahrbücherben megjelent politikai irányú tanulmánynak, mely az oláh *peleag* (= kopasz) szót a magyar *pele* szóból származtatja s ebből és ehhez hasonló tudománytalan szóegyeztetések-ből arra következtet bevallott politikai céllal, hogy az oláhok már Szent István korában (tehát majdnem ezer évvel ezelőtt!) a Magyar Birodalom déli síkjain laktak.

Mészöly Gedeon

Verfasser erklärt in diesem Artikel — wie auch schon in einigen früheren (NNyv. I: 97, 171, 298) — die Entstehung solcher ungarischen Wörter und Ausdrücke, die auf der Beobachtung des Verhaltens einzelner Tiere beruhen. Diese Erörterungen erweisen jenen Artikel der Ung. Jahrbücher (XX: 7) als verfehlt, welcher das rumänische Wort *peleag* ‚kahl‘ aus dem ungarischen *pele* ‚Bilchmaus‘ od. ‚Haselmaus‘ ableitet und daraus, wie auch aus anderen irrigen ungarisch-rumänischen Wortvergleichen, folgert, dass die Rumänen schon zur Zeit des heiligen Königs Stefan (beiläufig um 1000 n. Kr.) in den südlichen Ebenen des ungarischen Reiches wohnten. Dieser Artikel der UJB. (*Günter Reichenkron*: Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie) ist nicht nur in wissenschaftlicher Hinsicht verfehlt, sondern sein Erscheinen ist auch aus politischen Gründen bedauerenswert.

A virgás vége.

A Nagyküküllő fejében két nevezetes havas van egymás mellett: Fenyőkút és Hidegaszó. Fenyőkút Korond községhez tartozik, Hidegaszó pedig három nyikómenti kis falunak: Bencédnek, Székelyszentmihálynak, Kobátfalvának közös havasa.

Fenyőkút és Hidegaszó birtokosai ennek előtte sokat virrogtak egymással: hol a határ a két havas között? Azt a kis emelkedést, amely miatt a vita folyt: Virgó-dombnak nevezték.

A korondiak száz s néhány esztendővel ezelőtt azt a tanácsot adták szomszédaiknak, hogy a vikota eldöntése céljából a Virgó-domb körül menjenek szembe egymással s amelyik fél legyőzi s megkergeti a másikat, legyen azé a virgásban levő terület.

Az indítványt Bencéd és társközségei elfogadták. Majd Szentmihály-napja körül esik meg a próbatétel, akkorra a mezei munka nagyja leverődik, ha tehát valaki meghal, vágy megsebesül, nem lesz nagyobb hátramaradás a gazdaságban.

Csak már tisztázódjék a dolog! Mégis nagy csúfság, hogy egymás marháit behajtsák Virgó-domb tartományáról, a szekérláncot pedig zálogba vegyék hol ettől, hol attól.

De időráteltével kedvetlen dologra ébredtek a nyikómentiek. Hiszen olyanok bőven akadtak, akik készek voltak kiállni a három falu igazáért, de — úgy látták — nincs alkalmas vezérük, aki mellett fölálljanak. A korondiak pedig gonosz, verekedő népek, hebehurgyán nem lehet megállni előttük, hát még túlhajlani őket a Virgó-dombon! Jó vezetőre volna szükség!

Történt, hogy a kétség idején Márton Zsigmond Firtosvár-

---

* Gyallay Domokosnak e magvas és izes cikke megerősíti és bővíti Szabó T. Attilának a Magyar Nyelvben (XXXV:50—1) megjelent »Virgó» c. szövegtételét, mely ilyen eredményre jut:

»...kétségtelen, hogy *Virgó* helynevének a (*villong* — *villang* — *virong*) *viróg* — *virrog* ige igenévi származéka: olyan, mint amilyen a magyar nyelvterületen több felőlről ismert *Villangók* és *Peres*-ek... Az eddigi helynévi adatok azt mutatják, hogy e helynév Erdélyben, pontosabban a Székelyföldön élt és él *Virgó* alakban, egyebet csak ilyen formában ismeretes: *Villangó*...«

alfjáról Bencédbe jött a kovácshoz. Ekéjét akarta az őszi ugroláshoz megnádaltatni.

A kovács a Márton Zsigmond ekéjét kezdte kúrálni, hogy még napvilág hazamehessen Váraljára.

— Zsigmond uram, hamarább készen lennének, ha kied is verőt fogna s ütögetné az ekevasat! — mondta egyszer a kovács.

— Én tiszta jó szívvell! — kapott rajta Márton Zsigmond. Félkézre fogott egy nagy verőt s ütögetni kezdte a vasat a kovács mellett. Mint amikor kettesdiben csépelnek!

Egyszer azt mondja a kovács Márton Zsigmondnak.

— Kied mért kíméli magát Zsigmond uram, olyan nagy, abajdok ember léte?

— Hát én hogy kímélném, Ádám öcsém?

— Fogja kétkézre azt a verőt s üssön oda becsületesen, ne tapogassa, mint a puliszkát!

— Jól van, Ádám öcsém!

S azzal kétkézre kapja a verőt s rásujt az ekevasra. De azt a jóakaratot sem köszönte meg Ádám, mert lett, ami lett az ekevással, hanem az üllő szilokba tört az ütéstől, az üllőalja pedig, egy nagy cserfacsutak, százfélé repült a műhelyben.

— Nesze neked Ádám, jól laktál-e segítséggel? — hüledeztek a jelenlevők.

De egyebet is kijárt a bencédiek esze. Kimentek a műhelyből s pustogtak egy darabig. Kihívták Márton Zsigmondot is...

Elmondották neki, milyen ügyük-bajuk van a korondiakkal.

— Hej Zsiga bá', milyen nekünk való ember volna kied, ha egyezsége tudnánk jutni! — mondotta a bíró. — Ha kiedben ilyen baromi erő dolgozik!

— Aztán mi volna a kívánságotok?

— Kied vezetne minket a korondiak ellen! Megfizetnök a hozzánk való szívességét.

Bor pohara mellett Márton Zsigmond kedvét jelentette.

— Aztán mi költségbe kerülne? — kérdezte a bíró.

— Elsőbbben is csináltassatok nekem egy hosszúnyelű baltát! — kívánta Márton Zsigmond. — Jó széles éle legyen, a nyelén pedig alul s felül vasalás, el ne törjön, ha forgatni kezdem.

A baltát örömet megígérték, a nyelét is vassal fogják kihányatni.

— Fogadjátok meg, hogy két oldalt meg hátul senkit sem eresztetek közel hozzám! — követelte megint Márton Zsigmond.

Megfogadták.

— A többit bízzátok rám, megpörölök én a korondi atyafiakkal!

Rátelt az idő s a nyikómentiek Márton Zsigmonddal együtt

fölmentek Hidegaszóba. Átízentek Fenyőkútra a korondiaknak: itt a virgás órája!

Itt is, ott is megtették a készüléket s megindultak szembe egymással. Márton Zsigmond kiadta, hogy mukkanás se legyen, amíg ő jelt nem ad. Amikor egy jó hajításnyira értek, fölemelte s megforgatta a baltát, de úgy, hogy a hely zúgott belé. Mikor pedig baloghajításnyira értek, elordította magát Márton Zsigmond, de úgy, hogy a föld is rengett belé.

Első ordításra megálltak a korondiak, második ordításra garolni kezdtek oldalra meg hátra, harmadikra... uccú, megfordultak s egymást verték le szaladtukban.

Márton Zsigmond pedig fölkalózzolta sergét a Virgó-dombra, halmot rakatott velük s csóvát szurt a halomba.

— Itt legyen ezután Fenyőkút és Hidegaszó határa, huncut aki meg akarja másítani!

Vége lett a virgásnak! Volt is becsülete azután Márton Zsigmondnak a Nyikó-mentén!

(Elmondotta bencédi Pap Zsigmond 89 éves korában).

Gyallay Domokos

Virgás ‚Zwist‘ ist ein ausgestorbenes ung. Wort. Es war der Name einer alten Wolkssitte, derzufolge die Grundeigentümer zweier benachbarter Dörfer im Falle eines Grenzstreites diesen durch einen in gemeinsamer Übereinstimmung beschlossenen Waffenkampf entschieden. Dieser Volksbrauch lebte noch vor 100 Jahren in einigen Gebirgsgègenden Siebenbürgens und dieser Artikel beschreibt auf Grund mündlicher Überlieferung den Verlauf eines solchen Kampfes. Sein Name *virgás* ist Substantivbildung aus dem Zeitworte *virrog* ‚zanken‘.

A cigányok szerepe az oláh népiség és nemzet kialakulásában.

Az idegen megszállás alatti Délvidék oláh lakossága a régi határon túl élő „regáli“ fajtestvéreit „cigány testvéreink“-nek nevezi. Ezzel a mindig gúnyos célzatú megállapítással igen jellemzően fejezik ki lenézésüket a határon túliakkal szemben, akik most rajtuk uralkodnak. Ez az elnevezés önkénytelenül elárul valamit, amiről a tudomány eddig nem igen vett tudomást. Ezek az egyszerű emberek, a Bánát oláh parasztjai ugyanis ösztönösen megérik, hogy ők nem egy fajtából vannak a hegyeken túli, bár egy nyelvet beszélő testvéreikkel. Csak a nyelvük közös, egyébként pedig merőben ellentétes a két nép minden vonatkozásban. A mi bánáti oláhjainkat például inkább keleti szlávoknak lehetne mondani, ha nem beszélnek oláh nyelvüket. Bár ebben is van különbség, mert az ő nyelvjárásuk erősen különbözik a hangzók, a kiejtés és a beszéd ütemében, a többi oláh nyelvjárástól. A bánáti oláh lassú beszédű, lassú járású, lassú mozdulatú, nyugodt természetű, egykedvű s nem valami szorgalmas munkájú. Milyen ellentétes ezzel szemben a regátheli oláh! Ezek ugyanis igen szopora beszédűek, hadarók, éneklő hanghordozással, túlélénk mozdulatokkal, gesztikulálva beszélnek, nagyon élelmesek, kereskedői szellemmel és örökös nyugtalansággal megáldott faj. S mivel a mi oláhjaink ezeket a neki idegen tulajdonságokat sem a német, sem a szerb szomszédjaikban nem tapasztalják, hanem csakis a cigányokon ismerik, joggal hasonlítják össze regátheli testvéreiket a cigányokkal.

Mármost az a kérdés, van-e ennek a népi megérzésnek valami reális, történelmi és ethnográfiai alapja? Lehet-e arra gondolni, hogy az oláhságban valóban van cigányvér, sőt talán több is, mint amennyiről a tudomány és a nép maga is tud. Ezt a kérdést akarjuk a következőkben egy kissé közelebbről megvizsgálni.

„Mindenki előtt ismeretes, hogy a hivatalos román felfogás szerint, amelyet néhány kivételtől eltekintve a román történészek és nyelvészek is egyhangúan magukévá tesznek, az oláhok az erdélyi dákok és az ezeket leigázó rómaiak keveredéséből ke-

lettek volna.¹ Ezt persze ma már csak ők maguk hiszik, akik ebben politikai okokból érdekelve vannak. Ellenben az köztudomású, hogy az oláh nép sok különféle elemből tevődött össze. Hogy mennyi a *latin* vér benne, az nehezen állapítható meg, de hogy igen sok benne a *trák*, *görög*, *albán* és *szláv*, az bizonyos. Még több azonban az oláhországi és moldvai oláhságban a *kun* és a *bessenyő* vér, vagy általában mondva a *tatár*. Ezt az utóbbit még a nagy *Virchow* is megállapította a hetvenes évek végén tett egyik bukaresti látogatása alkalmával, nem nagy öröme az őt ünneplő oláh előkelőségnek és tudományos világnak. Az egykori *Cumania*, a magyar hűbéres Kunország neve ugyan lekerült Európa politikai térképéről, de a volt ország népe nem pusztult el, ott van az most is, csak nyelvet cserélt.

Ezek közismert és sokszor megállapított tények, amelyeket sem hallgatással, sem félremagyarázásokkal eltüntetni nem lehet. *Ellenben arról, hogy a cigány elemnek milyen óriási része volt és van még ma is az oláhság kialakulásában és számbeli felszaporításában*, arról nem tud a világ. Nemcsak a nép számbeli súlyának eltolódásában van a cigányságnak nem is sejtett nagy része, hanem ők úgyszólván a sok heterogén népelem konglomerátumának összetartó ragasztóanyagát alkotják.

„Az oláhok a világ legszívósabb faja, még Izráel gyermekeit sem kizárva“ mondja egyik alapos ismerője a kérdésnek. „Nincs az a rajtuk uralkodó nép, amely őket valaha le tudta volna nyomni, ellenkezőleg, ők nyomják uraikat, ezt elsősorban a magyarok érezték meg. Azután az oroszok és délszlávok is.“² Erre csak egy olyan nép képes, amely ilyen sok és különféle elemből van összeforrasztva, amely ezzel az összeolvadással éppen olyan tulajdonságokat tenyésztett ki, amelyek egy homogén és ősi egyenesvonalú származással bíró népben soha sem fejlődhetek volna ki. Azok a közismert különleges oláh népi és politikai tulajdonságok, amelyek számos tetteiben a magyar történelem lapjain is fel vannak jegyezve, sem nem római, sem nem más európai népfajnak a tulajdonságai, ezek csak a tatárok és a cigányok vérének az öröksége lehetnek.

*

Nem célunk a *cigányok* eredetét és történetét ismertetni. Ez meg van írva sok külön könyvben s ezért közismert. Csak annyit akarunk ebből kiragadni, ami a feltett kérdés megvilágítására szükséges. Tudjuk, hogy az Indiából származó cigányok a

¹ Ethnographia XLVIII., 1.

² A. Wirth, Der Balkan, 1916.-266.

IX. évszázad végén vándoroltak el a Hindukusban levő őshazájukból Perzsiába és Örményországba, hosszabb ideig laktak görögül beszélő népek között, valószínűleg Kisázsiában. Innen egyik részük Szíriába, Egyiptomba és Észak-Afrikába vándorolt, a másik része pedig a XIV. században átlépte a Boszporust és megjelent Európában, ahol mindenekelőtt oláhok és szerbek közé telepedtek. *Oláhország volt európai szétágazásuk gócpontja és anyaországa*, innen nyomultak be Dél-Oroszországba, Magyarországba, azután tovább Csehországba, Németországba, Lengyelországba, Finnországba, Skandináviába. Szerb területről vonultak Szlavóniába, Itáliába, Franciaországba és Spanyolországba.

Oláhországban egyik forrás szerint 1370-ben mutathatók ki először, s Magyarországon 1417-ben jelentek volna meg. Ezek azonban nem egészen pontos adatok. Oláhországban már 1360-ból van adat róluk. *Jorga* egyik könyvében írja, hogy Bazarába Sándor vajda fia Lajk vagy Laczkó (Jorga szerint Layko vagy Vlaicu) Nagy Lajos magyar királytól megkapta Fogaras földjét és a Nagyszeben körüli falukat (Omlás), s ekkor Lajk sietett ezt a földet bojárjainak *cigányrabszolgáival* benépesíteni. Ezeket a cigányokat állítólag a tatárok inváziója hozta Oláhországba.³ Nem ismerjük Jorga forrását, de igen érdekesnek tartjuk azt, hogy már 1360-ban is *telepítési célra*, tehát *nemzetgyarapításra* használják fel a cigányokat, mert ezek a cigány rabszolgák nyilván hamar eloláhosodtak.

A cigányoknak Kelet-Európa országaiban való számszerű előfordulása is igen érdekes képet mutat. A XIX. század végén az egész ázsiai és európai Törökországban a cigányok száma állítólag 67.000 volt. Görögországban 10, Boszniában 18, Szerbiában 34 ezer (ezek nagy része oláhuul beszélő cigány), Bulgáriában 50 ezer, az óriási nagy Oroszországban azonban csak 50 ezer a cigányok száma.

Magyarországon akkor 169.906, Erdélyben 105.034 volt a számuk. Erdélyben mind az oláhok között élnek, Magyarországon is túlnyomó részük az ország keleti és délkeleti részén, az oláhok lakta vidékeken él, s csak elenyésző kis részük mutatható ki a magyarság és egyéb nyelvűek között, mint vándorló sátoros cigányok. *Számarányban és sűrűségben azonban Oláhország vezet egész Európában!* Még az odaváló hivatalos statisztika szerint is 250.000, *tehát egy negyed millió a cigányok száma*, de hogy valójában mekkora a számuk Romániában, azt nem lehet tudni, csak sejteni lehet és következtetni. Aki ismeri az oláh hivatalos körök statisztikáit, az tisztában lehet vele, hogy a

³ N. Jorga, Geschichte der Rumänen, 1929: 84.

cigányok száma ennél a bevallott számnál jóval magasabb, s valószínűleg a többszöröse a kimutatott és bevallott számnak.

Hogy az Európába bevándorolt cigányok éppen Romániában telepedtek le legnagyobb számmal, vagy hogy csak ott szaporodtak el olyan nagy arányban, annak bizonyosan megvan a maga oka. Miért nem Bulgária vagy Macedónia vagy más terület a kiválasztott, kérdi az ember. Bizonyosan volt vagy van valami olyan lelki kapcsolat a két nép között, amely ezt a mai állapotot létrehozta. Ha a cigányoknak rossz dolguk lett volna az oláhok között, ha üldözték volna őket ott is, mint másutt Európában, bizonyosan nem maradtak volna meg ott, vagy nem szaporodtak volna el olyan hatalmas arányban. Valóban úgy is van. Aki ismeri alaposan az oláhságot, az megérti a dolgot. Az oláh ugyanis egészen más „beállítottság”-ban, más viszonyban van a cigánnyal, mint más népek. A cigány az oláhok között nem az a számkivetett és üldözött pária, mint Európa más országaiban. Az oláh lakosság szívesen fogadja falujába a cigányokat, egyenrangúnak érzi, sőt mivel egy hitet vallanak (a legtöbb cigány ugyanis a görögkeleti egyházhoz tartozik, sokszor csak látszatra), könnyen összeházasodnak velük. A cigányok hagyományos tolvajlási hajlama sem bántja az oláhokat. Mindennapi életüknek szinte nélkülözhetetlen társa és segítője, tanácsadója és közvetítője, orvosa és ügyvédje a cigány. Az nem tesz semmit, hogy a tanácsok legfőképpen a cigányok saját javát szolgálják, hogy a kötött üzletek leginkább az ő javukra dőlnek el. A cigányok kuruzslása és mindenféle babonás hókuszpókusza nélkül az oláh nem tud megenni. Úgy vannak a cigánnyal, mint az anekdótabeliek a zsidóval: ha nincsen a faluban, akkor a szomszéd faluból hoznak. De melyik oláh faluban nincsen cigány?

Ez magyarázza meg egyrészt azt, hogy miért van olyan sok cigány az oláhok között, de másrészt ez az oka annak is, hogy rengeteg cigány folyamatosan asszimilálódik és felszívódik az oláhságba. Ez pedig nagy mértékben emeli az oláhság általános számarányát.

Annak bizonyítására, hogy ez valóban így van, s annak illusztrálására, hogy miképpen megy végbe ez az asszimilációs folyamat, bemutatjuk a következőkben, úgyszólván „pars pro toto” egy szűkebben körülhatárolt területnek a cigányok és oláhok közötti viszonyra vonatkozó statisztikai és demográfiai adatait.

E célból az ország délkeleti sarkában fekvő, Romániával határos *Krassó-Szörény* vármegyét választottuk. Ebben a túlnyomóan oláhlakta megyében egészen pontosan meg lehet figyelni azt a folyton tartó folyamatot, amely a cigány elemnek az oláhságba való beolvadását mutatja és bizonyítja. Másrészt azért vá-

lasztottuk éppen Krassó-Szörény vármegyét, mert ezt a vidéket ismerjük községről-községre s közel negyvenéves személyes tapasztalat alapján, és a helyszínen végzett vizsgálatok segítségével egészen pontosan megállapítható az asszimiláció folyamata. Ismerve a kérdést, teljes határozottsággal állíthatjuk azonban azt is, hogy nemcsak itt észlelhető ez az asszimilációs folyamat, hanem bizonyosan egészen így van ez a többi oláhlakta megyében is, különösen az Oláhországgal határos Hunyad-, Szeben- és Fogaras-megyében. (Még a békási szorosban is találkoztam cigánycredetű oláhokkal). Ha ezeknek a megyéknek a községeinként részletesen megvizsgálhók e kérdésekre vonatkozó statisztikáját és ezenkívül ott helyszíni kutatásokat végeznénk, egészen bizonyosan ugyanolyan eredményt kapnánk, mint Krassó-Szörény vármegyében.

Krassó-Szörény vármegye cigány népét három rétegre lehet osztani. Az első és legismertebb csoportot vagy réteget a *vándorcigányok* teszik. Azok, akik nem egészen terv nélkül, faluról-falura, néha messzi vidékre is szekéren vonulnak, de rendszerint bizonyos idő múlva visszatérnek és újra feltűnnek a megye területén. Nem nagyok ezek a karavánok, két-három szekérre való egy-egy ilyen csoportnak a népe. A falu végén ütik fel rongyos, füstös, hegyesvégű sátraikat s néhány napi ott-tartózkodás után nyomtalanul eltűnnek — s velük együtt bizonyos számú baromfi vagy malac is. Az efféle cigány bizonyos fokú jólétnek örvend, van vagyon, lova, kocsija s sokszor egyéb értéke is. Ezeknek a vándorcigányoknak a száma természetesen nagyon változó a megye területén. Az 1900. évi számlálás pl. csak 308 „kóbor“ cigányt talált a megye területén.

A megyebeli cigányság második rétegét teszik azok a volt vándorcigányok, akik rendszeren valamilyen kényszerítő ok miatt (nem a hatóság kényszere), a falu végén vagy szélén állandóan letelepednek. Ezek a *gletecsórék*, rendszeren elszegényedett vagy a nomád közösségből kirekesztett vándorcigányok, akiknek nincsen szekerük meg lovuk s ezért nem tudnak vándorolni. Eleinte még egy-két évig a régi sátor alatt élnek, addig, míg a szél az utolsó sátorrongyot is el nem vitte. Ekkor összetákolnak valami viskófélét, amit háznak semmiképpen sem lehet nevezni. Se fedele, se ablaka nincsen, vastag föld- vagy trágyaréteggel van borítva a pár szál deszkából szerkesztett mennyezet. Majdnem minden város és a legtöbb nagyobb község mellett láthatók ezek a nyomorúságos cigánytelepek. Sok bajuk van velük a közigazgatási hatóságoknak, mert eleinte nehezen szoknak a rendhez. Ennek a rétegnek a népe (valamint az előbbieké is) egymás között még cigány nyelven beszél, de természetesen oláhlul is tud valamennyi, apraja-nagyja. Viseletben és minden más tekintetben egészen olyanok, mint más vándorló társaik. Hogy miből élnek, nehéz

megmondani. Mezőgazdasággal, állattenyésztéssel természetesen nem foglalkoznak, hiszen nincsen hozzávaló földjük, még az a föld is, amelyen a putrijuk áll, nem az övék, a község tulajdona az is, ők ott csupán túrt vendégek. Ezek a cigányok eleinte sokkal szegényebbek vándorló társaiknál. Mégis, hogy megélhesse- nek, foglalkoznak (alkalmi lopáson kívül) mindenfélével. Tek- nőt vájnak, ha van a közelben elég hozzávaló fa, fakanalat fa- ragnak meg orsószálakat esztergályoznak íjas esztergán, s ezek- kel a saját készítésű portékákkal kereskednek a legközelebbi vá- ros hetipiacán. A kereskedelmi tevékenység később kiterjed az állatvilágra; kezdődik apró jószágon, folytatódik a malac vásár- lásán, s végződik vagy betetőződik a lókupeckedéssel. Van kö- zöttük mindig kovácmesterséget űző és üstfoltozó is, ezeknek mindig akad munkájuk az oláhok között, akik ma is általánosan használják a balkáni eredetű, láncon lógó rézüstöt. Azonkívül ezek közül kerülnek a kútásók, pöcegödörtisztítók, útépítők és kötőre munkások, aztán itt-ott muzsikusok is. Az asszony nép sem tétlen, a kuruzslás és jóvendőmondás igen jól jövedelmez az oláhok között.

A cigány egyébként igen jól érzi magát az oláh nép között. Itt nincsen üldözésnek kitéve s a nép nem fukarkodik velük szemben. De legfőképpen azért szeret köztük élni, mert a hihe- tellen elmaradt és ezer babonában élő oláhoknak szüksége van a mindenféle varázslásban gyakorlott cigányra. Az oláh igényte- len életének csaknem minden mozzanata, életének minden nap- ja kapcsolatos valamilyen babonával vagy babonás szokással. Itt azután számtalan alkalom adódik a cigányoknak keleti művé- szetük gyakorlására.

A megyebeli cigányságnak *ezt* a rélegét a hivatalos nép- számlálás statisztikája nem tartotta számban teljes mértékben (a számukat azért sem lehet pontosan megállapítani, mert hol egyik, hol másik kevesebb számú más néppel együtt sorolja fel), amiről majd később közlünk példákat. Mindenesetre sokkal na- gyobb ennek a cigányrétegnek a létszáma, mint amekkorát a hi- vatalos iratok kimutatnak.

A harmadik cigányrétegről azonban, *amelyik pedig az első kettőnél sokkal számosabb*, még tudomása sincsen a hivatalos népszámlálásnak, mert az már teljes egészében az oláhsághoz számít. Ez a harmadik, már asszimilált cigányréteg két külön forrásból eredt.

A megyebeli aranybányákat már a rómaiak idejében mű- velték. Helyenként, így a Karánsbestől keletre elterülő vidéken, a Sebes folyó völgyében még a középkorban és később is folyt az aranytermelés, bányászat és mosás. Legrégibb erre vonatkozó adatunk 1525-ből való, amikor Karánsebes város magyar taná- csa és a kerületi nemesség bizonyos pénzkölcsön ellenében arra

kötelezték magukat, hogy az ő területükön nyerendő minden aranyat a szebeni kamara gazdag grófjának, Pempflinger Márk királybírónak fogják kiszolgáltatni, megállapított árért. Hogy kik vájták az aranytartalmú érceket a hegyekben, azt nem tudjuk, de az okmányban említett *aranymosók*, azonkívül az erdőkben foglalkoztatott *szénégetők*, akik az ércolvasztáshoz szükséges faszénét előállították, sőt a kohók munkásai is, oláhországi cigányok voltak, ugyanúgy mint Oláhországban és Moldovában, ahol már régtől fogva kizárólag a cigányok űzték az *aranymosás* mesterségét. Ezeknek az aranymosó és szénégető cigányoknak az utódai töltik meg most is a Karánsebestől keletre fekvő környék faluit, az egykori római és középkori magyar aranybányászati vidékét. *Csiklény, Dálcs, Turnul* (1603-ban még *Torony* a neve), *Rujen* (a XVI. sz. végéig *Pokolfalu*), *Borlova, Bolvasnica, Vercsorova* és *Illova* községek mai oláh nemzetiségű földművelői és állattenyésztői ezeknek az egykori aranymosó cigányoknak az utódai, akik még ma is, ők maguk nem tudják, hogy miért, a többi szomszédos falu lakosságától való megkülönböztetésül *aurároknak*, azaz aranymosóknak nevezik önmagukat.

A török hódoltság idején is tovább folyt az aranymosás, amely a XVIII. században, a Bánátnák a visszafoglalása után újra nagy lendületet vett a töröktől elhagyott bányák művelésével egyidőben. A bányaművelésre az osztrák alpesi országokból és Felső-Magyarországból hoztak képzett munkásokat, a szénégetésre, fuvarozásra és egyéb segédmunkára pedig ekkor nagy számban vándoroltattak be oláh munkásokat az oláhországi Olt vidékéről. Ezekkel a magukat *bufán*-oknak mondó oláhokkal egyidőben jöttek be tömegesen oláhországi cigányok, akik szintén a bányahelyek közelében, *Bogsánban, Dognácskán, Oravicán, Csiklován, Szászkán* és *Moldován* telepedtek le. Erről tanuskodnak többek között az *oravicai Ogás* nevű egykori cigánynegyed és a szomszédos *Csiklova* különálló *Ciganie* nevű falurésze.

De ugyanakkor megszállták az aranymosó cigányok a megye minden aranytartalmú vizének partjait. A *Bisztra* völgyében, *Karánsebestől* északkeletre, *Ohaba-Bisztrától* egészen az erdélyi határig, *Vamamargáig* ültek az aranymosó cigányok, a *Berzava* és *Poganis* (valamikor *Paganich*) völgyében, a *Temes* völgyében, *Örményes* faluban, melynek lakossága valamikor cigány volt. De talán legjobban megszállták az akkor csaknem lakatlan *Almás-vidéket*, az egykori *halmosi* kerületet. Itt már azelőtt is folytattak bányaművelést, amiről még ma is a *Bánya* és *Rudaria* falunévek tanuskodnak. A völgykatlanon keresztül folyó *Néra* (a középkorban *Nyárágy*) aranytartalmú homokját mosták a bevándorlott cigányok. Az aranymosás a folyó alsó szakaszán is, túl a megye határán, *Zlatica* község mellett is nagyban folyt, a falu mai lakossága oláhuul és szerbül beszélő cigá-

nyokból áll. A kincstárnak tetemes jövedelme volt az aranymosó cigányoknak évi adójából, úgyhogy bevándorlásukat bizonyosan nem akadályozták, sőt valószínűleg elősegítették. De ez a XVIII. századi cigányinvázió olyan nagyarányúvá fejlődött, hogy végre Mária Terézia királynő és fia II. József parancsot adtak arra, hogy a cigányokat végleg a földhöz kössék, letelepítsék és jó honpolgárokká neveljék. A letelepítési kísérletek akkor meglehetősen sikerrel jártak, ami főképpen az oláh környezet hatásának tulajdonítható. Az akkor „Neubanater“ nevű új állampolgárok megmaradtak letelepedési helyeiken és szépen szaporodtak. Ma már nem tudják, hogy elődjük cigányok voltak, s ma már természetesen nem hívják őket Neubanatereknek, mert már teljesen eloláhosodtak s így fajoláhoknak számítanak.

Ezek az asszimilált cigányok lelkes oláh hazafiak, akik nem szeretik, ha egykori származásukra emlékeztetik őket. Földműveléssel nem igen szeretnek foglalkozni, bár telke és háza ma már a legtöbbször van. Sem a földművelés, sem az állattenyésztés nem nekik való, ez meglátszik már a házaikon, felkeiken, a falu egész külső képén, látszik, hogy ezek egészen más fajtabeliek. Inkább vállalnak akármilyen más nehéz munkát. Munkásnak mennek a bányákba, erdei üzemekhez, vasuti munkásnak, csak az eke mellé nem állanak szívesen. A csiklovai cigányoláhok eszerekereskedést folytatnak, számárhátton vitt falusi rövidárút cserélnék be az oláh falukban gyapjúra. A gyapjút otthon mossák a hegyi patakban s aztán tovább kereskednek vele. Disznót hizlalnak s azzal kereskednek. Téglavetők és tégláégetők, mészégetők és fuvarosok, faszenet égetnek az erdőben és el is fuvarozzák. Egyszóval igen élelmes nép, megél, ha nem kapálja is a kukoricát, mint a többi oláh testvérei s issza a nemzeti italt, a rakiét, ha nincs is szilvafája. Igen szapora nép, sok a gyerekek. Ha nem élnének olyan hihetetlen rossz egészségügyi viszonyok között, ami miatt igen nagy a gyermekhalandóság köztük, igen nagy mértékben szaporodnának.

A második forrás, amelyből a cigányságnak ez a harmadik rétege még ma is állandóan gyarapodik, azokból telik, akik a faluszéli cigányputritelepeken valami módon, sikeres kereskedői tevékenységgel vagy másképpen egy kis pénzhez jutnak s ennek segítségével a szociális ranglétrán egy fokkal feljebb lépnek. Ezek elhagyván a putritelepet, beköltöznek a faluba az oláhok közé, sokszor beházasodnak oláh családokba, házhoz, esetleg egy kis földhöz jutnak. Gyermekük rendszeren már nem is tudják, hogy szüleik cigányok voltak.

*

Ez a harmadik cigányréteg tartja fenn a megyebeli oláhság népi számarányát. Ha ez a cigányeredetű népréteg nem volna, a

megyebeli oláhság lassú sorvadásnak indulna, mert a földművelő oláhság Krassó-Szörény megyében állandóan fogy. Az 1900—1910. évtizedben a vármegye összlakosságának szaporodása 5,2 százalék volt. Ezzel szemben a földművelő oláh falusi lakosság ez idő folyamán mélyen alatta maradt ezen átlagszámon, mert csupán 2,0 százalék szaporodást érték el egy évtized alatt. Pedig ebben a számban még a szapora asszimilált oláhnak számító cigányok is bele vannak foglalva! A cigánymentes földműves oláhság (amennyiben ilyenről még beszélni lehet) állandóan fogy. Ez vonatkozik főleg a nyugati részek folyóvölgyeiben és a síkságon lakó és aránylag jobb módba került földművelőkre. Így például az oravicai járásban a tényleges fogyás a fent említett évtizedben 3,4 százalék volt. Ezért van olyan nagy jelentősége az oláhság szempontjából ennek a szapora harmadik cigányrétegnek.

Lássuk most ezek után, hogy mit mondanak a *hivatalos összeírás statisztikái* a krassószörényi cigányok számarányáról. A hivatalos népszámlálások összeállításából nehéz kihámozni a cigányok pontos lélekszámát, mert azokat nem vezették külön rovatban, hanem az utolsó „egyéb” rovatban sorolják fel őket hol egyedül, legtöbbször azonban vegyesen más néptörzsekkel együtt. Az 1900. évi népszámláláskor találtak e szerint Krassó-Szörény megye területén összesen 1309 „cigány és túlnyomóan cigány” lakost. Volt ezen kívül még körülbelül ezer lélek olyan cigány, akik csehekkel, csehmorvakkal és krassovánokkal együtt szerepelnek. Hogy ezek közül mennyi a cigány, azt ebből nem lehet megtudni. Ugyanígy van ez az 1910. évi, az utolsó magyar népszámlálás alkalmával készült statisztikával is. Ekkor találtak a megye területén 2507 cigányt és volt még 1580 „legnagyobb részű cigány” is. Csehekkel együtt 676, csehekkel és olaszokkal együtt 197 és krassovánokkal együtt is mutatnak ki cigányokat. Ezekből körülbelül az tetszik ki, hogy a számbavett és annak elismert cigányok száma az egy évtized alatt megkétszereződött. Ezek a számadatok azonban sajnos nem fedik a valóságot. Erről azonban nem tehet a hivatalos számbavétel, mert a népszámlálás nem *fajok* szerint, hanem *anyanyelv* szerint vette számba a népet. Így természetesen feljes joggal írhatták be akkor oláhnak az oláhu beszéző és magát annak valló cigányokat.

A népszámláló biztosok és összeírók a falusi jegyzők és a tanítók voltak. Ezek között igen nagy számban voltak természetesen oláh anyanyelvűek is. (Igy nyomta el a magyar állam a nemzetiségeket!) Ezek az oláh jegyzők és tanítók legtöbbször elhallgatták azt, hogy a falujukban félig asszimilált cigányok vannak, mert ha azokat oláhoknak írták be, ezzel felszaporították az ő nemzetiségük számát. A más nemzetiségű jegyzők is sokszor azért írták ezeket az oláh-cigányokat oláhoknak, mert szégyelltek azt, hogy az ő falujukban cigányokat számlálnak és te miatt még a faluvégi putris cigányok sem kerültek a számláló lapokra. Nincsen terünk az egyes esetek felsorolására, de kitészük ez többé-kevésbé a továbbiakból, az egyes kirívóbb esetekből. *Szuboticán* 1900-ban még 144 cigányt mutatnak ki, tíz év múlva már egyet sem. Ezek nem vándoroltak el onnan, most is ott vannak. *Padurányban* 112 cigány volt 1900-ban, 1910-ben egy sem, a hivatalos statisztika szerint. *Szendelakmagurban* a korábban kimutatott 144 cigányból egy sem maradt az 1910. évi népszám-

láláskor. Így tüntet el a cigányok a hivatalos statisztika jóvoltából *Kladován, Rakittán, Binisen, Zsidovinban, Homosdián, Bolduron, Tapián és Mehadián*. A legkirívóbb eset azonban *Csiklován* történt. *Csiklován*, a hajdani német lakosságú bányamegyén egy elkülönített *Cigány* nevű falurész van, amelyet kizárólag cigányok laknak. A számuk olyan nagy volt (kb. 700 fő) és olyan sok iskolaköteles gyermek volt ott, hogy az állam 1901-ben külön cigányiskolát állított fel a telepen, az első és talán egyetlen cigányiskolát az országban. (Olah tanyelvi volt). Az 1910. évi népszámlálás meg sem említi ezeket a cigányokat. Mivel oláhu! is beszélnek, oláhoknak írták be őket. A *Boksánbányához* tartozó Magur nevű cigánytelepen 390 oláhu! beszélő cigány volt, *Facsetnek* is volt külön cigánytelepe 148 lakossal. *Ohaba-Mutniknak van* (a külön rutén telep mellett) még 131 oláhu! beszélő cigánya is.

De még a hivatalos statisztika is kénytelen nyilvánvaló cigányszaporodást beismerni. Így pl. *Tergovest, Doklin, Furlug, Vermes, Berlistye, Illadia, Mericsina, Nikolinc, Rakasdia, Kápolnás, Románpozsezsena, Szokolovác, Komoristye, Brostyán, Székás, Majdán, Nagytikván, Ezeres, Örményes, Teregova, Kröcsma, Forotik, Jesetnica, Zsupanek, Toplec és Mörü* falukban 1900-ban még nem voltak. 1910-ben pedig a statisztika már kimutat cigányokat 31-től 68-ig való számban. Ezekről azonban nem lehet tudni, vándorcigányok e, vagy faluvégi félig letelepedettek-e. Nem valószínű, hogy ennyi sok karaván vándorolt volna a számlálás idején a megye területén, a nagyobb lélekszám sem mutat karavánra, mert azok, mint említettem, kisebb méretűek, alig néhány szekerre való népösszeállítás, de semmi esetre sem 50–60 személyből. Ezek tehát mint vándorcigányok kerültek az 1910 előtti években a falukba, s népszámlálás idején már faluvégi putrilakók voltak. Ha 1920-ban csinálhattak volna népszámlálást, ezek bizonyosan oláhok gyanánt kerültek volna a hivatalos statisztikába, mert akkorára már mind eloláhosodott. Még nagyobb számban voltak pl. 1910-ben *Petrovicán*, ahol 206 cigányt mutatnak ki, holott 1900-ban még egy sem volt; *Románoravicán* ugyanígy 110 és *Macsován* a külön Cigánytelepen 204 oláh nyelvű cigány volt. *Cserestemes* községben 1900-ban 72 cigányt mutattak ki, tíz év múlva ez a szám külön cigánytelepen felszaporodott 365-re. *Bottynest* község lakosságát cigányok szaporították fel 507-ről 611-re tíz év alatt. A Nera folyó mellett fekvő *Zlaticának* is van külön cigánytelepe, dacára ennek sem az 1900. évi, sem az 1910. évi népszámlálás nem talál ott cigányokat. Ezek, mivel időközben részint eloláhosodtak, részint szerb anyanyelvet vettek fel, e két nemzetiséghez számíthatnak ma, holott fajilag cigányok még ma is. Emlében a szomszédos *Langenfeldnek*, amely német neve dacára nem sváb falu, hanem oláh-szerb lakosságú, külön *Cigánytelep* nevű részén kimutattak 1910-ben 143 oláhu! és 260 szerbül beszélő lakost, tehát cigányt.

Az egykori *halmosi* kerület, ma *Almás-vidék*, közigazgatásilag *bozovicsi* járás, egy önmagában elzárt terület a Nera folyó völgykötletében, sok mindenben különbözik a megye többi részétől. Ezt a vidéket az utolsó török háború után nagy számban lepték el a Romániából bevándorlott aranymosó cigányok. Tele van az egész vidék még ma is e cigányok utódaival, akik, bár teljesen eloláhosodtak, még ma is erősen különböznek a megyeheli oláhságtól. Főleg fekete hajuk és sötét arcszínük különbözteti meg őket. A főhelyen, *Bozovicson* 1900-ban „csehmorva és cigány” jelzés alatt 66 egyént mutattak ki, s ez a szám 1910-ben már 363-ra szaporodott. A csehmorva nem lehet valami számos, mert ezek csak a járásbeli *Ravenszkáról* és *Sunicából* beszivárgott egyének lehetnek, a túlnyomó többség hozzávándorolt cigány. A szomszédos *Dalbosecről* mindenki tudja, hogy cigányfalu, 1858-ban még 214 cigány lakott a faluban, 1900-ban már csak 45 volt a számuk (csehmorvákkal együtt), 1910-ben a népszámláláskor már egy lelket sem talált ott. Azért, mert már

mind eloláhosodott, de fajilag most is cigányok. Lapusnik faluban (szintén Bozovicz szomszédságában) a XIX. sz. közepén még 277 cigányt számoltak meg, 1910-ben már egyet sem találtak cigánynak, mind eloláhosodott.

Még fel kell sorolni néhány községet, amelyekben a hivatalos statisztika 1900-ban már talált cigányokat s azokban a következő 10 évben a hivatalos kimutatás szerint is megszorodtak. *Czerován* 60-ról 94-re, *Kölniken* 62-ről 83-ra, *Nagyzorlencen* 54-ről 89-re, *Szócsánban* 38-ről 42-re, *Tirnován* 58-ról 95-re szaporodott a cigányok száma. *Resica* vidékén 1900-ban nem mutattak ki cigányokat, 10 év múlva már van, de hogy mennyi, azt nem lehet tudni, mert az összeírás *Krassovánokkal* együtt mutatja ki a cigányokat *Prebulon*, *Krassován*, *Klokoticson* és *Resicabányán*. *Románresicán* csehmorvákkal együtt. Az *Aluduna* mentén fekvő *Dolnyalubkován* és *Szikevicán* is csehmorvákkal együtt vannak össze-foglalva.

*

Amint ebből a kis összeállításból látható, nincs a megyének olyan vidéke, sőt szerintem községe, ahol ne volnának cigányok, vagy cigány eredetű oláhok. Még a városok sem kivételek e tekintetben, mert *Karánsebesnek* éppen úgy megvan a maga cigánytelepe, mint *Lugosnak*. Át és át van itatva az egész megye és a megye egész oláhsága cigányokkal, az asszimiláció minden stádiumában levő cigányokkal. Egészen felesleges megemlíteni, hogy ez a sokrétű cigányelem kizárólag az oláhság számát szaporítja s csak néhány faluban a szerbséget, egyébként semmiféle kapcsolata nincsen sem a magyar, sem a német, de a többi kisebb számú más nemzetiséghez sem. Egyesegyedül az oláh szereti a cigányt, összetelepszik vele, összeházasodik vele, felszívja a maga népiségebe és ezzel az asszimilált tömeggel *hihetetlen módon felszaporítja az oláhság számarányát*. Ez a hivatalos adatok alapján készült összeállítás is ad némi fogalmat arról a nagyarányú cigányinvázióról és beolvadásról. De hogy ez voltaképpen milyen méretű és arányú a valóságban, azt elképzelni is nehéz, olyan óriási számadatok kerülnének ki.

*

Hogy miről lehet megismerni ezeket a félig és sokszor egészen asszimilált cigányokat az oláhok között? Ehhez nem kell éppen anthropologusnak, de még ethnographusnak sem lenni az embernek, hogy ezt egyszerű szemléletre is észrevegye. A viselkedésről nem lehet őket megismerni, mert, mint már említettem, teljesen az oláhok módjára öltözködnek. A termetükről azonban már inkább, mert különösen a férfiak között sok az átlagnál magasabb termetű. A férfiaknak ezenkívül arányos formájú arcuk, sűrű egyenes szálú fekete hajuk van. Legfőképpen azonban az arcszínről lehet őket megismerni. Jellemzőes ez a hamuszínű vagy füstös-fekete arcszín és a bőrnek velejáró olajos fénye. Ez nem oláhos jelleg, ez jellemző cigány tulajdon. Ezek a jelek sa-

játságosan megmaradnak még az oláhsággal való keveredés után is sokáig, több nemzedéken át. Igen sokszor meg lehet ismerni különösen az újabb beolvadtakat a beszédjükön. Bár rendes helyi nyelvjárás szerint beszélnek az oláh nyelvet, mégis sokszor a beszéd vonzatott menete, az éneklő hangsúlyozás s a gyakori rekedt torokhang, valamint a sok gutturalis hangzó feltűnő a beszédjükön.

Említettük már, hogy az asszimilált cigányelem igen szaporán, sok a gyermeke. És ha ezek közül sok elpusztul is kiskorában, nagy lévén a gyermekhalandóság közöttük, mégis marad elég emberfelesleg, amely a falun nem tud megélni. Ez a felesleg beszivárog a városba s ott napszámoskodásból él, beáll házi-szolgának, kocsisnak, favágónak, a nők cselédnek szegődnek. A cigánymuzsikások is ebből a rétegből sorozódnak s nem a sátoros cigányokéból, mint általában hiszik. A megyebeli kisvárosok oláh kisiparosai is ebből a rétegből kapják utánpótlásukat, az egykori cigányivadékok beállnak tanoncoknak a népi kismesterségek műhelyeibe s belőlük lesz az oláhság iparososztálya, sőt kereskedőosztálya is. *A megyebeli városok oláh lakosságának nagy százalékszámaát teszik a volt cigányok utódai.* Az iparba és egyéb foglalkozási ágakba való szivárgásukat elősegíti az, hogy a föld többnyire nem köti őket a faluhoz, mert nincsen földjük, azonkívül ez az elem igen könnyen tud alkalmazkodni minden változott viszonyhoz. Látszik ez abból is, hogy a régi viselethez szívesen ragaszkodó oláh parasztság között ők azok, akik bekerülvén a városba, elsőként vetik le a nem is olyan régen elsajátított népi oláh viseletet s a városi nép levetett ruháiba öltözve „úri” viseletet vesznek fel.

De a megyebeli oláhság értelmiségi osztálya is nagyrészt ez elemből kerül ki vagy ez egészíti ki. Mivel most már városiakok, iskolába járatják a gyermekeiket. (A bányavárosokban igen jó német, később magyar tannyelvű iskolák voltak). Aki négy osztályt végzett a karánsebesi, resicai, oravicai vagy orsovai polgári iskolában, az elment először írnoknak ügyvédi irodába, díjnoknak járásbírószághoz, szolgabírói hivatalba, jegyzőhöz. *Te-le voltak a közigazgatási és állami hivatalok ilyen cigányfajú, oláh nemzetiségű félművelt segédtisztviselőkkel. Ezekből lettek azután az uradalomváltozás után a hírhedt magyarülődő szolgabírók, gimnáziumi tanárok és tanfelügyelők.* Akiben pedig az átlagnál valamivel több volt a tehetségből, arról gondoskodtak a sok alapítvány és ösztöndíj segítségével, hogy Balázsfalvára vagy Brassóba kerüljön az oláh gimnáziumba, s *abból tanár vagy ügyvéd lett.* Névszerint lehetne felsorolni ezeket a cigányszármazású oláh értelmiségbelieket. A karánsebesi oláh görögkeleti papnevelő intézet már nem nagyon nézett arra, hogy értelmes-e, jó tanuló-e a papi pályára jelentkező, ott egészen más szempon-

lok érvényesültek a felvételnél és a kiképzésnél. Ebből az intézetből kerültek ki a legfanatikussabb magyaryülölök.

Mindezek ismerete után, azt hiszem felesleges még külön is bizonyítani, hogy mennyi része és milyen hatása volt a cigányelemnek az oláhság kialakulásában és milyen fontos szerepe van még ma is e nép további fenntartásában.

*

Nagyborosnyai K.

Anteil der Zigeuner an der Entwicklung des Volkstums und der Nation der Rumänen. Verfasser zeigt am Beispiele eines örtlich umgrentzen Raumes, in welchem grossen Masse das Element der Zigeuner in das Volkstum der Rumänen assimilliert wurde. Es lassen sich im südongungarischen Komitat Krassó-Szörény drei Schichten der Rasse-Zigeuner unterscheiden. An Zahl verhältnismässig gering ist die Schichte der völlig nomaden Wander-Zigeuner, die Sippenweise in Pferdebespannten Planwagen von Dorf zu Dorf ziehen und bei ihren kurzen Aufhalten unter rauchigen Leinenzelten hausen. Die zweite Schichte bilden jene Zigeuner, die die Armut zur Niederlassung zwingt, da sie weder Wagen noch Pferde besitzen und deshalb nicht mehr nomadisieren können. Sie setzen sich am Rande rumänischen Dörfer fest, wo sie sich als geduldete Gäste auf Gemeindeboden elende Hütten bauen, an denen weder ein Dach, noch ein Fenster vorhanden ist. Sie leben von allerlei Handfertigkeiten, vom Handel mit Kleinvieh, aber hauptsächlich von Diebstahl, Kartenspielen und allerlei Zauberei, das sie unter den rumänischen Bauern reichlich ernährt. Da alle Zigeuner ausser ihrer eigenen auch die rumänische Sprache beherrschen, auch gleicher Religion sind, werden sie von der rumänischen Bevölkerung in kurzer Zeit völlig aufgesogen. Die Einstellung des rumänischen Volkes zu den Zigeunern, die nie feindlich ist, der gleiche Glaube und das Zusammenheiraten der Rumänen mit den Zigeunern fördert die Angleichung der Zigeuner in hohem Masse. Die dritte Schichte des Zigeunertums bilden jene heute schon vollständig assimilierten und im Volkstum der Rumänen aufgenommenen Zigeuner, deren Vorfahren als Goldwäscher, Köhler und Waldarbeiter im 18. Jahrhundert in grossen Massen aus der sogenannten Kleinen Wallachei einwanderten. Bei diesen erinnert nur noch der anthropologische Habitus, manchmal die Sprechweise an das Zigeunertum. Aus dieser dritten Schichte bildete sich vorerst die Klasse der rumänischen Kleinhandwerker und Händler, dann entstand daraus eine bürgerliche Mittelschichte, aus der sich dann eine begrenzte Intelligenz-Schichte herausentwickelte. Verfasser beweist mit statistischen Angaben den überaus grossen Prozentsatz, den dieses assimilierte Zigeunertum im Volkstum der Banater Rumänen bildet.

Zsoldos Ignác a „Falujegyzője“-ről és Rózsa Sándorról.

Móricz Zsigmondnak Rózsa Sándorról írt regénye — úgy veszem észre — a politikai írók között is figyelmet és aggodalmat keltett. Egész vezércikket szánt rá bírálatára az Új Magyarorságnak és Nemzeti Ujságnak szerkesztője, mindegyik. Szekfű sem hagyta szó nélkül a Magyar Nemzetben. Ebből látszik az ügy fontossága s ezért tartom érdemesnek, hogy e folyóiratban is hozzászóljak, természetesen nem politikai szempontból, hanem a magyarság társadalomtörténetének újabb adatokkal való gazdagítása végett.

A Móricz-Rózsa-ügyben véleményem rövid: történelmi regény nem történelemtudományi mű, de tény az, hogy a történelmi regény lényegét, a benne lévő korképet, történelemül fogadja el az olvasó közönség nagy része. S mivel historia est magistra vitae, ezért a történelmi regény írója igen nagy hatással van olvasóinak történelmi fölfogására s ezzel kapcsolatban politikai érzelmére. Már a történetíró többé-kevésbé politikus is, de a történelmi regény írója még inkább az.

Ezért természetes és jogos az, hogy Móricz Rózsa Sándorról írt regényét politikusok politikus mivoltukban bírálták.

Báró Eötvös József „Falujegyzője“ felől is hangzottak annak idején politikai hibáztatások — általánosan ismeretes Deák Ferencnek róla való gúnyos, szellemes és igaz ítélete. Arról azonban nem tud még az irodalomtörténet, hogy Eötvös másik kortársa és barátja, Zsoldos Ignác, azt is följegyezte Eötvösnek a magyar nemes urakat torzító és a betyárokat szépítő irányregényéről, hogy az sokat ártott külföldön a magyarság becsületének, s hogy ezt később Eötvös is belátta — késő bánattal.

Zsoldos kiadatlan emlékiratából, mely az Akadémia kéziratárában őriztetik, az erről szóló részt itt közlöm.

*

Vörösmartytól hallám, hogy ő [Abafi-t] tartotta [Jósika] legjobb munkájának. Én meg a' már most fájdalom! (1871. február 2-án) elhúnyt B. Eötvös Józsefről is merem e' helyütt —

csupán eszmekepcsolatnál fogva — (per associationem idearum) azon meggyőződésemet nyilvánítani, hogy: ha ő „A Karthausi”-n kívül semmit egyebet nem ír is: magát ‘s nevét már halhatatlannítá. Ha pedig „Magyar Ország 1514-ben” és kivált „A falu jegyzője” nem az ő tollából jönnek: magyar írói dicsfénye, tudtomra nincs semmi legkisebb árnynyal környezve. De ez árny-is csupán olly political tapintatlanság, mellyet csak tőle a’ hazájáért élni ‘s halni kész kitünő nagy hazafitól lehet sajnosan venni. Mert az emberiségért lángoló ifjui kebel’ egész hevével, ‘s a’ kegyeit-jét mértéken túl pazaron ellátott természet’ minden adományával rendelkező költői tehetség’ teljes fényével, tehát sok helytt a’ természetinélis élénkebb ‘s rikítóbb színekkel rajzoló költő’ költeményeit, a’ bennünket fájdalom! nem ismerő külföld nem regénynek, a’ mik, de történelmi leírásnak vévén: e’ sok nyelvre lefordított kedves olvasmány sokkal többet ártott a’ magyar névnek, mint Harriett Beecher Stone „Tamás bátyó kunyhója” használt Amerikában a’ rabszolgaság’ eltörlésének. Magam beszéltem több külföldivel ez iránt; tapasztalásom után írom hát ezt, nem csupa magány vélemény, vagy épen újabb költeménykép. Ilyesmit olly ország- mondhatni világszerte tisztelt aranytisza jellem, ‘s olly nagy férfiú irányában, mint B. Eötvös József, ki boldogító barátságával engemis megtisztelt, mire büszke vagyok, alap nélkül felhozva világgá bocsátni; a’ legaljasb jellemtelenségnél egyéb nem lévén, mondani sem kell, hogy effélére teljesen képtelen volnék. Óh mikor az ember már a’ világgal számol, hogy abból nyugodtan költőzhessék-ki; ha midőn már mintegy Végrendeletét írja: nem gúnyos gáncoskodásra, de egészen más egyébre van minden figyelme irányozva. Csak az „Igazság Istenasszonyának” tartoztam e’ vallomással; ‘s csak ezen tartozást akartam ezennel őszintén — de tiszteletteljesen — leróni. De jellemzőbb — mindenesetre tekintélyesb súlyu — Deák Ferencnek e’ munkáról mondott ítélete.

Láttál-e már, úgymonda egyik barátjának, olyan lódoktor könyvet; mellyben egy ló le van festve, és annak egész teste tele van huzkodva lineákkal és betűkkel, mellyek a’ betegségek’ helyeit jelezik. Olly ló, mellyben annyi hiba volna együtt, nincs; mert lehetetlen volna élnie. Nálunk sem volt soha olly vármegye, mellyben annyi hiba, sőt bün élt volna, mint Eötvös leírta.

Legmegnyugtatóbb az egészben pedig az, hogy később magais a’ nemes szívü szerző e’ tettét sajnosan megbánta, és fájjalta.

Csakhogy késő bánat volt biz ez is, mind a’ mellett, mint sok egyéb kedves honunkban, sőt széles e’ világon.

*

Zsoldos Ignác a bécsi legfelsőbb törvényszéken a Rózsa Sándor bűnperében is ítélkező tanácsnak tagja volt s emlékiratában bőven és tárgyilagosan ír erről az ügyről. Az emlékiratnak illető lapjairól határozott vonalakkal rajzolódik eléink a száz évvel ezelőtt való magyar társadalom négy alakja: Rózsa Sándorban a bátor és ravasz pusztai betyáré, komájában a Szegedvidéki, betyárokkal cimboráló tanyai parasztemberé, Zsoldos Ignácban a dunántúli conservatív úri nemesé, az államügyészben a paragrphuson nyargaló bürokratáé.

*

Bogár Imrének, Rózsa Sándor egyik elvtársának megadták az akasztófa alatt azt a kegyelmet, hogy elmondhassa búcsúszavait. Ő aztán így búcsúzott el az árnyékvilágtól:

— Én nem hánytorgatok senkit, éngöm se hánytorgasson senki.

Bocsásson meg nekem Rózsa Sándor és komája szelleme, hogy most én hánytorgatom őket — de Móricz Zsigmond az oka. (Mikor e sorokat írtam, akkor Móricz Zs. még erőben, egészségben élt.)

Zsoldos emlékirata a Rózsa Sándor ügyéről ezeket mondja:

*

Rózsa Sándor bűnpere.

A' halálos ítéletek mindig teljes (11-es)- ülésben hozattatván, ezekre nézve az volt a' szabályszerű gyakorlat, hogy ha a' legfőbb törvényszék valakit halálra ítelt, nyomban arrólis tartozott tanácskozni, hogy az általa elítéltet¹⁾ életkegyelemre érdemesnek véli, és így Ő Felségének ajánlja-e vagy sem? 'S minden iratok fölterjesztettek, közöttük a' kegyelmezés' tárgyában vezetett tanácsjegyzőkönyv is, mellyben mint általában mindegyik jegyzőkönyvben, igen helyes és követésre méltó szokás szerint, minden szavazónak véleménye pontosan be- és följegyeztetett. A' miniszter (igazságügyi) mindig ezen legfőbb törvényszéki né-

---

¹⁾ Hlyenkor a' kedvező vagyis enyhítő körülmények természetesen, 's néha kellelten túlis kiemeltetvén: sokszor jutott eszembe egy színdarab, mellyet a' leopoldvárosi* színházban adtak. Ebben a' kínai császárnak egy minisztere ajánlván egy halálra ítéltet, hogy kegyelmezen meg neki, mert megérdemli, — Megérdemli? — kérdezé a' császár: hát úgy miért ítéltétek halálra? Zs. I. jegyz.

* Bécsben!

zetet vette fölterjesztése alapjául.²⁾ De Ő Felsége az ellenvéleményeketis előadatván magának, természetes, hogy olyanoknak is megkegyelmezett, kiket a' legfőbb törvényszék' (többsége) arra méltónak nem talált. Azonban arra, hogy valakit kivégeztetett volna, a' kit legfőbb törvényszéke életkegyelemre ajánlott: példát nem tudok; 's tán ez eset nem is fordult elő. Annyi mégis igaz, hogy ama, még boldogult Ferencz császár idejebeli szabályrendelet fenntartatott, miszerint ha valamely halálra ítéltnek megkegyelmezése mellett a' legfőbb bíróságnál egyetlen egy szó sem emelkedett, a' törvényszék illy esetben is fel tartozott ugyan terjeszteni az iratókat (véleményével együtt) a' Ministerium' útján Ő Felségéhez, mindazáltal illy esetben a' Ministerium. fejedelmi parancs' következén, nem terjeszté az ügyet tovább a' fejedelem elébe, hanem röviden visszaküldé illy határozattal: *Der Oberste Gerichtshof hat sein oberstrichterliches Amt zu handeln.* — Mi azt tette, hogy ama szerencsétlen kivégezendő léssen.

Ezt előre bocsátva, 's illy módon merem állítani, hogy: *Rózsa Sándornak* Ő Felsége kegyelmezett ugyan meg, halálos büntetését a' legfőbb törvényszék által, azon esetre ha Ő Felsége határtalan kegyelmét érdemtelen léteireis reáárasztaná, javaslatba hozott életfogytiglani³⁾ várfogságra változtatván által: de életének megmaradhatását, mivel ha én nem vagyok a' kegyelmezés mellett, a' három bíróságnál senki más — egy lélek sem — lévén mellette, rögtön kivégeztetik, annélkül, hogy ügye a' Felség' elébe jött volna, egyedül csak én eszközöltem, vagyis hát élethen csupán én tartottam meg.

Hogy pedig ne láttassam épen minden ok nélkül kedvezni illy rémítő gonosztevőnek, elmondom ügyét lehető röviden, mint arra, még most tán 8—10. év mulvais elevenen emlékszem.

2) 1848 előtt a' Cancellaria tette a' kegyelmezésnek kedvező vagy ellenkező propositiót, melly a' Curianál levő szegények' ügyvéde (pauperum advocatus) hivatalból köteles folyamodása indokaiból szokott méríteni. Jelenleg pedig egy külön Rendelet' ifolytán, a' Hétszemélyes tábla egy — az elítélésbe be nem folyt tagjaiból később alkotott külön kegyelmi tanácsban ad véleményt legfelsőbb helyre. Zs. I. jegyz.

3) Ezt később 15 évi börtönre méltóztatott legkegyelmesebben változtatni. Utóbb pedig végkép megkegyelmezett. Egyszer 1865-ben híre futamodván, hogy olmtützi börtönéből megszökött: végzetlen megajándéctem, mert tudtam, hogy élete az én lelkemen van. Miután pedig (ismét) a' régi gazember lett, 's a' Gróf Ráday szegedi kir. Biztosságot legnagyobb részben ő általa tervezett, scenirozott, sőt — horrendum dictu! — általa véghezvitt rablás- és gyilkosságok foglalkoztatták: mi tagadás benne, biz én megbántam irántai nagylelkűsködésem. Hiában minden szép okoskodás, de a' már megfénesedett tag: *»ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.*« Zs. I. jegyz.

Rózsa Sándor 1848. előtt a' szegedi vidéket rablásai és gyilkosságai által örökös rettegésben tartotta.

1848/49-ben a' független Magyar Ministerium teljhatali kormány biztosa, ha jól emlékszem *Beöthy Ödön*⁴⁾ amnestiát adott neki azon feltétel alatt, hogy guerilla vezérkép fog a' hazának (!) szolgálni. Ő tehát beállt katona-betyárnak, vagy betyár-katonának, mintegy 100, ha hírben 's névben nemis, de szilajság és vakmerőségben hozzá hasonló czimborát vévén maga mellé. És ők ártottak az ellenségnek a' hogy csak tudtak; de azért, mint Horváth M[ihály] is írja a' Magyar függetlenségi harc történetében, raboltakis, mint afféle valóságos zsványok 's tanúsíták botrányos tetteikkel ama latin közmondás igaz voltát:

Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
Testa diu.

A' mit a' magyar kevésbé finomúl, mint találón így fejez ki: Kutyából soha sem válik szalonna.⁵⁾

De nevezetes körülmény volt előttem, ki mint bíró, csak a' vádlevél 's acták szerint ítélnék. Az t. i. hogy Rózsa semmi-féle 1850. előtti bűnnel, lett legyen ennek oka a' magyar kormányi vagy a' későbbi császári amnestia, avagy bármí más: e' perben vádolva nem lett. — Hanem

Azon büntények, mellyekkel vádoltatott, következők voltak:

E l ő s z ő r hogy egy csavargó embert megölt, illetőleg agyonlövetett.

Erre nézve saját mentsége az volt, hogy e' tény igaz. De ő azon embert egyik pajtása által azért lövette agyon, mert folyvást az ő (Rózsa) neve alatt rabolt, és zsarolt ki holmit az emberektől; és őket e' miatt mindig üldözték, pedig ő ekkor semmi rosszat nem tett. Köszönjék meg — úgymond — hogy olly veszedelmes embert elemésztettem. És az irományokból az, hogy ez valóságos zsvány volt ki-is tünt.

M á s d s z o r vádoltaték, hogy midőn azon házat, mellyben volt, üldözői körülfogták, ő kilövellőzött, és többeket megsebesíté, kik közül (úgytetszik egy vagy kettő) megis halt. Erre azt felelte, hogy ő azt gondolta, hogy „rabló horvátok“ (!), a' kik a' házra akarnak törni. Ezért a' jelen volt horvátországi egyik bíró megis neheztelt, hogy hát e' rossz ember rablóknak tartja

4) Ennek neve helyesebben Jenő (Eugen) volt; 's ő kezdette magát *Ödönnek* írni. Elég hibásan. Zs. I. jegyz.

5) Meglehet hogy ha azon magaviseletét előbb tudom, magam is alább hangolbam volna javulására épített reményemet. És akkor Rózsa Sándor uram csak volt, de nincs többé! Zs. I. jegyz.

a' horvátokat? Annyi bizonyos, hogy ezt gonoszúl tette ugyan, mindazonáltal az önvédelem' természeti menetét sem lehet a' bírónak a' bűnmérlegből egészen kifeledni.

Harmadik vád volt ellene egy többed magával elkövetett rablás, mely alkalommal a' kirablottakat megis kínozták. De itt a' kínoztak maguk azt vallák, hogy nem Rózsa tette a' kínoztást, sőt oda érkezvén rögtöni halálbüntetés alatt tiltotta azt el legényeinek.

A' negyedik és legsúlyosabb vád pedig az volt, hogy kéz' csendőrt' (gens d'armes)⁶⁾ és két ulánust ő és bandája megöltek. Ennek történetét így adta elő.

Egy izben valami tanyán mulatván legényeivel, rajtok ütöttek a' zsandárok, és ulánusok. Ők csakhamar lóra kapván elnyargaltak a' pusztában; 's a' katonák közül négy utánuk nyargalt, és üzte őket. Midőn már jó darabig futottak, az jutott neki eszébe, hogy: nem jobb volna-e valljon, ha azok szaladnának elől, és ők hátul? Parancsolta hát 3—4 legényének, hogy forduljanak meg. Ekkor megsarkantyúzván lovát az üldözőknek szemközt megfordult, és emberei hasonlóul. Ezt látván azok, tüstént visszafutásnak eredtek. Ők pedig utánuk. Ezen közben látván ő hogy azok szaladásnak eredtek, legényei pedig utánuk vannak, gondolta, hogy 'majd ellátják azok a' németeket nála nélkül-is'; hagyta hát menni őket, ő pedig oldalvást elkanyarult egy komájához.

És a' zsványok a' katonákat — Szeged táján — egy tanya udvarba beszorítván, mind a' négyet agyonverték.

De a' tanya-gazda és emberei hit alatt bizonyíták, hogy Rózsa az agyonverésen nem volt jelen.

Mindezek kétségkívül nagy bűnök. De hiszen életfogytiglani börtön, mire őt énis méltónak ítélem, sem jó tettekért való jutalmul szokott dictáltatni! Az életkegyelem melletti szavazásra pedig engem az indított, hogy olly chevaleresque vonástis tapasztaltam gonosz életében, mi én előttem a' javíthatatlanságot nemcsak ki-nem zárja, sőt azt tanusítjais. Pedig én egész életemben mindig csak a' már javíthatatlant — de ezt igenis — kivántam az élők sorából kitéröltetni. Idejárul hogy én nem a' halálbüntetést tartom a' legsúlyosabb büntetésnek. Ha így vagy amugy, ma vagy később, de mindenesetre kiállandó halálnál, a' lélekismeret' mardosásai 's ön maga' utálása között eltöltött hosszas sanyarú fogságot én amannál minden tekintetben kínzóbbnak tartom. Tudok esetet, és azt Klauzál Gábor barátomtól hallám, hogy egy szegedi rab, látván, hogy egy akasztófára ke-

⁶⁾ A' *gens d'armes* > *zsandár* szó akkor még közérthetőbb volt, mint az újonnan gyártott *csendőrt*. Gyerekkoromban a' falunkban még mindenki *zsandár*-t mondott, csak a' jegyző úr modott *csendőrt*-t.

rült pajtását mennyi nép kísérte ki, csakhogy neki is 'olly szép temetése legyen' — mint maga megvallá — készakarva szúrt egy kést a' rabkonyhában mellette álló 's neki nem vétett rabtársába. Illyesekről a' halálbüntetésbe szerelmeseknek jó volna néha el nem feledkezni! De hát elmondom miből állt, a' mit én betyáros tempónak tartottam ugyan, de olly lovagiasságnak, mi nekem, megvallom megtetszett.

Rózsa Sándor Szeged táján egy tanyán, úgytartom *Katona* nevezetű komájánál szokott tartózkodni. Egy széna kazal volt kivájva — mint maga vallá — 's abba bujt bele ha üldözték. És a' zsandárok köröskörül jártak mindent, egy csaholó ebecske elárulhatta volna hol létét, vagy a' kazal gőzölgése, — mint maga mondá. — De ő ott volt, és soha senki meg nem találta. Ezen komáját sokkal segítette, földet is vett neki, tehát nagyon bizott hívségében. De már öregedvén, ésígy nehezülvén a' legény, és megis unván mint mondá a' sok hercze-hurczát, meggondolta, hogy *kegyelmet kér Ő Felségétől*, 's erre a' fejedelem körutját, mellyet az ötvenes években tett, gondolta legczélirányosabbnak, úgy t. i. hogy mikor majd Ő Felségét a' pusztákon át a' banderium kíséri, közükbe keveredik őis, és ekkor folyamodását a' kegyelemért belöki Ő Felsége' hintájába, és hirtelen elvágat. De ehhez természetesen jó paripa kellett. Ő tehát kiszemelt magának egy sárga paripát, ugytetszik Csernovits' méneséből, és azon fennevezett komájának 300. f[orin]tot adott át, hogy vegye meg azon lovat számára, nem akarván a' kegyelemért lopott vagy rablott lovon nyargalni a' Császár' elébe. Ez volt, a' mi én rám hatott. Valami regényest, legalább többet, mint valami bandita csejt, találván abban, hogy az országbeli legnagyobb gonosztevő, a' haza legnagyobb jöltevője a' király' térdei elébe borulva alázza meg magát folyamodásában.

A' koma a' 300 f[orin]tot elvette, de lovat nem vett. Ezenkívül Rózsa' fejére 10.000 f[orint] jutalom volt föltéve és kihirdetve. Hihetőleg mindkettőre fájt a' foga 'róka komának': — Mert így történhetett, hogy:

Egy izben Rózsa kalandjaiból fáradtan, puskája a' szíjjon vállára hátravetve haza, vagyis komájához megérkezvén: az elébe ment neki a' gádorba, de jobb kezét hátra tartá. A rókánál is ravaszabb vén farkas ezt mindjárt észrevevén, reá kiált: koma tedd előre a' kezed, mert mindjárt keresztül lölek!

Válasz helyett a' koma előveszi jobbujában tartott kését, és Rózsának neki csik. De ez erősebb lévén, a' kést amannak kezéből kicsavarja. Ekkor öltre mennek, és mindketten a' földre esnek. Ezennel Rózsának még mindig a' szíjyról vállán lóggott csappantys puskája hihetőleg köbe ütődvén elsült, és a' komáját fölfelé menőleg lábán megsebesíté. A' puskadurranásra a'

komának felesége kijöven, midőn látta férje megsebzését, 's mindkettőjöknek a' földön huzakodását, egy bundát dobott Rózsára, egyszersmind pedig a' közelében volt fejszével azt fejbe-vágta, mire az elszédült. A' szomszédok pedig a' lármára összefutván, a' már különben is megúnt, de megis sebzett puszták' királyát megkötözve szolgáltaták át a' büntető igazság' kezébe.

Vallatásakor a' pestbudai államügyész, mert Budára hozták fel elítéltetés végett, mint mondják legtöbbit azzal vesződött, hogy az identitást constatirozza. Majd fél Szegedet ki kelle e' végett hallgatnia; természetesen hogy a' diurnumok annál inkább szaporodjanak. Holott maga a' vádlott kérdeztetvén, hogy ő-e valóban a' híres Rózsa Sándor, minden további scrupulust legyőzhetett természeti józan ésszel azt felelte: hisz uram az a' b a j o m, h o g y a z v a g y o k!

Kell-e ennél több józan embernek? de a' §§-ok' rendeletei és protocollum' kellékei, meg az 'auri sacra fames' államügyész úrtól természetesen — akarom mondani elég természetellenesen — még ennélis többet kívántak.

Mészöly Gedeon.

Rózsa Sándor. Der Artikel bringt bisher unbekannte Daten zur Gerichtsverhandlung gegen den berüchtigten ung. Pustenräuber Alexander Rózsa. Gegen solche Räuber war damals nicht nur der Klerus, der Adel und das Bürgertum feindlich gesinnt, sondern auch die Bauernschaft. Jene Belletristen, die solche Pustenräuber, die sogenannten *Betyár*-en, in romantischer Glorie darstellten, schadeten dem guten Rufe der Ungarn im Auslande sehr viel.

Das Reisetagebuch des Grafen Joseph (I.) Teleki über deutsche Städte 1759—1761

(Veröffentlicht durch *Gedeon Mészöly*)

Die Familie der Grafen Teleki stammt aus jenem Teile Ungarns, den Rumänien im Jahre 1918 darum annektierte, weil Ungarn im Weltkrieg 1914—18 (wie auch heute) ein treuer Verbündeter Deutschlands war. Dieser alten Familie entstammte Graf Josef (I.) Teleki (1738—96). Seine Gemahlin war Johanna Roth von Királyfalva, eine Tochter des Thomas Roth von Kf., der sächsischer Königsrichter, somit hoher Beamter in jenem Teile des Königreiches Ungarn war, welchen Rumänien auch noch in unseren Tagen besetzt hält.

Als Graf Josef (I.) Teleki sein 20. Lebensjahr überschritt, machte er eine Reise in das Ausland und studierte an ausländischen Universitäten. Während seines Aufenthaltes im Ausland, (Mitte 1759 bis Frühjahr 1761) führte er Tagebuch. Diejenigen Teile dieses Tagebuches, welche sich auf Städte Deutschlands und Österreichs beziehen, geben wir hier in deutscher Übersetzung.

*

Monat Juli [1759].

Am zweiten Tag dieses Monats brach ich auf einem Mietwagen von Ofen nach Wien auf; wir waren mit dem alten Herrn Müller und seinem Sohn als meinem Diener zu dritt. Die lieben Eltern gaben mir 500 Goldgulden in die Hand; das war die Hälfte dessen, was sie für meinen Aufenthalt draussen bestimmt hatten. Am sechsten Tag kam ich morgens 11 Uhr in Wien an und blieb dort bis zum zwölften mittags. Dort traf ich den Gubernialsekretär Herrn Brukenthal, der schön seit einigen Monaten oben war; die Sächsische Nation hatte ihn während seines Aufenthaltes zu ihrem Vertreter vor Ihrer Majestät gemacht, und er befasste sich mit deren Angelegenheiten. Auch Herr B. Dietrich weilte damals noch dort, traf aber schon Anstalten zur Heimkehr. Während meines Aufenthaltes daselbst sah ich gar nichts von Belang; ich kümmerte mich auch mehr darum, wie ich auf die beste Weise weiter kommen werde als

um alle andere, und das umsomehr, da ich schon zum dritten Male in Wien weilte. Denn zum erstemal war ich von Ende 1751 bis Juni 1752 da, dann, wie schon weiter oben erwähnt, vom Beginn dieses Jahres 1759 bis beinahe Mitte März, als ich durch die Gnade unserer Erlauchten Herrscherin meinen Pass erlangte, und dieses Mal jetzt zum drittenmal. Da besprach ich mit Herrn Matolai, er solle auch in meiner Abwesenheit mein Gesuch um den Kämmerertitel einreichen; und da Herr Matolai bei meinem Kommen nicht anwesend war, liess ich das nach eigenem Gutdünken aufgesetzte Gesuch mit einem an Herrn Matolai geschriebenen Brief unter Siegel in seiner Wohnung zurück. Von hier fuhr ich mit der Post bis Regensburg, denn die Wiener Fuhrleute wollten alle mehr haben als den einfachen Postlohn. Da ich bis Regensburg nur dreispännig fuhr, beliefen sich die Kosten, alles einbegriffen, Trinkgelder und Wagenschmierer (das fast auf jeder zweiten Station vorgenommen werden musste) auf nicht mehr als 13 Rh. Gulden: die Fuhrleute hatten aber 20 und 15 Gulden verlangt. Aus Wien fuhr ich am Nachmittag ab, musste mich aber wegen des Wagens in der Poststation Perslin mehr als vier Stunden lang aufhalten, denn es war vom hintersten Rad das Eisen verloren worden. Zu meinem Glück kam ein Wagen mit zwei Mönchen hinter uns, dessen Kutscher fand es und brachte es auch mit; als wir damit fertig waren, fuhr ich um Mitternacht weiter und kam bis St. Pölten; dort schlummerte ich morgens ein bisschen und spazierte dann, soweit es sich tun liess, ein wenig in der Stadt herum. Die Stadt ist klein und bietet nichts Besonderes; am nennenswertesten ist darin vielleicht ein grosses Nonnenkloster; ich ging in den Hof hinein und las über einer Türe folgende Inschrift: *Reg: Collegiata ad S. Upolitum fundatur 8 vo seculo ab Alberto et Okario fratribus Burgundiae. Bojoariae Ducibus Pipino Francorum Regi Sangvine junctis. Imperante Carolo Magno Confirmatur &c.* Es stand noch mehr da, da ich aber einerseits keine Zeit hatte, andererseits dies das Wichtigste war und ich, was weiter da geschrieben war, aufzuzeichnen für überflüssig hielt, schrieb ich mir nur dieses auf. Hier traf ich einen Unterleutnant aus dem Regiment Birdlenfelds, einen Niederländer namens Marquis de la Punte, Comte de Rodes. Ich nahm ihn in meinem Wagen bis nach Regensburg mit. Da mein Wagen aber nur für zwei Mann war, entliess ich Herrn Müller auf seinen eigenen Postwagen. Aus St. Pölten fuhren wir abends nach Linz; hier brachte ich mit schwerer Mühe den Offizier zum Übernachten; am nächsten Morgen sah ich mir die Stadt ein wenig an. Die Stadt ist recht freundlich und schön, besonders hübsch ist der Hauptplatz; es gibt hier auf einem Berg eine kaiserliche Residenz, wo der römische Kaiser Rudolphus ge-

wohnt hat. Ich ging hin und auch in den Hof. Es sind da zwei Höfe, der eine grösser, der andere kleiner. Die Donau fliesst gerade darunter. Von hier fuhren wir noch am Abend des gleichen Tages bis Passau und fuhren die Nacht ganz durch, denn man hätte den Offizier durch nichts zu Bleiben bewegen können, während ich selbst gerne bis zum Morgen geblieben wäre. Soviel ich in der Dunkelheit sehen konnte, ist die Stadt nicht übel. Sie liegt an der Donau, ist Bischofsitz und diesem Bischof gehört die Stadt auch. Damals war G. Lamberg Bischof, zugleich auch Kardinal. Ich war aus Österreich schon draussen und hätte das prächtige Kloster der Melker Benediktiner beinahe vergessen. Ich bedaure, nicht mehr Zeit zum Herumgehen gehabt zu haben, da ich aber auf Postfahrt war, hatte ich keine Musse zum Verweilen, doch stieg ich aus dem Wagen trotzdem aus und ging im Hofe hin und her. Es ist ein überaus grosses und glänzendes Gebäude, der Garten ist besonders nennenswert, mit einem Wort, alles ausser der geistlichen Armut ist da, das Auge zu erfreuen. Wenn ich mich gut erinnere, ist im Hof an der Stirnseite des grösseren Gebäudes ganz oben aus vergoldetem Messing die Inschrift ausgehauen: Non possumus gloriari, nisi in Cruce. Ob mit diesen Worten gerade . . . , das kann ich natürlich nicht wissen. Die Grenze Österreichs aber liegt, wenn man von Linz nach Passau fährt, zwischen den Poststationen Bayerbach und Eisenbirn. Alle oberhalb Wiens liegenden Teile Österreichs sind eine unschöne, von Tälern und Wäldern erfüllte Landschaft, und wenn die Menschen sie nicht so fleissig bebauten, könnte man sie eher als für Wilde, denn zum Bewohnen geeignet halten. Aber diese Menschen übertreffen durch ihren Fleiss in der Feldarbeit andere. Ein Beispiel dafür ist dieses: Ich war am 12., 13. Juli dort, der allergrösste Teil des Getriedes war noch ungeerntet, und weil schon geerntet hatte, hatte die Kreuze noch alle draussen stehen, die neue Stoppel aber hatte er neben seinen Haufen von beiden Seiten schon aufgepflügt (gebracht). Ich fragte die Bauern, wozu das gut sei, sie antworteten, sie wollten das Unkraut nicht Wurzel schlagen lassen, damit es künftig das Getreide nicht verderbe. Aber trotz dieser ihrer überaus harten Arbeit sind die Leute sehr gering und armselig, und die Bauernkinder laufen wie bei uns die kleinen Zigeuner radschlagend hinter dem Wagen her; auch Bettler gibt es unzählige.

Da wir von hier weiter durch Bayern fuhren, hatte das Geld sogleich einen anderen Kurs, was mir, da ich Goldgeld hatte, sehr zu Statten kam. Der Kremnitzer und kaiserliche Goldgulden galt jenseits von Bayersbach überall 5 deutsche Gulden; der holländische 4 Gulden 54 Kreuzer. Da die Postentfernungen grösser sind, sind sie im ganzen Reich auch teurer.

denn statt wie in Österreich 45 Kreuzer je Station zu zahlen, musste ich hier um jedes Pferd einen Gulden geben; trotzdem kam ich mit meinen drei Pferden auf jeder Station besser heraus.

Aus Österreich trat ich nach Bayern über, welches, wie schon oben bemerkt, auf dem Wege von Linz nach Passau zwischen den Stationen Bayersbach und Eisenbirn beginnt. Bayersbach liegt in Österreich, Eisenbirn schon in Bayern. Aus Passau kam ich nach Straubing; jenseits von Passau durchquerte ich sogleich einen unfreundlichen, zwei Stunden breiten Wald; er gehört dem Passauer Bischof, der zugleich Reichsfürst ist; in Straubing ass ich zu Mittag: hier sah ich zum ersten Mal bayrische Soldaten; die gemeinen Leute gehen noch an, die Offiziere waren aber wie aus Holz geschnitzt. Aus Straubing fuhr ich abends nach Regensburg. Am 15. logierte ich hier in der Goldenen Sonne und blieb bis zum 19. Während meines Aufenthaltes dortselbst machte ich auf Anraten des holländischen Gesandtschaftspredigers in Wien, Herrn Haltmayers, die Bekanntschaft des dem holländischen Gesandten auf die hier abgehaltene Reichsversammlung beigegebenen Gesandtschaftspredigers, Herrn Müllers (das ist sein Name). Ich lernte in ihm einen sehr umgänglichen und freundlichen Mann kennen: auch er sah mich gerne und führte mich in der Stadt in die Kirche und in den Strassen spazieren. Den von und nach Bayern reisenden Theologiestudenten war er, wie er mir erzählte, beim Hinüberbringen der Bücher (über die Grenze) gelegentlich behilflich; auch jetzt waren einige Kisten oder, wie man sagt: Verschläge bei ihm, die unsere Studenten noch vor ein paar Jahren bei ihm hinterlassen hatten und die so liegen geblieben waren. Durch seine Güte wurde ich mit einem Landsmann, einem ungarischen Arzt namens Hubert bekannt; er stammt aus Pressburg, ist aber hier ansässig geworden und hat sich da auch verheiratet; auch dieser nahm mich ähnlich freundlich auf, und zu dritt gingen wir von ihm in einige Kirchen der Katholiken, deren Innenmalerei besonders schön und sehenswert war; besonders und zumeist die schönste ist unter diesen die Hauptkirche; von den Grundmauern bis zur höchsten Spitze besteht sie zur Gänze aus behauenen Steinen; sie ist mit ungeheuer vielen Statuen und den allerbesondersten Schnitzereien geschmückt; sie kann sich, wie das aus allen ihren Einzelheiten hervorgeht, namentlich ihrer Altertümlichkeit rühmen. Der Turm ist nicht besonders hoch ausgeführt. Darüber hörte ich aus dem Munde des gewöhnlichen Volkes von einigen diesen geschichtlichen Grund angeben. Es hätte seinerzeit ein prahlerischer Steinmetzgeselle mit seinem Meister gewettet, dass er die über die Donau führende, ebenfalls aus Stein bestehende Brücke schneller fertig-

stellen werde als sein Meister die Kirche. Wirklich habe er sein Wort gehalten, und als er die Brücke schon ganz vollendet hatte, da habe er von der Spitze der Brücke seinem Meister ein Zeichen gemacht, die Brücke sei fertig. Dieser habe sich geärgert, aber auch geschämt, dass der Lehrling seinen Meister übertroffen habe, sei von dem Dach der Kirche herabgesprungen und eines plötzlichen Todes gestorben. Zur Erinnerung daran sei der Turm unvollendet geblieben, wie denn der herunterspringende Steinmetz an der Ecke, wo man angibt, dass er sich herabgestürzt habe, im Stürzen auch ganz ausgeschnitzt ist. Ich wage nicht zu behaupten, dass dies alles sich so märchenhaft zugetragen habe; aber dass etwas Wahres daran sein könne, leugneten auch gebildete Menschen in Regensburg nicht. Es könnte schon geschehen sein, dass er herabsprang, aber es scheint der Wahrheit näher zu kommen, dass es nicht willentlich geschah. Ausserdem war ich in der St. Emmerenzkirche und in der Benediktiner. In diesen, besonders in der ersteren, gibt es sehr schöne Malereien. Aber vielleicht jede von ihnen wird an malerischer Schönheit durch die sogenannte Alte Kirche noch übertroffen. Alt ist indessen nur der Name, denn sie ist jetzt vollständig erneuert worden.

Die Stadt Regensburg ist weder sehr gross, noch schön, die Strassen sind unordentlich, die Häuser alt, beräuchert und hässlich gebaut. Da es der Ort der Reichsversammlungen ist, hatte ich ihn mir, bevor ich ihn sah, schöner vorgestellt. Die Stadt besteht aus Katholiken und Evangelischen, aber die Bewohner, die wirkliche Cives (Burger) sind, alle evangelisch. Von den Katholiken ist, obwohl sie an Zahl viel zahlreicher sind, kein einziger ein Burger, sondern sie wohnen auf dem Territorium der Kirchenstiftung drinnen in der Stadt oder in von den Evangelischen gemieteten Häusern; denn Häuser besitzen die Katholiken nicht, noch viel weniger werden sie in den Rat aufgenommen. Dieser Rat besteht aus 16 Mitgliedern. Davon sind sechs jeweilig Bürgermeister, aber einer kann das Amt nur drei Monate lang versehen, nach deren Ablauf ihm der Nächste folgt, und so geht das Bürgermeisteramt unter diesen Sechsen reihum, solange sie leben. Stirbt einer von ihnen, dann kommt ein anderer aus dem Rat an seine Stelle. Sehenswert ist hier noch die über die Donau führende Brücke. Sie ist alt und, obzwar nicht schmuckreich, ganz aus geschnitzten Steinen gebaut und seinerzeit zweifellos, sehr kostspielig gewesen, umsomehr als sie lang und breit ist. Am anderen Ende der Brücke ist eine bayrische Stadt, die man Stadt-am-Hof heisst, und wenn man es nicht wüsste, würde man sie für eine Stadt mit Regensburg halten. Am Donauufer ist auf der Seite der Stadtamhof eine Kirche, die St. Katharinenkirche heisst: diese ist halb regens-

purgisch, halb bayrisch. Die Regenspurger Evangelischen halten darin jeden Montag Gottesdienst, die Stadthofer Katholiken hingegen in jedem Jahr einmal am St. Katharinentag; wie man sagt, räuchern sie sie einige Tage vorher kräftig aus, um den Geruch der Ketzerei von dort hinauszuräuchern. Die Evangelischen haben hier nur drei Kirchen, die Katholischen mehr als dreizehn. Klöster gibt es einige, und auch reiche Stiftungen. Namentlich gibt es da zwei Nonnenklöster, und zwar das der Obermünsterer und der Untermünsterer Nonnen, deren beider Abtissin jederzeit zugleich Reichsfürstin ist. Der Abt der Benediktiner aber ist immerdar Reichsfürst.

Hier sah ich auch das Weber-Haus, darin sind geeignete Zimmer für die Reichsversammlung vorbehalten; auch in diesen allen bin ich gewesen. Da ist zunächst ein grosser Palast, welcher zu den grossen Reichsversammlungen, wenn man entweder den Kaiser krönt oder wenn die Fürsten zu anderen Dingen insgemein oder auch einzelwise zusammenzutreten wünschen, bestimmt ist; so gross ist dieser Palast, dass jeder Stand in einem Zimmer Platz hat. Jetzt treten sie aber darin meist nur zusammen, wenn sie sonst nichts zu tun haben; da versammeln sie sich denn, um einander zu begrüßen und daneben die *Diaeta* in forma zu halten. Ausserdem gibt es drei Zimmer, in denen, wenn sich etwas zuträgt, die Stände des Reiches jeweils gesondert zusammentreten. In dem einen dieser Zimmer versammeln sich die Gesandten der Elektoren und deren Legationssekretäre in dem gleichen Zimmer, aber an einem anderen Tisch. In dem anderen Zimmer sind die Gesandten der Herzöge und Grafen und deren Legationssekretäre; in dem dritten sind die Gesandten der Reichsstädte; dies sind meist die örtlichen Regenspurger Senatoren; denn es stellt sich für die Städte zu teuer, dort mit grossen Kosten Gesandte zu unterhalten. So erhalten sie drei-vier und die anderen übergeben ihre Stimme einem Senator. Von den Städten hat Regensburg den Vorsitz im Collegium, im Collegium Electorum der Mainzer, im Collegium Principum der Österreicher und der Salzburger. Ausserdem gibt es neben jedem Zimmer kleine Sonderzimmer, in welche die Gesandten hineingehen, wenn sie ohne die Legationssekretäre beraten wollen. Hier im grossen Palais gibt es auch eine Schlaguhr mit ausgezeichnetem Werk. Sie ist, wie es heisst, ebenso gemacht und das Werk des gleichen Meisters wie die Strassburger.

Ich besuchte hier weiterhin die Bibliothek des Grafen Palm. Von Privatleuten haben nicht nur ich, sondern wohl viele dergleichen nur selten gesehen. 11 geräumige Zimmer sind voll mit Büchern, und wie ich höre und wie man durchaus glauben

kann, stellt sie ein Vermögen von 100.000 Talern dar, und sie wächst noch täglich.

Bei dieser Gelegenheit lernte ich durch das Wohlwollen des genannten redlichen Praedikators den holländischen Gesandten, Herrn Callieri, kennen. Wir gingen in dessen Garten spazieren und trafen ihn selbst da an und sprachen lange miteinander.

Buchhändler gibt es hier nur zwei. Der eine, Bader, hat auch in Wien eine grosse Buchhandlung und einen Laden, der andere heisst Montag. Von diesem nahm ich seinen Katalog mit, der monatlich oder wöchentlich herauszukommen pflegt. Auch der Preis ist darin verzeichnet.

Von hier brach ich am 18. morgens wieder auf. Mit drei Postpferden fuhren wir den ganzen Tag und die ganze Nacht und waren anderntags gegen 11 Uhr, d. h. also am 20. Juli, in Augspurg. Diese Stadt liegt ebenso wie das kleine Städtchen Friedberg, das etwa Dreiviertelstunden von jener herwärts liegt, schon in Schwaben.

Da ich infolgedessen Bayern schon hier verlasse, schalte ich mir zuliebe noch einige Aufzeichnungen ein. Hinsichtlich seiner Religion gehört ganz Bayern zu Rom, daher wird es, wie ich zuerst in Straubing von einem Petriener hörte, vom Papst auch Bavaria Immaculata genannt. Sein Land ist kleiner als das Österreichs, scheint aber, theils weil es ebener, theils weil es weniger wild ist, auch fruchtbarer zu sein. Die Bauern sind hier ebenso wie in Österreich ziemlich einfältig. Unter anderen äusseren Anzeichen dafür mag es genügen, zu erwähnen, dass in jedem Dorf bis nach Regenspurg auf den schindelgedeckten Häusern die Schindeln nicht mit Nägeln, festgemacht sind, sondern entlang jeder Dachlatte werden alle Reihen Schindeln durchgehend mit 10—12 pfündigen Steinen der Länge nach hintereinander niedergehalten. Diese können nicht nur die Schindeln auf dem Dach nicht entsprechend festhalten, sondern belasten darüber hinaus auch das Dach mit den zahllosen dicken Steinen ganz ungebührlich und grundlos.

Auch Bauern haben häufig zweistöckhohe Häuser, aber deren Fenster sind oben und unten nur eine Spanne hoch und aus Holz gemacht; sie sehen so mässgestaltet aus, als ob in einem Haus zwei Fenster übereinander wären.

Das Geld ist hier wie in den übrigen Theilen des Reiches zweifellos sehr schlecht, denn anders könnten die Kaiserlichen und Kremnitzer Goldstücke nicht 5 Gulden, die holländischen Dukaten 4 Gulden 54 Kreuzer, die Taler 2 Gulden 30 Kreuzer und unsere Zwanzigkruzerstücke 25 Kreuzer gelten. Zumal die Goldstücke erzielen auch noch mehr, denn in Regenspurg sagte der Buchhändler, er habe vor kurzem ein Kremnitzer Goldstück um 5 Gulden 10 Kreuzer gekauft. Den holländischen Gulden gab

auch ich unterhalb von Regensburg in Bayern und in Schwaben überall um 5 deutsche Gulden.

Am Vormittag des 20 kam ich nach Augspurg. Da ich von dem holländischen Gesandtschaftsprediger, Herrn Müller, schon in Regensburg gehört hatte, dass hier ein evangelischer Senior namens Urlsperger sei, der Fremde sehr gerne sehe, war nachmittags meine erste Sorge, die Wohnung dieses Mannes aufzusuchen. Ich fand sie auch und ging zu ihm und er nahm mich so freundlich auf wie sein eigenes Kind; und obwohl ich am 21. aus Augspurg weiterfahren wollte, blieb ich auf sein vieles dringendes Nötigen anderntags, also am 21., den ganzen Tag und Sonntag, welches der 22. war, bis 7 Uhr abends dort. Dieser Mann, der mir seine ganze Geschichte erzählte, war zu Zeit in England, Holland und sonstwo gewesen. Noch in jungen Jahren war er an den Hof des damaligen Württembergischen Herzogs als Hofpfarrer berufen worden. Da er aber das sittenlose Leben des Herzogs und das sah, dass jener um eine unmoralische Person seine angetraute Gemahlin verstieß, da hatte er das weder verheimlichen können, noch auch wollen. Darum fiel er bald nach seiner Einführung in das Amt bei dem damaligen Herzog, der nachmals ohne Nachkommen starb, in Ungnade und wurde, wie man zu sagen pflegt, cum infamia kassiert, ja dazu verurteilt, dass ihm, wenn er der sogenannten ehrlichen Person (die er für eine Hure hielt) nicht folge, der Prozess gemacht werden würde. Er vertraute aber darauf, nichts ausser der Ordnung getan zu haben, und fügte sich nicht. So wurde seine Sache so lange in Schweben gehalten, bis der damalige Herzog selbst einsah, dass er bei ihm nichts erreiche, und er ihn freiwillig entliess. Er erhielt dann einen Ruf als Prediger an die Kirche der Evangelischen in London, aber eben als er dort zusagen wollte, wurde er als Senior hierher nach Augspurg berufen und kam hierher. Seither sei er ungefähr seit 37 Jahren da. Er war damals ein 75 jähriger Mann und machte einen sehr ehrwürdigen Eindruck. Die Aufsicht über die Angelegenheiten der auf englischen Boden in Amerika nach Georgien gezogenen Salzburger Evangelischen ist hauptsächlich ihm anvertraut. Er hat einen sehr vielfältigen Briefwechsel mit bedeutenden Menschen, so auch mit dem alten Feldmarschall unserer Durchlauchtigsten Herrscherin, dem alten Grafen Seilendorff, von dem er einige absonderliche Dinge erzählte. Bei meiner Abreise schrieb er seinen Namen in mein Buch, das man sonst gemeinhin Album zu nennen pflegt.

In der Kirche der Evangelischen, die St. Arnekirche genannt wird, war ich hier am 22. morgens — der auf einen Sonntag fiel — und hörte die gewöhnliche Predigt Herrn Urlspergers an. Zeremonien gibt es hier in geringerem Umfang als

in anderen evangelischen Ekklesien, sowohl was die geringe Anzahl der Bilder, als auch was die übrigen Teile des Gottesdienstes anbelangt. Im besonderen verbleiben die Pfarrer hier in ihren gewöhnlichen Kleidern, sie nehmen nicht — wie an anderen Orten — Hemden über das gewöhnliche Kleid. Seine Hochwürden, Herr Urlsperger, rühmte sich dessen denn auch und fragte mich, wie mir die Art der Durchführung des Gottesdienstes gefallen habe. Nachmittags hörte ich den ‚Wiederholungs-Studenten‘, wie man ihn nennt, und diese Art der Lehre hat Seine Hochwürden Herr Urlsperger eingeführt. Sie besteht darin: Gegen 4 Uhr nachmittags versammeln sich im Armenhause Hörer in grosser Zahl. Der Pfarrer aber hält keine frische Predigt, sondern was er vor einer Woche im Morgengottesdienst gelehrt, das ruft er seinen Hörern Zeile für Zeile ins Gedächtnis. Es steht nämlich um den Predigtstuhl ein Tisch, um den Tisch sitzen vier Jünglinge und in der Hand eines jeden von ihnen findet sich die gehaltene Predigt. Einen von ihnen fragt er: Welches war meine vorige Predigt? Der steht auf und sagt es aus seiner Aufzeichnung. Dann fragt er wiederum den zweiten: Welches war dann die Erklärung? Und so fragt er der Reihe nach alle Teile der Predigt ab. Dies habe ich mir nur deswegen angemerkt, weil es ungewöhnlich und absonderlich ist, doch schien es mir durchaus keine nutzlose Sache zu sein.

Das jetzige Armenhaus gehörte vor ungefähr 50 und einigen Jahren einem sehr reichen Bankier, der zum Schluss in die Enge geriet und gezwungen war, das Haus, das vier- oder fünfmal soviel wert war, um 10.000 Gulden zu verkaufen. Es kauften es einige Reichsstädte wie Nürnberg, Frankfurt u. a. und schenkten es den Armen. Von diesem reichen Mann erzählten diejenigen, die es wussten, darunter auch Herr Urlsperger selbst, dass er kurz vor seinem Unglück in dem Palast, in dem jetzt Gottesdienst gehalten wird, eine grosse Gasterei gegeben habe, an deren Ende eine Pastete aufgetragen wurde, die war voll Goldgulden; und als man sie aufdeckte, liess er sich jeden Gast eine Handvoll davon nehmen. Unter anderen Gästen fand sich einer (den man mir nicht nennen wollte, zweifellos weil er noch lebte), der beim Hineingreifen den Hausherrn fragte, ob er, da seine Hand viel kleiner sei als die anderer, nicht noch ein zweites Mal zugreifen dürfe? Worauf der Hausherr antwortete: Nein, mein Freund, nütze deine Hand so, wie Gott sie geschaffen hat. *Ridicula auri fames!*

Aufzeichnenswert ist hier in Augspurg noch die Wasserkunst und der sogenannte ‚Einlass‘. Bei jener war ich, zu diesem konnte ich schon nicht mehr gehen. Ausserdem noch das Rathaus, aber da war ich ebenfalls nicht, da ich das für keine solche Seltenheit erachte. Allein die Schautaxe der Wasserkunst

beträgt zwei deutsche Gulden, die des Einlasses zwei deutsche Gulden und 30 Kreuzer, die des Rathauses 1 Gulden 30 Kreuzer. Die Wasserkunst ist eine grosse Seltenheit und wird mit viel Arbeit im Gang gehalten. Man zieht das Wasser mit Pumpen zu grosser Höhe hinauf, das Schöne daran ist aber, dass ein Wasser das andere in die Höhe hebt, denn die Räder, die das ganze Getriebe in Bewegung halten, werden vom Wasser gedreht. Man zieht das Wasser auf die Spitze der Türme hinauf (es gibt mehrere Türme), von dort lässt man es in Röhren wiederum herunter und indem man es auf immer kleinere Röhren verteilt, hat fast jeder Einwohner seinen Springbrunnen. Jedermann aber, der einen Springbrunnen hat, bezahlt 13 Gulden dafür, und mit diesem Geld wird alljährlich das ganze Werk im Stande gehalten.

Da Augspurg durch seine Bildschneider so berühmt ist, ging ich zu den bedeutendsten, so zu einem namens Hejd und zu einem anderen namens Neilson.

Ich suchte auch einen sehr berühmten Mechaniker auf, der damals zu den berühmtesten Meistern Europas gehörte. Er heisst Brander. Wie weit menschliche Kunst es bringen kann, konnte man aus der Arbeit seiner Hände erfahren. Die Frauen gehen hier in hässlicher Kleidung und sie wechseln sie nach der Gelegenheit, wo sie zu erscheinen haben. Das Alltagskleid der Weibsleute ähnelte zum grossen Teil dem ungarischen. Wenn sie aber zu Hochzeiten oder zu anderen Festlichkeiten oder zu Leichenbegängnissen oder in die Kirche gehen, kleiden sie sich in jeweils verschiedene Pelze; das Begräbniskleid ist fürchterlich. Auf dem Kopf tragen sie eine gestärkte weisse Leinenhaube, die so gross ist wie eine Suppenschüssel. Alles daran ist mit einem Wort höchst widerwärtig, da ich aber zu näherer Prüfung weder Zeit noch Lust hatte, kann ich die Besonderheiten gar nicht beschreiben. Mögen sie selbst im Druck das Bild ihrer eigenen Kleidung verraten, das ich von ihnen doch gekauft habe.

Glaubensbekenntnisse gibt es hier zwei, katholisch und evangelisch, wie man ja jene berühmte Confessio von hier aus Augustana nennt. In allen Teilen der Verwaltung herrscht hier Gleichheit zwischen den Angehörigen der beiden Konfessionen. Der Rat besteht aus zwei Hälften, Stadtpfleger gibt es zwei, der eine ist katholisch, der andere evangelisch. Dies sind hier die ersten Männer, die in allen Angelegenheiten der Stadt die oberste Gewalt haben. Die Bürgermeister sind ihnen unterstellt. Aber obwohl hinsichtlich der äusseren Ämter Gleichheit herrscht, sind die einflussreicheren Leute meist doch evangelisch.

Die Stadt ist schön und freundlich und auch gross und volkreich. Sie ist um viele Grade hervorragender als Regensburg, und im Bezug auf Nettigkeit sind sie gar nicht zu vergleichen.

Am 22. fuhr ich gegen 7 Uhr abends aus Augspurg ab und war anderntags am 23. morgens in Ulm. Auch das ist eine freie Reichsstadt. Die Bewohner sind mit Ausnahme von 1—2 Fremden alle evangelisch; trotzdem haben die Katholiken ebenfalls wohl zwei Kirchen, in der einen war ich selbst drinnen. Die Evangelischen haben hier eine grosse Kirche, Münster-Kirche wird sie genannt. Von hier brach ich noch vor dem Mittagessen auf und fuhr zur Nacht bis Riedlingen; ich wäre noch weiter gefahren, doch fürchtete ich ein Gewitter.

Am 24. kam ich mittags nach Messkirchen, abends nach Singen.

Am 25. kam ich morgens nach Schaffhausen. Da ich hier Schwaben schon verliess, müsste ich hier von diesem Teil Deutschlands etwas sagen. Da man aber die nennenswerteren Dinge in den Städten sehen kann und ich über die oben ausführlicher zu berichten trachtete, mag es genügen, wenn ich hier aufzeichne, dass auch dies ebenso wie Österreich und Bayern (ausgenommen einen kleinen Teil dieses Landes um Regenspurg, der ebener ist) ein Land voll von Bergen, Tälern, Wäldern und Felsen ist. Die Wege sind schlecht. Es kann sich rühmen, grosse und kleinere Städte zu haben, auch die Dörfer sind viel schmucker als in den oberen Teilen Österreichs und Bayerns, trotzdem unterscheiden sich die Bewohner nicht viel von jenen.

Von Ulm vergass ich weiter oben zu erwähnen, dass die Kleidung der Frauen auch dort so hässlich ist, wie in Augspurg. Das nahm ich in der Kirche wahr, wohin ich während der kurzen Zeit, die ich dort zubrachte, mich gewendet hatte. Zugleicher Zeit sah ich die Art und Weise der dort üblichen Trauung. Das zusammenzugebende Paar wird vom Pfarrer nur gefragt, ob es bis zum Tode zusammenbleiben will und ob sie sich gegenseitig haben wollen?, aber es wird nicht wie bei uns vereidigt. Bei dieser selben Gelegenheit sah ich auch die Kleidung der Mädchen; Frauen und Mädchen trugen sich alle schwarz. Aber der Kopf der Mädchen war in wundersamer Art und Weise hergerichtet, denn alle trugen zweifarbenes Haar, das eine rötlich, das andere naturfarben. Das rötliche Haar wird, wie mir dann andere sagten, nur aus Gewohnheit zum eigenen Haar auf den Kopf getan und dann um den Kopf gewunden. Dieser Unterschied der Farbe des Haares und die Art und Weise des Aufsteckens schienen mir äusserst widerwärtig.

(Fortsetzung folgt.)

VILLON MAGYARORSZÁGON

Irta: Mészöly Dezső

*

Villon életéről, koráról és költészetéről.

François Villon a világirodalomnak azok közül a költői közül való, kik életükkel époly mély nyomot hagytak az emberiség emlékezetében, mint költészetükkel. Mint ahogyan a mi Csokonaink garabonciás alakja nem sokkal halála után föl-üti fejét a különféle tréfás történetekben s a népmesében, úgy jelenik meg csakhamar Villon markáns képe is az utókor előtt: versek születnek a hajdani párisi diák, a csaváros eszű, kalandos életű csavargó csinyjeiről s anekdotákban beszélnek el, hogyan járt túl ellenségei eszén, vagy hogyan mondott oda IV. Eduárdnak, az angol királynak.

Ne kutassuk most, hogy ezek a történetek, melyek afféle potyázó, kedélyes naplopóval ismertetnek meg, mennyire hamisítják meg az igazi Villon képét. Maga a tény, hogy az utókor nemcsak verseire vetette rá magát — olvasta, másolta s adta kézről-kézre — hanem személyével is annyit foglalkozott, mindenesetre megerősíti azt a benyomásunkat, hogy Villonnál élet és életmű — elrontott élet, romolhatatlan életmű — valósággal össze van nőve. Nem mintha a mű önmagában csonka volna. Tökéletes és tökéletesen élvezhető az önmagában is. De mégis: Villon egész költészete annyira a maga cifra-keserves életéből nőtt ki, hogy amikor élvezettel mélyedünk el verseiben, lehetetlen, hogy előbb-utóbb fel ne merüljön bennünk a kérdés: ugyan ki volt ez az ember?

Próbáljunk meg röviden felelni a kérdésre.

Előljárónak megjegyezhetjük, hogy amit Villonról tudunk, azt részben őtőle, verseiből, részben pedig egykori rendőri aktákból tudjuk. Mindkét dolog jellemző. Az első azt mutatja, hogy vérbeli lírikussal van dolgunk, a másik: hogy valóságos bünözővel... Sem többel, sem kevesebb. Holmi elvetemült gazembert látni Villonban éppoly helytelen volna, mint akár érzelmességből egyszerű sorsüldözöttnek fogni fel őt, akár — az említett anekdotákon indulva — holmi bohém naplopónak tekinteni csupán. Ő tudta, mit mond, amikor leírta:

Je suis pecheur, je le scay bien...

1431-ben született Villon Párisban. Szülei földhöz ragadt szegény emberek lehettek; ő maga így ír származásáról:

Én koldus sorban nevelődtem,
 Szegény ember szegény fiának,
 Apámnak sem volt pénze bőven,
 Sem jó Erace-nak, nagyapámnak,
 Szükség és gond nyomunkba jártak.
 Elődeimnek sirkövére
 — Kik már örök nyugtot találtak —
 Ékes cimere nincsen kivésve.*

Apja korán meghalt Villonnak. Anyja — szegény, írástudatlan, buzgó anyóka, kiről a fiú annyi gyöngédséggel emlékezik meg *Nagy Testamentum*-ában — Clement Marot jegyzete szerint 1461-ben még élt. A költőt kora gyermekkorától anyai nagybátyja Guillaume de Villon nevelte. Tőle kapta meg a nevét is. Őt magát családi nevén Montcorbier-nek, vagy des Loges-nek hívták. Maître Guillaume de Villon jómódú tudós és tekintélyes párisi pap és jogtudós, ki nyilván föltette magában, hogy „embert farag“ a jóeszű fiúból. Villon mindent neki köszönhet. Jóságáról szuperlatívuszokban beszél („mon plus que pere...“) Ő taníttatta mint gyermeket s íratta később be az egyetemre is, ahol Villon 1449-ben megszerzi a baccalaureatust, 1452-ben pedig eléri a „maistre es arts“ fokozatot.

Az egyetem... Villon itt egy külön világba került. Mégpedig olyan világba, ahol rövidesen nagyon otthon érzi magát. Nem mintha szorgalmas diák volna, — egyik bűnbánó visszapillantásában hitvány iskolakerülőnek mondja magát — de hát az egyetemi élet nemcsak tanulásból áll. S itt hadd teszünk egy kis kitérést.

Hogy fogalmat alkothassunk magunknak a Sorbonne akkori életéről, vetnünk kell egy pillantást általában a korra s a világra, amelyben Villon élt. Az Orleansi Szűz megégetésének esztendejében születik. Egész életében a százéves háború agyonkínzott és züllött Franciaországa veszi körül. Az angolok rémuralma fokozatosan végét ér, de nyomában az anarchia jár. A trónon a világ leggyámoltalanabb királya ül. Igazságról, jogról alig lehet szó. A fizetetlen katonák bandákba verődve fosztogatnak. A tönkrement egzisztenciák nagyrésze úgy él, ahogy tud. Az utak mentén itt is, ott is akasztófára került haramiák tetemét hintázza a szél.

Közben éhség és járvány pusztít. (Azt mondják, 1438-ban magában Párisban 50.000 embert ragadott el a pestis.) A házak seregestől maradnak lakatlanul, a temetők pedig egyre telnek. A leghíresebb párisi temetőben, a „Cimetière des Saints-Innocents“-ban, a falak mellett halomba rakva állnak a csontok, koponyák: kiürített sírok hulladéka. A halál, ha borzalmas voltát nem veszti is el, de valahogyan hétköznapibbá válik ebben a világban. Hétköznapibbá; mert a kor nemcsak hozzászózott a halál gondolatához, hanem állandóan foglalkozott is vele. Lehet-e

* Az előforduló Villon-idézeteket saját fordításomban közlöm.

ebben a világban nem gondolni a halállal? Legfeljebb úgy, hogy szemet hunyunk a Kaszás előtt s bált rendezünk a sírok fölött. Az emberek nagyrésze választotta ezt a megoldást. Bármilyen furcsa is ma elképzelni: Páris népe akkortájt semmi különöset nem talált abban, hogy a temetőkben rendezze a majálisokat. Talán egy ilyen mulatság látványa ihlette a középkori mestert — néhány évvel Villon születése előtt — a „Cimetière des Saints-Innocents“ kísérteties freskójának, az első híres „Haláltánc“-nak megfestésére, ahol a Halál vidáman és ellenállhatatlanul viszi, ragadja fánca seregestől a különféle rendű és rangú klerikusokat és laikusokat.

Villon is elnézhette olykor ezt a képet. Eszünkbe jut megint a *Nagy Testamentum* egy strófája:

Tudom jól, hogy kicsik s nagyok,
Bölcsök, balgák, dúsak, szegények,
Urak, pórok, hívek, papok,
Fősvények, prédák, csúfak, szépek,
Nagy nyakbodrú fehér személyek,
Gyöngyös fejékkal díszítettek:
Akármiféle-fajta népek —
Mind, mind a sír felé sietnek.

A halál állandóan kísértő gondolata elől a kor — aki tchetti — féktelen tivornyákba menekül. Az általános romlás az egyházat sem kerüli el — a reform-zsinatok meddő korszaka ez — s Páris kocsmáiban, fürdőházaiban és különféle lebujaiban — melyek úgy teremnek, mint a gomba — papok, diákok, polgárok együtt isznak, tobzódnak, verekesznek.

Ebbe a világba próbáljuk már most elhelyezni Páris egyetemét, a Sorbonne-t, és a Sorbonne diákját, Villont. Ilyen zaklatott és züllött időkben persze az egyetemi tanítás sem folyik rendes mederben s a diákok nagy részéből válik afféle kocsmajáró jómadár. Ehhez járul még, hogy a Sorbonne — mint egyházi intézmény — valóságos kis állam az államban, s az egyetemi és polgári hatóságok közt napirenden vannak a különféle hatásköri sür-lődások és összeütközések. A vizályok fő oka persze rendszeren a féktelenkedő diákság egy-egy megmozdulása. A helyzet lassan annyira elmérgesedik, hogy 1435 tavaszán valóságos diáklázadás tör ki s az egyetem tíz hónapra megszünteti a tanítást és bezárja a templomokat. Villon persze nem maradt távol ezektől a zavar-gásoktól, sőt valószínűleg bőven kivette belőlük a részét, hiszen — mint *Nagy Testamentumából* megtudjuk — az események egy *Pet au Deable* című versesregény (afféle komikus éposz?) megírására indították. Nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy a *Roman du Pet au Deable* teljesen elveszett. Ha fennmarad, bizonyára mély bepillantást enged a Villon korabeli párisi diákéletbe.

Ezt a diákéletet éli Villon — még mindig nagybátyja támogatásával — egészen 1455-ig. Ekkor egy váratlan kaland folytán

— melybe egy pap szerelmi féltékenysége sodorta s melyben meglehetősen ártatlannak mutatkozik — bekövetkezik életének végzetessé vált törése.

Ezt a kalandot szinte mozzanatról mozzanatra ismerjük. Louis Moland a Villon-kiadása elé írt életrajzban következőképpen adja elő teljes részletességgel egykorú adatok alapján:

François Villon 1455-ben a Saint-Benoit kolostorban lakott, minden valószínűség szerint említett gyámjánál és nevelőapjánál. Urnapján (jun. 5.) vacsora után, este 9 óra tájt a Saint-Jacques utcán üldögélt egy kőpadon a Saint-Benoit órája alatt egy Gilles nevű pap és egy Ysabeau nevű nő társaságában, s velük beszélgetett. Villon könnyű nyári köpenyben volt, övében — mint a korabeli öltözék elengedhetetlen kellékét — tört viselt. Látták egyszerre, hogy egy másik pap, Philippe Chermoie (vagy Sermoise) jön arra Jehan le Mardi magister artium társaságában. Philippe Chermoie, amint Villont észrevette, feléje tartott, Villon pedig felemelkedett, helyet kínálva őt a padon. De Philippe Chermoie fölháborodott hangon kezdett kiabálni: »Az Istent átkozom már... csakhogy meglelem! Higye meg, dolga lesz velem!« — »Tisztelendő uram Philippe — felelte Villon — mit szitkozódik? mit vétettem én? Mit akar velem?« De az gorombán fellökte, úgyhogy visszaesett a kőpadra. Villon fökelt és a kolostor felé hátrált. A jelenlévők, Gilles, Ysabeau, Jehan le Mardi, látva, hogy verekedés van támadóban, félve, nehogy belekeveredjenek, elszeleltek.

Valóban Chermoie a Saint-Benoit kolostor kapujáig üldözve ellenfelét, ruhája alól hosszú tört rántott elő s azzal sebet ejtett Villon arcán — az alsóajkán — úgyhogy nyomán kiserkedt a vér. Villon övéből kézbe vette törtét, egy szurással támadója lágyék-táján ejtett sebet, melyet az indulatos állapotban, rá sem ért tüstént megérezni.

Jehan le Mardi visszatért, hogy lefegyverezze Villont s ez sikerült is. De Villon védtelenül találva magát Chermoie-val szemben, aki folytatta a fenyegetődzést és szitkozódást, fölkapott egy követ, mely épp lába előtt hevert s őt azzal fejbe-vágta. Ellenfele erre — minden bizonnyal a vérvesztéstől elgyengülve — földre rogyott.

Villon tüstént kerekét oldott s betért egy Fouquet nevű chirurgus-borbélyhoz, hogy saját ajaksebét gyógyíttassa. A chirurgus-borbélyok meg voltak bizva, hogy ilyen esetben jelentést tegyenek a rendőrségnek. Fouquet megkérdezte a sebesültől nevét és támadója nevét. Villon megadta Chermoie nevét, magát pedig Michel Mouton-nak mondta.

Időközben járókelők szaladtak elő és föltámogatták a földre-rogyó papot. A Saint-Benoit kolostor börtönépületébe szállították be. Ott gondjaikba vették és elküldték a párisi Châtelet egy »vizsgálómester«-éért, vagy ahogy ma mondanák: rendőrfelügyelőjéért.

Az azután megkérdezte a szerencsétlenül jártat, ha netán meghalna sebében, kívánja-e, hogy szülei és barátai a gyilkosát bevádolják a törvény előtt? Chermoie azt felelte, hogy nem, s hogy megkegyelmez halála okozójának »bizonyos okok miatt, melyek azt erre indították.«

Miután kórházba szállították, Philippe Chermoie meghalt. Villon menekült Párisból... (ld. m. XVI—XVII lap.)

De hová? Csak feltevésekre támaszkodhatunk. Lehet, hogy csak Páris környékén bujkált, várva, míg pártfogói közbenjárnak

érdekében. 1456 januárjában azután menlevelet kap s visszatérhet Párisba. A rendőrség most már jónak látja állandóan szemmel tartani. Villon föllélekzik, újra jární kezd az egyetemre — azután megint csak visszazökken a régi kerékvágásba: folytatja mulatozó életmódját. A mulatozáshoz azonban pénz kell. Ekkor történik, hogy az immár nem makulátlan multú diák, néhány züllött barátja révén összeköttetésbe kerül a párisi alvilággal. Még az esztendő végén ismét menekülnie kell...

Angers-nek veszi útját, ahol szintén egy papi rokona él. Ekkor szerzi első ránk maradt művét, a *Les Lais*-t (Hagyakozások), melyet az utókor — megkülönböztetésül a *Nagy Testamentum*-tól — *Kis Testamentum*-nak nevezett el.

Az ilyen verses végrendelet középkori műfaj. A költő, mielőtt messzi útra indul, hagyakozik, ünnepélyesen kinyilvánítja végső akaratát — s ezzel az ürüggyel jól megmondja a véleményét ellenségnek és barátinak. Villonnak ez a fiatalkori műve telve van ma már homályos hajdani aktualitásokkal, érthetetlen célzásokkal, de ezek között is ki-kicsendül egy félreismerhetetlenül egyéni hang, a későbbi *Nagy Testamentum* költőjének hangja.

A *Kis Testamentum*-ban Villon vándorútja okául szerelmi csalódását mondja, de fönmaradt vizsgálóbírói akták mutatják, hogy a szerencsétlen szerelem csak másodsorban sarkalta Villont távozásra.

1456 telén egy éjjel Villon néhány cimborájával együtt kifosztja a Collège de Navarre pénztárát, ahol a Sorbonne theologiai fakultásának vágyona állt. Ezzel a tettével immár valóságos rabló a rablók között. Nem csoda, ha igyekszik kereket oldani, mielőtt az eset részletei kitudódnak. Mint már említettük, Angers-nek veszi útját. De Angers csak az első stáció. A „povre Villon“ talán maga sem gondolta, hogy Páris falain túl öt esztendő s vagabundus élet vár rá. Erről az öt esztendőről csak nagyon keveset és homályosat tudunk. Mindössze itt-ott merül föl egy-egy helynév, egy-egy személynév.

Egy versében azt mondja, hogy Russillonig (Isère) elvetődött. Megtudjuk, hogy Bourg-la-Reine-ben egy borbélymester jól tartotta. Egy ideig a pourrasi zárda apátnőjének, a hirhedt Huguette du Hamel-nek kegyeit élvezte. Emlegeti, hogy Poitou-ban két „igen szép és igen szives“ leány tanította a poitevin dialektusra.

Mindez persze csak epizód. Közben — mint a *Nagy Testamentum* egy-egy helye elárulja — rengeteget éheznek, fázik, nyomorog. Talán ez alatt az öt keserves esztendő alatt támadtak Villonnak kapcsolatai a Coquillardok rablóbandájával is. Biztosan csak annyit tudunk, hogy Villon cimborái és büntársai közül többen tartoztak ehhez a szervezethez, neki magának pedig fönmaradt hat verse, melyet a Coquillardok tolvajnyelvén írt.

A litterátor számára végtelenül érdekes adat, hogy valaki a XV. században fölfedezi az argót az irodalom számára, az 500

éves tolvajnyelv azonban ma már alig érthető. Nagyobbára afféle intelmek ezek, mint a *Nagy Testamentum*-beli *Szép lecke*. A költő — mintegy „világos percében“ — őszinte szívvel igyekszik lebeszélni társait a sívár és veszélyes zsványéletről:

Bizony nem babra megy a kártya:
 Testünk, lelkünk ott vész a fán,
 Ha vesztesz — bánnod mind hiába:
 Eb módra pusztulsz el, komám,
 S ha nyersz — ugyan mit nyersz, talán
 Didó királyné szép személyét?
 Bolond gazember mindahány,
 Ki mindent föltesz semmiségért.

De az öt kóbor év alatt Villon előkelőbb körökben is megfordult, mint a Coquillardoké volt. A zsvánnyá züllött csavargó-költőt hercegek fogadták. Egy ideig Blois-ban Charles d'Orleans-nak, a kiváló hercegi költőnek vendége, mint a Blois-i költői kör egyik tagja. Majd Jean II. de Bourbonhoz kerül, ki láthatólag hamarabb megunta a mecenáskodást, mint azt Villon szeretne volna.

1461 nyarán aztán véget ér ez a szabad-farkas élet: Thibault d'Aussigny püspök kegyeszerlopás gyanúja miatt Meung-sur-Loire-ban börtönbe vetteti a költőt. A „szegény Villon“-nak itt aztán módjában volt megismernie egy középkori börtön legleleményesebb kínvallató módszereit. Villon élete folyamán nem egyszer szenvedett az igazságszolgáltatástól, de egyetlen esetre sem emlékszik vissza annyi keserőséggel, mint arra a hosszú nyárra Meung-sur-Loire börtönében. *Nagy Testamentum*-ban több helyen is sötét színekkel festi ottani keserveit, nem mulasztván el közben egy-egy átkot kérni a magasságos Istentől d'Aussigny püspök úr fejére.

De a börtönben a költőre nem csak a szenvedés, a magáhszállás percei is vártak. Itt írta egyik legszebb önelemző és bűnbánó versét a *Vita Villon teste és szíve között* címűt. A test és lélek vitája jól ismert középkori téma. De egyetlen írója sem nyult hozzá annyi őszinteséggel, s kezelte annyi erővel, mint a börtön fenekén gubbasztó zsvány-költő.

Ki tudja, meddig ült volna itt Villon az akasztófa árnyékában, ha a bölcs véletlen közbe nem szól?

1461 július 22-én meghal VII. Károly, s száműzetéséből visszafért fia, XI. Lajos a nagy reformkirály, uralkodói körútjában Meung-ön átvonulva szokás szerint kegyelmet ad néhány rabnak — köztük Villonnak...

A testben, lélekben megtört költő ámulva áll meg börtöne kinyíló ajtajában. Szegény Villont ismét várja a gazdag Élet. De ő úgy érzi, már túl van a nagyján. Harmincéves fejjel félkomolyan, féltréfásan a halálra készül. Megy haza egyenest Párisba s

nekiül megírni *Testamentumát**, élete főművét, mely diadalmasan biztosította számára hosszú évszázadok megbecsülését és csodálatát. Villon maga is afféle reprezentáns „oeuvre capitale“-nak szánta ezt a művét. Mutatja ezt, hogy belefoglalta majd minden valamirevaló előbbi versét is.

És belefoglalta egész életét.

A *Nagy Testamentum* minden magyarázó jegyzet nélkül is, itt-ott ma már homályos helyeivel, rejtvénytyszerű célzásával együtt, mindenestől többet mond Villonról, mint akár a legkimerítőbb életrajz. Nem szabad azonban azt hinni, hogy a műben a homályos részek, a hajdan aktuális célzások és vonatkozások dominálnak. Még csak nem is a hagyakozó strófák teszik főrészét, mint pl. a *Kis Testamentum*-ét. A *Nagy Testamentum* csupa lírai önéletrajz, lírai elmélkedés. Tulajdonképpen nem is egyetlen mű. Az egymásra következő strófák rendjét itt is, ott is önmagukban is megálló költemények, afféle betétversek (többnyire ballade-ok** és rondeau-k) szakítják meg. Ezeknek a verseknek egy része, mint fent már megírtuk, még a *Nagy Testamentum* előtti időkből való s általában ezeket a betét-verseket szokták az egészből kiragadva önállóan közölni és fordítani, bár legtöbbször csak a nagy mű összefüggésében, vagy legalábbis a megelőző strófák hangulati előkészítése mellett, kapja meg igazi értékét. Legtipikusabb példa erre az általánosan ismert s annyit fordított *Ballade des dames du temps jadis*.

A *Nagy Testamentum*-ban Villon tehetsége teljében mutatkozik be. Az egész mű alaphangulata a visszatekintésé. Ime a kezdő sorok:

Már harminc évem elhagyott,
Torkig beteltem szégyenemmel.
Még bölcs egészen nem vagyok,
S bolond se már, mint ifju fejjel...

„Bolond se már...“ A *Nagy Testamentum* telve van a bolond ifjú évekre való bűnbánó, vagy nosztalgiai emlékezéssel. De jól érezte és mondotta Villon: „Még bölcs egészen nem vagyok“.... Bármennyire határhőnek érezzük is a *Nagy Testamentum*-ot, a a valóságban Villon nem vehette le multját, egész régi énjét, mint valami kígyóbőrt. A hatóságok szeme rajta van, mint rovttmultú bűnözőn, s persze hogy egész köre is csak a régi, vagy nem különb a réginél. Így azután nem soká tart számára az „eseménytelen élet“. Hamarosan újabb adat beszél róla.

* *Nagy Testamentum*nak az utókor nevezte el e művet, mint a „Les Laist“-t is *Kis Testamentum*nak.

** Szándékosan nem írom *ballade* helyett a magyar *balladát*. Csak zavart okoznék vele. Mi ha ezt a szót halljuk, Ágnes-asszonyra s a Tengeri Hántásra gondolunk. A villóni *ballade* középkori lírai műfaj: semmi köze a nálunk is általánosan ismert epikus balladához.

1463-ban egy novemberi estén vacsora után néhány cimborájával hazafelé tartott. A Rue St. Jaques-on menve által szemükbe tünt François Ferrebouc-nak, a püspöki nótáriusnak, világos ablaka, mely mögött íródeákjával együtt dolgozott a mester.

Villonék valamiért haragudhattak Ferreboucra; a panaszok szerint legalább is jónak látták bekiabálni és beköpni az ablakán. A mester és diákjai kiszaladtak és egykettőre megindult a verekedés.

Villon erre megijedt. Sok keserves tapasztalata volt már. Még látta, amint egyik társa kardjával földre sujtja a mestert, majd észrevéve őt, Villont, hogy óvatosan készül kerekét oldani, éktelen átkokat szórva integet utána. Csakhamar persze mind szétrebbenek, s ki merre tud, bújik a hatóságok elől.

A körözés azonban eredménnyel jár. Ferrebouc nem sérült meg komolyan s Villon kardot rántott társa kegyelmet kap. Villon ügyeit azonban már úglátszik megsokalták a hatóságok. Régi viselt dolgai minden esetre latba eshettek, hogy rövid úton „a estre pendu et estranglé“: kötélre és megfojtásra ítélik.

A hirtelen nyakabaszakadt halálos ítélet először egy hátborzongató humorú kis négysoros verset csal ki tollából, de azután egyre komolyabban és komorabban kezd farkasszemét nézni a felsőtéllő halállal. Megképzik előtte az akasztófa, rajta napszitta, záporverte, madárszaggatta tetemek: ő és társai... Ekkor írja hatalmas versét, az *Akasztottak balladáját*.*

Testvéreink, kik még e földön éltek,
Szegény fejünkre ne mondjatok átkot:
Ha bennünket keményen nem ítélték,
Irgalmaz néktek mennyei Atyátok,
Im őt-hatunkat itt akasztva láttok:
Már oszlik-foszlik napról-napra testünk.
Mit nagyhiába oly buzgón etettünk.
Por s hamu lesz, mi hús és vér volt nem rég.
De senkifia ne nevesse vesztünk!
Kérjétek inkább ránk az Őr kegyelmét.**

A sors azonban mintha csak megint a végsőkig akarta volna csigázni, szorongatni Villont — hogy azután egyszerre elérje szorításából...

A parlament tanácsa elfogadja kilátástalannak mondott fel-lebbező folyamodványát s a halálos ítéletet megsemmisíti. Talán valamelyik nagyúri jóakarója járt közben az az udvarnál? Nem tudni... A kegyelem azonban csak részleges. Tekintettel „névezett Villon rossz életére“ — mint az új ítélet mondja — 10 évre száműzik Párisból.

* A ballade-formában írt »Epitaphe« e néven lett ismert.

** Az egész verset l. hátul a *Függelékben*.

Még két versünk maradt tőle — melyek az új ítélet fölötti örömben fogantak, — de ezek jelentéktelenek. Villon *Testamentum*-ában megalkotta élete művét s az *Epitaphium*-ban pontot tett rá.

1463 január 8-án kilép Páris kapuján s hirtelen és örökre eltűnik szemünk elől, mint aki immár elmondotta üzenetét a világnak.

A francia irodalomtörténetben immár közhellyé vált a megállapítás, hogy Villon a modern szubjektív líra atyja. Annyira kimagasló és eredeti, hogy bár költői megbecsülése már életében megkezdődik, utánozni nem tudják és költészete közvetlen folytatás nélkül marad. Pedig nem feledkeznek meg róla. Már 1489-ben megjelennek versei nyomtatásban és 1533-ig több, mint 20 kiadást ér meg a könyv. 1533-ban pedig maga a király, I. F e r e n c bizza meg Clement M a r o t-t — a kiváló poeta doctust, a reformáció nálunk is ismert zsoldárfordító költőjét — hogy gondoskodjék Villon összes verseinek új, hibátlan kiadásáról. Marot nagy megbecsüléssel ír Villon költészetéről, mely „oly teli van üdvös tudománnyal s oly gazdag változatos színekben“. De — bár óhajtja, hogy „a fiatalság úgy szedje mondait, mint a szép virágokat; hogy merüljenek el szellemébe s tőle tanulják meg, hogyan kell valamit leírni“ — a Villont követő francia líra meg sem lész Villon lírájának folytatása. A költészetnek akkor igen jellemzően retorika a neve. A költők előző korok technikajesterkedéseit tökéletesítik, vagy túlhaladják. Marot-val s a renaissance-szal azután új szél fú, de a szegény párisi diák költészetéhez ennek sincs semmi köze.

Mihelyt azonban modern költők jönnek szóba, egymást érik a különféle Musset-Villon, Verlaine-Villon, Baudelaire-Villon, sőt Heine-Villon és Byron-Villon párhuzamok. Villon persze egyikhez sem hasonlít igazán. Nem elsősorban azért, mert teljesen középkori ember, de meg azért sem, mert egész költészete éppoly félreismerhetetlenül egyéni, a maga életéből sarjadzott, mint mindazoké, kiket az ő lelki rokonaiul, szellemi utódaiul emlegetnek. Ami többé-kevésbé minden nagy modern lírikussal rokonítja, az megvesztegető szubjektivitása és korlátlan őszintesége. Ezt a hangnemet a középkori Villon üti meg először, de társtalanul marad s csak a nagy modern európai lírikusok viszik bele azután úgy egész életüket költészetükbe, mint ő.

De, mint mondtuk, Villon egészen középkori ember. Sötét pesszimizmusa nem a modern világfájdalom. Feltétlenül hisz Istenben s — bármennyit csipkedi is a papokat — lelkében a középkor vallásos áhítata él. Baudelaire-hez szokták hasonlítani abban, ahogyan a test, a szép női test halálának visszataszító

borzalmasságát, vagy a vénséget festi, de Villonból természetszerűleg hiányzik minden dekadens póz, s egy középkori prédikáció sötét passzusaival több rokonságot tartanak az említett villoni helyek, mint a *Fleurs du Mal*-al Villon tudja, hogy az élet hiábavalóság, nyomorúság, ostoba tánc, melynek a halál vet véget, de soha legkeserűbb soraiban sem hívja a véget s nem tetszeleg halálvágyban. Egyik legnagyobb költője a halálnak, de legkevesébbé sem a „halál rokona“. Mégesak azt sem mondja, hogy: „Elmegyek meghalni, mert az halál bizon“... Minden pesszimizmus mellett egész naivul meg van győződve róla, hogy:

Jobb lenni koldusok fiának.
És élni — bárha rossz darócban —
Mint néhai nagy uraságnak,
S rohadni pompás síri boltban.

Ha valaki valamiféle életfilozófiát, világnézetet próbálna elvonni Villon költészetéből, az csakúgy telve lenne ellentmondásokkal, mint Villon egész lénye. Éppen azért volt vérbeli lírikus, hogy úgy vigye bele költészetébe egész lényét mindenestől, ellentéteivel és ellentmondásaival, ahogyan volt, — ahogyan a maga számára is rejtély volt. Van egy verse, a *Ballade des menus propos*, melyben elmondja, mi mindent tud és ismer már. „Je congnois... Je congnois... Je congnois...“ — így kezdődnek egymást követve seregéstől mind a sorok. S minden strófa végén ott a refrén:

Je congnois tout — fors que moy-mesme...

„Ismerek mindent, — csak magamat nem...“

Joggal mondhatjuk Villont az ellentétek költőjének. Költészetét a maga egész gazdagságában és sokoldalúságában *Nagy Testamentum*-a mutatja be. A testamentum zseniális műfaj, legalább az a Villon kezében. A költő mintegy a halál küszöbén szól: „Qui meurt, a ses loix de tout dire“... Az egész mű fölé odaírhatnánk mottónak a *Nagy Testamentum* c sorát: aki a halálba készül, nyíltan szólhat. Villon él jogával. *Testamentumában* elmondja mindazt, amit önmagáról és a világról tudott és érzett. A halálba készülő ember kíméletlenül éles világitásban látja az egész életet, de egyben telve van melancholiával és meghatottsággal. A komoly és víg, érzelmes és szatirikus hangnem változtatását a Heine-éhez szokták hasonlítani. De Heine-nél a kontraszt mindig feltűnő, szándékosan az. A villoni vers inkább olyan, mint a színejátszó selyem: hirtelen, de észrevétlenül váltja árnyalatait. Ha már a modern párhuzamoknál tartunk, ez a hangnemváltás — meg a tárgytól elkalandozó nagy lírai kitéréssek is — inkább Byron-t juttatják eszünkbe. Bennünket magyarokat pedig — bármily távol esik is Villon egész lénye és világa az Arany-étől — a *Bolond Istók*-ra emlékeztetnek. A *Bolond Istók*-ra emlékeztet más is.

Mindég marad, ha a fejére áll is
 Óbenne valami vaskos, reális.

-Magára Aranyra sem illik jobban ez az önjellemzés, mint Villonra. Diákos humora, hajlama a groteszkre, de még az is, ahogyan szegény boldogtalan önmagát emlegeti — az meg Csokonait juttatja eszünkbe.

Egy költészet tartalmi gazdagságát persze csak kifejezésbeli gazdagság szólaltathatja meg. A kettő, mint minden nagy költőnél, Villonnál is együtt jár. Ha megtartja is a hagyományos költői formákat, bonyolult rímképleteket, egészen másképp mozog ezek között a keretek között, mint kortársai. Stílusa mondanivalójához simul. Tud lenni áhítatos és sacralis, mint pl. a *Mi Asszonyunkhoz* írott könyörgésben, tud lenni komolykodóan ünnepeles, ahol a testamentumok hagyományos fordulatait utánozza; ismét másutt csupa indulatszó és félmondat, mestere az úgynevezett pszichológiai fogalmazásnak, mely nem a retorika és szintaxis, hanem az élőbeszéd törvényeit tartja szem előtt s a lélektani igazságra és frisseségre törekszik. A sok közül példának ime a *Les regrets de la belle Heaulmiere* egy szakasza. A hajdan szép vén csiszárné visszaemlékszik komisz szeretőjére, akinek boldfejjel egészen kiszolgáltatta magát:

Jà ne me sceut tant detrayner.
 Fouller au piedz, que me l'aymasse,
 Et m'eust-il fait des rains trayner
 S'il m'eust dit que je le baisasse
 Et que tous mes maux oubliasse...
 Le glouton, de mal entaché!
 M'embrassoit.. J'en suis bien plus grasse!
 Que m'en reste-il? Honte et peché.

Az induló mondatot félbehagyja, hogy azon frissen rögzíthesse a felvillanó gondolatot.

Az idézett vers jó példa arra is, mily mestere Villon az u. n. lírai szerepjátszásnak. Petőfi-ről mondják, hogy színészi szerepjátszó kedvét életképeibe vitte bele. Villon életírói megemlítik, hogy a költőt érdekelte a színészet s pines kizárva, hogy egy időben maga is színészkedett. Legalább is így szerepel R a b e l a l s egyik anekdotájában. A lírai szerepjátszáshoz mindenesetre kitűnő érzéke volt. Erre predestinálja a különféle hangnemekben való otthonossága is. A vén csiszárné siránkozása mellett, mintegy ellentétes zsánerként említsük meg ballade-formában írt gyönyörű imádságát, „melyet Villon anyja kérésére szerzett, hogy azzal könyörödjön *Mi Asszonyunkhoz*“. Elsőszemélyben beszélteti az ájtatos öreganyókat:

Én csak szegény, kis vénasszony vagyok,
 Cly együgyű, a betűhöz sem értek;
 De templomunkban festve látom ott

A mennyezet, ahol hárfákon zenélnek,
 S a poklot, ahol kárhozottak égnék:
 Ez elborzaszt, az boldogít, ha nézem.
 Ó hadd legyen a boldogság a részem!
 Mi Asszonyunk, hiszem, te hallgatod,
 Ha igaz híved könyörög serényen...
 — E hitben élek, e hitben halok.

Mily hű a kép, mily igaz a hang!

De minden sokrétűsége mellett is van a *Nagy Testamentum*-nak s Villon egész költészetének egy egységes alaphangulata, mely a legszorosabb összefüggésben van kisiklott és zaklatott életével. A halál egyre kísértő gondolata s a társadalomból kitzasztottság érzése szövi át meg át s színezi alá mindenütt Villon életművét. Ez adja szókimondó bátorságát, amikor az emberi élet jelenségein tűnődik s ez ad hangjának valami komor csendést, még ott is, ahol könnyedén tréfás, vagy cinikusan frivol.

Pár szót még a költő műveltségéről.

A nagyközönség egy része megszokta, hogy Villonban a „csavargóköltő”-ben afféle vadzszenit lásson. Villon valóban nagy, ösztönös lírikus, de ösztönös lírai vénájával éppoly jól megférnek szellemében a poeta doctusi hajlamok, mint akár a mi Csokonai-nkban.

Szigorúan megtartja a bonyolult rímképletű középkori formákat. Fentebb szoltunk már a különféle hangnemekben való otthonosságáról. Érdekes ötlete, hogy egyik versét, melyben letűnt idők nagyjait emlegetve tűnődik a mulandóságról, pár évszázaddal korábbi nyelvet utánozva írja (*Ballade en vieil françois*). Életrajzában említettük, hogy bizonyos verseiben öntudatosan alkalmazza az argót. A *Nagy Testamentum*-ban egy helyen — Poitou-beli „nyelv-mesternőjeiről” írva — bennszülött párisi létére a tárgy kedvéért poitevin dialektusban szólal meg.

Egyetemi tanultságáról különbözőek a vélemények. A reneszánsz szele még nem érte el s egyesek fölelmegetik, hogy a klasszikusokat valószínűleg többnyire csak másodkézből ismerte. Sokirányú érdeklődése azonban meglepő, s bizonyosak lehetünk felőle, hogy Villon egyetlen könyvet sem hagyott olvasatlanul, amely a kezébe került. A skolasztikus teológiában és filozófiában, úgy látszik, otthon van. (Bár mint mondja, a szenvedések többre megtanították, mint Averroës valamennyi Aristoteles-kommentárja...) Mindenek felett pedig keresztül-kasul ismeri a Bibliát. Versei tele vannak bibliai utalásokkal, idézetekkel, parafrázisokkal. Említsük meg végül, hogy a halál realisztikus rajzánál úgy szól, mint aki előtt kora orvostudománya sem egészen ismeretlen.

Így áll előttünk maître François Villon, — költészetének és egész lényének minden örökemberi vonásai mellett is — mint középkori diák, korának tipikus fia. A költő feltárja a maga lel-

két, kitergeti a maga életét, s e közben — bár szándéktalanul, de épp azért oly elevenen és hitelesen -- közel hozza hozzánk egész korát. Egy darab hanyatló középkort, a középkori Párist, melyet úgy megőrzött Villon költészete, mint a forró hamu Pompei városát, s amely mintegy varázsütésre oly frissen elevenedik meg előttünk versei olvastán mindenestől: templomaival és kocsmáival, börtöneivel és temetőivel, zezugos utcáin papok, diákok, utcalányok, árusok, koldusok, áldástosztó püspökök, medvetáncoltató kóklerek, sárgacsizmás ficsurok, királyi fogdmegek nyüzsgő seregével.

Azt mondják, a középkort az ismeri meg igazán, aki a *Divina Commoediát* elolvassa. De hogy a középkort megismerjük, nemcsak *D a n t é t* kell olvasnunk. Dantéből megtudjuk, milyen volt a középkorban pokol és menny. De Villonból megtudjuk, milyen volt a föld.

A Villon-divat.

Akik egy-két éve Pesten laktunk, jól emlékszünk még a Villon-lázra. 1939-ben a koratéli influenza-járvánnyal egy időben kezdett terjedni, de átnyult az újesztendőbe, a tavaszba is. A jámbor pestiek eleinte meglepetten kapkodták fejüket: a hirdetőoszlopokon öles betűk harsogták a középkori francia költő hirtelen támadt sikerét: hogy verseit a legkitünőbb színészek szavalják, a legnépszerűbb dizőzök éneklik s *Testamentuma* orgonakiséret mellett kerül előadásra. Ha a polgár ebédután otthon, vagy a kávéházban kinyitotta az ujságját, előbb-utóbb megint csak Villon nevén akadt meg a szeme. Moziplakátok csalogatták itt is. ott is az érdeklődőket a Villon életéről szóló filmbe, kecsegtetve a reménnyel, hogy így rövid úton helyrehozzhatja mulasztását s két óra alatt játszva megtanulhatja mindazt, amit Villonról tudni illik. A nagy hirverés eredményeképpen aztán a mozgékonyabb érdeklődők csakhamar meg is tanulták Villon nevét a hozzátartozó frázisokkal együtt s olyan otthonosan kezdtek beszélni „erről a zseniális csavargó költőről“, mintha gyermekkori olvasókönyveikből ismernék. S terjedt a Villon-láz, mint az erdőégés. Délelőtt Villon-délelőttök voltak, délután Villon-délutánok, este Villon-esték. A körüti ujság tárcacikk-írója Villon-idézetet (n. b. soha nem létezett Villon-idézetet) választott mottóul s a szélsőjobboldali lap közírója Villonnal állította párhuzamba Adyt, azt fejtegetvén, hogy a nemzetközi szocializmussal rokon-szenvező Ady csakúgy izigvérig magyar volt, mint ahogyan az anarchista (sic!) Villon is izigvérig francia. A színházi lap csevegője főlemlegetvén, hogy az eredeti nagy tehetségek között mily sok volt a vöröshajú, Villont sem hagyta ki, hiszen a költő maga mondja: „Fehér derével a halántékomra s veres hajamra már az ősz feküdt...“.

De hát hol mondja? S egyáltalán: honnan ez a sok közkezen forgó gyanus idézet, ez a meglepően elterjedt világirodalmi jólétesültség? Just Béla azt írja: „Az irodalmi divatok oka legtöbbször irracionális függvénye a közönség szeszélyének, az u. n. művelt olvasó sznobságának és a véletlen játékának.“ (Just: Botrány, 3. l.) A véletlen ezúttal a Faludy György 16 Villon-hamisítványát tartalmazó kis kötettel kezdte meg a játékot. Az ál-Villon-kötet 1937-ben jelent meg először s lassan, de biztosan

haladt a két év múlva kitörő hiszterikus közönségsiker felé, idővel 6 kiadást érve meg. A komoly kritika első elképedésében nem tudott hová lenni; megindultak a Villon-, „átköltések“ sikerét kommentáló felháborodott, vagy csipkelődő hangú cikkek s kitünt, hogy a Faludy-kötetet nem is egészen a véletlen dobta a piacra, vagy legalább is nem minden előzmény nélkül dobta.

A szálak Németországba vezettek. A szerző tulajdonképpen maga adta meg az útbaigazítást, amikor kötete utószavában mint forrásait említette meg Bertold Brecht-et, Paul Zech-t s Ammer-t, a dekadens német Villon-átköltőket.

Németországban körülbelül tíz évvel előbb, hasonló tünetekkel zajlott le a Villon-divat és Villon-vihar.* De a németeknek nem is egy Faludy-juk volt: egymásután jelentek meg náluk a különféle sanzonszerű Villon-átköltések és hamisítások s különösen nagy példányszámban fogytak 1931-ben a költő születésének ötszázadik évfordulója alkalmából, a franciaországi nagy jubileumi ünnepek idején.

Mert volt Villonnak divatja persze odahaza Franciaországban is, igaz, már jóval a jubileum előtt is, s nem is olyan fonák módon, mint a külföldön, hiszen a franciák az eredeti Villont olvasták. Talán igazságtalan is a divat szó, beszéljünk inkább Villon-reneszanszról.

Villon műveinek 1533-ban I. Ferenc király kívánságára készült kiadása nagy sikert, 1542-ig 10 új kiadást ért meg; de azután egynéhány évszázad alig vesz tudomást Villonról. Egészen nem felejtették el, de a XIX. század érdeklődésének feléje fordulása mégis valósággal fölfedezésszerűen hat. 1832-ben jelenik meg Theophile Gautier-nek, a kiváló parnasszistának *Les Grottesques* című munkája, mely ismét Villonra irányítja a francia irodalom érdeklődését. Ugyanebben az évben kiadják újra Villon összes verseit is. Lassanként azután a közönség is rákap Villonra s különösen a századvég, a sokat emlegetett „fin du siècle“ — mely a múzsák másik mosdatlan szájú kedvencét, a híres Villon-andekdoták mesélőjét, Rabelais-t is újra fölfedezte magának — a századvég veti rá magát mohón verseire. 1892-ben jelenik meg M. A. Longon nagy szöveg-kritikai gonddal készült Villon-kiadása s az irodalmi szalonok népe élvezettel bujja a negyedfél-század előtti középkori költő verseit.

Anatole France-nak a *Vörös Liliom* című regényében (1894) érdekesen elevenedik meg előttünk ezeknek a párisi irodalmi szalonoknak társadalma. A regény egyik alakja Miss Bell,

* A teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy a divatos Villon-láz mellett s attól függetlenül mindég mutatkozott másfajta érdeklődés is Németországban Villon iránt, mégpedig oly nagy mértékben, hogy Németország — Hollandiával együtt — komoly Villon-kutatásaival egész Európában az élen jár.

kit otthon Angliában mint költőnőt kedvelnek, a dekadens szép-kultusz megtestesítője, párisi barátnőjének Villont magasztalja. Ezekben az időkben írja verseit Verlaine is, akit a modern Villonként szokás emlegetni. A regényben ő is szerepel Choulette néven. Miss Bell el van ragadtatva Choulette-től, kit „*Villon után a legjobban szeret*“ (130. l.). Egy másik áradozásában ismét felüti fejét Villon neve, ezúttal a Rabelais-ével együtt: „Sokat olvastam Rabelais-t, my love. Rabelais-től és Villon-tól tanultam franciául. Derék öreg nyelvmesterek. Mondja darling, ismeri a *Pantagruel*-t? Ó, a *Pantagruel* olyan, mint egy szép és előkelő város, tele gyönyörű palotákkal, de még a hajnalpirkadáskor, mielőtt az utcaseprők elvégezték volna dolgukat. Mert bizony, darling, az utcaseprők még nem takarították el a szemetet, a szolgálók még nem surolták föl a márványküszöböket...“ (Lányi Viktor ford. 196. l.)

Miss Bell nem hazája környezetében, hanem párisi barátai közt jelenik meg ugyan előttünk, de alakja sejtetni engedi, hogy Villon neve odahaza is ismerősen cseng. Valóban, a Villon-reneszánsz hullámai átcsaptak a francia határokon s Angliában akkora volt a Villon iránti érdeklődés, hogy a század végén „Villon Society“ alakult.

A modern Villon-kultusz kései hajtása azután az említett németországi torz Villon-divat, mely Faludy György könyve folytán néhány éve nálunk is utánzásra talált.

Láttuk, hogy a magyar nagyközönség ekkor tanulta meg Villon nevét. A nagyközönség... De vajjon a magyar irodalom nem vett-e tudomást Villonról már előbb is? Irodalmi hagyományainkhoz s Villonhoz méltóbb módon is? Ha igen: mikor, kik által és milyen formában?

Erre próbálunk felelni, sorra véve Villon nyomait a magyar irodalomban s kritikailag tárgyalva az egyes munkákat.

Villon irodalmunkban.

Szász Béla 1910-ben az *Egyetemes Philologiai Közlöny*-ben (XXXI:154.) közölte egy XVIII. századi tréfás magyar verset, melyről úgy véli, hogy a középkori verses, költői testamentumok kései utódja: „Arra a középkorban igen népszerű és elterjedt műfajra, mely a francia, német és új-latin irodalomban *congé* néven ismeretes, s melynek legkiválóbb művelője *Fransois de Villon*... tudunkkal az alább közölt *Testamentum* első példa a magyar irodalomban... A nem minden humor nélkül való, bár rosszul verselt költemény kései hajtásában is érdekes termése a villoni *congé*knak, miknek címét és szellemét utánozni igyekeznek.“ — Szász Béla nem jó nyomon jár, amikor a villoni testamentumokkal hozza kapcsolatba az általa közölt verset. E humoros versben egy asztalra kerülő húsvéti bárány végrendelezik halála előtt. Az egész költemény jellege és hangja nem emlékeztet Villonra. Még kevésbé állítható róla, hogy „a villoni *congé*knak... szellemét utánozni igyekeznek.“ Sokkal közelebbi rokonságot tart fenn a Szász Béla által közölt vers egy másik, speciális magyar műfajjal, a tréfás állat-búcsúztatókkal. Ezek az asztalra kerülő állatot első személyben beszéltető versek a kollégiumi diákhumor jellegzetes termékei: paródiái a kálvinista halott-búcsúztató verseknek. Ilyen Mátyási József verse: *Egy nyársra ítéltetett, hizlalt Gúnárnak Márton napi búcsúzó panassza, és utolsó rendelése.* (*Nép és Nyelv* I:368.) Ilyen Csokonai verse: *De lepore... A nyúl búcsúzik... stb.* (Genius-kiadás II:I:159—170.) Ilyen Arany János verse: *A malacz búcsúzása.* (*Történelmi Tár, Népnap Folyósirat.* Budapest 1888. 48. lap.)

Szász Béla közlése tehát nem vezet bennünket Villon nyomára... De van más bizonyosságunk arra, hogy irodalmunk a XVIII. században tudomást vesz Villonról. 1792-ben Péczeli József (Minden Gyűjtemény VI.:361.) olyan értekezést fordít „A Frantzia Poézisről“ (M. T. Goujet), melyben Villonról is esik néhány szó: „Willon igen tsinosan 's kényesen tudott enyelegni...“ 1817-ben Kulcsár István (Hasznos mulatságok II.:160.) a *rondeau*-írók közt Villont is említi. E cikkek rövid megjegyzése azonban semmitsem sejtet meg Villon páratlan költői nagyságából...

A franciák Boileau-t emlegetik, mint azt a kritikust, ki *Art poétique*-jében (1674) először jelölte ki — immár irodalomtörténeti távlatból — Villon számára az őt megillető helyet:

Tudjuk a frank Parnasz elsőb esztendejét,
Szeszély alkotta volt minden törvényeit,
Rímet vetének a szavak legvégire,
Nem nézve nyugvásra és versnek mentire.
Villon kezdé meg e vad század haidani
Regelőinek zür-zagyvált irtani.

(Boileau: A költészetéről, Ford. Erdélyi János.)

A francia szellem iránt érdeklődést mutató magyar írók olvasták Boileau-t. Azoknak a franciáknak sorában, kiknek hatása (hogy csak a legjelesebbekre tekintsünk) pl. egy Csokonai is kimutatható, Boileau neve is szerepel. *Art poétique*-je is ismerős Magyarországon, sőt Döbrenthei Gábor már 1817-ben közre adja annak prózai fordítását *Erdélyi Múzeum*-ának hetedik füzetében. Ime a Villonról szóló rész: „A Francia poézis elsőb esztendejében, minden törvényt csak kapritzia szabott. Senki sem ügyelt a nyugvás helyére, s minden ékesség, költés a rímekben állott. Villon volt az első, ki azon durva Századok firkálójának zavartságát nemesíteni kezdette“ (38. l.)

De van Boileau híres munkájának verses fordítása is, melyet Erdélyi Jánosnak köszönünk. Az ő verses átültetésében idéztük fentebb a Villonra vonatkozó sorokat. Villon nevéhez Erdélyi csillag alatt jegyzetet is csatol, melyben — a korabeli Villon-kutatás eredményei szerint — néhány szóval tájékoztatja a magyar olvasót a nálunk ismeretlen középkori francia költőről: „Tulajdon nevén Corbeuil Ferenc, de jobban ismerték előnevéről (Villon), mely az ő korában egy értelmű volt *fripon*-nal. E czimjét egy birói ítélet még inkább állandósította, őt akasztófára ítélvén. A parlament kegyesebb volt, s örökös száműzetést monda rá.“*

Az első fontos lépés azonban a felé, hogy Magyarországon Villont megismerhessék, 1878-ban történik, amikor a Magyar Tudományos Akadémia kiadja Nisard-nak itt-ott szemléltető idézetekkel ellátott nagy francia irodalomtörténetét Szász Károly fordításában. (Nisard műve franciául 1844-ben jelent meg először.) Azt a módot, ahogyan Nisard Villon alakját és költészetét bemutatja, fontosnak kell tartanunk, hiszen a magyar írók és az irodalom iránt érdeklődő műveltek általában az ő műve nyomán alkottak maguknak képet a legtöbb francia költőről, legalább is azokról, kiket nem műveikből ismertek. Nisard szempontja bevallottan nem esztétikai: „Amit én mertem — e részben kevésbé megmunkáltak vélve a tért, s hajlamom által is vezetve — nem

* Ma már nem hiszik, hogy Villont Corbeuil-nak hívták (csalládi neve Montcorbier v. talán des Loges volt) s a Villon-névről közölt etimológia is rég meghaladott álláspont.

más, minthogy remekműveink történelmi áttekintése által igyekeztem kidomborítani azt az oldalukat, mely a szellem fegyelmzését érdekli s az erkölcsöket szabályozza. Meg lévén győződve, hogy az irodalom a személyes tapasztalatok kiegészítése, s a családi tüzhely; a vallás és a hazai törvények által adott példákhoz járuló tanfolyam: nagy íróinkban nem annyira a művész ügyességét kerestem, mint a tettek és gondolatok bírójának tekintélyét.“ (A szerző előbeszéde az első kiadáshoz, Szász Károly fordításában.)

Mit várhat a zsvánnyá züllött csavargó diák költészete egy ilyen szempontú irodalomtörténettől? Siessünk megjegyezni, hogy N i s a r d műve korántsem oly egyoldaluan moralizáló, mint azt az előbeszéd határozott célkitűzése után várhatnánk. Emelkedett és tiszta ítélő erejét dicséri az a hang, mellyel Villon költészetéről a legteljesebb elismeréssel s a legőszintébb elragadtatással szól. Ő is B o i l e a u *Art poétique*-jének híressé vált soraival kezdi Villon méltatását, s hozzáteszi mindjárt: „B o i l e a u sommás ítéletet mond, de nem könnyelműen.“ (I. 180. l.) Ha őt a XVII. századi kritika igénytelensége s ama verses költészettan egész jellege fölöldozta alóla, hogy ítéleteit történelmi érvekre alapítsa, N i s a r d elég-objektív hozzá, hogy ne vádolja B o i l e a u-t kicsinyes módon tudatlansággal vagy szeszélyességgel, hanem — a bölcsebb és hasznosabb útát választva — maga keresse meg az érveket B o i l e a u állításához. A leghatározottabb hangon száll szembe azokkal a korabeli — 1844-ben vagyunk — itt-ott fejüket felütő irányzatokkal, melyek meg akarják fosztani Villont a B o i l e a u által számára kijelölt helytől, hogy a versírás művészetében való korszakalkotó haladás dicsőségét Villon kortársának, Charles d' O r l e a n s-nak juttassák. N i s a r d, szemléltető idézeteket hozva föl, párhuzamba állítja a két költő munkáinak szellemét s egész egyéniségüket, hogy Villon eredetisége és nagysága napnál világosabban kitünjék. Véleményét e kérdésben, s egész látásmódját, világosan tükrözi egy mondata: „A hideg tanultság között, melyet a *hercegi* költő nehézkesen önt rímbe s a meleg hangulat között, melyen a *nép fia* költ... az a különbség van, ami egy mívelt okos ember s egy valódi költő közt.“ (I. 192. l.) N i s a r d méltán utasítja el a Villont kisebbitő (azóta már feledésbe is merült) véleményeket, de a *poeta doctus* és *poeta natus* általa alkalmazott ellentétben, mintha mindkét francia költőből elsikkadna valami. Igen jellemző a fenti N i s a r d-idézetben a „nép fia“ kifejezés, melyet néhány oldalon belül még többször használ költőnkkel kapcsolatban. Szinte a még élő és író B é r a n g e r szellemének lehelletét érezzük, amint ezt N i s a r d lépten nyomon hangsúlyozza Villonról. Támadóinak azt veti szemére, hogy azok „... azt hitték, a költészettnek is nagyobb becsületére válik, ha maradandó költőink névsorában az első egy királyi herceg s nem a *nép fia*...“ (I. 181. l.) Nyelvéről így szól: „Villon

a párisi *nép* francia nyelvén ír... Ne ütődjünk meg azon, hogy költészetünk ily alacsony bölcsőben ringott...“ stb. (I. 188. l.) De legjellemzőbb talán az, ahogyan mindjárt a fejezet elején bemutatja őt: „Ez már nem szellemes tanult-költő, aki divatos könyvekből táplálkozik, hanem a *nép fia*, született költő, aki saját szívében olvas.“ (I. 187. l.) Bennünket magyarokat, kiknek első vérbeli lírikusunk — született költőnk, ki saját szívében olvasott — történetesen egy főúr volt, könnyen gondolkodóba ejt e szemléletmód...

De ami N i s a r d minden szempontján túl a legfontosabb számunkra, az maga a tény, hogy ő Villont mint a francia irodalom hatalmasan kimagasló alakját, mint a legnagyobb középkori francia lírikust tárgyalja. Mint ilyennek bemutatásul a szöveg között. E versket S z á s z Károly, a N i s a r d-irodalomtörténet fordítója maga is versben ültette át. 1878 tehát az első magyar Villon-fordítás évszámát is jelzi. S z á s z Károly: az első magyar Villon-fordító.

„A fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi és ugyanolyan lejtésű szótagokban; azon és annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátságokkal és ugyanazon alaphangulattal.“ Ebben aztán minden benne van!... Ilyenképpen fogalmazta meg S z á s z Károly a műfordítás törvényét, melyet híven követnie kell a fordítónak, ha el akarja érni a célt, mely szerint a fordításnak „teljesleg ugyanazon, azaz nem kisebb és nem más gyönyörérzetet kell keltenie az olvasóban, mint amit az eredeti olvasásánál érezne, ha az nemzete nyelvén volna.“ Talán túlzott szigorúság volna, ha S z á s z Károly Villon-fordításait a magaállította mérték szerint mérnénk. Annál is inkább, mert tisztában vagyunk a feladat nehézségeivel, mely előtt mint Villon fordítója — első magyar fordítója! — állott. R a d ó Antal nagy műfordítói praxisának egyik leghölesebb tapasztalatát fogalmazta meg, amikor *A fordítás művészete* c. munkájában azt írta: „Általában legkönnyebb eltalálni a retorikus hangot, nehezebb az egyszerű és természetest, legnehezebb a naivat.“ (63. l.) Villon sehöl sem retorikus, legtöbb helyütt egyszerű és természetes, itt-ott — mai szemmel nézve — naiv. Aki tehát Villon fordításához fog, az elé a sokszázados távolságon kívül még egészen speciális nehézségek is törnyosulnak, melyeket csak egyéni rátermettség, vagy a legkülfélébb hangnemekhez alkalmazkodni tudó virtuozitás győzhet le.

S z á s z Károlyt mint virtuóz műfordítót ismeri a magyar irodalomtörténet; a különféle hangnemekhez való alkalmazkodás:

azonban nem tartozik erényei közé. Átültetése mintha mind ugyanazon jellegzetes szászkárolyi matériából készültek volna, melyen a finom szimat egyfajta fordítás-aromát érez. Így pl. sokszor használja a nyelvújításnak számos, az élő beszédben soha meg nem honosodott szavát, szóösszetételét (*bájalak, kéjóra, láng-érezmény*, stb.). Indokolatlanul gyakran alkalmaz olyan avult és mesterkélt ható igealakokat, mint: *leve, álltanak, túlélend, üdvözlek (üdvözöllek helyett)* stb. Hogy a verselés gördülékenységeiben hiba ne essék, sűrűn él az akkor divatos (sőt részben már akkor divatjamult) szó-amputálásokkal, nem habozva *serege* helyett *sergét*, írni, sőt *haldokolva* helyett *haldok'va* alakot használni.

Az említett műfordítói sajátosságok Szász Károlynak — a kisebb idézetekkel együtt összesen 108 sort kitevő — Villon-fordításában is kiütkeznek itt-ott. Pl. Villon egyik bűnbánó strófája így indul nála:

Tanultam volna csak, tudom,
Belomd ifjúságom korán,
Ne éltem *voln'* ily szabadon,
Voln' házam, meleg nyoszolyám.
(I. 193. 1.)

Egy kis helyen mindjárt két amputált igealak, amelyben megütődik a fül, megbicsaklik a nyelv. Ha *A r a n y volna* helyett azt írta: *vón*, akkor csak a maga szalóntai nyelvének egyik szavát vitte bele az irodalom nyelvébe. De amikor Szász Károly azt írta *voln'*, akkor olyan szót írt le, amely soha nem élt sem az ő, sem a más nyelvében, akkor csak a tartalmat próbálta összebékíteni a forma Prokrusztész-ágyával. *S a két voln'* az idézett helyen közvetlenül egy épen hagyott *volna* szomszédságában szorong, ami elnyomoritott voltukat még feltünőbbé teszi. A szóbanforgó strófa azután így folytatódik:

Mi haszna már! az iskolát
Kerültem, mint a rossz gyerek;
S míg ezt írom, sírok; *no ládd*;
A szívem szakad sziate meg!
(I. 193. 1.)

Az utolsó előtti sor végén a „no ládd” Szász Károlynak — nyilván a rím kedvéért történt — egyéni betoldása. Kicsinyesség volna egy ilyen kis eltérésen fennakadnunk, ha egyébként hangulatilag beleillenék a szövegbe. De nem így van. Az eltékozott ifjúságra való fájó visszaemlékezés közben túlon-túl kedélyesen hat ez a fordulat. „No ládd!” — ezt akkor mondja az ember, ha mondjuk, váratlanul nagyot botlik az utcán: „No ládd, még majd orra bukom!”... De akinek a szíve akar megszakadni, az nem mondja, hogy: „No ládd!”

De fölfoghatnánk talán úgy, hogy amint Villont váratlanul megrohanja a fájdalom, mintegy röstelkedve, amiért sírnia kell (n. b. az eredetiben sírásról nincs szó), hogy szégyenkezését leplezze, készakarva csap át holmi erőltetetten kedélyesebb hangnembe: „No ládd, a szívem szakad szinte meg...” De Villon nyíltságához, leplezetlen fájdalmához és *mea culpa*-ihoz ez sem illik. Az eredetiben egyszerűen így hangzanak a szóbanforgó sorok:

En escrivant ceste parole,
A peu que le coeur ne me fend.
(Grand Test. XXVI. oct.)

A „no ládd“-hoz hasonló, hézagpótló, műfordítói toldalék található egyebütt is, pl. annál a helynél, hol Villon a d'Aussigny püspök fejére szórt átkok után mentegeti magát:

S ha valaki ezért korholna
S azt mondja, minek átkozom?
Hisz egy rossz szót se mondok róla,
S nem átkozom meg, *nem bizon*.
(l. 190. 1.)

A „nem bizon“-t csak a rímkényszer hozta létre.

De ennél zavaróbb az a — mindössze egy indulatszóra terjedő — betoldás, mely — az ajánlás kivételével, N i s a r d által teljes egészében közölt — híres *Ballade des Dames du temps jadis* utolsó strófájának végén zavarja meg műélvezetünket. Az utolsó strófa így hangzik S z á s z Károly fordításában:

S Blanche királyné a liljom-friss,
Ki mint egy szirén úgy dalolt?
Nagylábu Berta? — Bietris?
S a Trisztán hölgye szép Izolt?
S Johanna kit Rouenba *tűz-*
Máglyára vitt az angol, *óh!*
Hol vannak ők, hol, égi szűz?
— De hol van a völgybül a hó?
(l. 191. 1.)

A hetedik sor végére odacsapott: *óh!* nagyon is rím után sopánkodik.

De még ennél is hangulatrontóbb a *tűzmáglya*. Már önmagában, mint ujonnan gyártott szó is mesterkéltlen hat. Tautológiát is foglal magában: ha *máglya*, akkor természetes, hogy *tűz*. De még keservesebbé teszi a hatást az, hogy ez a szó a sor végén derékba van törve, s második fele a következő sor elején foglal helyet. Ez már *enjambement*-nak is alig nevezhető. De meg középkori francia lírikus fordítójának még a legdiszkrétebb *enjambement*-nal is csak nagyon csinnyán szabad bánnia. Villon *Nagy Testamentum*-ának 2.020 sorában pl. mindössze 4,

azaz négy olyan hely van, mely enjambement-nak minősíthető, ahol t. i. a fonetikai szólam az egyik sor végéről átnyúlik a következő sor elejére (v. ö. a *Grand Test*. XVII., XXVII. és CVIII. octaváját és a *Belle Leçon* c. betét első octaváját)

Nagy kár a versfordításban az is, hogy alig ismerünk rá a refrénre, a világhírűvé lett refrénre:

Mais où sont les neiges d'antan?
(De hol van a tavalyi hó?)

Ez hangzik így Szász Károly fordításában:

De hol van a völgyből a hó?

Ilyen szállóigévé lett híres sort semmi kényszer hatása alatt sem lett volna szabad megváltoztatni. De nem is értjük, mi indította a fordítót, hogy a tavalyi hó helyett a völgy havát emlegesse? Hogy az egyszerű szöveget félreértette volna, teljességgel lehetetlen. Talán a jambikusabb lejtést kereste? Ez esetben az *a* névelő után a *völgyből* szó első mássalhangzóját kettőzötten ejtette, a második *bül* szótagot pedig — bár az *ü* fölött pontot találunk, nem vesszöt, — hosszan.

Villon másik híres verse, melyet csaknem egészében közöl Nisard, s amelyet Szász Károly lefordít, a *Ballade des menus propos*. Nisard néhány bevezető sorban így jellemzi e költeményt: „A következő darab a forma könnyűségeivel azt az édes búskomorságot fátyolozza le mintegy, mely az imént idézett versszakokban (Nisard Villonnak néhány a halállal foglalkozó helyét idézte) oly szabadon ömlött ki. A folytonos ismétlés az a kézzelfogható hangjegy, amelybe minden beleolvad“. (I. 195. l.) A bevezetésben foglalkoztunk már Villonnak ezzel a versével. A folytonos ismétlés, melyről szó van, a „je congnois“ kifejezés ismétlődése. Ime a vers első szakasza franciául:

Je congnois bien mouches en lait;
Je congnois à la robe l'homme;
Je congnois le beau temps du laid;
Je congnois au pommier la pomme;
Je congnois l'arbre à veoir la gomme;
Je congnois quand tout est de mesme;
Je congnois qui besongne ou chomme;
Je congnois tout, fors que moy-mesme.

Szász Károly ezt így fordítja:

Ismerem tejből a legyet,
Embért ruháján ismerem,
Tudom: mi szép nap, fergeteg,
S milyen gyümölcs mi fán terem.
Szurkán a fát megismerem,
Ismerem mi van abban, ebben.
Ismerem ki munkál, ki nem,
Ismerek mindent, csak magam nem.
(I. 195. l.)

Mint látjuk, a N i s a r d által is hangsúlyozott „folytonos ismétlés“ a magyarban nincs meg, s így a vers hangulati hatása a fordításában elvész. Ezt maga Szász Károly is érezte s csillag alatt megjegyezte: „A lehetetlenséggel határos e költemény tartalmát, alakját, hangulatát fordításban csak valamennyire is visszaadni.“

Előfordul olyan eset is, hogy S z á s z Károly Villon nyersebb kifejezését a fordításban szelidíti s ezáltal csökkenti az eredeti vers hatását. Pl. Villon azt mondja, hogy jobb *élni* rossz darócban, mint „rothadni pompás síremlék alatt“ (pourrir sub riches tombeaux). E sort S z á s z Károly a következő két sorban adja vissza:

... Mint ragyogó sirkő alatt
Porladozni a föld porában.
(I. 194. 1.)

Fölül a pompás síremlék, — ott lenn a rothadó test... A Villon képe bizarr és megrázó. De S z á s z Károly kifejezése: „porladozni a föld porában“ túlon túl szelid e kép visszaadására; e pár szó valami enyhébb, megbékéltebb hangulatot lóp az eredeti helyére.

Másutt viszont az eredeti kifejezés szolgálai visszaadása érezeti velünk erősen, hogy fordítást olvasunk. Villon régi cimboráira emlékszük. Hol vannak azóta már a hajdani vidám „nótás, beszédes“ úrfiak:

Où sont les gracieux gallans
Que je suyvoye au temps jadis.
Si bien chantans, si bien parlans?
(Grand Test. XXIX. oct.)

Ezt az utolsó sort így fordítja S z á s z Károly:

Oly jól beszélők, dalosak...
(I. 193. 1.)

Magyarban mondhatjuk valakire, hogy sok beszédü, beszédes, jószavú, pörgő nyelvü, de a „si bien parlans“-nak ez a szószerintü fordítása: „oly jól beszélők“ semmiképpen sem kifejező, sőt úgy hat, mintha az illetök nyelvhelyességét dicsérné.

A szöveg félrcértése egy helyen fordul elő. Villon arról szól, hogy anyja már a sír szélén áll s utána teszi:

Et le scait bien la pauvre femme.
Et le filz pas ne demourra.
(Gr. T. XXXVIII. ost.)

Ez a két sor azt jelenti: „Tudja ezt jól szegény asszony maga is. S fia sem késlekedik már sokáig.“ S z á s z Károly azonban tévesen így fordítja:

Maga is tudja jól szegény,
És lía meg nem mentheti.

(I. 194. 1)

Ami végül fordítása formai részét illeti, Sz á s z Károly nem tartja meg Villon octavainak rímképletét (a, b, a, b, b, c, b, c) hanem csak keresztrímet használ.

Itt említsük meg, hogy bár Villon rímélése itt-ott olyan értelemben mondható primitívnek, hogy szívesen csendít össze egyformán képzett és ragozott szavakat, egyazon esetben álló igéket (lavez, cavez, savez, avez), vagy hogy teljesen jó rímnek tekintti, ha azonos, csupán más igekötővel ellátott igéket rímeltet (pl. deplais-t-vel rímél a complaist-re), rímei mégis — sőt épp ezért — nagyon is tiszta rímek. Nem stílusos tehát ilyen rímeléssel fordítani:

Ha ő hozzám kemény, kegyetlen,
(Mint e! se mondhatom!) vala:
Legyen hozzá az örök Isten,
A számadáskor színt *olyan*.

(I. 190. 1.)

Azzal kezdtük Sz á s z Károly Villon-fordításainak tárgyalását, hogy nem szabad azokat túlságosan szigorú mérték szerint bírálnunk. Nem voltunk-e igazságtalanok mégis, hogy kifogást kifogásra halmoztunk? Hadd idézzük befejezésül magát Sz á s z Károlyt, kinek szavai egyfelől igazolásul szolgálnak nekünk, másfelől igazolásul szolgálnak neki, s egyúttal alkalmat adnak, hogy mély tisztelettel hajoljunk meg a nagy ember önkritikája és szerénysége előtt:

„Nem kis nehézséget okoztak a verses idézetek. Egész verses művet fordítani: magában is nehéz; míg az ember belejő, a forma nehézségeit leküzdve, a hangba: jó idő telik. Kikapott sorokat, itt kettőt, négyet, ott tízet, huszat, csak türethetőleg is fordítani: majdnem lehetetlen. Mire az ember belejött volna a hangba: az idézetnek vége szakadt. Kétszeres volt a nehézség az első kötetben az ódonságok s középkori darabok fordításánál, ahol a nyelv, a hang, a szellem, mind annyira elűt attól, amihez én műfordító gyakorlatomban szokva voltam.“ (A fordító utószava, IV. kötet.)

*

Tizenkét évvel a magyar N i s a r d és az első magyar Villon-fordítás után jelenik meg az első önálló, magyar Villon-tanulmány. A század végén egy fiatal tanár, G é r e c z Károly Párisban jár, s ottani tanulmányai eredményeképpen itthon, Sárospatakon 1890-ben megjelenteti: *Villon; tanulmány a francia irodalomból* c. munkáját.

Mi indíthatta Géreczet, hogy Villont válassza dolgozata tárgyául? Úgy látszik inkább a még meg nem munkált tér sarkalta, mint a Villon költészete iránti egyéni vonzódás. Sőt az a benyomásunk, hogy Villon költészetéről nem sok mondanivalója van: e témát akkora körítéssel tárgyalja, hogy a nem egész negyven oldalra rúgó tanulmányban csak tizennyolc oldal jut Villon költészetének és ennek is közel felét a verses idézetek teszik ki. Emellett tanulmányának alaphangja — legőszintébb helyein — a megbotránkozásé. „... Költészete korántsem hasonlít virágoskerthez, sőt gyakran vagyunk kénytelenek zsebkendő-t tartani orrunk elé, mert tolvajok és ledér hölgyek társaságában otthonos költőnk gyakran oly szűk sikátorokon s aljas lebujacon hordoz végig...” (13. l.) Az orr elé tartott zsebkendő determinálja Gérecz szemléletmódját. A botránkozás túlzásokra ragadtatja. Úgy véli, hogy az erkölcstelenség elárasztó befolyása Villon lelkéből „a becsületérzés és szabad akaratnak úgyszólván még csíráit is kiölte.” (16. l.) Életéről ilyen képet rajzol: „Költönket egész életén a sötét tömlőczők rothadt szalmáján, s szabadsága visszanyertével a legaljasabb helyiségekben, rossz hírű nők és dorbézoló férfiak társaságában látjuk fetrengeni.” (17. l.) Nem vévén tudomásul, hogy a fetrengésen kívül egyéb is volt Villon életében, egyénisége előtt többé-kevésbé értetlenül áll. Különösnek tartja Villon műveltségét: „Csodálkoznunk kell, mily nemes forrásokból táplálkozott ez oly sivataggá vált bűnös élet.” (16. l.) Hiteles adatok bizonyítják, hogy Villon a Sorbonne-on bizonyos egyetemi rangfokozatokat szerzett. Gérecz ezekről is megfosztaná szegényt: „Egyetemi rangfokozatát két szegény ifjúra hagyja” — írja *Kis Testamentum*-át tárgyalva — „ez azonban éppen olyan tréfa lehet, mint a többi s hihető, hogy épp úgy nem volt neki soha egyetemi rangfokozata, mint ahogy a többi eladományozott dolgokkal nem birt.” (26. l.) Gérecz-nek a költőről általában van egy romantikus-szentimentális képe, s amennyiben Villon alakja e képnek nem felel meg, a megértésben nem tud tovább menni. „Hozzá vagyunk már ahhoz szokva, — írja — hogy a költő sorsát nyomor vezérli, s rongyok borítják kicsapongásoktól hervadó földi hüvelyét...” (16. l.) De ugyan ki hallott bűnöző költőről, amilyen Villon volt? E szokatlan jelenség megzavarja szerzőnket. Ahogyan itt-ott ír, az már nem is túlzás, hanem Villon költészetének teljes félreértése. Ez a költészet Gérecz szerint „egy valódi epepeja, a bűnök, gaztettek, erkölcsi botlások reális hőskölteménye...” „Az egész költeménysorozat nem egyéb, mint az epepeja sárban meghurcoltatása. A félistenek helyét egy tolvaj csavargó foglalja el: hőstettei a bandákban való rablás, epizódjai rossz hírű hölgyek társaságában való dorbézolás, csodása egy paraszthajszál, apotheosisa az akasztófa.” (23. l.) Még ha nem Villon költészetéről, hanem arról a költészetéről írنا így, amely Villon halála után az ő népszerű alakja köré fonódott,

akkor talán tudnánk valami értelmet magyarázni a fent idézett sorokba. Így nehezen...

De ha már G é r e c z tanulmányt szentelt Villonnak, természetesen elismeréssel is adózik költészetének, — anélkül azonban, hogy dicséreteit az imént idézett kitételekkel különösebben összehangolni igyekeznék. Legsűrűbben Villon őszinte és mély bűnbánatát emlegeti, de úgy véli, hogy: „Minden, ami ezen kívül található Villon költeményeiben, csak rothadás és posvány, melynek fölkaivarásától szigorúan tartózkodni kell.“ (24. l.) Hová sikkad egy ilyen megítélésben Villon, az elmúlás, a tünékeny emberi élet merengő lírikusa? Hová a vénség, a halál megrázó erejű énekes? Hová az ő remek milieu-rajzai, karakterizáló ereje, maró szatírája és méleg humora?...

Néhol úgy tetszik, G é r e c z füle mellett ereszti el Villon költészetének szépségeit. Egyik legszebb versének, a *Les regrets de la belle Heaulmiere* címűnek, tartalmát kissé naivul és zavarosan így foglalja össze: „... Egy ravasz fickó által megejtett vénleány (?) panasza van (benne) festve, ki később elhagyta.“ Majd így folytatja: „Szomorúan kérdi a leány (talán vénasszony?) önmagától: hol a sima homlok, a piros ajk, a kerek csipő, stb. s más, a Csokonay (sic!) ízlésében megnevezett dolgok.“ (31. l.) A megrovásból, mint látjuk, C s o k o n a i ízlésének is kijut...

Általában ahol G é r e c z a magát mondja, az elismerésből nem igen futja többre egy-egy ilyen szólannál, mint: „A csavargó, rongyos fickó ihletett homlokán a költészet koronája ragyog!“ (13. l.) De, hála N i s a r d-nak, megszólal a konkrétebb méltatás is. Említetük, milyen nagy hatása volt nálunk a N i s a r d-féle irodalomtörténetnek. G é r e c z tanulmánya jó példa erre. Ha N i s a r d — mint a francia irodalomtörténet vitáinak aktív részese — polémiával kezdi Villon tárgyalását — elutasítván az elsőség pálmájával C h a r l e s d' O r l e a n s-t kitüntetők véleményét — ezzel kezdi G é r e c z is. Ha N i s a r d elsősorban a népfít hangsúlyozza Villonban, — azt teszi G é r e c z is. Sőt odáig megy, hogy a derék emberbarát kispolgár-költőhöz, B é r a n g e r-hez hasonlítja Villont.* Ha N i s a r d Villon megható egyéni varázsát akarván illusztrálni, a *Nagy Testamentum* 22. octaváját (a 23. oct. első két sorával együtt), továbbá a 26. octavát idézi, mondván: „Lehetetlen gyermetegebb s igazabb képet

---

* Villon modern francia kommentátora, a bevezetésünkben is említett, Luis Moland már másként említi Béranger nevét Villoné mellett. Idézi a Nagy Testamentumnak azt a helyét, hol Villon alacsony származásáról ír, s az ő szándéktalan, egyszerű soraival szembeállítja Béranger önérzetes demokratáságát. («... Il proclame comme Béranger, mais sans aucun sentiment d'orgueil, qu' il est vilain et tres vilain.» Id. m. XIV. lap.)

írni“...— ugyane strófákat és sorokat idézi G é r e c z is: „Lehet-e valami szebbet képzelni, mint e gyermeteg őszinteséget.“ (28. l.) Ha N i s a r d egészében idézi a *Ballade des menus propos*-t és a *Ballade des Dames du temps jadis*-t, mint Villon költészetének reprezentáns darabjait, — ugyanezeket idézi egészében G é r e c z is. Villonnak ez utóbb említett híres ballade-ját *A hajdani szép asszonyokról*, N i s a r d Charles d’O r l e a n s-nak egy versével állítja párhuzamba, idézve abból e strófát:

Hajdan nagy hírben álltanak
Heléna, Chryscis, Izolt,
Sok más gyönyörű bájalak,
Szépségük tiszta, büszke volt;
De végre őket a halál
Gyász-országába levívé:
Példájukból tisztában áll:
Hogy lesz itt minden semmivé.

(Ford. Szász Károly)

N i s a r d ezt idézve megállapítja, hogy ami Villonnál „meleg hangulat“, az Charles d’O r l e a n s-nál „hideg tanulság“. Ugyanezt a párhuzamot vonja G é r e c z is, Charles d’O r l e a n s-nak ugyanezt a strófáját idézve, s ugyanazt a megállapítást téve, hogy a hercegi költőnél az érzés „merő didaxissá lapul“.

Említettük már, milyen nagy körítéssel tárgyalja G é r e c z Villon költészetét. Ez önmagában nem volna baj; Villon éppen eléggé régi költő ahhoz, hogy költészete előzményeinek tárgyalása az ő költészetének megértéséhez ne legyen fölösleges. G é r e c z azonban nem ezt teszi. Nagy részletességgel, mintegy nyolc oldalon keresztül, tárgyalja a francia *epika* fejlődését, melynek Villon költészetéhez semmi köze, s azután egész vázlatosan, egyetlen oldalon, végez a lírával. Ha már a Villon előtti francia költészetet tárgyalja, furcsa, hogy ki sem ejti a csavargó költőknek, egy Colin M u s e t-nek, egy R u t e b e u f-nek nevét, pedig különösen ez utóbbi — bármily törpe is Villonhoz mérten — sok tekintetben elődje neki.

G é r e c z munkájának erre a fogyatékoságára H a r á s z t i Gyula rámutat az *Egyetemes Philologiai Közöny*-ben (XIV. évf. 621. l.) Haraszi mint a francia irodalom avatott bűvára mutatja ki a dolgozat hibáit nagy részletességgel, közel hét oldalra rugó bírálatában. Különösen az első — a Villon előtti költészetet tárgyaló — fejezetben talál sok könnyelmű és zavaros állítást. G é r e c z felkészültsége hiányos. Nem használja a korabeli újabb munkákat, Gaston Paris *Manuel*-jét, vagy Petit de Juleville kézikönyvét; forrásaiként Demogeot és Gidel avult compendiumait említi.

Hasonló a helyzet a Villon életéről szóló fejezetben is. G é r e c z nem ismeri Longnon vagy Moland munkáit s így

Villon homályos életéről annyit sem tud, amennyit az egykorú kritika már tisztázott.

Hibáztatja H a r a s z t i, Villon életét illetőleg, G é r e c z-nél a történelmi érzék hiányát is: „Szerzőnk megfélekedezik a korról, s ahelyett, hogy a Gil Blas-ok, Figarók elődjét, s a XV. sz. *enfant perdu*-jeinek egyikét tekintené költőnkben, úgy elítéli őt, mintha egy napjainkban elzüllött emberről volna szó. Annyira megy ellenszenvében, hogy valósággal rágalmazza...“ Fejezetünk során módunkban volt látni, mennyire megzavarta ez Géreczét Villon költészetének élvezésében is.

H a r a s z t i Gyula G é r e c z számos fogyatkozásainak felsorolása mellett is elismeri, hogy: „Ily tárgyú dolgozat nálunk tüneményszerű ritkaság“ s bírálatát azzal a reménnyel fejezi be, hogy: „... szerzőben, ha kiforr, a francia irodalomnak nálunk gyér munkásai jóra való, hasznos erővel fognak gyarapodni.“ Nem emeli azonban ki elsőségét a Villonnal való foglalkozás terén. Emeljük ki hát mi, s hibáit a kezdet nehézségeinek elismerésével enyhítve, jegyezzük meg G é r e c z Károly nevét tisztelettel, mint az első magyar Villon-tanulmány íróját.

*

G é r e c z munkáját úgy üdvözöltük, mint az első önálló magyar, külön Villonnak szentelt tanulmányt. Búcsúzzunk tőle úgy is, mint az utolsótól. Nem mintha irodalmunk megfélekedett volna Villonról — a szép számmal megjelenő Villon-fordítások kora még ezután következik — de a vele foglalkozó írárok egy-egy nagyobb anyagot felölelő, összefoglaló munka részletei. Tekintsünk végig ezeken a munkákon, mielőtt az újabb Villon-fordítások tárgyalásához kezdenénk.

G é r e c z után legközelebb az ő tudós bírálója: H a r a s z t i Gyula szólal meg Villonról, *A francia lyrai költészet fejlődése c.* munkájában.* G é r e c z tanulmányának, mint láttuk, a maga egészében dilettáns jellege volt. H a r a s z t i Gyula személyében nyúl irodalmunkban először avatott tudós a Villon-témához.

Ha G é r e c z nem mutatott rá Villon előzményeire a francia költészetben, — vagy ügyetlenül tette ezt — H a r a s z t i munkája pótolja a hiányt: Villont az egész francia líra folyamatába beállítva tárgyalja. Különösen R u t e b e u f-öt említi mint sok tekintetben elődjét. Róla szólván elsősorban azokat a voná-

* Haraszti Gyulának már 1886-ban megjelent egy munkája: »A francia irodalom ismertetése«, mely azonban csak a XVII. századtól tárgyalja a francia irodalmat részletesen, s a középkort csupán a bevezetésben vázolja. Itt a bevezetésben esik néhány szó Villonról is, »kit időrendben Franciaország legelső műköltőjének szokás tekinteni.«

sait domborítja ki, melyek Villonnal rokonítják. „A nyomor zül-
löttsége avatja őt költővé“ — írja. Majd „megható akasztófa hu-
morát“ említi s így jellemzi: „hamisítatlanul párizsi szellemes-
sége megfér a gyöngédebb érzelmekkel; könnyelmű korhelyke-
dése megfér a belső vallásossággal, miként emez nem akadá-
lyozza, hogy korának világi s egyházi társadalmát a legerősebb
szatírával ostorozza...“ (13. l.) A Villonról szóló részt pedig az-
zal a megállapítással zárja be, hogy a középkori francia költészet
R u t e b e u f-nél vált igazán líraivá s így életképessé, hogy Villon-
nál már arra az útra térjen, melyen négy századdal később oly
hatalmassá lett. Így egyetlen mondatban Villon elődjével együtt
felmutatja igazi utódait a modern szubjektív lírikusokat is.

H a r a s z t i természetesen Villon életét sem tekinti oly táv-
lat nélküli egyoldalúsággal, mint G é r e c z. Világosan látja a
kapcsolatot élet és életmű között: „... Rettentő élet, de sülyedt-
sége a Villon költői nagyságának váltságdíja.“ (15. l.)

Ha G é r e c z-nél hiányoltuk, hogy nincs érzéke Villon hu-
mora iránt, H a r a s z t i munkája ebben a tekintetben is kiegé-
szítő. Villon „párisi esprit“-jének „pikáns varázsá“-ról ír, s majd
„megvesztegető szellemesség“-ét, majd „keserű, szilaj humorá“-t
emeli ki.

Említettük a bevezetésben, mily gyakori Villonnak modern
lírikusokhoz való hasonlítása. H a r a s z t i Musset és Villon
közt talál hasonlóságot: „... A folytonos és rakoncátlan játszás
az ellentétes hangnemekkel, mi pajzánul valóságos gúnyt űz he-
lyenként az olvasóból, ez a megvesztegető szellemesség és ez a
kínos vergődése a szívnek, egyenesen Mussetre emlékeztetnek...“
(17. l.)

Mindez Villon költészetének alapos ismeretét sejteti. Annál
furcsább, hogy Villon munkáiról szólva, így ír H a r a s z t i:
„Ezek a *Testamentumok*, melyekbe ő ballade-okat is belekere-
tel...“ Villon első *Testamentumá*-ba nincsenek ballade-ok, s
általában betétversek, belekeretelve...

H a r a s z t i Gyula írta meg a Heinrich Gusztáv-féle
Egyetemes Irodalomtörténet-be is a francia irodalomról szóló
rész. A Villont ismertető szakaszban az előbb említetthez ha-
sonló téves kitétele az, hogy: „Nem számítva tolvajnyelven írt
verseit, Villon munkássága a *Kis és Nagy Testamentum*-ban ösz-
szegeződik.“ (II. köt. 212. l.) Villonnak két *Testamentumá*-n s
argot-ban írt versein kívül még 14 önálló ballade-ja ismeretes,
köztük olyan híres darabok, mint a megrázó *Épitaphe* (az u. n.
Ballade des pendus), a *Ballade des menus propos* („Je congnois
tout — fors que moy-mesme...“), vagy az oly sokat idézett
Debat du coeur et du corps de Villon.

Előbbi munkájában Musset nevét említette H a r a s z t i,
a most szóbanforgó fejezetben ismét modern költőt, B a u d e -
l a i r e-t juttatja eszébe Villon: „A hullá szétmállását képzeleté-

nek egész érzékeltető erejével és Baudelaire-re emlékeztető kegyetlenséggel részletezi...“ (II. köt. 213. l.) Jegyezzük meg, hogy ezeket az összehasonlításokat mindig anélkül teszi, hogy Villon jellegzetesen középkori vonásait elmosná. De Villonnak valóban annyi a modern lírával való kapcsolata, hogy jelentőségét nem mutathatni ki igazán e párhuzamok nélkül. Erre utal Haraszti befejező mondata is: „Tőle keltezhetni az intim, sőt világfájdalmas lyrát.“ (II. köt. 213. l.)

1925-ben jelenik meg Benedek Marcellnek *A francia irodalom* c. könyve, melyben határozottan látszik a törekvés, hogy Villont, mint nálunk alapjában véve még ismeretlen költőt, a magyar olvasóközönséghez közel vigye s róla emlékezetes képet adjon: „Képzeljünk Balassa Bálint nagyúri erőszakoskodásai helyébe züllött csavargócsinyeket és képzeljük ehhez ugyanazt a vallásos érzést, hitet, megbánást, amelyet Balassa *Istenes énekei*-ből ismerünk: akkor körülbelül helyes fogalmat alkothatunk Villonról.“ (36. l.)

Ugyancsak 1925-ben jelenik meg Tonelli Sándor *Emberi miniatűrök* c. könyvében egy művészi fejezet Villonról. Tonelli lírai hangú írásában a költő örök vonásai rajzolódnak elének. Nem lehet probléma — véli —, hogy Villon szellemével a hanyatló középkorba, vagy a hajnalló újkorba tartozik-e: „Ide tartozik közénk, az élő emberek közé...“ (94. l.)

Az a gondolat, melyet Haraszti így fogalmazott: „rettegetes élet, de sülyedtsége a Villon költői nagyságának váltásádjája“, — e gondolat a sorok közt ott bujkál Tonelli-nél is. Szemben ezzel a Gérecz-nél tapasztalt értetlenség Villon iránt, újra felüti fejét Birkás Géának a Szent István-társulat kiadásában megjelent francia irodalomtörténetében: „Lélektanilag szinte érthetetlen, hogy ezen bűnös életmód mellett is... költői tehetsége a maga teljességében ki tudott bontakozni.“ (32. l.)

Birkás úgy mutatja be Villont, mint Régnier, La Fontaine, Voltaire, Verlaine előfutárját. Verlaine kivételével, meglehetősen szeszélyesen s nem a legszerencsésebben összeválogatott névsor. Hogyan kerül pl. egymás mellé az alázatosan hívó Villon s a szabadgondolkodó Voltaire? Az Orleansi Szűzről meghatottan emlékező költő és a *Pucelle* írója? Talán mert mindketten csipkedték a papokat? De hiszen ilyen alapon se szeri se száma Villon szellemi elődeinek és utódainak a világ-irodalomban!

---

* Benedek Marcell már 1921-ben magyarra ülteti átdolgozva Paul Wiegler világirodalomtörténetét, mely Villont — a hely szűke miatt röviden bár — de nagy nyomatékkal tárgyalja: »Egyike a három vagy négy legnagyobb lírikusnak, akik lelkük szenvedéseiről francia nyelven tettek valaha vallomást.« (I. köt. 201. l.)

Birkás éppen csak megemlíti Verlaine nevét. A franciáknál általánosan használt Verlaine—Villon párhuzammal* él Babits Mihály *Az európai irodalom története* c. művében. Az összehasonlítást azonban úgy végzi, hogy a rokon vonások mellett rámutat a jelentős különbségre is és Villon líráját súlyosabbnak, teljesebbnek ismeri föl: „Test és lélek vitáznak benne, mint abban a másik költőben, akihez hasonlítani szokták és ez Verlaine. De a régi kép erősebb színekben áll előttünk. Ez az emberélet teljes színskálája a vaskos örömtől, a hideg borzalomig. Egy lélek, aki mindenén átment.“ (I. köt. 208. l.)

Villon költészetének minden modern vonatkozásai mellett is, Babits erőteljesen hangsúlyozza benne a középkorit. A naturalista Villonban sem a modernnek előfutárját, hanem a jellegzetesen középkori látású művészt érzi: „Villon naturalizmusa nem a reneszanszé, hanem a középkoré. A gótikus figurák kísértetes naturalizmusával rokon, melyek a katedrálisok homlokzatán példázzák az élet semmisségét és csalékonyságát.“ (u. o.)

Ne feledkezzünk meg Szerb Antal tavaly (1941) megjelent világirodalomtörténetének Villon-képéről sem. A szerző előszavában tájékoztat azokról a módszertani elvekről, melyeket követett. Többek közt hangsúlyozza művének *irodalomszociológiai* szempontját: „Megkísérletem bemutatni az írói öntudat, az írói rend, mint társadalmi osztály történetét... Főképpen pedig szerettem volna megmagyarázni író és társadalom összefüggését, arról beszélni, mennyiben hordozója egy-egy író osztálya eszméinek és mondanivalóinak.“ (I. köt. IV. l.)

A jelzett szempontból tekintve Villon valóságos unikum: „...Nemcsak gyenge, befolyásolható, nagy megbánások után megint elzüllő lélek, mint Verlaine; — sokkal rosszabb. Szőröstül-bőröstül abba a másik világba tartozott, amely az irodalomban mint rémregények témája nagy szerepet játszik, de szerzőket nem igen küld fel napvilágra: csak róla írnak, ő nem ír. A szerzők általában a „jó fiúk“ közül kerülnek ki, Villon közöttük magányos és ijesztő figura. Villon az Alvilág költője... Olvasása közben az ember rossz társaságba keveredik: akármiről ír, nyelvének mindig kissé pokoli mellézközeje van...“ (I. köt. 256. l.) Finom megfigyelése Szerb Antalnak, hogy: „Jól nevelt korokban éppen ez adja meg idegesítő varázsát...“ (I. köt. 257. l.) Amikor ezt leírta, bizonyára eszében járt a pár éve lezajlott pesti Villon-láz.

Élet és életmű viszonyának problémája Villonnal kapcsolatban itt is fölmerül: „Hogy emellett az élet mellett ily félelme-

* A Verlaine-Villon párhuzam, — melyet Gaston Paris használt Villonról írt könyvében — felbukkan nálunk már 1901-ben, Hatvany Lajosnak e munkát ismertető cikkében. (*Budapesti Szemle*, 107. kötet, CCXCVI. szám. 310 l.)

tesen nagy költő volt, a legbeszélőbb cáfolata annak az elvnek, hogy nagy alkotó csak nagy jellem lehet...“ (I. köt. 256. l.)

Villon műveit tárgyalva Szerb Antalnak is van egy furcsa kitétele, melyet csak „lapsus linguae“-vel magyarázhatunk. A *Nagy Testamentum* betét-verseiről szól a *Les regrets de la belle Heaulmiere* címűre célozva így ír: „... Majd megszólaltatja megvénült szeretőjét...“ (I. köt. 258. l.) Teljesen félreértene az említett verset, aki így fogná föl. A harminc éves költő itt egy egészen elaggott szegény vén banyát beszéltet, ki hajdani szeretőjéről, a „ravasz fickó“-ról már így emlékszik:

Or il est mort. passé trente ans...

Speciális szempontból tekinti Villon alakját Szalay Jeromosnak napjainkban (1942) megjelent munkája: *Francia irodalom és katolicizmus*. Szalay Villonban — mint a francia irodalom általa tárgyalt többi kiemelkedő nagyságaiban is — elsősorban a keresztyén költőt hangsúlyozza. Még egyre fokozódó népszerűségének okát is ezen a nyomon keresi: „... Ez a jelenség abban leli magyarázatát, hogy Villon, azonkívül hogy a fizikai és erkölcsi nyomorúságnak majd panaszoshangú, majd tréfás, de mindig mély értelmű kifejezője, élete végéig sokat megőrizett gyermekded, vagy mondjuk keresztyén lelkületéből.“ (9. l.)

*

A most tárgyalt munkákban Villon fokozódó értékelését figyelhetjük meg.

Harasztli Gyula még egymás mellett tárgyalja Villont és Charles d'Orleans-t, a „két kiváló tehetségű lyrikus“-t, kik „mindketten a középkorban gyökereznek még, de egyszermind az újkor közeledtének, sőt némileg tán majdnem a legújabb korok hirnökei.“ (Id. m. 14. l.) A köztük lévő jelentőségbeli és értékbeli különbséget inkább csak a róluk szóló részek terjedelme érezteti.

Benedek Marcell Charles d'Orleans-t pár sorban elintézi, hogy Villont mint „az egész század egyetlen igazán nagy költőjé“-t mutassa be. (Id. m. 35. l.)

Birkás már Charles d'Orleans mellett úgy ír Villonról, mint a legnagyobb középkori francia lírikusról.

Babits egyedül Villont emeli ki a középkor lírájából: „Míg a kor nagyjai és műveltjei a költészetet észrevétlenül kiejtették tudománytól és okosságtól duzzadó tarsolyukból, egy párisi csavargó megtalálta, mint egy megvetett hangszert és megszólaltatta. *Spiritus flat ubi vult*.“ (Id. m. I. köt. 207. l.)

Szerb Antal pedig így vezeti be a Villonról szóló részt: „Csak egy költője van e századnak, de ez az egy minden idők

legnagyobb lírikusai közé tartozik: François Villon.“ (Id. m. I. köt. 256. l.)

Szalay Villon költői nagyságát is speciális szempontból tekinti, s megállapítja, hogy: „Egyik legnagyobb költője a keresztény halálnak.“ (9. l.)

A tárgyalt munkáknál is világosabban mutatják a magyar Villon-fordítások, hogy miképpen fordul irodalmunk érdeklődése fokozatosan Villon felé.

Szász Károly alkalomszülte Villon-fordító volt. Fordított Villon-verseket, mert Nisard történetesen idézte őket, de sem azelőtt, sem azután nem kapott többé kedvet Villon magyar tolmácsolására. Az első magyar költő, kit a Villon lírája iránti érdeklődés és vonzódás indít fordításra, a magyar irodalom európai orientációját több irányban kiszélesítő *Nyugat-mozgalom* írói gárdájából kerül ki.

1923-ban jelenik meg Tóth Árpádnak *Örök virágok* c. műfordítás-gyűjteménye. Az előszóban írja: „Az olvasó az itt következő lapokon több olyan igen nagy költővel is találkozik, akiknek remekeivel az egyébként nagyon gazdag magyar fordítás-irodalom eddigelé meglehetősen szűkösen bánt.“ Talán ő is előszörban François Villonra gondolt, mikor e sorokat leírta, kinek két gyönyörű versével nyitja meg a kis kötetet (*Ballada, melyet Villon készített, anyja kérésére, hogy imádhathná a Szent Szűzet és Epitaphium, melyet Villon készített, a maga és cimborái számára, mikor együtt való felakasztásukat várták.*)

Tóth Árpádnak mint Villon-fordítónak szembeötlő sajátsága, hogy — ellentétben Szász Károssal és a legújabban ismert Villon-fordítókkal is — tudatosan törekszik az archaizálásra. Nem mintha egykorú magyarsággal akarná megszólaltatni a középkori francia költőt. Bajos is volna Apáti Ferencz nyelven fordítani Villont. De fordításában itt is, ott is alkalmaz olyan régies zamatú kifejezéseket és fordulatokat, melyek Károli Bibliájából, Molnár Albert zsoltáiraiból ismerősen csengenek fünlünkbe, a szöveget a mai olvasó számára nem teszik homályossá vagy nehezékké, ellenben kitünően illenek az illető Villon-versek imádságos hangulatához. Fordításának lehangulatotabb helyei az ilyen sorok:

„Már rothadó és tépett teteminket
Nem töltözi se dárídó, se innep:
Csak csont vagyunk már s por s hamu a végünk!
Gonoszt teszen, ki ránk gúnnyal tekinget,
Kérjétek Istent, irgalmazzon nekünk!

(Epitárium)

Igaz, hogy az ilyen archaizálásnak megvan a maga veszélye is. Könnyen megesik, hogy az ódon kifejezések rikitóan újszerű szavakkal keverednek. Ez történik Tóth Árpádnak az *Epitáfium*-nál jóval kevésbé sikerült másik Villon-fordításában:

..Am égi jód, Urnóm, a szent vagyok,
Vétünk fölött is bővséggel vagyok,
S e jók nélkül nem jut föl senki sem
Az égbe — én e just hát nem hagyom!
Oh élve s halva, ez az én hitem!

(Ballada a Szent Szűzhöz.)

Az „Úrnő“ egészen modern, csinált szó, nem jól hangzik közvetlen a „bővséggel“ szomszédságában. Nem szerencsések ezek a helyek sem: „Am égi jód“ stb.; „S e jók nélkül“ stb.. Itt Szűz Mária *javai*-ról van szó. Más a *javak*, más a *jók*. A fordítót bizonyára a versmérték készítette, hogy a *javakról* lemondjon.

De leginkább az utolsó előtti sor kifogásolható a fent idézett részből. Az eredetiben itt ezt a kifejezést találjuk: „... Je n'en suis jangleresse“ — melyet Moland így magyaráz: „Je ne plaisante pas.“ Bizonyára nehéz pontosan visszaadni, különösen úgy, hogy a magyar kifejezés hangulatilag is találjon. De mindenestre arról van szó, hogy Villon — illetve az imádkozó anyóka — hitvalló szavainak megerősítésére mondja: „Je n'en suis jangleresse...“ Tóth Árpád pedig azt írja: „... Én e just hát nem hagyom!“ Nem is az a baj, hogy ennyire mást mond, mint ami az eredetiben van. Költői fordításban nem vesz észre az ember minden kis eltérést. A nagy hiba az, hogy ez a patvarokodó fölkiáltás sehogyan sem illik az egész vers alázatosan könyörgő hangjához. Talán a rímkényszer vitte rá Tóth Árpádot, hogy leírja. Szintén a rimelés csábíthatta a következő strófa sorozatos *enjambement*-jaira is:

Fiadnak mondd, hogy im övé ez a
Törődött szív, mely irgalomra vár,
Ő nőszemélyt nagy bünből oldozza
Egyiptom földjén, és nem érte kár
Teofilusz frátert sem, lelke bár
Az ördögökkel cimborált vakon... stb.

(Ballada a Szent Szűzhöz.)

Az ilyen *enjambement*-ok nemesak Villon szövegétől idegenek, nemcsak az eredeti vers szárnyalását nehezítik, de egy-egy percere értelemzavaróan is hathatnak. Így pl. átadva magunkat a ritmus diktálta fonetikának az idézett rész negyedik sorának végén hajlandók vagyunk úgy érteni, hogy Jézust nem érte kár, amért az egyiptomi nőt feloldozta, s csak azután jövünk rá, hogy itt már Teofilusról van szó, kinek neve a következő sor elején áll.

De elég is a hibák sorravételéből. Nem szeretnénk, ha alaposágunk és igényességünk kicsinyeskedésnek látszanék. Végül is:

az efféle gyengék a Szent Szűzhöz intézett költeményt sem teszik egészében véve élvezhetetlenné, de meg teljesen hiányoznak is. Tóth Árpád másik igazán remek Villon-fordításából, az *Epitafium*-ból. Előljárónak idéztük már fentebb néhány hangulatos sorát. Ez a hang vonul végig töretlenül valamennyi strófán. Nemcsak imént tárgyalt másik fordításánál sokkal különb, de mind máig messze kimagaslik a magyar Villon-fordítások sorából. Az egyetlen, mely eredeti vers erejével hat. Ha az imént oly buzgók voltunk kifogásolt részek idézésében, nem állhatjuk meg, hogy ne mutassuk be ebben a mesteri fordításban az *Epitaphe* meg-rázó utolsó szakaszát:

Reánk rohasztó, bús eső pereg
 S a hév nap szikkaszt és megfeketít,
 Szemünk szedi holló- s varjúsereg
 S szaggatja bajszunk, pillánk szőreit.
 Nincs nyugovásunk percre sem! — repít
 A változó szél s kedvére keringtet
 S a sok csőröcsipés sebbei úgy behintett,
 Hogy gyűszűlyuknál sűrűbb már a lékünk!
 Kerüljétek hát hirhedt tetteinket
 S kérjétek Istent, irgalmazzon nekünk!

Százsz Károly még Villon sokrímű képletét elvetve egyszerűen keresztírmel élt. Tóth Árpád — mint látjuk — szorosán megtartja Villon rímképletét. De nemcsak az egyes strófákon belül tartja meg, hanem, a középkori *ballade* szigorú formai törvényét követve, ugyanazokat a rímeket végigviszi valamennyi strófán. Valódi virtuozitás az, ahogyan ezt az *Epitaphe* fordításában megvalósítja, minden erőltetetten ható kifejezés alkalmazása nélkül, a tartalmi és hangulati hűség sérelme nélkül. Tóth Árpád ezzel példát mutatott az őt követő Villon-fordítóknak, s igényessé tett bennünket, azoknak olvasóit.

1929-ben indul meg Zsolt Béla irodalmi és kritikai hetilapja, *A Toll*. Aki *A Toll* évfolyamaiba belelapoz, láthatja, mennyire célul tűzte ki a lap, hogy olvasótáborának érdeklődését állandóan biztosítsa, amaz éber figyelem által, mellyel irodalmunk aktuális szenzációit, a különféle irodalompolitikai és esztétikai kérdések körül fölburjánzó vitákat mindenkor kíséri. (Itt zajlott le a híres *Ady*-ankét!) De *A Toll* figyelme nemcsak hazai; hanem külföldi irodalmak házi ügyeire is kiterjedt. Ekkoriban történik, hogy Alfréd Kerr plágiumot bizonyít rá Bertold Brechtre, a *Drei Groschenoper* költőjére, ki operaszövegébe változtatás nélkül iktatott bele strófákat Villonnak, helyesebben Villon egy-kesei dilettáns német fordítójának verseiből. *A Toll* első évfolyamának 9. számában Márai Sándor cseveg szellemesen az

aktuális szenzációról — „Brecht meglopta a tolvajt, ami Villon-nak bizonyára nagyon imponál...” — s még ugyanez évfolyam 23. száma közli a szóbanforgó Villon-versek egyikének magyar fordítását J ó z s e f Attila tollából: *Villonról meg a vastag Margóról szóló ballada*. A címhez csillag alatt megjegyzzés van fűzve: „Brecht *Drei Groschenoper*-jében: Zuhälterballade.“ Mint látjuk, az esetnek megvan az a haszna, hogy felkelti egy magyar költő érdeklődését Villon versei iránt. A 25. számban ismét megjelenik J ó z s e f Attilának egy Villon-fordítása: *Ballada, melyet Villon szerzett édesanyja kérésére Szűzanyánkhoz való könyörgésképpen*. A 32. számban megint egy: *Ballada a hajdani idők dámáiról*.

A vastag Margóról és a hajdani dámákról szóló ballada megjelent később J ó z s e f Attila *Döntsd a tőkét, ne sírángozz* (1931.) c. kötetében is. Ugyanitt megjelent egy újabb Villon-fordítása: *Nyugasztaló, melyet Villon szerzett önmagáért és cimboráiért, várván, hogy velük fölakasszák. A Toll-ból már ismert másik két fordítás a kötetben kisebb változtatásokkal lát napvilágot. Az illető fordítások végleges alakjának a kötetbeli szöveg tekinthető, minthogy ez a későbbi. J ó z s e f Attila halála után megjelent, összes verseinek és műfordításainak gyűjteménye *A Toll-beli szöveget közli, csupán az ottani sajtóhibákat javítva ki*.**

A költő, úgy látszik, tervbe vette Villon főművének, a *Nagy Testamentum*-nak fordítását is, de csak az első három strófát készítette el s a negyediket félig. Összes verseinek és műfordításainak gyűjteménye ezt a töredéket is közli.

J ó z s e f Attila legszebb verseiből (ezt ma már nemcsak rajongói állítják) az igazi mély líra szele csap felénk. Ezek a versek korunk legemberibb vallomásai közé tartoznak. De aki összes költeményeit elolvassa, látja, hogy e „jó órában fogant“ erőteljes darabok mellett mennyi nyoma másutt a formával és kifejezéssel való küzködésnek, mennyi számos versében a nehézség, darabosság, homályosság. J ó z s e f Attila nem a szavakat latolgató, kifejezéseket mérlegelő, verseit öntudatosan csiszogató költő. A műfordítás viszont a legöntudatosabb költői munka. Ez az oka, ha az objektív kritika a költő Villon-fordításaival szemben is több kifogást támaszthat.

J ó z s e f Attilát nem a divat, vagy üzlet csábítja Villon tolmácsolására. Amikor fordításait közreadja, olvasóinak nagyrésze legjobb esetben igen keveset tud Villonról. Villon költő egyénisége iránti vonzalom, lírája iránti tisztelet indíthatja fordításra. Bizo-

* Itt viszont becsuszik két új sajtóhiba. A Szűzanyánkhoz intézett ballada harmadik strófájának utolsó előtti sorában e helyett: »*csordultig hittel*« tévesen ez áll: »*csorduljon hittel*«. A hajdani dámákról szóló ballada harmadik strófájának harmadik sorába pedig tévesen be van iktatva egy ritmusrontó ő: így: »Liljom színű volt ő maga is.«

nyára e tisztelet okozza az eredeti szöveghez való nagymérvű ragaszkodását. De ez a ragaszkodás sokszor gyöngéje műfordításának. Pl. Villon *Nagy Testamentum*-ának második octavájában azt mondja d'Aussigny püspökről:

Je ne suis son serf, ne sa biche! —

ami talán egykorú francia mondás s egyben kétértelmű szójáték. A műfordító sokféleképpen próbálhat boldogulni e sorral, de semmi esetre sem teszi jól, ha csaknem szóserint adja vissza, mint József Attila. Ime a szóbanforgó rész a megelőző sorokkal együtt:

Nem uram ő és püspököm se:
Hitemnek nincs rá gondolatja.
Nem vagyok szarvasa, sem őze...

(Összes költ. 505. 1.)

Az utolsó sornak így magyarul nem sok értelme van.

Talán az eredeti szöveghez való ragaszkodás rontja el a következő strófa második felét is. (Szintén d'Aussigny püspökről van szó.)

...Nincs róla rossz gondolatom,
Csak: Jézus, a paradicsom
Királya, testi-lelki bajban
Legyen hozzá a szánalom,
Amellyel ő könyörült rajta.

(u. o. 506. 1.)

Első olvasásra még grammatikailag sem világos.

Találkozunk bántóan idegenszerű és nehézkes kifejezésmóddal is. Pl. a hajdani idők dámáiról szóló ballada második strófájában a sorozatos kérdések egyike így hangzik:

Hol .....
A királyné, ki Buridánt a
Szajnába volt parancsoló?

(u. o. 507. 1.)

Bizonyára a refrénre („De hol van a tavalyi hó?") nem talált másként rimet a fordító.

A rím keresése teszi a kifejezést erőszakolttá pl. az *Epitaphe* (József Attilánál: *Nyugasztaló*) második strófájában is egyhellyütt:

...Hát elült szívvel ejtsétek nevünk,
Rímázkodván a Fiuhoz, *tegye*,
Irántunk meg ne szikadjon kegye,
Ha pokolbeli villámoktól égünk!

Az idézet második sorának végén a *tegye* egészen felesleges és zavaró.

Másutt stilustalan kifejezésre ragadtatja a rimkényszer. Így a Szűzanyánkhoz intézett ballada harmadik strófájában, ahol Villon első személyben beszélteti anyját, az ájtatos öregasszonyt:

..Látom az édent templomunkban, festve
Ott hárfák vannak, lantok, kobozok,
S a poklot, hol sok elitélt *rotyog*:
Ez elkomorit, az *mosolyra oktat*.

A *rotyog* szóval a krumpliciprikást asszociáljuk, s így akaratlanul könnyen komikus hatást tesz. Nem jogos az az ellenvetés sem, hogy a fordító talán szándékosan keresett naiv kifejezést a francia eredeti visszaadására, hiszen Villon szövegében egyszerűen *bouilluz* van (a. m. bouillis=fő, forr). De nem sikerült a *mosolyra oktat* kifejezés sem — az embernek az optimizmusra buzdító amerikai föliratokat juttatja eszébe: „Keep smiling!” — s amellet az eredeti szöveg értelmét sem adja vissza jól. Ott arról van szó, hogy az anyókat a templomban a pokol képe félelemmel, a mennyország képe pedig boldogsággal tölti el.

A szóbanforgó *ballade* ajánlásában az egyes sorok kezdőbetűi felülről lefelé olvasva Villon nevét adják ki. Tóth Árpád ezt nem vette észre, vagy legalább is nem próbálta meg visszaadni fordításában. József Attila az első, ki a rébuszokat kedvelő középnek ezt a jellegzetes formai bravurját is érezteti, s az ajánlás fordítását úgy készíti el, hogy az akrosztikon a magyar szövegben is kiadja Villon nevét. Hasonlóan jár el a vastag Margóról szóló ballade ajánlásában is. Az öt követő Villon-fordítók már mind hasonlóan járnak el s ahol az ajánlás akrosztikona az eredetiben Villon nevét rejti, azt fordításukban visszaadják.

Az archaizálással nem él olyan öntudatosan József Attila, mint Tóth Árpád, de itt-ott használ régies igealakokat (volt vala, lészünk, teszen, stb.)

Az elmondottak folyamán láthattuk, hogy József Attila Villon-fordításaiban lendületesen induló részek után többször kikököntett bennünket a hangulatból egy-egy sikerületlen hely. Hogy a költő mennyire beleélt magát Villon költészetébe, azt fordításainál szebben mutatja néhány eredeti verse. Különösen két *ballade*-formában írt költeménye: az egyik, mely *Haszon* címen jelent meg *Medvetánc* c. kötetében s a *Hordunk vinnyogó kosarat* kezdetű, melyet összes költeményeinek gyűjteménye közül, az 1927—1936-ban írt versek közt.

A szóbanforgó versekben nem az irodalomból jól ismert utánérzésről van szó. Nem érzelmi és gondolati reminiscenciákról. Nyugodtan állítható, hogy mindkét vers egészen József Attila jellegzetes érzés- és gondolatvilágában fogant. (Sőt azt a szociális szellemet lehel, amely feltételezi a modern proletáriá-

tust, ezt a Villon korában ismeretlen tényezőt.) És mégsem egyszerű formai hatásról van szó. Más modern magyar költők is írtak verset *ballade*-formában s e versek mégsem emlékeztetnek Villonra. József Attila a szokásos *ballade*-formán kívül, az egyes strófák jellegzetes rímképletén (a, b, a, b, b, c, b, c), a valamennyi strófán végighúzódnó azonos rímeken s a bezáró ajánlószzerű félstrófán kívül, egy jellegzetes lírai szerkesztési módot tanult Villontól. Ismeretesek Villonnak az ugynevezett fölsoroló *ballade*-jai. Az ismertebbek közül ilyenek a: *Ballade des menus propos*, *Ballade des dames du temps jadis*, *Ballade des femmes de Paris*, *Ballade de bonne doctrine à ceux de mauvaise vie*. E versekben a sajátos hatást az egész versen végighúzódnó egyetlen nagy fölsorolás záporos sűrűséggel egymásra következő sorai adják, melyeket az egyes strófák végén az — olykor feleletszerűen, olykor összefoglalásként ható — refrén szakít meg és húz alá, hogy azután a következő strófa elején ismét fölvegye a költő a fölsorolás fonalát, — így folytatva ezt, míg a szintén refrénnel végződő „ajánlás”⁴² sommázó sorai be nem zárják a verset. A fölsoroló *ballade*-oknak e jellegzetes szerkesztési módját veszi át József Attila. A mondottak illusztrálására hadd közöljük egymás mellett a költőnek említett *Haszon* c. *ballade*-formában írt versét és Villon egyik fölsoroló *ballade*-ját.

József Attila:

François Villon:

HASZON.

Dagassz gázlágnál kenyeret,
vagy égess lyukas, vörös téglát;
törje kapa a tenyered;
áruld magad, míg leng a szoknyád;
feküdj hanyatt és deszkázz aknát;
cipelj zsákot a piacon;
tanulj, vagy ne tanulj ki szakmát —
itt állsz és ott ül a haszon.

Öblíts benzínben selymeket;
szedd guggolva a vörös hagymát;
Olj kecskét, amely rád mekeg;
jól szabj, hogy álljon jól a nadrág;
csak rajta, mikor abbahagynád!
Kírnak s mit nyerhetsz azon?
Koldulsz? Betörsz? A rend lecsap rád —
itt állsz és ott ül a haszon.

BALLADE

de bonne doctrine
à ceux de mauvaise vie.

Car ou soyes porteur de bulles,
Pipeur ou hazardeur de dez,
Tailleur de faulx coings, tu te brusles,
Comme ceux qui sont eschaudez,
Traistres pervers, de foy wuydez;
Soyes larron, ravis ou pillés;
Où en va l'acquest que cuydez?
Tout aux tavernes et aux filles.

Ryme, raille, cymballe, iuttes.
Comme folz, faintis, eshontez;
Farce, broille, joue des flustes;
Fais, ès villes et ès cités;
Faintes, jeux et moralitez;
Gaigne au bérnan, au glic, aux quilles;
Où s'en va tout? Or escoutez
Tout aux tavernes et aux filles.

* Az ugynevezett »ajánlás« már Villonnál sem tartalmaz mindig ajánlást, s nem is kezdődik feltétlenül a szokásos »prince« megszólítással.

Kölsél epedő verseket; De telz ordures te reculles; .
 pácolj prágai módra sonkát; Laboure, fauche champs et prez;
 gyűjts gyógynövényt; fejts köszenet; Serz et panse chevaux et mulles,
 vezess iökönyvet s rejtsd a titkát; S' aucunement tu n'es lettrez;
 viselj aranyzsinóros sapkát; Assez auras, se prens en grez.
 élj Párizsban vagy Szatyamazon, — Mais, se chanvre broyes ou tilles,
 mire a bédedet kikapnád, Ne tens ton labour qu'as ouvrez
 itt állsz és ott ül a haszon, Tout aux tavernes et aux filles.

Attila, folytatnám, de unnád; Chaussés, pourpointz esguilletez,
 tudod, hogy nem élsz lazacon — Robes, et toutes vos drapiles,
 vagy ténferegsz, vagy adnak munkát Ains que soient usez, vous portez
 itt állsz és ott ül a haszon, Tout aux tavernes et aux filles.

A két vers gondolati tartalma egészen elütő. Villon rossz életű cimboráihoz fordulva, felsorolja a magukfajta „könnyen élő“ különféle foglalkozásait, szélhámos kereseti forrásait, hogy a szakaszok végén feltegye a kérdést: mire megy el mind a haszon? — s a refrénben megfelelően: „Mind csak kocsmára meg leányra.” J ó z s e f Attila felsorolja a szegény proletár különféle foglalkozásait, keserves kis kereseti forrásait, hogy a keserű refrénnel ráébressze kizsákmányolt voltára: „Itt állsz — és ott ül a haszon...” A két vers feltűnő rokonhatását a teljes szerkezeti azonosság adja.

Ezt s ehhez hasonló verseit J ó z s e f Attila soha nem írta volna meg Villon nélkül.

Abban az évben (1931) mikor József Attila említett versekötete (*Dönts a tőkét*) végén a három Villon-fordítással megjelenik, ünneplik az irodalmi körök Franciaországban François Villon születésének ötszázadik évfordulóját. J ó z s e f Attila pár évvel korábbi fordításait nem a jubileum alkalmából adja közre, hiszen — mint a Villon neve után kötetében közölt évszámból kitűnik — valami tévedés folytán úgy tudja, hogy a költő 1436-ban született. De a francia ünnepségeknek Európaszerte visszhangja kerekedik. Magyarországon is felfigyelnek s a *Pesti Napló* 1931 április 12-i számában Szabó Lőrinc ír cikket *Az 500 éves Villon* címen, röviden ismertette a nagy közönség előtt Villon életét és költészetét. Ugyanitt közli öt Villon-fordítását is^a és megemlíti, hogy a *Tűnt idők szép asszonyairól* írt Villon-balade fordítását már a *Pesti Napló*-nak *Halhatatlan szerelem c.* albumából ismerhetik az olvasók.

* Apró képek balladája, Jó tanítás balladája a rosszéletűeknek, Imádság Cotard mesterért, Versenyballada a bioisi költői tornán, Villon levele a börtönből.

A jubileum alkalmából a *Nyugat* is közli — szintén Szabó Lőrinc fordításában — Villon egyik hosszabb versét, *A szép fegyverkovácsné panaszá-t*. (XXIV. évf. 24. sz.)

Még ugyanebben az évben megjelenik az első magyar Villon-könyv is: Szabó Lőrinc egy kis kötetben kiadja tíz balladának és *A szép fegyverkovácsné panaszá-nak* fordítását. A kis példányszámban megjelent első magyar Villon-könyv hamar elfogy, de jóformán csak a „beavatottak“, a szűkebb irodalmi körök vesznek róla tudomást. Szabó Lőrinc kis kötete igazában 1940-ben, a Villon-láz idején terjedt el, mikor új kadást ért nagyobb példányszámban és jól fogyott. 1940-ben adta ki Szabó Lőrinc *A Szegény Villon Nagy Testamentuma* című kötetét is. Említett Villon-fordításainak részletes tárgyalására később térünk rá, együtt tekintve valamennyit.

*

Az 500 éves jubileum fölkellette a magyar írók érdeklődését Villon iránt. A következő években többen is kedvet kapnak fordítására.

1932-ben jelenik meg Vikár Bélának, a *Kalevala* mesteri fordítójának egy tréfás kötete, a *Nevető rímek*. A könyv nagybárára humoros verseket, csokorba gyűjtött virtuóz rímeket, rögtönzésszerű vázlatokat tartalmaz. Akad a kötetben néhány fordítás is, köztük Villon *ballade*-ja *Az elmúlt idők dámáiról*. Vikár Béla bizonyára afféle műfordításvázlatnak szánta. Az eredeti formát nem igyekszik megtartani, sőt annyira eltér attól, hogy különböző hosszúságú és — a jambus szabados kezelése folytán — más-más ritmikus hatású sorokat rímeltet össze:

Hol él, oh mondd, ha él ma is
Rómának régi szépe Flóra;
Archipiada és Thais,
a kis ángyi, meg hü udvarlója?
S Echo! Mikor zaj szállt a tóra
part mentin s merre fut a folyó?
Tulontul szép volt emberi valója...
De hol van a tavali hó?!

(76. l.)

A következő évben Kosztolányi Dezső fordítja le Villon két balladáját, *A hajdanvaló idők széppasszonyairól* szöveget és a *Patak partján halok meg szomjúságban* kezdetűt, s a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* jelenteti meg őket (1933 márc. 12.) A két fordítás néhány jellemző vonást mutat meg Kosztolányi műfordítói egyéniségéből, egyben érdekes állomása a magyar Villon-átültetéseknek. Mindkettő elég szabad fordítás, sőt a *Ballada a hajdanvaló idők széppasszonyairól* inkább átköltésnek nevezhető. Az átköltés műfaját akkor még nem kompromittálta

a Faludy-féle ál-Villon-kötet: Kosztolányi gátlás nélkül adja át magát verselő kedvének, szabadon kezelve az eredeti szöveget.

Ez utóbb említett versnél a formán is változtat. Nemesak a rímképletet nem tartja meg: a, b, a, b, b, c, b, c helyett kereszt-rímmel él, hanem, a refrént kivéve, az eredetinel hosszabb verssorokat is használ. Villon sorai mind nyolcszótagúak. Kosztolányi-nál a refrén visszatérő kérdését az teszi szívenütővé, hogy rövidebb mint a többi sor. Valahogy merengőbb lesz a strófa vége így:

Mondd hol van és melyik országban él	Dictes-moy où, n'en quel pays,
Flóra a híres római csuda?	Est Flora, la belle Romaine;
S Archippa hol, ki szebb mindenkinél,	Archipiada, ne Thais,
Hol van Thaisz, kis unokahuga?	Qui fut sa cousine germaine;
Hol van Ekhó a zengő és dicső,	Echo, parlant quand bruyt on maine
Kit hallgatott a csermely, esti tó,	Dessus rivièrè ou sus estan,
Mert még kü'ömb nem élt itt földinő?	Qui beauté eut trop plus qu'humaine?
Hová lett a tavalyi hó?	Mais où sont les neiges d'antan!?

Mindkét fordításban szívesen elkalandozik Kosztolányi az eredetitől. Két szépen összecsendülő sor kedvéért „tömrédek“-re nem habozik „önrédek“-kel rímelni, akkor sem, ha az eredetiben szó sincs önrédekről, vagy hasonlóról. A „hajdanvaló idők szépasszonyai“ közt a legendás Irént is főlemlegeti: az olvasó bizonyára nem fog utána jární, szól-e a legenda Irén-ről, ki olyan szépen rímel a „szirén“-re.

De röstelkedjék a bogarászó filológus, ki fönnakad egy-két ilyen eltérésen! Sokkal nagyobb baj, hogy — mivel a hajdani szépasszonyokról írott ballade átültetésében az eredetinel hosszabb sorokat használ — gyakran kénytelen higitani Villon szövegén. Itt-ott henye szavakat, jelzőket, szimonimákat told be; erőtlenebbé teszi a verset. Az imént idézett strófában is megfigyelhettünk ilyen betoldásokat, különösen az *Ekhóról* szóló sorokban. Hasonlóan higitja az eredetit több helyütt, például a következő strófában is, hol Villon így ír:

..... Où est la royne
Qui commanda que Buridan
Fust jetté en ung sac en Seine?

(... Hol a királyné, ki megparancsolta, hogy Buridant egy zsákban a Szajnába dobják?)

Ugyanez Kosztolányinál:

Hol a királyné most, ki Buridánt
Egy *durva* zsákba varrva a *síró*
Szajnába dobta a *folyás* iránt?

Ha egyszer valakit zsákba varrva a vízbe dobnak, mindegy annak már, ár ellen dobják-e, vagy folyás iránt — a rím kedvéért...

De meg kell adni, hogy mindez versolvasás közben nem olyan bántó, mint így kipécézve; meg kell adni, hogy a *Ballade des dames du temps jadis* eddig megjelent magyar fordításai közül Kosztolányi-é a legélvezhetőbb, a legkönnyedebb, leghangulatosabb.

Másik, *Patak partján halok meg szomjúságban* kezdetű Villon-fordításában már nem tér el annyira az eredeti formától. A rímképletet is megtartja az egyes strófákon belül, csak a valamennyi strófán végignúzódó azonos rímeket nem utánozza. De ez nem válik a fordítás kárára. Megfigyelhető, hogy a vershallgató fül az egész költeményen végighúzódó azonos rímek láncolatát már nem képes fölfogni. Ezt csak a szem veszi észre utólag, s a műfordító — azáltal, hogy megelepszik az egyes strófákon belül az amúgy is gazdag rímképlet (a, b, a, b, b, c, c, d, c, d) megtartásával — elkerüli azt, hogy kifejezéseit a mindig azonos rímek keresésének kényszere túlságosan keresetté tegye, vagy hogy itt-ott rossz rímekkel kelljen megelégednie.

Térey Sándor nevéhez fűződik a második magyar Villon-könyv megjelentetése. A kis kötet évszám nélkül hagyta el a sajtót, néhány évvel a legutóbb említett Villon-fordítások után. Tartalmazza egészében Villon ifjúkori művét, az u. n. *Kis Testamentum*-ot és a *Nagy Testamentum* néhány részletét.

Nem értjük miért szentelt a fordító annyi fáradságot a *Kis Testamentum* 40 strófájának maradéktalan átültetésére, hiszen azok — a bevezető és befejező szakaszokat nem számítva — esupa hagyakozásokba burkolt, ma már érthetetlen, tréfás célzások, hajdani aktualitások. A *Kis Testamentum* strófái nagyrészt a franciák számára is homályos rébuszok, költőileg pedig érdektelenek. A legfurcsább, hogy ezt maga a fordító is tudja. A bevezetésben így ír a műről: „1456-ban első menekülésekor ‚hagyakozik‘ (*Les Lais*). Külön szótár kell hozzá, hogy ‚hagyományait‘ megérthessük.“

Az olvasónak egyébként az a benyomása, hogy Térey Villon átültetésével erejét meghaladó feladatra vállalkozott. Minduntalan megérzik fordításán a forma és mondanivaló összehékitésére irányuló s gyakran sikertelen erőfeszítés. Számtalan ilyen nehézkes kifejezésre bukkanunk: „Ő az oka: voltam fogoly...“ (23. l.); „Titkon nőt szerethesetek, ezzel törődnöm volna sok...“ (22. l.); „Elutazni magam elszántam“ (15. l.); stb.

Gyakran csak ámulunk, mire nem képes, hogy a verses fordítást összehozza:

Karácsony volt, minden kihalt
 Azidétt, mint fent *irsogáltam*,
 Farkasok falták a vihart,
 De jobb otthon meleg szobában!

(13. 1.)

Az érthetetlen és menthetetlen „irsogáltam“-ra kizárólag a vers miatt volt szükség. Még ha feltesszük, hogy a szót hibásan szedték e helyett: „irdogáltam“, akkor is teljesen indokolatlan ez a szokatlan és komikus szóficam itt, hol Villon kétségbeesett helyzetét mondja el. Mellékesen szólva, az idézet harmadik sorát is csak akkor értjük meg, ha utánanézzük a francia eredetiben: „Sur le Noel, morte saison, Iorsque les loups vivent de vent...“ (*Petit Test*. II. oct.) E szóbanforgó *octava* utolsó sorai így hangzanak T é r e y fordításában:

Egy nagy szerelem börtönébül
 Kitérni hajtott heves vágyam,
 Amig szegény szívem *kiépül*.

Kiépül pl. egy rakpart a Közmunkatanács jóvoltából, — de a beteg szív nem épül ki. Még a beteg ember is csak fölépül.

Sokszor az a benyomásunk, a fordító számára csak az a fontos, hogy versébe beleszorítsa azokat a szavakat, melyek az eredetiben szerepelnek, de hogy milyen sorrendben és összefüggésben, az már mindegy neki. Pl. mikor Villon a gyűlölt d'Aus-signy püspökről beszél:

Ha mégis inámat kívánja,
 Megesküszöm a keresztségre!
 Hadd teljesüljön ez a vágya,
 De tartsa titokban, mert végre
 Rágyújtok hetedik versére,
 Az »Istent dicsérjük« zsol'tárra!

(28. 1.)

Kinek-minek hetedik versére akar a költő rágyújtani? D'Aus-signy-éra-e? Tán ő írta az *Istent dicsérjük* zsol'tárt? Legjobb lesz megnézni az eredetit... Itt Villon azt igéri a püspöknek, hogy a *Deus laudem* kezdetű zsol'tár hetedik versét fogja elimádkozni érte:

Le verset escript le septiesme
 Du psaulme de *Deus laudem*.

(Grand Test. VI. oct.)

A *Deus laudem* kezdetű zsol'tár a 108. számú a Vulgatában s a szóbanforgó 7. vers így hangzik: „Fiant dies ejus pauci et episcopatum ejus accipiat alter.“=Napjainak száma kevés legyen és püspökségét más foglalja el.

Hasonlóan érthetlenné keveri T é r e y a mondat szavait fordításában sokhelyütt; pl. a *Bocsánatkérés balladája*-ban is:

Akik kart-karba füttyürésztek
Összefogva ötöt-hatot,
Balga ifjak, lányok, cselédek,
Ma nékem megbocsássatok!

Ez Villonnál így van:

A folz et folles, sotz et sottes,
Qui s'en vont sifflant: cinq et six
A veufves et à mariottes,
Je crye à toutes gens merciz!
(*Grand Test.* Ballade par laquelle
Villon crye mercy à chascun.)

(Bolond legényektől, bolond asszonyoktól, kik füttyörészve járnak ötösével-hatosával; özvegyektől, eladó lányoktól: mindenkitől bocsánatot kérek!) Ha van fordítás, amit bilinguis kiadásban lett volna érdemes megjelentetni: T é r e y - é az, — mert az eredeti nélkül bizony nehezen érthető...

A műfordítónak bizonyára a legnagyobb szabadság engedhető meg, hogy igazán költőien adhassa vissza az eredeti versmondanivalóit. De T é r e y gyakran egészen mást ír, mint ami a franciában van, sőt megtörténik, hogy az ellenkezőjét írja annak. Pl. Villon egy helyen ezt mondja tréfásan *Nagy Testamentum*-ában:

Pour ce que foible je me sens
— Trop plus de biens que de santé...
(*Grand Test.* X, oct.)

(Mivel gyöngének érzem magam, — nem annyira egészségileg, mint inkább anyagilag...) T é r e y e helyen így fordít:

Több a pénzem mint egészségem...
(29. 1.)

A *Kis Testamentum* befejező sorai elmondják, hogy a szegény Villonnak, miután mindenét szétszította: „Nincs már csak néhány garasa, s annak is hamarosan végére jár.“ („... Et n'a mais, qu'un peu de billon, qui sera tantost a fin mys. *Petit Test.* XL. oct.) Ugyanezek a záró sorok T é r e y -nél:

Csak egy pillanat kell — nem fél! —
S mindennek vége, meghalok.*
(25. 1.)

Nem is hasonlít az eredetihez. Emellett egyetlen mondaton belül — itt is, mint több helyütt — hol harmadik, hol első személyben beszélteti Villont, ami a szöveget bosszantóan zavarossá teszi.

Vannak azután olyan helyek, ahol az eltérést nyilvánvalóan

* Ne gondoljuk, hogy T é r e y más szöveget használt s ez az oka az eltérésnek. Nincs olyan Villon-szöveg, mely fordításának megfelelően.

nem felületesség, vagy fordítói önkény, hanem az eredeti szöveg félreértése okozza. Pl. a *Ballade en vieil françois* Villonnál így kezdődik:

Mais où sont ly saintz apostoles,
D'aulbes vestuz, d'amys coeffez,
Qui sont ceincts de saintes estoles,
Dont par le col prent ly mauffez,
De maltalent tout eschauffiez...

(De hol vannak a szent pápák, az albába, amictusba öltözöttek, kiket szent stóla övez, amellyel nyakonragadják a gonosz terveket forraló ördögöt...) T é r e y ezt így fordítja:

Oh mert hiába szent a Pápa,
Karing, csillagos öv, füveg
Diszítse bár, Sátán nyakába
kapaszkodik, fuj kénkövet,
Dühös haraggal lángtüzet...

(34. 1.)

E fordítás szerint a Sátán ragadja nyakon a pápát, — Villon szerint a pápa a Sátánt.* (Mellékesen a pleonazmusból is sok egy sorban kettő: „Dühös haraggal lángtüzet...“)

Fordítói önkény és az eredeti szöveg félremagyarázása együttesen mutatkozik pl. a *Nagy Testamentum* záró verse (*Ballade pour servir de conclusion*) ajánlásának fordításában. Ime az ajánló sorok, ahol Villon harmadik személyben beszél magáról:

Prince, gent comme esmerillon,
Saichiez qu'il fist, au departir:
Un traict but de vin morillon,
Quand de ce monde vould partir.

(Herceg, nyalka mint a sólyom, tudd meg, így történt távozása: húzott egyet a sötét borból, midőn e világtól válni készült.)

„Gent comme esmerillon“ — e szavak a megszólított hercegre vonatkoznak. T é r e y Villonra vonatkoztatja őket s a „gent esmerillon“ azaz „nyalka (v. csinos, kedves) sólyom“ helyett önkényesen „dalos pacsirta“-t fordít. Ezzel azután az egész ajánlást kiforgatja értelméből:

Herceg, dalos pacsirta volt!
Tudd meg, piros bort kortyolt szája,
Akkor is mikor haldokolt!
És így indult a másvilágra!

A *Nagy Testamentum*-nak T é r e y Sándor által lefordított részletei nagyrészt még fordíthatlanok voltak, amikor azokat közreadta. Azóta e részeket is többen magyarrá ültették. T é r e y Kis

* Minthogy a szóbanforgó Villon-ballade-nak is több — egymás között apróbb eltéréseket mutató — szövege maradt fenn, megjegyzem, hogy a variánsok sem indokolják Térey fordítását.

Testamentum-fordítása azonban mindmáig egyetlen magyar fordítása Villon e fiatalkori művének.

*

Időrendben elérkeztünk Faludy György „Villon-átköltései”-hez. A nagy port fölvert kis kötetről említést tettünk már e dolgozat elején is a pesti Villon-dívatról szólván. Nem vesztegetnénk több szót itt, a magyar Villon-fordításokat tárgyalva, erre az — enyhén szólva — irodalmi lelkiismeretlenségre, ha — akaratlanul bár — közvetett hatása folytán nem szolgált volna Villon költészetének ismertté válását is. De „az Úrnak utai végéremehetetlenek...” Faludy verseskönyve valósággal forduló-pontot jelöl. A legfurcsább állomása Villon magyarországi útjának.

Villon balladái Faludy György átköltésében 1937-ben jelentek meg először s fokozatosan vonva magukra a közönség figyelmét — mint már említettük — 1939-40-ben állottak sikerük tetőpontján. A *Nyugat* „Órjárt”-rovatában ekkoriban jelent meg egy tréfás rövid közlemény Bálint György tollából: *Ballada a jobbsorsra érdemes szegény Villonról.* (Nyugat XXXIII. évf. 272. l.) „A franciák nemzetközi szerződésekből kötötték ki” — írja a cikk — „hogy idegen országok szeszgyárosai ne nevezhessék készítményeiket „cognac”-nak. Költőiket ellejeztették hasonló szigorral megvédeni...” Szükségtelen volna „kimutatni”, hogy a Faludy könyvében található verseknek — címükön kívül — semmi közük az eredetiekhez. Ezt tüstént észreveszi bárki, aki csak egy versét is olvasta valaha Villonnak. Bálint György így jellemzi a szóbanforgó „átköltéseket”: „Sem a tartalmat, sem a formát nem őrizték meg. Alaphangjuk is más. Villon hangja nyers, szava tömör, kemény, népiesen vaskos és egyszerű. Faludy „Villon-versei” bőbeszédűek, simák, érzelmesek és pikánsak.” Ime egy vaktában kiragadott illusztráció a fentiekre: Faludy nem elégszik meg azzal a keresetlen reális beszéddel, melyet Villon a vén csi-szárné (Faludy-nál: „fegyvermesterné”) szájába ad; a vén fegyvermesterné nála egy édes-bús szonon hángján emlékszik vissza hajdani szeretőjére:

... Ilyenkor ő latin dalokba kezdett
s olyan szép volt, akár egy perzsa herceg
és minden reggel rózsákat hozott;
ültünk egész nap már az estre várva,
s hogy kék harmat feküdt a pázsiton:
egymásnak dőlve, mint a létra szára
sétáltunk át az éji Párison.*

(49. l.)

* Faludy versei mellett meg sem próbálunk megfelelő francia szöveget idézni, mert ilyen nincs.

Kék harmat, — perzsa herceg, — az éji Páris, — és rózsák minden reggel! Faludy jól számított: ennyi gyönyörűség valóban nem maradhatott hatás nélkül... Hanem azon csak csodálkozni lehet, hogy tanult emberek középkori vers gyanánt bevettek ilyesmit:

A dombon nézd, a sziklák, mint a nyársak
merednek, lassu szél nyög és a hársak
hasadt odvából tejszin nyál csorog;
a tar bozót mélyében pázró árnyak
mozognak s a fák széttárt lábbal állnak
főtágast, mint mezitlen asszonyok,
s én tébolyodva hempergek a holt
avarban hol szerelmünk fészke volt,
s vonagló izzadt testedért üvöltök...
Vérembe fojt a vörös tél hoid.

(42. 1.)

„Az volt a céloom — így a „fordító“ — hogy a nagyközönség számára is érthető Villon-fordítást adjak, mely hiven reprezentálja a XV. század és Villon szellemét.“ (86. l.) Faludy szemrebbenés nélkül leírta — az áhítatos sznob arcrándulás nélkül elfogadta. Faludy sikerének titka éppen az volt, hogy Villonja pontosan olyan, amilyennek az átlagolvasó egy hangulatos bevezető után elképzeli magának „ezt a csavargó-zsenit“:

Azóta a pimasz nők s a rideg
barátok s a polgárok közönye
s hosszú vándorutak a hideg
erdőkben és a hóhér kötele
másra tanított... stb.

(59. 1.)

Faludy Villonja olyan megvetéssel mondja ki a „polgár“-szót, mintha csak a polgár-művész ellentétet kielező modern francia irodalmon nevelődött volna s byroni világfájdalommal emlegeti a rideg barátok közönyét.

Az akasztóttak könyörgéséből meg úgy tetszik, mintha Molnár Ferenc *Liliom*-ját is haszonnal olvasta volna ez a Villon:

... Testvér, ne vess meg, mint a nagyvilág,
és mondj, ha a Montmartre-i dombra tévedsz,
értünk egy végső Áve Mariát:
— hogy Colin Cayeux lékötő pofáját
s Yhier Méchant-t a zsebmetszők közül
birák, pandurok ott fenn már ne várják,
rútal pislogva egy felhő mögül — stb.

(57. 1.)

De még a modern parancsuralmi rendszerek ellen is van egy-két szava ennek a fenegyereknek:

... És mégis: most is gunyra áll a szájam,
s az urak hiába fennek rám fogat
ollójával e rút Kor és az Állam
nem nyírt meg, mint kertész a bokrokat.

(60. 1.)

Az igazi Villon csupa finom öngúny és őszinte bűnbánat; a Nagy Sándor elé vezetett kalóz szájába adva szavait, így menti magát: „Et scaches qu'en grand pauvreté, ne gist pas trop grand loyaulté.“ (*Grand test*. XIX. oct.) Faludy Villonja a maga igazában biztos, önérzetes és öntudatos proletár. De ez a gamain-es önérzet a jámbor polgárok számára csak még izgatóbbá, még „hitelesebbé“ tette az anti-Villon hangját; a szociáldemokratákat pedig annyira elbűvölte, hogy a *Népszava* egy időben valósággal kisajátította magának Villont: kisebb-nagyobb cikkeiben idézte emlékét, s számról-számra folytatólag közölte Erdődy Jánosnak Faludy-n nevelődött hetyke-szocialista „Villon-versei“-t. Ezek kötetbe gyűjtve is megjelentek a *Népszava* kiadásában: *Villon a költő huszonnégy verse, amelyeket halála után négy és félszáz évvel írt Erdődy János*.

De ha mégoly ellenállhatatlan erővel terjedt is a Faludy nyomán lábrakapott ál-Villon-divat, a finomabb hallásuak a nagyközönség köréből is csakhamar gyanusnak kezdték érezni a nagysikerű „balladákat“ s egy igényesebb kisebbség érdeklődése olyan mértékben fordult Villon költészeté felé, amilyen mértékben lohadt a Faludy-é irányában. Az ocsudó közönségnek a hozzáértők is segítségére siettek. Legelsőnek Laczkó Géza emelte föl szavát. Két cikket is írt: egyet a *Pest*-be („A Villon-ügy.“ 1940 márc. 8.) és egyet a *Reggeli Magyarország*-ba („A szegény Villon, a költői alibi.“ 1940. márc. 31.) Ez utóbbi cikkében a Villon költészetét nem ismerő közönségnek humoros szemléltető példák segítségével igyekezett fogalmat adni arról, milyen mérvű és jellegű Faludy György hamisítása: „Zrinyi Miklós így kezdte époszát: „Én, azki azelőtt ifiú elmével játszottam szerelemnek édes versével...“ stb. Most tessék elképzelni egy fordítót, aki így ültetné át — hasra ejtve — a „Szigeti Veszedelem“ kezdő sorait: „Huj-huj-hajrá, pizok Montecuccoli, az ki kiütéd szabályamat kezembül, dücsőség babérát tökfilkó fejembül...“ Tessék elhinni, nem túlzok...“ (*Reggeli Magyarország* 1940 márc. 31.) Csakugyan nem túlzott... S nem túlzott Eckhardt Sándor sem, aki nem sokkal ezután fölháborodással írt arról, hogy „az ország első művésziskolájának* dobogóján“ szavalják azokat a „Villon-versek“-et, melyeknek csak a címe származik Villontól. (*Magyar Szemle* XXXVIII. évf. 320 l. „Szegény Villon...“)

* A Villon-estétet a Zeneművészeti Főiskolán rendezték.

Hogy ezek a hangok hány embert ráztak föl a F a l u d y-féle Villon-láz kábulatából, nem tudni. Egy azonban bizonyos: a zajos sikernek, elképedésnek és fölháborodásnak meg volt az a haszna, hogy egy egész sereg ember megtanulta Villon nevét. A kiadók ettől kezdve bizvást számíthattak rá, hogy ha valamelyik könyvfedélen Villon nevét pillantja meg a kirakat előtt álldogálók tekintete, nem csuszik tüstént tovább unottan a következő könyvre. Villont kiadni: üzlet lett. Hamarosan egymást érik az új magyar Villon-fordítások, Villon-kötetek.

1940 a bő esztendő. Először S z a b ó Lőrinc említett, 1940-iki kötete (*A szegény Villon balladái*) jelenik meg új kiadásban. „A közelmúlt években nagy divat volt átköltés címén Villon-verseket hamisítani; ez ellen a tendencia ellen fordul kis gyűjteményem mostani új kiadása“ — írja a szerző az utószóban. Nem sokkal ezután megjelenik második Villon-kötete is: *A Szegény Villon Nagy Testamentuma. Grand Testament*-fordítása elé S z a b ó Lőrinc — Gaston P a r i s s más francia kutatók nyomán — húszegynéhány oldal terjedelemben igen érdekes és művészi Villon-életrajzot írt, mely elevenen állítja elének a költőt és korát. Ez eddig a magyar nyelven megjelent legrészletesebb Villon-életrajz. A kötet végén még egy tanulmány van: *A szegény Villon költészetéről és fordításáról*.

S z a b ó Lőrinc Villon-fordításait kezdettől fogva a legelterjedtebb módon fogadta a kritika. Amikor, 1931-ben, első kis gyűjteménye megjelent, K a r d o s László írt róla a *Nyugat*-ban kritikát, a kritikátlan elismerés hangján: „A fordítás, mint S z a b ó Lőrinc minden fordítása, igen jó . . . Erőben csöppet sem marad el az eredetitől . . . A fordítót szerencsésen segíti nagy formai rugalmassága, sajátos verstechnikai inspiráltsága, egészen rendkívüli verskultúrája . . . stb.“ (*Nyugat* 25. évf. I. köt. 286. l.) Ugyanerről a kötetről írja — második kiadása alkalmával — L o v a s s Gyula a *Napkelet*-ben: „Költőileg nehézkes, száraz, izetlen s még mindig elég felületességet és elnagyolást tartalmaz.“ (*Napkelet* 1940 márc.) Szemére veti „henye toldásait“; felrója neki, hogy az u. n. felsoroló balladákban — nem birván a formát — a jellegzetes középkorias fölsorolást nem tartja meg, hanem „két soronként tűz be egy állítmányt“, stb. . . . L o v a s s Gyula kritikája általában sokkal konkrétebb, mint K a r d o s-é, s míg az megállapításait sehol sem illusztrálja példákkal, addig L o v a s s (bár bírálata épp oly korlátozott terjedelmű kis közlemény) igyekszik állításait, a rendelkezésére álló helyhez képest, idézetekkel megerősíteni.

Amikor A *Szegény Villon Nagy Testamentuma* Szabó Lőrinc fordításában elhagyja a sajtót, Kardos László, ha lehet, még nagyobb elragadtatással ír az új kötetéről, mint annak idején az elsőről. Ezúttal nemcsak a fordítás költőiségét dicséri, hanem az eredeti szöveghez való ragaszkodását is. „Csaknem az egész művet egybevettem az eredetivel, s nem találtam egyetlen felrőható tartalmi túlkapást sem . . .” (*Nyugat* 33. évf. 298. l.) Ugyanerről a fordításról adott ki, nem sokkal megjelenése után, Just Béla *Boitrány* címen külön füzetben egy bírálatot. „Összehasonlítottam a fordítást az eredetivel — írja Just — s megdöbbenve láttam a súlyos félreértések, hamisítások, tévedések, hibák tömkelegét.“ Azután több mint 50-et mutat be ezekből, idézve a fordítás mellett az eredeti szöveget; s még előtte megjegyzi, hogy: „A jelentéktelenebb hibákat, árnyalati eltéréseket, deformálásokat, kihagyásokat, betoldásokat nem sorolom fel, mert nem akarom, hogy a szörszálhasogatás vádjával illessenek.“

„Micsoda az igazság?“ — kérdezzük Pilátussal.

Just Béla bírálatára ellen hallatszottak olyan hangok, hogy más Villon-szöveget idézget, mint amit Szabó Lőrinc használt, s ez az oka az eltéréseknek.* Valljuk meg: ezzel a sok felsorolt hiba közül csak egynehányat lehet menteni. Az olyan baklövést, mint pl. az, hogy Villon egyik sorát: „Ne ma mere, la povre femme“ (*csak az anyám, a szegény asszony*), Szabó Lőrinc így fordítja: „Se szegény jó anyám“, az ilyen tévedést nem lehet a különböző Villon-szövegek közötti eltéréssel magyarázni. Vagy pl. nem menthető ilyen módon az, hogy a vén csiszárnénak a széplányokhoz szóló intését: „Plus ne servirez, qu'ung viel prestre“ (ennyit sem fogtok énni, mint egy vén pap), hogy ezt Szabó Lőrinc így fordítja: „Boltod? egy vén pap ha betér“ (a *servirez* miatt tévesen *kiszolgálásra* gondolva).

Just, ki keményen megbírálja Szabó Lőrincet, amikor — ugyanabban a füzetben — még keményebben bírálja Vass Istvánt, ezt írja: „Szabó Lőrinc fordítása legalább magyarosan hangzik . . .“ Ez sem állítható teljes határozottsággal. Nem hangzik magyarosan pl. az ilyen sor: „ez a téma sokakat untat“ (A Szeg. Villon Nagy T. 92. l.) (Mi lett volna így írni: ez a téma sok embert untat?) Egy strófával feljebb meg egészen helytelenül alkalmaz a fordító egy magyar szólásformát. Villon azt mondja: „Je ne suys jüge . . . pour punyr n'absouldre meffaict“, — Nem vagyok bíró, hogy a gaztettet elítéljem vagy feloldoz-

* Just Béla L. Thuasne szövegét idézi, melyet Szabó Lőrinc, úgy látszik nem használt. De a kritikus sohasem tudhatja biztosan, hogy Szabó Lőrinc fordításaival kapcsolatban milyen szöveget kell idéznie, mert a fordító csak általánosságban ennyit jegyez meg: »Longnon szövege mellett helyenként más szövegeket és értelmezéseket is használtam« (1. az utészót, 137. l.)

zam... Szabó Lőrinc ezt így fordítja: „Nem vagyok bíró... hogy a bűnt, *igy-ügy* megítéljem.“ A fordító nyilván azt akarta mondani Villonnal: nem vagyok bíró, hogy a bűnt *vagy* *igy*, *vagy* *ügy* — t. i. kárhozható vagy fölloldozó értelemben — megítéljem. Nem tudván azonban a mértékbe a *vagy* szót beszorítani, egyszerűen azt írta: „... *igy-ügy* megítéljem“. A baj az, hogy ilyen magyar kifejezés is van, csak egészen mást jelent. Azt jelenti: hogy a bűnt amúgy nagyjából, feliből-harmadából megítéljem. Az eredeti szöveg világosan mutatja, hogy a fordító nem ezt akarta mondani; nem is lett volna itt értelme ennek.

Just inkább csak a szöveg-félreértéseket tárgyalja. De becsúsztak Szabó Lőrinc fordításába olyan tévedések is, melyeknek oka főleg az, hogy a fordító nem ismerte jól a tárgyat, melyről az illető Villon-vers szólt.

A *Ballade des dames du temps jadis* második strófája pl. így indul az ő fordításában:

Hol van Héloïse, akinek
olyan tiszta volt erénye,
hogy Abélard kést szenvedett
és lett végül szerzetes érte?*

(*Ballada tűnt idők szép asszonyairól.*)

A nehézkes és nyakatekert fordításból nem is értjük, mi történt szegény Abélarddal, míg meg nem nézzük az eredeti szöveget. De ha az eredetit megnézzük, rájövünk arra is, hogy a fordító Héloïse jelzőjét, a *sage* szót *erényes*-nek fogta föl. Mai francia nyelvben, nőre vonatkoztatva a *sage* valóban jelenthet *erényest*, de az ófranciában — mint a legtöbb Villon-magyarázó meg is jegyzi — a *sage* nőre vonatkoztatva is, eredeti értelemben, *tudóst*, *bölcsét* jelentett. Szabó Lőrinc elkerülhette volna a tévedést, ha ismeri Héloïse és Abélard történetét. Bizony Abélardnak éppen nem Héloïse erényessége okozta vesztét, sőt ha Héloïse-nak valóban „olyan tiszta lett“ volna az „erénye“, mint Szabó Lőrinc állítja, akkor szegény Abélard talán nem is „szenvedett volna kést“ és nem lett volna „végül szerzetes érte“...

Hasonló az eset a *Double ballade* Ámonról és Támárról szóló szakaszának fordításánál is.

Ez így hangzik:

Hozz tortát szép hűgom s jövel, —
hizelgett Ámon, és Támár
vérbűnt követett volna el,

* Où est le très sage Helcis,
Pour qui fut chastré et puis moyne
Pierre Esbaillart à Saint-Denys?

Ha bátyjának ellent nem áll. *

(*Kettős ballada*)

Ha Szabó Lőrinc ismerte volna a Bibliából Ámon és Támár történetét (II. Sám. 13.), nem fordította volna bele a versbe, hogy „Támár vérbűnt követett volna el, ha bátyjának ellent nem áll“. Akkor tudta volna, hogy a „vérbűn“ megesett, s Támár másik bátyja, Absolon éppen enniatt ölte meg azután Ámont.

De bárki ellenvetheti, hogy ilyen tárgyi tévedések még nem tesznek egy műfordítást költőileg élvezhetetlenné. Úgy is van. Sokkal nagyobb baj, ha a műfordító kezén az eredeti versen elömlő költői alaphangulat csorbul meg, vagy sikkad el.

Egy költemény alaphangulata mindig a legszorosabb összefüggésben van a formával, a ritmussal. Különösen áll ez a nagy költőkre, akiknél a forma a kifejezésnek sohasem nyúga, mely lehúzza, hanem szárnya, mely emeli; akiknél ritmus és mondánivaló együtt születik meg, kölcsönösen lendítve, erősítve egymást. Így van ez Villonnál is. Annál bántóbb, hogy Szabó Lőrinc fordításában lépten-nyomón találkozunk ilyen keserves versfaragással (hajdani cimborákról van szó):

Ez szerzetes, karthausi, lett
az coelestinus, s akkora
csizmát hord mint az osztriga-
halászok... De tarka sereg!

(Les autres sont entrés en cloîtres
De Celestins et de Chartreux.
Boltez, housez, com pescheurs d'oystres
Voilà l'estat divers d'entre eux.)

(*Grand Test.* XXX. oct)

Vagy pl. (a szerelemről van szó):

Nincs oly tündöklő eszű ember,
kit ki ne játszott volna (mert
mindenem ott maradt!) ... De mert-
e mással már így bánni nő?

(Je croy qu'homme n'est si rusé.
Fust fin comme argent de coupelle,
Qui n'y laissast linge et drapelle, etc.)

(*Grand Test.* LIX oct.)

Aki a zárójelben közölt francia verset megnézi, konstatálhatja az óriási különbséget. Villonnál teljes az összhang, forma és tartalom között. Ritmus és mondánivaló — azt mondhatnám — „egyszerre lépnek“, simán, könnyedén. Szabó Lőrincnél az az érzésünk: alig tudja a forma kényszerzubbonyába belészorítani a kapálódzó mondánivalót. Bizony az ilyen keréketört mondatok

* Ammon en voult deshonnorer,
Feignant de manger tartelettes,
Sa soeur Thamar, et deflorer,
Qui fist choses moult deshonestes;

és derékbatört szavak, még *enjambement*-nak is alig nevezhetők. De meg — amint azt már Szász Károly Villon-átültetéseiivel kapcsolatban mondtuk — még a legdiszkrétebb *enjambement*-nal is csinján kellene bännia középkori francia vers fordítójának.* Szabó Lőrinc is tudhatná, hogy az u. n. *enjambement*, a francia irodalomban, a romantikának volt nagy irodalmi harcokat föl-kavaró újítása. Ha tudná, akkor nemcsak Villon-fordításaiban nem használná lépten-nyomon, de nem mondana ilyet — még a saját sorozatos *enjambement*-jai stilustalanságának leplezése érdekében sem —: „Az u. n. *enjambement*-nal Villon is sűrűn, mestersen dolgozik.“ (A Szeg. Villon Nagy T. 138. l.) Hogy ez nem igaz, azt bárki könnyen megállapíthatja, ha vaktára bárhol föl-üti Villon verseit s elolvas egyfolytában mondjuk 8—10 szakaszt. Villon *Nagy Testamentum*-ának 2020 sorában pl. mind-össze 4, azaz négy olyan hely van, mely *enjambement*-nak minősíthető, azaz ahol a fonetikai szólam az egyik sor végéről átnyúlik a következő sor elejére (l. Grand Test. 17, 27, 108 oct. és a Belle Leçon c. betét első oct.). Azt jelehti ez, hogy az *enjambement* Villonnál épp oly elvétve, sőt véletlenül fordul elő, mint pl. a latin klásszikusokban a rím. Szabó Lőrinc fordításában ezzel szemben alig akad strófa, melyben elő ne fordulna, annál több olyan, melyben kettő, három, négy is ott sűrít, nyilvánvalóan a rímkényszer miatt. Hogy milyen képtelenség Villon verseinek eredeti szövegét ehhez hasonlónak mégcsak elképzelní is, az világos mindenki előtt, aki tudja, milyen formában maradtak ránk ezek a szövegek. Villon verseit — míg ki nem nyomatták őket — jellegzetes középkori kéziratok őrizték az utókor számára. Ezekből a kéziratokból hiányzik mindenfajta írásjel, emellett végig egyforma kis betűkkel vannak írva (még tulajdonnév sem kivétel!) s csak az egyes verssorok kezdődnek nagy betűvel, ezek természetesen a szöveg értelmére való tekintet nélkül. Az interpunctiot a szöveg érthetőségét megkönnyítő írásjelek kirakását illetőleg mégsem volt vita — eltérés is alig — az egyes francia kiadók között. Miért? Mert a mondanivaló annyira belesimult a formába, hogy a ritmusediktálta fonetika maga tette minden interpunctio nélkül is érthetővé a szöveget. Ime itt közlök, ilyen „középkoriasan“, írásjelek és sorközi nagybetűk nélkül, egy strófát a *Grand Testament*-ből:

Aussi ces pauvres femmelettes
 Qui vieilles sont et n'ont de quoy
 Quand voyent jeunes pucelettes
 Estre en aise et en requoy
 Lors demandent à dieu pourquoi
 Si tost nasquirent n'à quel droit
 Notre seigneur s'en taist tout coy
 Car au tanser il le perdroit

(XLVI. oct.)

* Az *enjambement*-kultuszt Just Béla is le-rója Szabó Lőrincnek.

Semmi homály! A sorvégi pauzák írásjelek híján is értelmessé teszik a verset; pedig csaknem egy mondat az egész strófa! De mily zavarosan, sőt komikusan hatnának ugyanezek a sorok hasonló módon leírva Szabó Lőrinc fordításában! Ime:

Igy járnak a szegény kivénhedt
Nők is nincs semmijük s ha a
Csitriket látják kik a mézet
Nyalogatják már mi oka
Kérdik istent és mi joga
Hogy már ezek is megszülettek
Isten nem felel tudja ha
Pörbe száll velük csak veszíthet*

Szabó Lőrinc ugyan komolyan vette a híres tréfás mondást:

»Mert szemnek írunk, a *fül* második!«**

Biz ez a vers a szemnek vers csak. Ha fülünkkel hallgatjuk, ha a természetes hangsúlynak átadva magunkat mondjuk, — „kötetlen, buglyos prózavers marad“. Ilyenformán:

Igy járnak a szegény, kivénhedt nők is;
nincs semmijük,
s ha a csitriket látják,
kik a mézet nyalogatják már:
»Mí oka« — kérdik Istent — »és mi joga,
hogy már ezek is megszülettek?«
Isten nem felel;
tudja: ha pörbe száll velük,
csak veszíthet.***

Mintha prózában mondaná el valaki egy vers tartalmát!

Megpróbáljuk hasonlóan, természetes hangsúly szerint, leközölni a francia eredetit? Főlöskézes volna. Csak ismételnénk. Mert ugyanúgy tördelve kellene leírni, ahogyan fentebb már írásjelek nélkül közöltük e strófát. Könnyítésül csak egy-két vesszőt kellene kiraknunk s a hatodik sor végére odatenni a kérdőjelet. S mondja el magában bárki így „értelmesen“ (ahogy színészeink szavalnak) a Villon versét: csak úgy lüktet a ritmus, csak úgy csengnek-bongnak a rímek. Szabó Lőrincnél nemcsak a ritmus nem érzik, de a nehezen összeszerkesztett rímek is odavesznek.

Bizony nem „dolgozik sűrűn és mesterien“ az enjambement-nal Villon, — csak Szabó Lőrinc. De régen is írta az öreg Arany:

* Még szörnyűbben hatnának hasonlóan közölve az olyan helyek. minőket fentebb idéztem, hol t. i. egy szó van a sor végén derékbatorve. Ezeket meg sem merem próbálni így leírni!

** Arany: Vojtina levele öccséhez, I.

*** E szakasz fordításbeli (tartalmi) baklövéseire itt most nem térünk ki.

Midőn te így írsz: »A leányka hön
 Fohászzkodék és sírva a mezőn
 Bolyonga; fürti közt lebegve méla
 Szelő susog és zengő Philoméa
 Éneke szél; süit bűbájos világa
 A holdnak. Ime jő azonban drága
 Kedvese, a kit oly régen ohajtva —
 Várt; felsikolt és csókba forr az ajka —
 S a többi — ez neked jó, meghiszem,
 De, mintha sással metszenéd ítlelem.*

De hát nem mindenkinek füle olyan neurasztihéniásan érzékeny a versre, mint Aranyé. K a r d o s László pl. S z a b ó Lőrinc Villon-fordításaival kapcsolatban a fordítónak „nagy forinai rugalmasságá”-ról, „sajátos verstechnikai inspiráltságá”-ról, „egész rendkívüli verskulturájá”-ról beszél. (*Nyugat* 25. évf. I. köt. 286. l.) *Grand Testament*-fordításáról így ír: „Semmi sincs benne a fordított versek gépzenejéből, alattomos, megfoghatatlan, de lehangoló zörejeiből. Szabad zengése mindig az élő yers tisztaságával hat...” (*Nyugat* XXXIII. évf. 298. l.) Elragadtatása S z a b ó Lőrinc rímelésére is kiterjed; külön megdicséri, hogy „megelégszik, mint gyakran eredeti verseiben is, a legszürkébb, leg-halkabb zengésekkel” és hogy „teljesen emancipálja magát a „szép rím” aranyjánosi hagyományai alól” (u. o.) Kár volt azt írnia: „aranyjánosi hagyományai alól”, írhatta volna egyszerűen: villoni hagyományai alól... Mert hát Villon nem elégszik meg a „legszürkébb, leghalkabb zengésekkel”. S z á s z Károly fordításával kapcsolatban jellemeztük már Villon rímelését. Ez a rímelés csak olyan értelemben mondható primitívnek, hogy szívesen csendít össze egyforma módon képzett és ragozott szavakat, egyazon esetben álló igéket (pl. lavez, cavez, scavez, avez), de ezek a rímek nagyon is tisztán csengenek.** Nem volna tehát stilustalan ilyen rímekkel fordítani Villont:

Ha egy úri lócsiszárral
 Találkoztam s bevert sárral:
 Nem pöröltem, —
 Félreálltam, letöröltem.

De stilustalan ilyen halk zengésekkel fordítani:

... megmondja mindjárt s egyszerűen
 ...
 könnyű lett volna menekülnöm...

(Szabó L. *A Sz. Vill. Nagy Test.* LV. oct.)

* Vojtina levele öccséhez. II.

** Rimelteti Villon olykor ugyanazt az igét is, új igekötővel pl:
 Ores plus rien ne dit qui plaise.

...
 Mome ne fait qui ne desplaise

Igy Arany is:

Az életet már megjártam.
 Többnyire csak gyalog jártam.

Villonnál is Aranynál is ilyenkor a rimen túl a gondolatritmus tartja össze a két sort.

Vagy:

... tudod a szegények között
 ... ..
 nem dül a törvénytisztelet...
 (U. o. XIX. oét.)

Vagy:

Oh, női hus, te gyönyörű
 ... ..
 ez vár rád, hogy végre kihülj?...
 (U. o. XLI. oét.)

Vagy:

... és varázsédesen dudált
 ... ..
 Cerberus a négy szörnyű szája...
 (U. o. »Kettős ballada«)

S z a b ó Lőrincnek az a kijelentése, hogy: „Villon... sok aszszonánsszal él“ (A Szeg. Villon Nagy Test. 138. l.), egyenértékű azzal a másikkal, hogy: „Az u. n. enjambement-nal ő is sűrűn, mesterien dolgozik.“ Ellenőrzésül bárki átfuthatja szemével Villon bármelyik versében néhány szakasz rímeit.

Mindeddig nem vizsgáltuk S z a b ó Lőrinc Villon-fordításait a hangnëm szempontjából. A vélemények e tekintetben is egészen eltérők. L o v a s s Gyula említett kis kritikája ezt kifogásolja a legkeményebben. K a r d o s László viszont főleg ettől van elragadtatva. Azt írja, hogy S z a b ó Lőrinc már akkor „csatát nyert“, amikor Villon-fordításában a hangnëmet úgy eltalálta. Különösen kiemeli egyszerűségét: „A Nagy Testamentum fordítójának eléggé nem dicsérhető sajátsága, hogy ámbár a rímeket sehol se kerülte meg, szövege mégis egyszerű, bámulatosan egyszerű maradt...“ (Nyugat XXXIII. évf. 298. l.)

Az ellenkezőjére könnyebb volna néhány illusztrációt felhozni. Pl.: Villon a Nagy Testamentum utolsó balladé-jában (*Ballade pour servir de conclusion*), a második szakaszban arról ír, hogy őt szegényt — A r a n y-nyal, szólván — „minden ág megtepte, füske megszagatta“:

Brosses n'y a ne brosson,
 Qui n'eust — ce dit-il sans mentir —
 Ung lambeau de son cotillon...

Azt mondja, hogy nincs bokor, se kicsi, se nagy, melyen ott ne maradt volna köntöséből egy darab. E sorok S z a b ó Lőrincnél ilyen cifrán és talányosan szólnak:

... nincs bokor, melynek karmos ága
 szért ne tett volna rongy-virágra.
 (Záró ballada.)

A *Ballade de la belle Heaulmiere*-ben a vén csiszárné azt mondja a széplányoknak, hogy ők is becsukják majd a boltot, ha megöregszenek: „... Quand deviendrez vieille, flestrie“, — azaz: ha vénék és aszottak lesztek... Sz a b ó Lőrinc nem elégszik meg ezekkel az egyszerű szavakkal. Ilyen soha nem hallott választékos kifejezésekkel beszélgeti az öregasszonyt:

Becsukhatsz; mihelyest a dér
és a hervadás meglegyint.

(A szép fegyverkovácsné balladája.)

Sok példát idézhetnénk az eredetinek ilyen indokolatlan és stilustalan cfrázására, melyet rendesen a verselés kényszerűsége okoz. (L. még IV. oct. 5. sor, IX. o. 5. sor, XIII. o. 3. sor, XXV. o. 7. 8. sor, XXXIX. o. 4—6. sor, etc. Vagy a betétek közül: *Ballada tünt idők szép asszonyairól* II. oct., *A szép fegyverkovácsné panasza* I. oct. 5—8. sor, V. o. 3. 4. sor, VI. o. 3—5. sor, *A szép fegyverkovácsné balladája* II. o. 5—6. sor, etc.)

A francia szövegtől való elkalandozás miatt Sz a b ó Lőrinc fordításában olykor letompul, sőt néha egészen elvész Villon humora. Pl. A *Nagy Testamentum*-ban — mintegy végrendelegését bevezetve és indokolva — így kezdi az egyik szakaszt a költő:

Pour ce que foible je me sens¹
— Trop plus de biens que de santé...

(X. oct.)

(Mivel gyöngének érzem magam — nem annyira egészségileg, mint inkább anyagilag.)

Sz a b ó Lőrinc az ellenkezőjét mondatja Villonnal, amikor így fordít:

S mivel kissé rozzant vagyok
javakban és főként erőben...

Másutt a bővülködő borissza szerzeteseket csipkedi Villon:

Ils ne veulent nulz eschançons
Car de verser chascun se peine.

(XXXIII. oct.)

(Pohárnokra sines szükségük — tölt mindahány buzgón magának.)

Az eredeti humora itt egészen elvész Sz a b ó Lőrincnél:

... ennek inni a csapos ad,
az maga tölti poharát.

Az önkényes változtatás néhol hangulatilag is annyira megmástitja az eredetit, hogy alig ismerünk rá. Ez az eset például a borissza Johan C o t a r t-ról írott kedves *Ballade et oraison* ajánlásában, mely franciául így hangzik:

Prince, il n'eust sceu jusqu'à terre cracher;
Tousjours crioyt: Haro, la gorge m'ard!
Et si ne sceut oncq sa soif estancher,
L'ame du bon feu maistre Jehan Cotart.

(Herceg, már földre sercinteni se tudott; folyton kurjantott: Hő, de ég a torkom! És sosem tudta elfoltani szomját, néhai jó magister Jehan Cotart [lele]).

E sorokat, melyek egyszerűen summázzák a ballade-ban megéne-
kelt témát, Sz a b ó Lőrinc így „költőiesíti“:

Herceg. — a torka száraz-tüzesen
olyton rikoltott: »Hü! még, a keservét!«
Itassa most örök bor odaienn
Néhai Cotart mester szomju lelkét.
(Könyörgő ballada)

A misztikus „örök bor“-ról, melynek a másvilágon kell itatnia
C o t a r t „szomju lelkét“, szó sincs Villonnál, egyetlen szövegé-
ben sem.

E versben másutt is fölöslegesen cifrázza Sz a b ó Lőrinc az
eredetit. A második strófában, ahol Villon egyszerűen azt mondja
C o t a r t-ról: „De bien boire oncques ne fut faitard“, azaz: sosem
volt lusta jókat inni; — e helyen Sz a b ó Lőrinc így fordít: „Po-
gány murikra restnek sose lelték“. Mi szükség itt erre az A d y-t
idéző szecessziós hangra? És mit szólnánk mi magyarok, ha va-
laki ilyen stílusban fordítaná franciára valamelyik erőteljes, egy-
szerű nyelvű költőnkét, pl. P e t ő f i-t?

A ríktó — többnyire csibészkedő — kifejezések helytelen al-
kalmazásával több helyen követ el Sz a b ó Lőrinc stílustalan-
ságot, főleg *Nagy Testamentum*-fordításában. Villon írt ugyan —
nemhogy csibészes kifejezésekkel, de valóságos tolvajnyelven —
egész verseket (az u. n. argot-balladákat), de nagyon jól tudta,
milyen témához illik ez a hang, milyenhez nem. *Nagy Testamen-
tum*-ában általában nem használ csibészes szavakat. Egyszerű
szavakat használ. Mikor Villon szomorú szívééről beszél („triste
cœur“, *Grand T.* XXV. oct.) egészen fölösleges ezt fordítani:
„Szívem nyavalyog...“ Még fölöslegesebb — mikor Villon vala-
kivel kapcsolatban azt írja: „L’amende soit bien hault taxée...“ —
rójának ki rá magas pénzbüntetést (*Grand T.* CXII. oct.) — még
fölslegesebb e helyen így fordítani: „Azt törje ki a fő nehéz-
ség“... De legfölslegesebb az *Akasztottak Balladájá*-nak e so-
rában: „De nostre mal personne ne s’in riel“ (bajunkon senki ne
nevessen) — a *rire* igét a magyar *röhög*-gel fordítani; ilyenfor-
mán: „Ember ne röhögj rút gyalázatunkra!“ A franciában nincs
szó röhögésről. Villon használhatta volna a *s’esclaffer* igét, vagy
a *röhög* más francia megfelelőjét, ha akarta volna. Megvolt az
oka, hogy nem tette. Ez a szó valósággal „kiröhögne“ az egész
vers imádságos hangulatából. Villon nem mondja: „Ne röhögj!“
— eszébe sincs, hogy gorombáskodják hallgatóival. Hatalmas
versét éppen az a tiszta alázat teszi a végsőig meghatóvá és meg-
rázóvá, melyen a kínhalált szenvedett akasztott latrok az ittmar-
radókhoz szólnak.

De amilyen kár a *röhög*-gel „ízesíteni“ a fordítás szövegét,
éppoly stílustalan e versben papos, oktató hangot venni föl. Az
utolsó strófa záró sorai, az ajánlás előtt, Sz a b ó Lőrincnél való-

sággal úgy hatnak, mintha egy morális célú tanköltevény befejezéséül szolgálnának:

A rossz bukását példánkon tanulva
Kérjétek az Ég irgalmát nekünk!

Villon versében semmiféle tanulságról nincs szó, melyet „a rossz bukása”-ból meríthetni. „Ne soyez donc de nostre confrairie” — mondják egyszerűen az akasztottak.

Nagy hiba ilyen módon elkalandozni az eredetitől, de szószerint, vagy csaknem szószerint fordítani is nagy hiba ott, ahol meg ez nem célravezető. Különösen áll ez a magvas, közmondás-szerű szólásokra. Pl. a nyelves párisi nőkről szóló tréfás Villon-versnek (*Ballade des femmes de Paris*) talpraesett, ma is szállóigeként élő refrénje így hangzik: „Il n'est bon bec que de Paris!” Szószerinti magyar fordítása egyáltalán nem hat talpraesetten: „Nincs jobb, mint a párisi csőr!” (Szabó Lőrinc).

Másutt Villon arról ír, hogy becsapta őt hűtlen szeretője: „Et vendoit vessies pour lanternes” — mondja (*Grand T.* LVII. oct.) ami ma is élő francia szólás* arra, hogy *bolonddá tenni, lóvá tenni valakit*. Itt nemhogy erőtlen, de értelmetlen lesz a fordítás azáltal, hogy Szabó Lőrinc ragaszkodik a szavakhoz: „És lámpa lesz a viza-hólyag.” Ismét másutt így fogadkozik Villon a *Grand Testament*-ban: „Foy que doy mon baptesme!” (VI. oct.) „A keresztvízzel!” — fordítja Szabó Lőrinc röviden. De magyar ember nem esküdözik így. Bármelyik népies esküformánk jobban megfelelt volna a francia eredetinek.

A *Mi Asszonyunkhoz* szóló könyörgésben (*Ballade que Villon feit à la requeste de sa mère, pour prier Nostre Dame*) így szólítja meg Villon, illetve Villon anyja, Szűz Máriát: „Emperière des infernaux palux...” A szószerinti fordítás könnyen humorosan hathat: „A pokol-mocsár Császár-asszonya...” Egészen más ezeknek a teljesen gyökértelen kifejezéseknek hangulati értéke a magyar szövegben, mint amazoknak az ófranciában. A fordító válogathatott volna a patinás magyar imádságos megszólítások között, melyekkel Szűz Máriát illetik.

Ismét másutt a *Nagy Testamentum*-ban a mulandóságról medítál Villon. Pápák, királyok, hercegek — mind meghalnak egyszer.

Moy pauvre mercerot de Rennes.

Mourray-je pas?.....

(XLII. oct.)

* A Sauvageot-féle francia-magyar szótár is magyarázza (L. vessie alatt.)

— kiált föl a költő. A „pauvre mercerot de Rennes“ — mint a legtöbb magyarázó megjegyzi* — egykorú szólás lehet s afféle közmondásosan nyomorult senkiházit jelenthet. „Én szegény csavargó, én ne halnék meg?“ — így valahogy lehetne visszaadni Villon szavait. Sz a b ó Lőrinc ismét szavakhoz ragaszkodik, úgy-hogy Villen felkáltása erőtlen és értelmetlen lesz fordításában:

... Én ki Rennes-ben kucséberül
éltem, ne halnék meg? Dehogynem.

Mintha különösképpen halandóvá tenné az embert az, ha utcai árus volt Rennes-ben...

A *Les regrets de la belle Heaulmiere*-ben a hajdanszép vén csiszárné így siránkozik vénségén: „... Quant des cyusses, cyusses ne sont plus, mais cuyettes...“ Sz a b ó Lőrinc ismét szó szerint fordít: „... *Combocska* már a combom...“ De a *combocská*-nak a magyarban kedvesen becéző, sőt pikáns hangulata van. Semmiképpen sem juttatja eszünkbe a vénasszony aszott-tőpörödött combját, mely Villon szerint „görcsös mint a szárazkolbász.“ (Ez a borzongató, groteszk hasonlat Sz a b ó Lőrincnél fordítatlan marad.)

De hogy általában mennyire érvényesül, vagy nem érvényesül Villon stilusa Sz a b ó Lőrinc fordításában, azt innen-onnan kiragadott példáknál jobban fogja mutatni, ha egyetlen hosszabb költeményt vizsgálunk meg tüzetesebben. A legutóbb idézett *Les regrets de la belle Heaulmiere* különösképpen alkalmasnak kínálkozik. Villon itt remekel a hangnemben. Elhithető realizmussal beszélteti a vén csiszárnét, de úgy, hogy szava mégis csupa költői lendület. Az egykori szépasszony így kezdi siránkozását:

Ha! vieillesse felonne et fière,
Pourquoy m'as si tost abatue?
Qui me tient que je ne me fière,
Et qu'à ce coup je ne me tue?

(Hej! álnok, kegyetlen vénség, mért zúztál így össze? Mi is tart vissza még, hogy magam le ne döfjem, egy szúrással meg ne öljem?) Csupa erő, csupa lendület az emphatikus kifakadás! De mennyire nehézkessé válik a fordításban, mely a szöveget fölöslegesen komplikálja s a rím kedvéért még a szórendet is kitekeri:

Rút vénség alattomos átka,
de hamar meghoztad a vésztl!
Ki szán? S ha lettem ilyen árva,
mért ne fogjak magamra kést?

(A szép fegyverkövácsné panasza)

Sz a b ó Lőrinc itt is többhelyütt bántóan cifrázza az eredeti erőteljes egyszerűségét, olyan kifejezéseket adva a vén csiszárné szájába, melyek nem oda valók. Ahol az egyszerűen azt mondja:

* Így pl. Löpelmann: »Sprichwörtliche Redensart... für etwa 'kleiner Pinscher« (Martin Löpelmann: F. Villon: Dichtungen — Georg D. W. Callway. München — 215. l.)

„Qu'est devenu... le regard joly?“ (Mivé lett a bájos tekintet?), — ott Szabó Lőrinc ezt mondhatja vele: „Hova lett... nágy szememből a hüncut ördög észvesztő incselgése?“ A toldásra azért van szükség, mert a következő sor: „... Dont prennoye les plus subtils“ — mellyel a legravasabb férfiakat is rabulejtetem — fordítatlan marad. Az ötödik strófában így kiált föl a vén csiszárné:

Qand je pense, lasse! au bon temps.
Oelle ius, quelle devenue...

(Jaj, ha visszagondolok a szép időkre! Mi voltam — és mi lett belőlem...) Szabó Lőrinc így „költőiesít“:

Hogy fáj a tündér multba nézve,
hogy fáj a most s a hajdanán!

Így nem beszélnek vénasszonyok... De azzal a mértéktartóan objektív hanggal már egy jogász is megelégedhetnék, melyen az öreg csiszárné elmondja, hogy hajdani szeretője folyton „ütlegelte“ (harmadik strófa). Pontos, precíz az „ütlegel“, — csak kicsit papiros ízű. Talán ezért is akar bennünket kárpótolni a fordító a következő strófában, mikor a „glouton“-t keresetlenül „rühes disznó“-nak fordítja. A panaszok végén, a kilencedik strófában, azután így siratja tönkrement szépségét Szabó Lőrinc fegyverkovácsnéja:

Ez a véged, emberi szépség!
Kéz és kar sorvad untalan;
Puposra tört a válam és két
kiszáradt emlőm oda van;
ugyszintén csipőm, derekam...*

A kérvénybe illő, fontoskodó „ügyszintén“ utolsó illuziónkat is széttépi, hogy a vén csiszárnét halljuk beszélni.

De nemcsak ott nem tudja Szabó Lőrinc követni Villon röptét, ahol az alakjait beszélgeti: a villoni hangot általában nem találja el. Pl. a Villon a barátnőjéhez (*Ballade de Villon a s'ameye*) ajánlása így hangzik nála:

Szerelmes Herceg, ebben fő-tanár,
nem vitát óhajt e verses papir,
de, az Égre az helyes, ugyebár,
hogy ne bántsák a férfit, hogyha sir?*

Már a „fő-tanár“ is bosszantó, de a rím kedvéért odacsapott ríktítő „ugyebár“ azután mindent elront. A harmadik sorban, ahol

* C'est d'humaine beauté l'ysusses!
Les bras courts et les mains contraictes,
Les espaulles toutes bossues;
Mammelles, quoi! toutes retraictes;... etc.

** Prince amoureux, des amans le greigneur,
Vostre mal gré ne voudroye encourir;
Mais tout franc cueur doit, par Nostre Seigneur,
Sans empirer, ung povre secourir.

Villon azt mondja: „Par Nostre Seigneur . . .“ — Szabó Lőrinc ezt fordítja: „Az Égre . . .“ Nem tennénk szóvá ezt a stilustalanságot, ha egyszer fordulna elő; de Szabó Lőrinc valósággal következetesen abban, hogy *Eget, Egeket* emleget ott, ahol az eredetiben Istenről van szó.

A híres *Épitaphe* refrénjét: „Mais priez Dieu que tous nous vueille absouldre!“ — így fordítja: „Kérjétek az Ég irgalmát nekünk!“ Hasonlóan jár el a *Nagy Testamentum*-ban számtalan helyen. Pl.: Villon: „Tous ses faictz soient a Dieu remis!“ (IV. oct.); Szabó Lőrinc: „Bármit tett ő, döntsön az Ég!“; Villon: „Se Dieu m'eust donné rencontrer . . . etc.“ (XXI. oct.); Szabó Lőrinc: „Oh Ég, az én utamba hozz . . . stb.“; Villon: „Hé Dieu! se j'eusse étudié . . .“ (XXVI. oct.); Szabó Lőrinc: „tanultam volna, oh Egek . . .“; Villon: „Et Dieu sauve le remenant!“ (XXIX. oct.); Szabó Lőrinc: „S óvja Ég a többiüket.“; Villon: „Dieu doint patience!“ (XXXI. oct.); Szabó Lőrinc: „Tűrelmet, Ég, adj azt neki!“; Villon: „Je les ayme, tout d'un tenant, ainsi que faict Dieu le Lombart!“ (LXIV. oct.); Szabó Lőrinc: „Kedvesek nékem, mint az Égnek Lombardia bankárai!“ stb.

Az *Ég Egek* kifejezésnek Isten helyett jellegzetes aufklérista, deista íze van*. A magyar irodalomban Kazinczy-ék korát idézi. Középkori költőversének fordításában használni nagyfokú stilustalanság. De bántóbb anakronizmus is előfordul. Villon *Nagy Testamentum*-a elején hosszú életet kíván szabadítójának, Lajos királynak:

En ce monde-cy transitoire

Vive autant que Mathusalé!

(VIII. oct.)

(Éljen e mulandó világban oly soká, mint Mathuzsálem.) Ugyanez a hely Szabó Lőrincnél:

Éljen e muló sárgolyón,
mint Matuzsálem, oly soká!

Sárgolyót mondatni Villonnal!

A stílus mestere egyetlen kifejezéssel közel hozhatja korszakok lelkét, — hohéra egyetlen kifejezéssel megölelheti illúzióinkat. A baj nem összegeződik abban, hogy a „sárgolyó“ feltételezi a heliocentrikus világnézetet. Sokkal, sokkal későbbi irodalmi hangulata van a „sárgolyó“-nak, mint ahogyan a heliocentrikus tan általánosan ismertté és elfogadottá vált. Mintha csak Lucifert hallanánk az *Ember Tragédiája*-ban, amint megvetéssel mondja a Mindenségről:

* Mikor a Biblia személyes Istenébe vetett hit megrendül, az írók szívesebben emlegetnek Isten helyett: *istenséget, Legfelsőbb Lényt, Gondviselést, vagy Eget, Egeket.*

... S mi tessék rajta? Hogy néhány anyag

Néhány golyóba össze-vissza gyurva,
Most vonzza, űzi és taszítja egymást...

(I. szin.)

A középkortól távol állt, hogy úgy tekintsen a földre, mint amely jelentéktelen kis sárgolyó a Mindenségben. Mondotta a középkor, hogy: „Nincs maradandó városunk e földön“; beszélt e világ, e világi lét hiábavalóságáról, — de ezt mindig a túlvilágra, a túlvilági létre gondolva tette. Számára mégis é Föld: a Világ. E Föld: a Mindenség centruma. Thomas M a n n nagy művében, a *Varázshegy*-ben, a meghasonlott lelki Naphta, a középkorrajongó jezsuita így fakad ki „renaissance, felvilágosodás és a tizenkilencedik század természettudományai“ ellen a humanista Settembrini előtt: „... Kezdték az új csillagászatot, amely közömbös, kis bolygóvá változtatta a mindenség centrumát, azt a fenséges színhelyet, ahol az Isten s az Ördög harcoltak egymással a mindkettejüktől hön megkívánt ember birtokáért. Egyelőre véget vetettek az ember nagyszerű kozmikus helyzetének...“ (T u r ó c z i József és R é v a y József ford. II. 94. l.) Egyelőre — mondja a kis Naphta, a fanatikus jezsuita, mert bízik a jövőben. Annyira a heliocentrikus világnézetben látja az új kor legjellemzőbb vonását, minden baj gyökerét, hogy az eijövendő megújítást meg a geocentrikus világnézet helyreállításától várja: „Föltéve, hogy nem csal minden jel, e tekintetben számolhatunk a skolasztika becsületmentésével. Sőt ez a folyamat már meg is indult. Ptolemaeus le fogja győzni Kopernikust. A heliocentrikus tan egyenesen szellemi ellenállásra talál. Ez ellenállás vállalkozásai bizonyára célhoz vezetnek. A tudomány kénytelen lesz filozófiailag újra visszaadni a Földnek mindazokat a méltóságokat, amiket az egyház dogmája követel számára.“ (II. 94. l.)

De nagyon messzire vezetett bennünket a „sárgolyó“...

Nem idéznénk és nem időznénk ennyit S z a b ó Lőrinc Villon-fordításáról szólván, ha a köztudatban nem ő élne úgy, mint Villon ihletett magyar fordítója. E tény indokolja kritikánk részletes és igényes voltát.

S z a b ó Lőrinc Villon-fordításával annakidején a F a l u d y-féle „átköltések“ ellen lépett fel és a közönség egy része úgy érezte: választania kell. A műveltebbek természetesen igyekeztek távoltartani maguktól a „faludyzmus“ vádját s S z a b ó Lőrinc fordításában vélték megtalálni Villon méltó magyar tolmácsolását. Ebben egyes sajtóhangok is támogatták őket, így pl. K a r d o s László említett *Nyugat*-beli cikkei, melyek a kritikátlan magasztalás hangján fogadták S z a b ó Lőrinc Villon-köteteit. Maga S z a b ó Lőrinc sokkal szerényebb volt. Amikor első Villon-fordí-

tásait megjelentette, azt írta eléjük: „Fordításaimat bizonyos tekintetben kísérleteknek szánom...” (*Pesti Napló* 1931 ápr. 12.)

Ugyancsak 1940-ben, alig valamivel Szabó Lőrinc *Nagy Testamentum*-fordítása után megjelent Villon főműve Vas István fordításában is.* A két munka jóformán egyszerre készülhetett. Arról tehát, hogy Vas István *Nagy Testamentum*-fordítása a Szabó Lőrincével való elégedetlenségből született volna meg, szó sem lehet. De Vas István különben is kijelenti köhyve elején, hogy számára az öt megelőző Villon-fordítók „mutattak példát, mint kell ezt a költőt híven, nemesen és magyarul fordítani,, s Tóth Árpád és József Attila mellett közvetlen elődjének Szabó Lőrincnek neve előtt is hálával tiszteleg.

Mégis van Szabó Lőrinc Villon-fordításainak egy jelentős hibája, melyet — akár tudatosan, akár öntudatlanul — Vas István elkerül a magáéban: ez a túlhajtott és stilustalan *enjambement*-kultusz. Vas István fordításában — mint az eredetiben is — a fonetikai szólam általában nem törik meg kellemetlenül a sor végén. Fordítása gördülékenységében formailag jobban megközelíti az eredetit, mint a Szabó Lőrincé. De milyen ára van ennek a gördülékenységnek! Hogy a verselés ne hibázzék, képes a fordító egyetlen mondatnak elejére is végére is odacsapni a henye *hát*-szót:

Hát megfogadtam, majd fogók
Jó szívvvel imádkozni *hát*.

(V. oct.)

Néhol meg annyira homályos, hogy Térey Sándort haladja. Ime egyik mondata:

Így csúfolt meg a szerelem
S a jégből vezetett a lángra
De nincs, ki ravaszabb legyen,
Éghet az esze, mint a lámpa,
Sőt még az ingét is lerántja.

Ki rántja le kinek? Miről van itt szó? Sem a megelőző, sem a következő sorok nem világítják meg e zavaros mondat értelmét. Aki kíváncsi, kénytelen az eredetiben utánanézni.

Hasonló hely igen sok van a fordításban. A *Grand Testament* XXXII. octavájában az eszem-izom barátokról ír Villon:

Pas ne ressemblent les maçons,
Que servir fault à si grant peine
Iz né veulent nulz eschançons,
— Car de verser chascun se peine.

---

* A kötet elé Hont János írt tanulmányt: *Ut Villonhoz* címen.

(Nem hasonlítanak az építőmunkásokhoz, kiknek annyi gyötrellemmel kell dolgozniok. Pohárnokra sincs szükségük — tölt mindahány buzgón magának.) Ez a négy sor így hangzik V a s Istvánnál:

A kőművesek szeretik,
Ha kövekért szolgálva futnak,
Bezzeg nem kell csapos nekik.
Töltik buzgón a bort maguknak.

A fordításban az első két sornak a második kettővel semmi kapcsolata nincs. Együtt a négy: értelmetlen. Az első két sor külön is értelmetlen: a kőművesek nem szeretik, ha *kövekért szolgálva futnak*...

Aki minden gatlás nélkül ír le ilyen sorokat, az természetesen még elképesztőbb műfordítást produkál ott, ahol az eredeti szövegnek egyik-másik kifejezését félre is érti. Ez az eset pl. a *Ballade de la belle Hequmiere* második strófájában, hol az öregasszony így inti a fiatal széplányokat:

Tost vous faudra clore fenestre,
Quand deviendrez, vielle flestrie.
Plus ne servirez que viel porebtre,
Ne que mounoye q'on descrie.

(Mindnyájatoknak be kell majd csuknotók a boltot, ha vének és aszottak lesztek. Annyit sem fogtok érni, mint egy vén pap, annyit sem mint az ócska pénz.) V a s István tévesen a *fenestre-t*, első jelentésében, ablaknak fogja föl s „ablaktáblát“ fordít, a *servirez* is megtéveszti s *kiszolgálásra* gondol. Megtoldva mindezt egy kis költői szabadsággal, így adja vissza a fent idézett négy sort:

Korán bezárják koraöszben
Az ablaktáblákat a vének,
Ősz papot szolgáltok ki őszén,
Mint használatlan ócska pénzek.

K a r i n t h y tollára méltó. Az utolsó két sor hasonlata sem éppen plasztikus: használatlan ócska pénzek nem szolgálnak ki ősz papot őszén. Ilyen zagyvaságot a fordítónak akkor sem volna szabad leírnia, ha nem érti az eredeti szöveget. S ki hallott valaha „használatlan“ ócska pénzről? Használatlan — magyarul — a pénzverdéből frissen kikerült pénz. Az ócska pénz legföljebb használhatatlan, hasznavehetetlen, -- még a szótagszám kedvéért sem *használatlan*.

T é r e y Sándorral kapcsolatban írtuk: „Sokszor az a benyomásunk, a fordító számára csak az a fontos, hogy versébe becszorítsa kb. azokat a szavakat, melyek az eredetiben szerepelnek, — de hogy milyen sorrendben és összefüggésben, az már mind egy neki.“ Ugyanez V a s István nem egy helyére is áll. Külö-

nösen fonák s a szöveget egészen érthetlenné teszi az ilyen fordítás ott, ahol minden egyéb inkább fontos, mint a szavak, melyekből a költő mondanivalóját összerakta. Ez az eset például a *Grand Testament* LVIII. octavájában, hol Villon öngúnnyal tekint vissza egykori szerelmes állapotára s játékos humorral festi, mennyire orránál fogva vezette a szeretője; a legképtelenebb dolgokat elhítette vele:

Du ciel, une poisle d'arain;
Des nues, une peau de veau;
Du matin, que c'estoit serain;
D'un trognon de chou, ung naveau;
D'orde cervoise, vin nouveau;
D'une truie, ung molin à vent;
D'une hart, ung escheveau;
D'un gras abbé, ung poursuyvant.

Azaz elhítette vele „az égről, hogy vaslapát, a felhőről, hogy borjúbőr, a reggelről, hogy este, a káposztatorzsáról, hogy répa, a poshadt sörről, hogy új bor, a disznóról, hogy szélmalom, a szárlól, hogy gubanc, a kövér papról, hogy apród“, — elhített vele mindent. E strófa költői fordításánál végtelenül fontos a szerkezet, a forma, a talpraesett kifejezőmód megőrzése; hiszen a humoros hatást éppen az egymást követő verssorok lüktető paralellizmusában záporosan ismétlődő képtelenségek váltják ki. Az egyes szavakhoz, a tarka tömegben felsorolt dolgok neveihez való ragaszkodás nagyon másodrendű, szinte fölösleges is. V a s István föláldozza a sorok grammatikai-ritmikai paralellizmusát és vele mindazt, ami a friss, talpraesett hatáshoz elengedhetetlen — s tőle telhetőleg ragaszkodik a szavakhoz:

Nagy tepsinek tűnik a nap,
A felhők borjúbőrt viselnek,
A reggel, mint az a'konyat,
S tűnik a répa feje kélnek,
Boríze van a ronda sernek,
Kocák, mint szélmalomok forognak,
Vizinád látszik sűrű csernek,
Kövér abbé meg hős lovagnak.

Ha V a s István — teszem föl — ahelyett hogy: a disznót szélmalomnak néztem — azt mondatja Villonnal, hogy pl. a sülttököt harapófogónak, vagy a tehén tőgyit káposztagyálúnak, stb. néztem — ha így tesz V a s István — voltaképpen nem esik semmi hiba: végül is ugyanazt mondta volna, amit Villon. De ha — megtartva bár az eredeti *szavait* — ilyeneket fordít: „Kocák mint szélmalomok forognak“, vagy, horribile dictu: „A felhők borjúbőrt viselnek“, — ez semmit sem fejez ki, erőtlen, sőt értelmetlen.

A pusztán a szavakhoz való ilyen ragaszkodás, karöltve az értelem föláldozásával, nem is ritka V a s Istvánnál. Mi az értelem pl. e soroknak?

Fuvolát, dudát zengetett,
 Orpheus bűvölő zenéje
 És majdhogynem halált vetett —
 A Cerberus eb négy fejére.*
 (Kettős ballada a Nagy Testamentumból, II. szakasz.)

Orpheus „vetett halált“ a Cerberus eb négy fejére? Ez — ösmerve Orpheus történetét — képtelenség. De hát akkor; a Cerberus eb vetett halált Orpheus négy fejére? Csak nem? Már pedig: *tertium non datur*, — V a s István fogalmazása szerint.

A *Grand Testament* XXX. octavájában Villon régi cimboráira emlékszik, s miután szólt azokról, kik koldusmódra meztelenül dideregnek, rátér azokra, kik bölcsen szerzetbe léptek s most már van mit magukra szedniök:

Les autres sont entrez en cloistres;
 De Celestins et de Chartreux,
 Bottez, housez, comm' pescheurs d' oystres:
 Voilà l'estat divers d'entre eulx.

(Mások szerzetbe léptek — Celesztinusokéba, Karthauziakéba — s most föl vannak csizmázva akár az osztriga-halászok: ime a különféle állapotok közöttük!) A melankólikus utolsó sor általában a régi cimborákra vonatkozik s mintegy spontán lírai fölkiáltással — vagy inkább sóhajjal — zárja be azt a visszaemlékezést, mely még a megelőző (XXIX.) octavában vette kezdetét. Ezt a sort V a s István egyáltalán nem fordítja, mert nem jut rá helye; a fentebb idézett rész első három sorát pedig négy sorban a következőképpen adja vissza:

A karthauziak kolostorába
 Lépett az és hord szent igát.
 De nem meztlen ám a lába,
 És eszik linom osztrigát.

Villon arról beszél, hogy a szerzetesek jó csizmában járnak, mint az osztriga-halászok. Osztrigaevésről szó sincs! De se baj; — gondolja V a s István — fő dolog, hogy ha a jámbor olvasó a bilinguis kiadás** francia szövegében ott látja az *oystres*-szót, a magyar szövegben is ott lássa az *osztrigát!* Hogy így az értelem megváltozik s a hangulat szempontjából elengedhetetlen utolsó sornak nem jut hely, az mellékes!

Az eredeti szövegtől való elkalandozásai általában nem sze-

* Ugyane sorok a Vas István által használt francia szövegben:

Orpheus, le doux menestrier,
 Jouant de fleustes et musettes,
 En fut en dangier du meurtrier
 Chien Cerberus à quatre testes,

** Vas István fordítása mellett párhuzamosan közli Paul Lacroix kiadása nyomán Villon szövegét.

rencsések V a s Istvánnak. A *Ballade de Villon et de la Grosse Margot*-ban az egyik sor így szól a kövér Margóról: „Et, au reveil, quand le ventre luy bruit...“, azaz: ... és fölébredéskor, mikor gyomra korog... Ezt a sort V a s István így fordítja: „Fölébredünk, hasa tüzes, kövér...“ Amit Villon mond, az humoros, — amit V a s István mond, attól rosszul lesz az ember...

Mint Sz a b ó Lőrincnél, nála is gyakori az eredeti szövegnek a fordításban való indokolatlan és stílustalan cifrázása. Ahol a *Les regrets de la belle Heaulmiere* öregasszonya egyszerű zavakkal panaszolja, hogy úgy megtörte a vénség (I. szakasz), ott — mint Sz a b ó Lőrincnél — V a s Istvánnál is fölöslegesen „költői“, sőt külön stílusban ad hangot a vén csiszárné „vad keserű bánat“-ának, mely már is „ráragadt“ (sic!) Ahol meg a *Double ballade*-ban Villon egyszerűen arról ír, hogy Narcissus vízbe fulladt: „En ung profond puy se noya...“ (II. szakasz), ott V a s István fordítása teljesen fölöslegesen így misztifikálja az eredetit: „S elnyelte őt ezüst homály...“

Az eredeti hangneme megváltoztatása, megrontása legfeltűnőbb talán a *Mi Asszonyunkhoz* írt könyörgésben (*Ballade, que fait Villon a la requeste de sa mère*), melyet elejétől végig naiv vallásos áhitat leng át. A harmadik strófa végén a jámbor, öreganyóka így könyörög az örök boldogsáért:

Le joye avoir fais-moy, haulle Deesse,
A qui pecheurs doivent tous recourir,
Comblez de foy, sans faincte ne paresse...

(Add, hogy a boldogság legyen a részem, felséges Istenanyja, akihez folyamodnia kell minden bűnösnek, telve hittel, szívből, serényen...) V a s István e helyen így fordít:

Nagy Istennő, oda* majd Te kísérj be,
Hisz mindenki, ha nem bűnben halott.
Szalad, hogy az a két legyen a része....

Világért sem akarok a pusztá tartalmi eltérésekbe belekötni. Ősmerjük el a műfordítónak azt a jogát, hogy bizonyos *hangulati* keretek közt szabadon kezelje az eredeti szöveget. De itt éppen a hangulattal van baj! Kezdjük azon hogy a magyarban Máriát semmi körülmények között sem szólíthatjuk *Istennő*-nek (még akkor sem, ha az eredetiben *Deesse* van), mert e kifejezésnek: *Istennő* nyelvünkben jellegzetesen pogány-polytheista íze van. Istennő: Venus, Juno, Diana, stb., de Mária nem. Ő legfeljebb: *Istenanyja*. De — eltekintve a bántó megszólítástól, melyet V a s István használ — ugyan ki gondol a keresztyén mennyországra, mikor azt olvassa, hogy mindenki „szalad, hogy az a két legyen

* T. i. a mennyországba.

a része? Ilyen kifejezések humorosan hatnak a túlvilági üdvösséggel kapcsolatban.

Még az „Istennő” megszólítást is fölülmulja képtelenségben V a s István, mikor a szóbanforgó ballade ajánlásának megszólítását adná vissza. A megszólítás itt Villonnál egyszerűen „Vierge” (Szűz); V a s Istvánnál: „Világ Szüzessége” (!) Erre a maga kreálta hajmeresztő címre nyilvánvalóan a rímkényszer vitte rá a fordítót; (sorzáró szavakról van szó).

Sok példát idézhetnénk arra, hogy általában mi mindenre képes V a s István a rímek összehozása kedvéért. A *Ballade des dames du temps jadis*-ban pl. — hol Villon egy sereg híres régi szép asszonyról el kérdezi: hová lett? hová lett? — a fordító kénytelen a legkülönbébb kérdéseket tenni föl, hogy a rím kijőjjön. Flóráról azt kérdi: „Mondjátok milyen véget ért?” E kérdésnek a versben semmi értelme. A híres Ludlábkirályné után meg így kérdezősködik: „Nagylábú Berta látható ma?” — mint ha valami attrakcióról volna szó. Hasonlóan jár el a *Ballade des seigneurs du temps jadis* fordításánál is („Cyprus királyát láthatom? ... Lancelot királyért ki gyászol?” stb.); azáltal hogy a legkülönbébb kérdéseket teszi föl, itt is tönkreteszi azt a hangulati hatást, melyet az eredetiben a tanácstalanul és makacsul egyképpen ismétlődő egyazon kérdés vált ki az olvasóból. A harmadik hasonló témájú versben (*Ballade a ce propos en vieil François*) többek közt azt kérdi Villon, hol van a hajdani hatalmas király:*

Qui, pour ly grant Dieux adorez,
Bastist eglises et convens?
S'en son temps il fut honorez,
— Autant en emporte ly vens...

(... Ki a nagy Isten imádására templomokat, kolostorokat emelt? Maga idejében tisztelet övezte... — Csak elsodor mindent a szél...) Ugyanez V a s Istvánnál:

...Ki sok temp'omot épített,
Hol a nép Istenhez beszél?
Hajdan hiába volt *remek*,
Elfújta mindet már a szél.

„S'en son temps il fut honorez”, — ezt forgatja így ki a fordító a rím kedvéért: „Hajdan hiába volt *remek*.” Remek! Magyarban legföljebb tréfás, modern, jász stílusban mondjuk emberre, hogy *remek*. A néhai szent királyhoz sehogysem illik e jelző. S ez az a verse Villonnak, melyet a hangulat kedvéért a régi idők nyelvén írt!

* Minden bizcnyal Szent Lajos.

A magyar szóhasználat általában nem erős oldala V a s Istvánnak. A *szép fegyverkovácsné panasza*-ban így beszélgeti a vénasszonyt:

..... s a combok
Nem is combok olyan soványak,
Csak redves, elszáradt *dorombok*.

Dorombnak egy primitív hangszert hívnak. Hogy a redves, elszáradt dorombok milyenek, — elképzelni is nehéz. Tán a dorongot tévesztette össze a dorombbal? Az eredetiben különben dorongról sincs szó. Itt mondja Villon az aszott combokról azt a borzongató, groteszk hasonlatot: „grivelées comme saulcisses“, — görcsösek, mint a szárazkolbász.

Néhol annyira magyartalan a fordító fogalmazása, hogy első pillanatra nem is értjük. Figyeljük meg e felsorolásban az utolsó sort, (kénytelen vagyok az egész mondatot idézni):

A síma homlok, szőke fürt,
Szemöldök rajza elveszett,
A *szép* szem, melyben elmerült
Sok büszke úr és rabja lett,
Az apró és csihos fülek,
Szép orr, egyenes és arányos,
Gödrös áll, arc, mely inceseleg
S az *íves ajkak* *pirja bájos*.

(A *szép fegyverkovácsné panasza*.)

Kétszer-háromszor elolvastam, míg hittem a szememnek. Jól értsük meg: a *bájos* nem állítmány itt, vagy „állítmányi kiegészítő“, ahogy sok nyelvtan mondja, hanem jelzője az íves ajkak pirjának. Az történt, hogy V a s István minden teketória nélkül (és névelő nélkül!) a jelzöt a jelzett szó után csapta, mint az a latin nyelvekben szokás. De a magyar, ebben a helyzetében a *bájost* állítmánynak érzi. Így azután az egész mondat értelme összezavarodik előtte.

Nem akarunk itt külön kitérni azokra a helyekre, hol a fordító tévesen értelmezi Villon szövegét. Már az eddig idézett részekben is akadt példa erre. De meg ezekből a félreértésekből egy csokorra valót összegyűjtött már J u s t Béla — fentebb S z a b ó Lőrincel kapcsolatban is említett — *Botrány* c. füzetében. Hadd jegyünk meg csak annyit, hogy V a s István téves értelmezéseinek (vagy önkényes változtatásainak?) könnyen lehet egyik forrása az, hogy elfogadja S z a b ó Lőrinc fordítását.* Pl. ahol S z a b ó Lőrinc a Jehan C o t a r t-ért való „Könyörgő balladá“-ban — az eredeti szövegre való tekintet nélkül — azt kéri az égiektől, hogy Jehan Colart-t „itassa most örök bor oda-

* Szabó Lőrinc teljes Nagy Testamentum-fordítását munkája közben talán még nem ismerte Vas István; de Szabó Lőrincnek már első Villon-kötete (1931) is a Nagy Testamentumnak több önálló lírai részletét tartalmazta.

fenn“, e helyen — eltérőleg Villontól — V a s István is így könyörög: „Itassátok meg fenn a szomjazót!”

Fölmerül még a kérdés: mi indította V a s Istvánt — ki elődjére, S z a b ó Lőrincre, mint mesterére tekint — a *Nagy Testamentum* fordítására? Ő maga így ír erről: „Egyszerűen az történt, hogy Villon két legfőbb élménye, a haláltánc és a társadalomból kizsájtottság tavaly nyáron magamnak is legfőbb élményeimé váltak. S amikor ekkortájt újra kezembe került a *Grand Testament*, ellenállhatatlanul megragadott és megszólaltatott ez az éggel és földdel szemben egyaránt meztelen lélek és költészet. Fordításomon keresztül magam is Villon keserű, csüggedt, szenvedélyes és végletesen igazságkereső farkasszemével néztem a világra és a társadalomra.“ (A fordító jegyzete.) Semmi okunk, hogy V a s István fordításának költői indítékaiban kételkedjünk. De az objektív kritika kénytelen megállapítani, hogy anyagával nagyon is küzködött; a fent említett élmény nem tudta munkáját átforrósítani, költőileg elfogadhatóvá tenni. Azok, akik V a s Istvánt, mint költőt ismerik, csalódással teszik le Villon-fordításait. Ezek távolról sem teszik azt a művészi hatást, amit eredeti versei. Még kevésbé azt, melyet Villon eredeti versei tesznek.

*

A *Grand Testament*-nak még egy magyar fordítója akadt. Alig valamivel a két legutóbb tárgyalt munka után a *Vigilia* c. folyóirat 1940 májusi és júniusi száma részleteket közölt H o r v á t h Béla *Nagy Testamentum*-fordításából.

H o r v á t h Béláról, ha Villon-fordításaiba beleolvasunk, mindjárt első benyomásunk az, hogy ő határozottan szakít azzal a fordítói modorral, melyben S z a b ó Lőrinc Villont tolmácsolta. A hibátlan lejtésre és csengésre való törekvés nála még feltűnőbb mint V a s Istvánnál. Ime egy jellemző szakasza:

Tévelygek én, ledönt a vétek,
De mégseim öl meg Krisztusom.
Sőt megsegít, hogy szebben éljek
S javuljak égi virtuson;
Segít a sorvadó huson,
Minden siralmas bűnösön,
Meglát, mikor ielé kuszom,
És irtalmába öltözöm.

(Vigilia, 1940. 247.)

Szépen szól, simán folyik ez a vers. Kár, hogy a nyugodt felszín alatt — s nem is olyan mélyen — sok furcsaság húzódik meg. Zavaró mindjárt, amit a második sorban mond a költő, hogy Krisztus nem öli őt meg. Az eredeti egyszerűen így szól: „Isten nem akarja halálomat.“ — Egyébként az egész kis rész Villonnál

az Ezékiel 33:11 parafrázisa („Ezt mondja az Úr Isten: Nem gyönyörködöm a hitetlen halálában, hanem, hogy a hitetlen megtérjen útjáról és éljen.“) Villon tele van ilyen biblikus fordulatokkal, reminiscenciákkal, többé-kevésbé szabad idézetekkel. Horváth Béla nem érzi ki az ótestamentumi parafrázist s Isten helyett Krisztust ír. Mondjuk, hogy az Isten vagy Krisztus név használata között csak árnyalati hatásbeli különbség van. Az ől íge azonban már Krisztusról mondva csakúgy bántó, mint Istennel kapcsolatban. (Még bántóbb, ha lehet.) Továbbolvasva furesa az is, hogy Krisztus „segít a sorvadó huson“. A virtusonra szépen rimel e sor, de ha meggondoljuk, nem sok értelme van. Az eredetiben természetesen nincs szó Krisztusnak a sorvadó hús számára nyújtott segítségéről, csak egyszerűen arról, hogy Isten kegyelmez a megtérőnek.*

Villon kifejezéseinek visszaadásában általában nem szerencsés Horváth Béla. „Jaj, ronda rabság marta lelkem...“ — ekkép kiált fel egy helyen fordításában. (Vigilia VI. 247.) E szavaknál természetesen lelki rabságra gondolunk, pláne Villon gyakran biblikus hangját ösmerve, a bűn rabságára, melyről Pál ír: „De látok egy másik törvényt az én tagjaiban, mely ellenkezik az elmém törvényével és engem rabul át a bűn törvényének, mely van az én tagjaiban...“ (Rom. 7, 23). Ilyesmi jár a fejünkben, mikor ezt olvassuk: „Jaj ronda rabság marta lelkem...“ — nem pedig az, amiről Villon emlékszik, hogy t. i. a börtön fenekén ült. Pedig erről van szó. Csak erről. Hiszen a szóbanforgó helyen a költő a kegyelmes Lajos királyt emlegeti, aki kiszabadította „de la dure prison de Mehun“ (Grand T. XI. oct.). Ronda rabság-ról, mely Villon lelkét marta, az egész strófa sehol sem tesz említést. Más példát véve a fentebb mondottakra: ki érti e felkiáltást, melyet a hajdani urakról szólván ad Horváth Béla Villon szájába:** „Jaj, létüket a lét lerágja...“ Bizony ez talányos marad annak, kinek nincs módjában utána néznie az eredetiben. („De ceste vie cy bouffez“).

* Je suis pecheur je le scay bien;
 Pourtant ne veult pas Dieu ma mort.
 Mais convertisse et vive en bien,
 Et tout autre que pechié mort.
 Combien qu'en pechié soye mort,
 Dieu vit, et sa misericorde,
 Se conscience me remort,
 Par sa grace pardon m'accorde.

(Bűnös vagyok, jól tudom; de Isten mégsem akarja halálomat, hanem hogy megtérjek és jó életet éjlek. És [velem együtt] mindazok, akiket mardos a bűn, Él az Isten, és irgalma, ha lelkiismeretem furda!, kegyelmével megadja a bűnbocsánatot.) (Grand Test. XIV. oct.)

** »Még egy ballada a hajdani urakról, más modorban« (Vig. VI. évi. 201. 1.)

Általában, ha valami különöset olvasunk H o r v á t h Bélánál, mindig gyanakodhatunk rá, hogy elkanyargott az eredetitől. Egy helyütt pl., hol a rab kalóz beszél Nagy Sándorhoz, így fordít:

Bocsáss meg nékem ez okon
 És tudd meg azt is, hogy szegény
 (Egyéb nevét alig tudom)
 Nincs a becsület mezején . . . *
 (Vig. VI. 248.)

Mi az értelme ennek? Még jó, ha úgy értjük, hogy a becsületes emberek közt nincs szegény — bár Villon nem ezt mondja, hanem a fordítottját ennek —, de nem valószínű, hogy az eredetit nem ismerő olvasó így értse, hiszen „becsület mezejé“-nek a csatateret hívjuk. Ilyen körülmények közt minden egyéb dolog inkább megjárja fejünket, mint az, amiről Villon ír. Nincs semmi értelme az idézett részben a zárójeles közbevetésnek sem: „Egyéb nevét alig tudom“ . . . Az eredetiben Villon ezt veti közbe: „Így tartja a közmondás“.

A francia szövegtől való elkalandozás gyakran arra vall, hogy a fordító nem érezte ki eléggé az eredeti vers hangulati szándékát. A *Grand Testament* megkapó XXII. strófájában Villon ocsudva eszmél a tovatünt ifjúság után:

... Il ne s'en est a pié alé,
 N'a cheval: hélas! comment don!?
 Soudainement s'en est volé.
 Et ne m' a laissé quelque don.

(Nem ment gyalog, nem ment lovon . . . — Jaj, hogy is hát? — Csak elröpült hirtelen és semmit sem hagyott nekem). Ez így hangzik H o r v á t h Béla fordításában:

Hogyan hagyott el? Nem gyalog,
 Nem is lovon, jaj, hát hogyan?
 Csak szálit, a szárnya csattogott,
 S kifosztva itthagyt magam.
 (Vigilia VI. 249.)

Még ha az eredetit nem ismerjük is, furcsáljuk: miért ír a költő az elszálló ifjúság csattogó szárnyáról. A finom költészetben az

* Excusez moy aucunement;
 Et sachiez qu'en grand povreté
 (Ce mot dit-on communément)
 Ne gist pas grande loyauté.
 (Grand Test. XIX, oct.)

(Bocsáss meg és tudd meg, hogy a nagy szegénységben — így tartja a közmondás — nem nagy a becsület.)

is zavar, ami fölösleges. De ha a francia szöveget elolvassuk, rájövünk, hogy a csattogó szárnyak emlegetése nemcsak fölösleges: határozottan bántó is; hiszen Villon éppen az ifjúság szinte észrevétlen, hirtelen tovatüntéről énekel. A fordítót nyilván a sor költőtése, illetve rímeltetése kényszerítette a betoldásra.

Sok példát idézhetnénk arra, hogy a rím keresése mennyire irányítja Horváth Bélánál a kifejezőmódot. Fentebb említettük már, hogy a tiszta csengésű versre való törekvés erős és jellemző vonás nála. Illusztrációnak ideirok néhány kiragadott rímet *Ballada a hajdani idők hölgyeiről* c. Villon-fordításából. (Vig. VI. évf. 199. l.):

... *dereng,*
 ... *mereng,*
 ... *kereng,*
 ... *merre leng,*
 .....
 ... *a dolga,*
 ... *botol ma* stb.

Szépen szóló választékos rímek. De milyen ára van ennek a rímelésnek! A Villon egyszerű kérdése, helyett — melyet a hajdani asszonyokon jártatva emlékét egyre ismételtet: *hová lett? hová lett?* — Horváth Béla, ha lehet, még Vas Istvánéinál is cifrábbakat kénytelen kérdezni. Flóráról pl., hogy: „merre leng?” Archipiádáról, hogy: hol „dereng?” Beatrixról s Allisról, pláne, hogy: hol „kereng?” Majd prózaian és indiszkrétén: „Harenburgisnak *mi a dolga?*” S hogy jól vágjon a rím: „Nagy Lábú Berta *hol botol ma?*” stb. Ilyen akarva-akaratlan humoros hatású kérdések — botló, kerengő, derengő szépasszonyok — kiválthatják-e belőlünk a bánatos merengésnek azt a költői hangulatát, melyet Villon verse lehel?

A *Vigília* említett számain kívül jelent meg Horváth Bélának az *Esti Kurir* c. napilapban is egy Villon-fordítása: *A Bol-dog-Asszony balladája.** (1941. ápr. 12.) Úgy látszik ez az utolsó nyomtatásban megjelent magyarra ültetett Villon-vers. Talan utolsó dokumentuma a közelmult évek hirtelen támadt és lohadt Villon iránti érdeklődésének.

* Az eredeti cím: »Ballade que Villon fait à la requeste de sa mere, pour prier Nostre Dame«. Az alliterációs magyar cím (Horváth Bélánál) jól hangzik, de azáltal, hogy a magyarázat (»...melyet Villon anyja kérésére szerzett, hogy azzal könyörögiön Mí Asszonyunkhoz«) fordítatlan marad, az olvasó abban a hiszemben kezdi a verset olvasni, hogy abban Villon beszél. Nagyon meglepődik azután, mikor az utolsó strófa így kezdődik: »Szegény asszony vagyok, vénecske lettem...« Jelentéktelen kis dolog az egész, de jó példa arra, hogy mégis legjobb megtartani a maguk teljességében a régies hangzásu hosszú címeket; (elvégre középkori versekről van szó.)

E fordítás ugyanazokat a jellemző vonásokat mutatja, melyeket Horváth Béla eddig tárgyalt Villon-átültetéseim megfigyelhettünk. Vegyük mindjárt az első sorokat:

Te királyné a földön és a mennyben,
Te pusztítod a pokol mocsarát,
 Keresztényed vagyok, hozzád *esengem,*
 Hogy meglássam az angyalok karát,
 Bár nincsen semmi érdemem *terád.*

A harmadik sor végén a fordító kénytelen — minden értelem nélkül tárgyasan ragozva az *eseng* igét — a soha nem létezett „hozzád esengem“ kifejezéssel élni a rím kedvéért. Hasonló okból csapja oda a „terád“ szót is idézetünk utolsó sorának végére. E szónak nincs a mondatban értelme, csupán a verselésben szerepe. Furcsa az is amit a második sor Mária-ról mond: „Te pusztítod a pokol mocsarát.“ A mocsár-pusztítás mint civilizációs feladat él tudatunkban. A pokol mocsarának pusztításáról semmilyen keresztyén „mythos“ nem tud. Az eredeti szövegben természetesen nincs is szó arról, hogy Mária a pokol mocsarát pusztítja. „Emperière des infernaux palus“ — írja Villon. A különös kitételre minden bizonnyal ismét a verselés miatt ragadtatta magát a fordító: a rím kedvéért kellett a mondanivalót minden áron úgy fogalmazni, hogy a *mocsár* szó tárgyasetben kerüljön a sor végére.

A *Boldog-Asszony Balladája* jellegzetesen, s mintegy összefoglalólag, mutatja be Horváth Béla Villon-fordítói egyéniségét: jó lejtésű, kellemes csengésű verselés, de ennek érdekében gyakran elkényszeredett kifejezésmód. A stílus alárendelt volta majd enyhébben, majd bántóbban, de többé-kevésbbé mindenütt megérzik Villon-fordításain.

Horváth Béla nevével lezárul az eddig nyilvánosságra lépett magyar Villon-fordítók sora. Ha Faludy Györgyöt is beleszámítjuk, tizen tettek eddig kísérletet irodalmunkban Villon tolmácsolására. Ma már Villon azok közé a nem nagyszámú francia költők közé tartozik, kiknek csaknem egész munkássága magyarra van fordítva. Mindössze nyolc kevésbé jelentékeny balladéja nincs átültetve „vegyes költeményei“ közül, nem véve számításba a lefordíthatatlan s ma már a franciák számára is érthetetlen argot-balladé-okat. A legtöbb jeles Villon-versnek két-három magyar fordítása is van. De akad olyan is, a híres *Ballade des dames du temps jadis*, melynek kilenc átültetése ismeretes!

Kár, hogy a buzgalom, mellyel költőink Villon fordítására rávetették magukat, nem állt mindig arányban a színvonallal, melyet elértek. A mód, ahogyan a magyar Villon-fordításokat is-

mertettük, akarva-akaratlan erősen kritikaivá lett. De ha itt-ott erős is a kritika, azt hiszem, sehol sem felelőtlenül ítélkező; sehol sem általánosságban mozgó; mindig példákra, idézetekre támaszkodó.*

A tartózkodás: nehogy olyat mondjak, mit néhány illusztrációval tisztán megvilágítani, meggyőzően állítani nem tudok, — e tartózkodás nem engedte meg, hogy egy-egy Villon-fordítással kapcsolatban minden érzésemet, kifogásomat papírra vessem. Műfordításban mindenekfelett való követelménynek tartom a friss hatást: aki olvassa, ne érezze, hogy nem magyar költő magyar versét olvassa. Ez a hatás árnyalatokon fordul meg A hiányérzetről, mely az emberben visszamarad, ha e frissesség a fordításban nincs meg, bővebbet, konkrétebbet mondani alig lehet. De e homályos hiányérzet önmagában elég, hogy a műélvezetet tönkretégye.

Nem esett nehezemre, hogy az egyes fordítások bírálatánál elkerüljem a „bogarászó filologus“ rövidlátását, ki aprólékos gonddal veti egybe a magyar szöveget az eredetivel s fontoskodó gyönyörűséggel csap le a lépten-nyomon mutakozó kisebb-nagyobb eltérésekre. A műfordítás nem annál hívebb, minél pontosabb. Tapasztalatból tudom, hogy az eredeti szöveg szabad kezelése előfeltétele az igazán költői fordításnak.

Tapasztalatból. Mert a műfordításra — közelebről Villon fordítására — vonatkozó elveim nem spekuláció eredményei: mintegy maguktól alakultak azok ki bennem, miközben magam is Villont fordítottam. Szeretném, ha semmi sem maradna elmondatlan, ha egészen meg tudnám magam értetni. Azért ne vétessek szerénytelenségnek, csupán a teljességre való törekvésnek és a tárggyal való beható foglalkozásom bizonyosságának, ha befejezésül — a Függelékben — szemelvényeket közlök saját Villon-fordításomból.

*

Végigtekintve az egymás nyomába lépő új magyar Villon-fordításokon, felmerül a kérdés: miért és mivel hat Villon éppen ma? Próbáljunk megfelelni.

A hazai szellemi életben láthatólag fordulópontot jelöl az 1914—18-as világháború. Néhány év alatt elsüllyed egy magabizó, elégedett világ, hogy helyet adjon a vajudó új korszaknak, mely minden inkább, mint magabizó és elégedett. A kesernyés bánat, a borongó fájdalom, a békeidők költőinek és olvasóinak jelkétől

---

* Lesz talán, ki úgy találja, hogy az idézetekkel túlságosan is bőkezűen bántam. De nem akartam, hogy úgy lássék, mintha egy-két kiragadott hely alapján adnék jellemzést.

sem volt idegen. De hogy Villon pesszimizmusának nyers, könnyörtelen hangjai visszhangra találjanak, ahhoz — úgy látszik — az új roppant csalódások és megrázkódtatások iskolájának kellett jönnie.

Villon azonban nem csak keserűen pesszimista, hanem őszintén hívő lélek is. Szelleme — a bűnbánat alázatán keresztül — olykor a legtisztább vallási szférákba lendül. Nálunk — reakcióképpen a pozitivistá, hitbéli dolgok iránt csekély érzéket mutató, inkább józanul moralizáló közelmultra — körülbelül a nagy háború óta kezdi újra jogait követelni a par excellence vallásos érzés, a józan ész korlátait ostromló hit. A XIX. század morális gondolkodásából táplálkozó közelmult talán jobban megütközött volna azon az életen, mely Villon verseiből élénk tárul. De bizonyosan kevesebb érzéket mutatott volna az iránt a gyermeki áhítat iránt, mely a bűnbánó Villon hangjából minduntalan ki-csendül.

Az elmondottakhoz járul még valami. Villon életének nagy részét nyomorultán, elégedetlenül élte le. Ez természetesen nyomot hagyott költészetében is. Holmi „szociális szellem“⁴ et hiába keresnénk benne, de — mint Szabó Lőrinc megállapítja — „deklaszszé helyzete a szegényekhez húzza“. Az utókor — a modern Villon-divat — kápot ezen, sőt a költő alakját e ponton határozottan eltorzította. Bár Villon — Szabó Lőrinc szavaival — „tulajdonképpen nagyon is antiszociális jellem“ és „sokkal könnyelműbb s ingatagabb, semhogy társadalmi forradalmár lehetne“ — modern „hívei“ mégis megtették társadalmi forradalmárnak. A szocialista Földes Mihály például így ír róla: „Villon igazi nagy értéke a szókimondás. A ma embere úgy érzi, hogy a szókimondás — hősiesség. Az volt ez a feudális Franciaországban is, az ma is. Lenyügöző az a bátorság, ahogyan Villon odavágja igazságait kora hatalmasságainak. Egyetlen tekintélyt ismer csupán: az igazságot. Ezt szolgálja minden mondatával.“⁵ — Villon, mint az igazság bajnoka ... Az emberek, úgy látszik, nem tudnak belenyugodni, hogy régi korok íróiban ne a maguk érzéseit és gondolatait találják meg.

*

Itt vessük föl a kérdést: beszélhetünk-e magyar Villon-portréről? Alakult-e ki a magyar olvasók lelkében egy határozott és jellegzetes kép Villonról? Egy aligha, — inkább kettő. Közülük egyik — a szélesebb körökben ismert — F a l u d y György könyve nyomán a lázas Villon-divat idején hódított. Ez a kép egészen hamis, rosszabb a semminél. A másik Villon-kép kiala-

* »Néhány szó az olvasóhoz«. (Bevezető írás Erdődy Jánosnak az 50-ik lapon említt verskötetéhez.)

kításán együttesen munkálkodtak mind a többi magyar Villon-tanulmányok, Villon-fordítások, Villon-kötetek, köztük főleg a két legelterjedtebb: Szabó Lőrinc két könyve. Ez a másik Villon-portré Villon *költői* egyéniségét annyiban közelíti meg, amennyiben a szóbanforgó fordítások az eredeti verseket. De egészen tisztán rajzolják elénk e művek — főleg a tanulmányok — Villon *emberi* egyéniségét. Azt az emberi egyéniséget, melytől minden gyarlósága ellenére sem tudták megtagadni a századok a részvét, sőt a rokonszenv érzését.

Ez az utóbb említett Villon-kép szűkebb, de az irodalmat komolyabban vevő körök lelkében él. Ezért hihetjük, hogy a magyar olvasóközönség előtt ennek a képnek vonásai fognak idők folyamán mindegyre erősödni és teljesedni. A másik Villon-portré pedig oda lesz a divattal: egyre inkább fakul, míg végül egészen el nem tűnik, mint egy rosszul sikerült fénykép, mely nem érdemelt aranyfürdőt.

F Ü G G E L É K

(MÉSZÖLY DEZSŐ VILLON-FORDÍTÁSÁBÓL)

EPITÁFIUM

**MELYET VILLON SZERZETT, MAGÁNAK ÉS TÁRSAINAK
MIDŐN AKASZTÁSUKAT VÁRTÁK**

Testvéreink, kik még e földön éltek,
Szegény fejünkre ne mondjatok átkot;
Ha bennünket keményen nem ítétek,
Irgalmaz néktek mennyei Atyátok.
Im öt-hatunkat itt akasztva láttok:
Már oszlik-foszlik napról-napra testünk,
Mit nagyhiába oly buzgón etettünk;
Por s hamu lesz, mi hús és vér volt nem rég.
De senkifia ne nevesse vesztlünk!
Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

S. testvérek, hogyha hozzátok kiáltunk,
Pöffeszkedő góg minket el ne lökjön,
Amért törvény okozta csúf halálunk,
Hisz' tudjátok: nem juthatott e földön.
Mindenkinek bölcs elme, józan ösztön —
Kérjétek hát — az Isten is megáldjon —
A Szűz Fiát ott túl a másvilágon,
Hogy győzze még a poklok gyötredelmét.
Holtunkba' már ránk szitkotok ne szálljon;
Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

Testünket zápor mossa és szapulja,
Aszal a hó nap egyre feketébbre,
Szemünket éhes szarkacsőr kiszúrta,
Bajszunkat kóbor varjúraj kitepte.
Szegény fejünknek nincs egy percre nyugta:
Amint a szél jár s fordul olykor egyet,
Kedvére himbál, jobbra-balra lenget;
A sok madár likas rostára ver szét —
Jobb is, ha elkerültök messze minket,
És kéríteek reánk az Úr kegyelmét.

Ajánlás

Jézus, ki Úr vagy itt s a másvilágon,
 Segíts, hogy lelkünk poklokat ne lásson!
 Oldd föl szegény legények árva lelkét!
 Jó emberek, már gúnyotok ne bántson;
 Kérjétek inkább ránk az Úr kegyelmét.

RÉSZLETEK A NAGY TESTAMENTUMBÓL

XXXV.

Én koldússorban nevelődtem
 Szegény ember szegény fiának,
 Apámnak sem volt pénze bőven,
 Sem jó Erace-nak, nagyapámnak.
 Szükség és gond nyomunkba' jártak.
 Elődeimnek sírkövére,
 — Kik már örök nyugtot találtak —
 Ékes címer nincsen kivésve.

XXXVI.

De nyomoromban szívem intett,
 Gyakran mikor gyötört a bánat:
 Mit bánt, ha nincs is annyi kincsed,
 Mint Jacques Cueuer-nek a pénzes zsáknak!
 Jobb lenni koldusok fiának,
 És élni — bárha rossz darócban —
 Mint néhai nagy uraságnak
 — S rothadni pompás síri boltban.

XXXVII.

Nagy uraságnak... mit beszélek?
 Oh jaj, ha még oly uraság volt!...
 Szent Dávid óta szól az ének:
 „Nézed, — s a helyét sem találod...“
 De csitt!... Nem theológizálok:
 Tudom, e munka másra vár,
 Én hitvány bűnös félre állok:
 Ez a papoknak dolga már.

XXXVIII.

Tudom jól: angyal nem vagyok,
 Kinek hajában diadém
 Sugárzó csillagból ragyog.
 Apám meghalt — kihült helyén
 Most néma kő mered felém —
 S közel van már anyám halála
 — Jól tudja azt ő is szegény —
 S fia is indul nemsokára.

XXXIX.

Tudom jól, hogy kicsik s nagyok,
 Bölcsék, halgák, dúsak, szegények,
 Urak, pórok, hivek, papok,
 Fösvények, prédák, csúfak, szépek,
 Nagy nyakbodrú fehérszemélyek,
 Gyöngyös fejékkal díszítettek,
 Akármiféle-fajta népek:
 Mind, mind a sír felé sietnek.

XL.

S legyen bár Páris vagy Heléna,
 Akárki indul is halálba,
 Mindenki kínok martaléka,
 Fuldoklik és kapkod zihálva,
 Epéje szívit általjárja,
 S izzad, de jaj hogyan, nagy Isten!
 S gyermek, testvér, rokon — hiába:
 Most helyt nem állhat érte egy sem.

XLI.

Csak reszket, sáppad, orra megnyúl,
 Ere feszül dagadtra válva,
 A nyaka puffad, húsa lágyúl
 S merevgörccs áll hülő inába.
 Oh, női test! Te síma, drága,
 Selymes pompád is így vesz el?
 Ez vár reád? — Ugyan mi várna?...
 Vagy szállj az égbe élve fel:...

*

ÉNEK A HAJDANI SZÉP ASSZONYOKRÓL

Hová tűnt — haj, ki mondja meg? —
 Szép Flóra, Róma asszonya?
 Archippiáda hova lett?
 S Thaïs, az ő ódes huga?

S tündér Echo, kinek szava:
 — A tapsolásra riadó —
 Vizek fölött lebeg tova? ...
 — De hol van a tavalyi hó?!

S tudós Heloïse hova lett?
 Kiért a szegény Abelárd
 Annyit vívódott, szenvedett,
 És lön herélt és lön barát...
 Hát a királynő, a csalárd,
 Ki zsákbavarrva a folyó
 Mélyére küldte Buridánt? ...
 — De hol van a tavalyi hó?!

S liliomarcú Blanche királynő,
 Kinek sziréni hangja csengett?
 S Lúdlábkirályné Berta? Hát ő:
 Harmeburgis, úrnője Mayne-nek?
 S akit az angol égetett meg:
 Szegény Jeanne d'Arc, a hős, a jó? ...
 — Oh, Szűz Anyám — mind hova lettek? ...
 — De hol van a tavalyi hó?!

Ajánlás

Herceg, ne is gyötrődj, keresvén,
 Hogy hova tűntek, — mire jó?
 Hang nem felel... csak szól a refrén:
 De hol van a tavalyi hó?!

XLII.

Ha pápa, ha király, ha herceg,
 S fogant királyi nő ölen,
 Lám, mind a föld alatt pihen meg
 S más tróno! ő kihült helyén.
 Szegény csavargó, éppen én,
 Csak én kerülném el halálom?

Nem úgy. S túl pályám jobb felén
— Ha tisztas a vég — én se bánom.

XLIII.

Örökké a világ nem áll,
A pénzharácsoló zsvány
Akárhogy is filozofál,
Elvész az ember mindahány.
Ez a sok vénnek is sovány
Vigassza, ki míg ifju volt,
Mondták rá: Mily tréfás, vidám...
S ha most tréfál, — csak vén bolond.

XLIV.

Mehet koldulni, ez a sorsa;
Szorítja a szükség keményen,
Örökké a halál a gondja;
Ég a keserves kin szívében;
Ha nem tudná Istent az égben,
Bizony már itt se volna rég...
Sok így se bánja, bármi légyen,
És elhajítja életét.

XLV.

Mert míg ifjan kedvébe jártak,
Most senki rá ügyet se vet.
A vén majom bármit csinálhat,
Utálatos mindenkinek.
Ha hallgat s nem zavar vizet:
Ütődött, — mondják megvetéssel,
Ha szól, az járja: kuss, öreg!...
Ügylátszik több van egy keréssel.

XLVI.

A vén anyókák is, szegények,
A süldőányokat ha nézik,
Hogy bőségben, vidáman élnek,
Az Istent lázadozva kérdik:
Mért kellett megvénülni nekik?
S ezeknek itt mi érdeme?
Az Úr némán hallgatja végig:
Ha pörbe szállna, — vesztene.

A SZÉP CSISZÁRNÉ SÍRÁNKOZÁSA
MIDŐN A VÉNSÉG MÁR UTOLÉRTE.

Történt, hogy hallottam a multkor
A hajdan szép öreg csiszárnét,
Amint síráncozott a multon:
„Volnék csak ifju szép fehérnép! ...
Hej, átkozott, kegyetlen vénség,
Csapásodtól de öszzetörtem!
Mi is az, ami visszatart még,
Hogy vén fejemet el ne öljem? ...

Szépségemet te elraboltad,
Mely úgy virított szerteszét
Diáknak, papnak, árusoknak, —
Mert hajdanában mind e nép
Tüstént odadta mindenét
(Később akár mint bánta tettit),
Csakhogy megkapja azt, miért
Ma egy koldus sem adna semmit.

Kiadtam útját nem is egynek,
(No nagy bolondul cselekedtem!)
Hogy egy ravasz fickót szeressek,
És őt becéztem szerelemben ...
Bizony mondom: csak ezt szerettem!
— A többit hitegetve csaltam —
Pedig ütött-vert mindig engem,
S csak pénzemet szerette rajtam.

S ha még úgy rugdosott, gyötört,
— Bolond fejemmel csak szerettem ...
A derekam majd hogy letört,
Mégis, ha hívott, hogy szeressem,
Sok bántódásom mind felejtsem ...
Gazember! ... Hogy csókolt a hitvány!
A sok csókkal — no, sokra mentem!
A szégyen és a bűn maradt rám .

Ó harminc éve már halott, —
Én itt maradtam vénen, őszén ...
Jaj, hogyha visszagondolok:
Mi voltam és mi lett belőlem!
S olykor, ha elnézem merően
Mezitelen vén testemet
Aszottan, véznán, töpörödten,
Dühömben majd, hogy megveszek!

Mivé lett az a sima homlok?
 A szem fölött a karcsu ívek?
 S amelyért annyi férfi homlott,
 A bűvös-bájos szép tekintet?
 S kagylói apró füleimnek?
 S vonásai a finom arcnak?
 A formás orr? S a szőke tincsek?
 A gödrös áll? S a bibor ajkak?

A karcsu váll s a kar mivé lett?
 S a finom kéz? S a pici mellek?
 Csipőm, a szép kerekre érett,
 A forró szerelemre termett?
 Hát combjaim, azok a teltek?
 És végül, melynek párja nincs,
 A széles öl közébe rejtett
 Apróka kert, e drága kincs?

A homlokot most ránc borítja,
 A haj s szemöldök szürke, gyér lett;
 S amely nevetve és kacsintva
 Olyan sok árust megigézett,
 A két szemből kihalt a lélek;
 Hörgadt az orr, kampós az áll.
 Fakó az arc, nincs rajta élet.
 Konyult a fül, lefedte a száj.

Emberi szépség — ez a véged!
 A kar s a kéz is összeszáradt,
 A váll legörnyedt, ösztövért lett.
 A mell, csipő s a többi tájak
 Mind ráncosak, aszottra váltak;
 S lent drága kincse — fuj! — az ölnek...
 Most hogy a comb is vézna, ványadt
 S mint száraz kolbász, csupa görcs lett...

Így emlékszünk a jobb napokra,
 Sok bolond vén-csont, keseregve,
 S csak gubbasztunk lent kuporogva
 — Mint kóc-csomó a földre vetve —
 A rőzselágnál melegedve,
 Amely kihúny — alig hogy éledt...
 A régi szép kor, — óh de messze!
 Akárki voltál: ez a véged..."

É N E K

MELYET VILLON ANYJA KÉRÉSÉRE SZERZETT,
HOGY AZZAL KÖNYÖRÖGJÖN MI ASSZONYUNKHOZ

Szent Asszonya a mennynek és a földnek,
Te poklokon is hatalmas Királyné,
Szegény szolgálód könyörgését halld meg:
Te választottaid közé bocsásd bé.
Tudom, hogy lelkem méltán a halálé,
De bűnöm volna bár teméntelen,
Te érdemednek kincse végtelen.
Kinek te kincsed ingyen nem adod,
A mennybe fel nem juthat senki sem, —
E hitben élek, e hitben halok.

Mondd meg Fiadnak: övé testem-lelkem.
Ő érettem is szenvedett halált:
Oldozzon hát fel bűneimből engem,
Mint amaz Egyiptomi Máriát,
S mint Theofilt, ki kegyelmet talált,
Habár eladta Sátánnak a lelkét, —
Te óvd a lelkem: ekkép él ne essék!
Oh Szűz, kiben tisztán fogantatott
Az Ő szent teste: az Oltári Szentség, —
E hitben élek, e hitben halok.

Én csak szegény kis vénasszony vagyok,
Oly együgyű: a betűhöz sem értek;
De templomunkban festve látom ott
A mennyet, ahol hárfákön zenélnek,
S a poklot, ahol kárhozottak égnék:
Ez elborzaszt, az boldogít, ha nézem, —
Oh hadd legyen a boldogság a részem!
Mi Asszonyunk, hiszem, te hallgatod,
Ha igaz híved könyörög serényen, —
E hitben élek, e hitben halok.

Ajánlás

Viselted őt méhedben, Isten Anyja,
Isten Fiát, ki trónját odahagyva
Lelkét miértünk szolgaságra adta,
Leszállt a mennyből s veszni nem hagyott;
Ontotta vérét, bűneinkért halva;
Nagy Isten Ő, örökkön áll hatalma! —
E hitben élek, e hitben halok.

KÖNYÖRGŐ ÉNEK

Nóé apánk, ki plántálád a szőlőt
S te Lóth, ki hajdan a barlangba benn
Ittál rogyásig, míg a vágy előlött
S leányaidhoz hajtott részegen
— Nem szemrehányásképpen emlitem —
S te Architriclin, kánai pohárnok,
— Ti fogadjátok hárman odafenn
Lelkét a jó magister Jean Cotart-nak.

Ó, hittel hiszem, veletek volt egy vér:
Mindíg a finom, drága bort szerette;
Zsebében nem volt tán egy lyukas fillér,
De inni ivott tíznek is helyetté,
Kupát kezéből más ki nem vehette,
Jó bort nyakalni nem volt soha fáradt,
— Ti ójátok hát lelkét az egekbe.
Néhai jó magister Jean Cotart-nak.

Ha este dülöngélt, elnéztem én:
Akár egy vén maksus, totyogva járt,
S emlékszem egyszer púp nőtt a fején,
Hentestökébe verte homlokát.
Tudom, nem leltek más ember fiát,
Ki úgy aljára nézne a pohárnak!
Nyissatok ajtót hát, ha bekiált,
Néhai jó magister Jean Cotart-nak.

Ajánlás

Herceg, nem volt egy sercintésnyi nyála:
„Hej, majd kigyúl a torkom, úgy kiszáradt!”
— Így kiabált, sosem szűnt szomjúsága
Néhai jó magister Jean Cotart-nak.

FORRÁSMUNKÁK:

- M. Louis Moland:** François Villon, Oeuvres complètes. (Classiques Garnier.)
- Gaston Paris:** François Villon. (1901.)
- Pierre Champion:** François Villon. (1913.)
- Louis Thuasne:** François Villon, Oeuvres. (1923.)
- Martin Löpelmann:** François Villon, Dichtungen. (Franciául és németül, 2. kadás, 1937.)
- Eckhardt Sándor:** Villon et l'ambassade hongroise à la Cour de France en 1457. (Nouvelle Revue de Hongrie, Février, 1938.)
- Eckhardt Sándor:** Szegény Villon... (Magyar Szemle, — XXXVIII. 320.)
- Anatole France:** A vörös liliom. (Ford. Lányi Viktor.)
- Döbrentei Gábor:** Boileau Despreaux' élete 's Poétikája (Erdélyi Muzéum, hetedik füzet, 1817. Pesten, Trattner János Tamás' nyomtató műhelyében.)
- Erdélyi János:** Boileau, A költészetről. (Olcsó könyvtár)
- Nisard D.:** A francia irodalom története. (Ford. Szász Károly, I. 1878. IV. 1880.)
- Gérecz Károly:** Villon. Tanulmány a francia irodalomból. (Sárospatak. 1890.)
- Haraszti Gyula:** Gérecz Károly, Villon. Tanulmány a francia irodalomból. (Egyetemes Philológiai Közlöny, XIV, 621.)
- Haraszti Gyula:** A francia költészet ismertetése (1886.)
- Haraszti Gyula:** A francia lyrai költészet fejlődése. (1900)
- Haraszti Gyula:** Franciák. (Heinrich Gusztáv: Egyetemes rodalomtörténet, II, 206.)
- Radó Antal:** A fordítás művészete. (1909.)
- Benedek Marcell:** A világirodalom története. (Paul Wiegler nyomán, Révai, 1921.)
- Benedek Marcell:** A francia irodalom. (Athenaeum, 1925.)
- Birkás Géza:** A francia irodalom története. (Szt. István-társulat, 1927.)

- Babits Mihály:** Az európai irodalom története. (Nyugat.)
Szerb Antal: A világirodalom története. (Révai, 1941.)
Szalay Jeromos: Francia irodalom és katolicizmus. (Pannonhalma, 1942.)
- Tóth Árpád:** Örök virágok. (Genius, 1923.)
Márai Sándor: Brecht a tolvaj. (A Toll, I, 9. szám.)
József Attila: Villonról meg a vastag Margóról szóló ballada (A Toll, I. 23. szám.)
- József Attila:** Ballada, melyet Villon szerzett édesanyja kérésére, stb. (A Toll, I, 25. szám.)
József Attila: Ballada a hajdani idők dámáiról. (A Toll I, 32. szám.)
József Attila: Döntsd a tőkét, ne sírángozz. (Bp. 1931. Új Európa-könyvtár.)
József Attila: Összes versei és műfordításai. (Cserépfalvi, 1940.)
- Vikár Béla:** Nevető rímek. (1932.)
Kosztolányi Dezső: Villon két balladája (Pesti Hírlap Vasárnapja, 1933. március 12.)
- Térey Sándor:** Villon: Kis Testamentum és más versek. (Lampel, Bp.)
- Faludy György:** Villon balladái (Officina, 1937.)
Erdődy János: Villon, a költő versei, melyeket halála után négy és félszáz évvel írt. (Népszava, 1940.)
- Szabó Lőrinc:** Az 500 éves Villon. (Pesti Napló, 1931. április 12.)
- Szabó Lőrinc:** A Szegény Villon balladái. (1931.)
Szabó Lőrinc: Villon: A szép fegyverkovácsné panasza. (Nyugat, XXIV. évf. 24. szám.)
Szabó Lőrinc: A szegény Villon balladái. (II. kiadás, Singer és Wolfner, 1940.)
Szabó Lőrinc: A szegény Villon Nagy Testamentuma. (Singer és Wolfner, 1940.)
- Vas István:** Francois Villon Nagy Testamentuma. (Kétnyelvű klasszikusok, Officina, 1940.)
Just Béla: Botrány. Szabó Lőrinc és Vas István Villon-fordításának bírálata. (Budapest, 1940. A szerző kiadása.)
- Lovass Gyula:** Szabó Lőrinc, A szegény Villon balladái. (Napkelet, 1942. március 12.)
Kardos László: Szabó Lőrinc, A szegény Villon balladái. (Nyugat, 25. évf. I, 286.)
Kardos László: Szabó Lőrinc, A szegény Villon Nagy Testamentuma. (Nyugat, 33. évf. 298.)
Bálint György: Ballada a jobsorsra érdemes szegény Villonról. (Nyugat, 33. évf. 272.)

- Thomas Mann:** A varázshegy. (Ford. Turóczi József és Révay József, Genius.)
- Horváth Béla:** François Villon, Versek. (Vigilia, VI, 198—201.)
- Horváth Béla:** Villon Végrendeletéből. (Vigilia, VI, 247—250.)
- Horváth Béla:** François Villon, A Boldog-Asszony Baladája. (Esti Kurir, 1941. áprils 12.)
- Laczkó Géza:** A Villon-ügy. (Pest, 1940 március 8.)
- Laczkó Géza:** A szegény Villon, a költői alibi. (Reggeli Magyarország, 1940 március 31.)
- Szász Béla:** Verses „testamentum“ (congé) a XVIII. századból. (Egyetemes Philologiai Köz-löny, XXXI.:154.)
- Hatvany Lajos:** François Villon. Gaston Paris. (Buda-pesti Szemle, 107. köt. CCXCVI. sz. 310. l.)
- Borbála Gesmey:** Les debuts des études françaises en Hongrie (1789—1830). Szeged, 1938.
- Péczei József:** A Frantzia Poézisről. (Mindenek Gyűjtemény, VI. Negyed. 361. l.)
- Kultsár István:** Hasznos Multságok (II. k. 160. l.)
- Tonelli Sándor:** Emberi miniatűrök. Szeged, 1925.

Villon in Ungarn. Diese Arbeit bringt als Einleitung Villons Lebenslauf und die Charakteristik seiner Dichtung sowie seines Zeitalters. Danach wird die Frage behandelt, wo wie und wann die ungarische Literanturwissenschaft zu Villons Dichtung Stellung nahm. Der grössere Teil der Arbeit befasst sich mit den ungarischen Villon-Übersetzungen und behandelt die Probleme der künstlerischen Übersetzung, des dichterischen Stils und des ungarischen Versbaus. Endlich bringt der Verfasser Proben aus seiner eigenen Villon-Übersetzung. Er weist übrigens nach in seiner Abhandlung, dass die ungarische Literaturwissenschaft zuerst im Jahre 1792 Kenntnis von Villon nahm und in 1878 die erste ungarische Villon-Übersetzung erschien. Er erwähnt, dass Deutschland und Holland mit ihren ernst zu nehmenden Villon-Forschungen an der Spitze stehen; aber Bertold Brecht, Paul Zech und Ammer, die dekadenten deutschen Villon-Nachdichter nicht nur die deutsche Übersetzungsliteratur schädigten, sondern auch die ungarische schädigend beeinflussten, da als Nachwirkung der obigen deutschen Nachdichtungen, unter dem Namen einer Übersetzung auch in der ungarischen Literatur solche Villon-Überarbeitungen erschienen sind, die eigentlich Villon-Fälschungen waren.

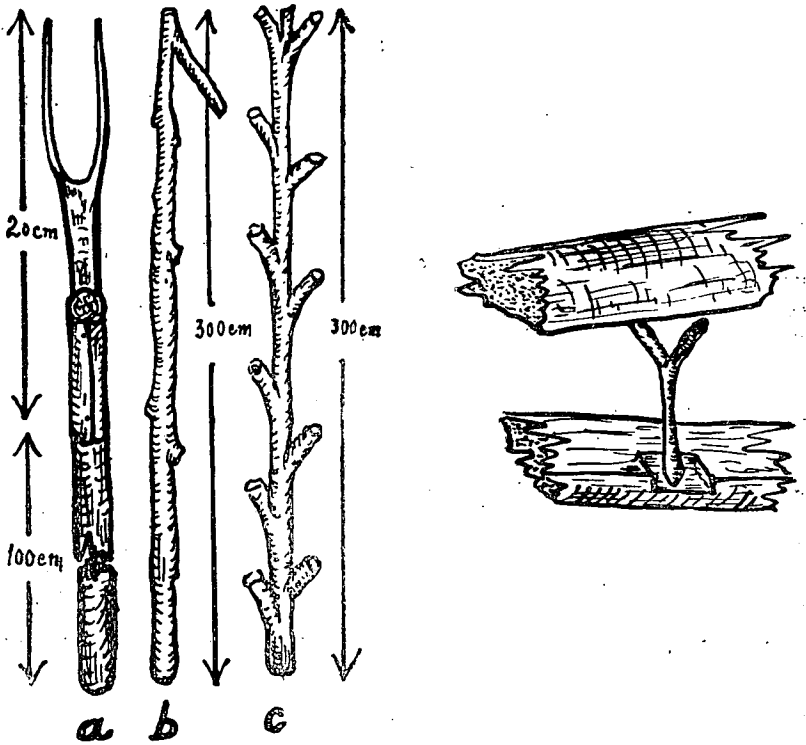
Nyestezés az Ormánságban.

Kiss Géza az Ormánságról írt jeles könyvében szól az ottani nép erdei életéről: favágásról és fafeldolgozásról, a fakéreg, az odvas fatörzsek felhasználásáról, a mézrablásról, gombák, erdei gyümölcsök gyűjtéséről, a makkoltató pásztorokról, erdőt járó, bujdosó szegény legényekről (Ormánság, 1937. 62. skk. 1.). Megemlékezik a vadásatról is. Idevonatkozó sorait egészítem itt ki a nyestezés leírásával. Adataimat 1935—36 nyarán Sósvertikén (S.), Marócsán (M.), Kákicson (K.) és Monosokorban (Mo.) gyűjtöttem.

Az ormánságiak a nyestet (*Mustela foina* Erxl.) csapdával fogták és *nyomaszták*. A nyomozás a hajtóvadászatnak egy egyszerű formája. Télen történt, amikor már leesett az első hó. Különösen az az idő volt alkalmas nyomozásra, *nyestezésre*, amikor még csak vékony rétegben fedte a hó a földet. Ilyenkor két ember összeállt és elindultak a határba *nyestézni*. Egyedüli szerzőjük a szigony (M., K.), *nyestező vella* (Mo.) vagy *bökődő* (Mo.) volt. A *nyestező vella* 50—60 cm-es nyéllal ellátott, kétágú keskeny vasvilla (M.). A monosokori Berta József elbeszélése szerint a *bökődő*-be méteres nyelet is ütöttek. Egy kétágú monosokori *nyestező vellát* az 1. a. képen mutatunk be. Monosokoron és Kákicson használtak háromágú villákat is. A nyestező villák ága vékonyabb volt az ember kisújjánál. Használatukról majd alább szólnunk.

Ha a nyestezők a havon észrevették a nyest nyomát, *csapáját* (S.) az állatot *belecsapázták a lyukba* (K.), *nyomaszták* (Mo.), *belenyomaszták a fába* (Mo.): azaz mindaddig mentek a nyomon utána, míg el nem érték azt az odvas fát, amelybe belement a nyest. A vadászok tudták, hogy a nyest *igen csúf állat, ha neki áll menni, elmén hosszan*. Deák János monosokori *pógár* a *nyomát felvette* a falusi erdő szélén egy hitvány szalmás pincébe és elment a nyest után a cserdi(-i) hegyre. Berta József beszéli, hogy Monosokorról Kórósig mentek a nyest nyomán. Úgy látszik tehát, hogy a vadászok nem igen sajnálták a fáradt-

ságot, mert Monosokortól a cserdi(-i) hegy légvonalban 20 km, Kőrös pedig 16 km.

1. kép. A nyestek számszámai a. Nyestező villa. Monosokor, Baranya megye. b. Kampó. Marócsa, Baranya megye. c. Létra. Marócsa, Baranya megye. — Abb 1. Geräte des Maderfängers. a. Gabel, Monosokor, Kom. Baranya. b. Haken. Marócsa, Kom. Baranya. c. Leiter. Marócsa, Kom. Baranya.

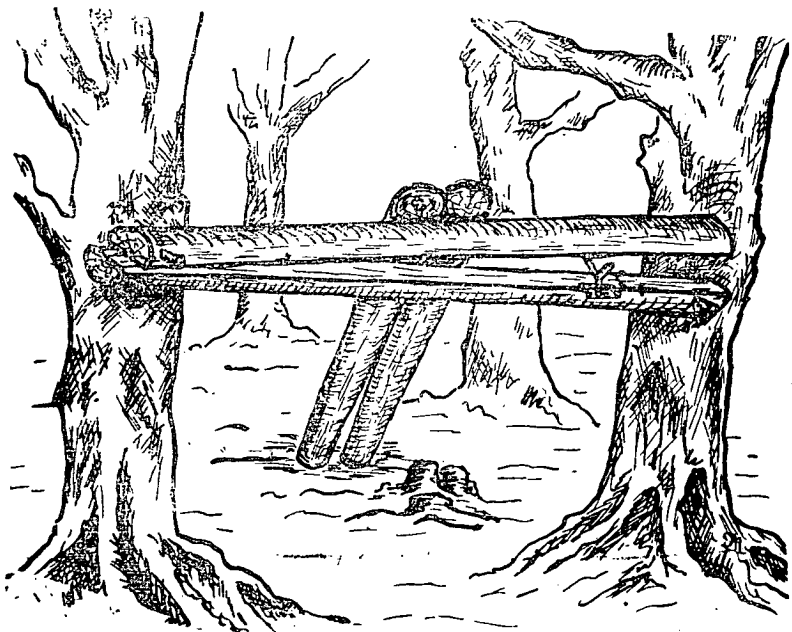
Akkor voltak biztosak abban, hogy a nyestnek a fán van az odva, ha a friss hóban egy nyom oda, egy nyom el és egy nyom ismét a fához vezetett. Amikor a vadászok a nyomon elértek ahhoz a fához, amelyikre felment a nyest, első dolguk volt a fát körülkerülni, hogy az állat nem ment-e le a fáról. Megnézték a szomszéd fák környékét is, hogy esetleg ágról-ágra ugrálva nem hagyta-e el azokon keresztül odvát a nyest. Ha erről meggyőződtek, megkeresték a fán lévő lyukat, amelyen a nyest bebujhatott odvába. Magas, simatörzsű fára *kampó* segítségével mentek fel. A *kampót* (1. b. kép) a helyszínen közönséges faágból faragták, beleakasztották egy ágba s úgy mentek fel rajta, mint a macska.

Létrának (*gyámitó*, Mo., K.) lesonkolt ágat használtak (1. c. kép). Ügyelni kellett arra, hogy a *gyámitó* felső vége kétágú legyen. Ha nem volt kétágú s a fának nekitámasztva másztak fel rajta, könnyen elfordult. Hasonló létrájuk volt az erdei méhészeknek is.

A megtalált lyuknál azután hozzáfogtak a nyest kifüstöléséhez. (Ha a lyuknál nem lehetett jól megállni, elhelyezkedni, a nyestező a kötéllel a fához kötötte magát.) Míg az egyik vadász az alsó lyuknál füstölte a nyestet, a másik az odu felső nyílásához mászott és ott várakozott a szigonnyal. A felső nyílást már könnyű volt megtalálni, mert a füst *megkereste felül a likat*. A füst kiüzte a nyestet odvából s amikor bujt elő a fából, a szigonnyal ledöfték. Olyan odvas fánál, amelybe csak egy bejárat volt, a nyestezők vesszőt dugtak a fába s azzal mérték ki az állat odvának irányát, mélységét s azután az oduban próbálták a nyestet a szigonnyal agyondöfni, agyonszúrni. Szükség esetén a fán lévő lyukon tágitottak, hogy könnyebben a nyesthez férjenek. Ha így sem sikerült zsákmányhoz jutni, akkor füstöléssel üzték ki a nyestet s míg az egyik vadász az odu bejáratánál a füstöléssel volt elfoglalva, a másik a szigonyt kezelte. A füstöléshez *szómát* (M.), rongyot, zsiros rongyot vagy taplót használtak. A taplót a füstöléshez előbb kifőzték és megszáritották. Ha sehogy sem boldogultak a nyesttel, kivágták a fát, széthasításához láttak s így riasztották elő odvából.

Fogták a nyestet csapdákkal is. Marócsán Körcsönyei Péternek *mindenütt* volt csapdája; ő télen csak csapdák állításával foglalkozott. Kákicson egy-egy embernek három-négy csapdája is volt. A csapdát az erdőben mindenki oda állította fel, ahová akarta. Adatközlőim szerint gyakran megesett, hogy egyik ember a másik csapdáját elvitte, mert volt úgy, hogy két nap sem néztek feléje. A csapdákat általában addig állították fel, míg le nem esett a hó. Havazás után inkább nyomon keresték a nyestet. A nyestcsapda két darab egy öl, gyakran 250 cm hosszú nyomórúd szélességű (kb. 12 cm) fahasábból készült (2. kép). A csapdákat kb. egy öl magasságban élő fákra állították fel a következőképpen: Az egyik hasáb fa két végét kifűrték s a végeket faszeg segítségével egy-egy fához hozzáerősítették. Majd e fölé erősítették a másik hasábot is, de úgy, hogy az emelő módjára mozoghatott. A felső hasáb fa szabadon álló végét, kb. 50 cm távolságra kétágú fácskával (*pöcök*) felpöckölték. A *pöcök* az alsó hasáb fának egy kis mélyedésében állt (2. a. kép). A *pöcök* egyik ágával tartotta a felső hasábot, a kifelé álló másik ágára pedig a csalatékot tették. Csalatékul leginkább mátyásmandarát, mőkust húztak a pöcökre. A csapdát *tölfá* (M.) kéreggel, keresztbe tett vastagabb faágakkal fedték le, hogy a mesterséges építményről minél jobban eltérítsék az állat figyelmét. A ke-

resztbe tett faágak felső vége a csapdán nyugodott, alsó végük a földön volt s arra is szolgáltak, hogy a felső fahasábot nehezsítsék s így a csapda nagyobb ütőerőt fejtsen ki. A csapdákat az erdő legsűrűbb részében állították fel. A fahasábokat két egymáshoz közel álló fa ágai közé is elhelyezhették. Amikor a nyest enni kezdte a csalatékot, a pöcök kibillent s a felső hasáb fa agyonzúzta a nyestet. A 2. képen bemutatott nyestcsapdát ismerték Marócsán és Kákicson. Kákicson vadmacskát is fogtak vele a ma élő öregek emlékezte szerint s csalatékul szintén mátyásmadarat tettek a pöcökre.

2. kép. Nyestcsapda. A csapda hossza 250 cm, a fahasábok szélessége kb. 12 cm. a. A csapda idegztítése. Marócsa, Baranya megye. — Schlagfalle für Mardertfang. a. Auslösemechanismus der Schlagfalle. Marócsa, Kom. Baranya.

Vadászták is a nyestet. Az odvas fából először kifüstölték és ha kiment az ágra, lelőtték.

Az elejtett nyestet *megfejtették*. Bőrét 7—8 forintért Söllén (Sellyén) eladták. Faluról-falura is járt olyan zsidó, aki a nyest, görény, róka bőrét szedte össze. A vadmacska bőrét is eladták.

Ennél a leírásnál nem célunk részletes összehasonlító adatokkal előhozakodni. Csak olvasóink figyelmének felkeltésére fűzünk néhány megjegyzést a fentiekhez. A nyest nyomozásáról

régi vadászkönyveink is megemlékeznek. *Pák Dienes* 1829-ben, Budán megjelent Vadászattudományában így ír (II. k. 115. l.) a nyestnyomozás-ról: „Ha a' vadász hajnalban esett friss havon nyestnyomra talál, azt addig kövesse, míglen odvas fához, szikla-repedéshez, vagy azon helyhez, hol a' nyest megvonúlhatott, érkezik; az ilyennek vélt helyet szorgalmasan megvizsgálván 's körüljárván, a' megbujt nyestet varjú- vagy szarka-fészekben, csonka odvas fán vagy más hasonló helyen könnyen kikémlelheti 's agyonlőheti.“ — Őri vadászaink ma is naphosszat követik a nyestfélék (nyuszt, *Mustela martes* L.) nyomát s mikor ráakadtak az állatra, üzik, hajtják egyik fáról a másikra, riasztják az oduból mindaddig, míg el nem ejthetik. Szépen leírja ezt a román parasztok nyestezésével együtt *Maderspach Viktor* a Déli Kárpátokból (Páreng, Retyezát, Budapest, é. n. 7. skk. l.). Egyszerű módon történik a nyestezés a Börzsöny hegységben. Berencén a nyestes 70—80 km-nyi utat is megtett nyestezés közben. Egy-egy nyest csapáson 7—8 km-nyit csapózott, míg az odút megtalálta. A füstölés a Börzsönyben kénnel történik, az oduból előkerülő nyestet nem szigonnyal döfik le, hanem elkapják a nyakát és tarkón át harapják (*Gönyey S.*: Ósfoglalkozások a Börzsöny hegységben, Népr. Ért. 1935. 97—98. l.). Az ormánsági nyestezéshez sok hasonlóságot mutat az udvarhelymegyei pelészes (*Viski K.*: Pelészés és makkászás. Népr. Ért. 1932. 112—114. l.). Az oduból kizavart pelét hosszabb-rövidebb husággal csapják agyon.

A vadnak nyomon való felkutatása és elejtése igen ősi eljárás. Megemlítjük, hogy finn-ugor rokonaink között is szokásos a vad nyomozása. Az észteknél a nyomán felkutatott nyestet az egyik vadász a fa verdesésével kiüzi odvából, míg a másik megfelelő távolságban lövésre készen áll s az alkalmas pillanatban lelövi az állatot. Lényegileg hasonlóan ejtik el a mókust az észtek, finnek és zürjének: az állatot a fák megveregetésével ijesztik elő s azután lelövik (*I. Manninen*: Die Sachkultur Estlands, Tartu, 1931. 36—37. l.). Az észteknél a vadászó paraszt háromágú villával a kezében elbujik a nyulak csapása mentén egy bokorban s mikor a hajtók az állatokat feléje terelik ügyesen leszűr egy-egy nyulat (*I. Manninen*: id. munk. 32. l.)

Feltámasztott fatörzsekből épített csapdák használatát Észak-európában, a Balkánon és a szibériai népeknél még gyakran megfigyelik az ethnographusok. A bemutatott ormánsági nyest-csapdának különösen egyszerű idegítése érdemel figyelmet. A mi csapdáinkhoz teljesen hasonló idegítésű csapdái vannak az észteknek (*I. Manninen*: id. munk. 53.), mordvinoknak (*U. T. Sirelius*: Suomen kansanomaista kulttuurina, I. Helsinki, 1919. VII. tábl. 6. kép). Lényegileg ilyenek a finn hermelin csapdák (*T. Schwindt*: Atlas ethnographique de Finlande, I. Helsinki,

1905. 80. kép.), a lett nyestcsapdák (A. Bielenstein: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. Petrograd, 1918. 593. l.). Az ormánságihoz hasonló nyest-, mókus- és rókaesapdák vannak a szerbeknél és bolgároknál (l. pl. M. S. Vlahović: Lov u Kolasinu, Belgrad, 1933. 24. l., Lud Slovianski, II. k. B. 177., B. 187.). I. Manninen felhívja a figyelmet arra, hogy ilyen csapda előfordul. J. E. Ridinger 1750-ben megjelent németországi vadászati munkájában is.

Egészen bizonyos, hogy Erdély területén még sok helyen nyesteznek vagy legalább is emlékeznek a nyestfogás régi egyszerű módjaira.¹ Kérjük olvasóinkat, hogy értesítsék a Nép és Nyelv szerkesztőségét a nyestezésről, a nyest nyomozásáról, a csapdáról s írják le a nyestesek egész életét. A nyesten kívül hogyan történt a mókus, pele, nyuszt, vadmacska elejtése? A nyomozó és hajtóvadászatnak egy érdekes formája a székely szakasztás. Hol él még a szakasztás és hogyan történt? Minden adat a magyar ősfoglalkozások legrejtettebb területének: a vadászatnak megismerését segíti elő.

Budapest.

Gunda Béla.

¹) A nyestfélék erdélyi elterjedéséről l. R. I. Călinescu: Contribuții sistematice-zoogeografice la studiul Mustelidelor din România. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, Vol. IV. 1928—29. Kolozsvár, 1931. 61. skk. l.

Mardenfang in Ormánság (Kom. Baranya Ungarn.)

(Deutscher Auszug des vorangehenden Artikels.)

In Transdanubien, im südlichen Teil des Komitates Baranya (Ormánság) sind noch solche Bauern zu finden, die vor 30—40 Jahren noch auf eine sehr einfache Weise auf Marder jagten. Man suchte im frischen Schnee die Spuren des Marders und verfolgte sie solange, bis man den hohlen Baum gefunden hatte, wo der Marder verschwunden war. Mit grosser Geduld ging man im Schnee nach den Spuren des Tieres. Oft legte man sich 16—20 Km hinter, bis der Marder zu finden war. Das Tier wurde mit Stroh, Lumpen, geschmalzenem Leinwandlappen oder Zündschwamm ausgeräuchert. Wenn das Tier durch den Rauch aus dem Loch herausgetrieben war, tötete es ein Marderfänger mit einer zwei- oder dreizinkigen Gabel (Abb. 1. a.). Auf den Baum, wo die Höhle des Marders sich befand, kletterte man mittels eines primitiven Hakens (Abb. 1. b.) und einer Leiter (Abb. 1. c.). Ähnliche Leiter hatten auch die Waldbienenräuber. Manchmal kam es auch vor, dass der Baum, in dem sich der Marder versteckte, gefällt wurde. Zu neuerer Zeit wird der Marder nicht mit einer Gabel getötet, sondern ausgeräuchert und mit Gewehr geschossen. Es ist ebenso interessant, dass man im Börzsöny-Gebirge (Kom. Hont) auf den ausgeräucherten Marder nicht mit einer Gabel wartet, sondern das Tier wird vom Marderfänger beim Hals ergriffen und am Genick durchgebissen. Ähnlich dem Marderfang in der Ormánság ist der Bilchfang bei den Szeklern (Kom. Udvarhely). Hier wird der herausgescheuchte Bilch mit einem Knüttel tot geschlagen. In Ormánság wurde der Marder auch mit Schlagfalle (Abb. 2.) erlegt. Ein Bauer hatte manchmal auch 3—4 Fallen im Wald. Diese wurden ausgestellt, als es noch nicht schneite. Bei der Falle ist besonders der Auslösemechanismus (Abb. 2. a.) zu merken. Zu der Schlagfalle verwendete man, als Köder einen Nusshäher oder ein Eichhörnchen. Mittels solcher Schlagfalle wurde manchmal auch eine Wildkatze gefangen. Das Mardarfell wird von den Bauern sehr hoch geschätzt und verkauft. Von Verfolgen des Marderfadens

schreiben schon auch die alten ungarischen Jagdbücher (*D. Pák: Vadászattudomány, Bd. II. Buda, 1829. S. 115.*). Ähnliche primitive Jagdweisen sind noch bekannt bei den finnisch-ugrischen Völkern. Die verschiedenen finnisch-ugrischen Völker (Esten, Finnen, Mordwinen) haben eine Schlagfalle mit ähnlichem Auslösemechanismus, aber man findet diese Schlagfallen auch bei den Letten, Bulgaren, Serben. Ähnliche Fallen stellt das Werk *J. E. Ridinger (Vorstellungen, wie alles Hoch- und Niedere Wild gefangen wird, Augsburg, 1750.)* über die Jagd vom Jahre 1750 dar.

Ordináré, okuláré.

Valakiről vagy valamiről való nagyon elítélő, megvető véleményünket az *ordináré* jelzővel szoktuk kifejezni. Pl. *ordináré embër* vagy *ordináré módon* (cselekedni). Ez a melléknév DOLw. szerint bajor-osztrák *ordinari* vagy tiroli *ordinâri* átvétele volna. De először is: hogyan honosodhatott volna meg ez a hazai németiségünk nyelvében ismeretlen bajorországi vagy ausztriai német tájszó a mi nyelvünkben? Mert az természetesen elképzelhetetlen, hogy egy a bajor-osztrák Alpok tájékán utazgató magyar úrnak megtetszett volna, ő is használni kezdte volna, s ő tőle lassanként eltanulta volna minden magyar ember. (Egy ehhez hasonló feltevésről l. NNyv. I. 180). De ettől a lehetetlenségtől egészen el is tekintve: hogyan lépett volna e német tájszó szóvégi rövid *i*-je helyébe a mi nyelvünkben hosszú *é*? Mert ilyen hangfejlődésnek legcsekélyebb nyoma sincsen a mi nyelvünk hangtörténetében.

Én azt hiszem, hogy nem ezt a bajor-osztrák tájszót, hanem a hazai németiségünk körében közhasználatú jelzős *ordinäre* (olv. hosszú *é*-vel és rövid *ë*-vel) *Person* kifejezést vették át elődeink, csak hogy nem ebben a német alakjában, hanem latinositva: *ordináré perszóna* alakban. Az ennek jelzőjében észlelhető *ë* > *á* változás a megelőző *o* előreható hasonító hatásának következménye, mint pl. a *bogtár*, *bognár*, *fullajtár*, (erd. szász *Ha-selgert* >) *Házsongárd*, *kalmár*, *kasznár*-féle esetekben is, a szóvégi *ë* > *é* változás pedig tulajdonképpen hanghelyettesítés, melynek az az oka, hogy a mi nyelvünkben többtagú szó végén nem szokott állani rövid *ë*. Vö. pl. (a németből) *bódé*, *csokoládé*, *kal-larábé*, *limonádé*, *parádé*, *pomádé*, stb. vagy (a latinból) *N. áperté*, *N. árté*, *kordé* (*Waldapfel*: EPhK LVIII. 189), *roráté*, *okuláré*, stb. (*Beke*: Nyr. LVIII. 109 szerint ezeknek *é* hangja já r u l é k o s eredetű volna. De ez a feltevés teljességgel elfogadhatatlan.) Ezen jelzős *ordináré perszóna* kapcsolathól aztán az *ordináré* jelző önálló használatra is kivált, és éppen így a latin *vitrum oculare* 'szemüveg' kapcsolathól is az *okuláré* jelző. Hogy

ez utóbbi önálló használatában főnévi jelentőségű, ennek valószínűleg az az oka, hogy a latinnyelvű kapcsolatban második helyen állott.

Horger Antal.

Das Wort *ordináré* ‚ordinär, gewöhnlich‘, wurde bisher als Übernahme eines bayr.-öst. *ordinari* erklärt. Dies ist aber unmöglich. Auch wegen des langen *é* am Wortende, aber besonders darum, weil dieses bayr.-öst. Dialektwort in der Spr. des ungarl. Deutschtums unbekannt ist. Richtige Erklärung: Der Ausdruck *ordinäre* (mit langem *é* und kurzem *ë*) *Person* wurde aus der Spr. des ungarl. Deutschtums übernommen, aber in der lateinisierten Form: *ordináré perszóna* (das *á* ist hier eine Folge der Vokalharmonie, und das *é* Lautsubstit., weil im Ung. am Ende mehrsilbiger Wörter kein kurzes *ë* stehen kann) und aus dieser Verbind. wurde dann *ordináré* ‚ordinär‘ später auch selbstständig und in anderen Verbindungen gebraucht. Ein ähnlicher Fall: aus lat. *vitrum oculare* ‚Augenglas‘ wurde *okuláré* verselbstständigt, aber, da es an zweiter Stelle stand, als Hauptwort mit der Bedeutung ‚Augenglas‘.

Szövérfi

Van ilyen magyar családnév, mégpedig, amint erről megbízható forrásból értesültem, nem amolyan *Alapfi* (<Grund), *Iramfi* (<Renner), *Jelenfi* (<Jellinek)-féle nyelvújításkori csinálmány (l. ezekről NNyv. I. 12), hanem hagyományosan reánk jutott régi magyar családnév. Egy társaságban szóba kerülve e név, valaki azt a véleményét fejezte ki, hogy ennek előtagja talán a *sző* ige (-ár) -ér képzős származéka (mint amilyenek pl. R. *bojt*, bolygat, kerget': *bojtár*, *buv-ik*: *buvár*, *hajtos*: *hajcsár*, *lő*: R. *lövér*, *töltős*: *tölcsér* stb.) és ebben az esetben a 'takács' fogalom eredeti magyar nevét őrizné. (Az e fogalom kifejezésére ma használt *takács* szó ugyanis szláv jövevény). De én ezt a feltevést nem tartom elfogadhatónak. Először is azért nem, mert egy 'takács' jelentésű egykori *szövé*r főnévnek nyelvünk történetében sehol semmi nyoma. De főleg azért nem, mert vannak ugyan a mi nyelvünkben nagy számmal *Péterfi*, *Pálfi*, *Antalfi*, *Dezsőfi*, *Gálfi*-féle családnévek, vagyis olyanok, melyeknek előtagja az apa személyneve, de *Takácsfi*, *Kovácsfi*, *Asztalosfi*, *Kőművesfi*, *Katonafi*, *Huszárfi*-félék, vagyis olyanok, melyeknek előtagja az apa foglalkozását jelöli, tudtommal sehol sincsenek.

E *Szövérfi* családnévnek más magyarázatán gondolkozva először is az jutott szembe, hogy van Maros-Torda megyében egy *Szövérd* nevű község. Tudván pedig azt, hogy régi helyneveink legnagyobb része korábbi személynévből való, fel merem tenni először is azt, hogy a *Szövérfi* családnév előtagja napjainkig őrzi ennek az ó-magyar *Szövérd* személynévnek az emlékét. Hogy a 'Szövérd fia' jelentésű *Szövérdfi* összetétel hangsorából kiesett a zöngétlen *f* előtti (*d*>)*t*, az egyáltalán nem feltűnő. Teljesen szabályos jelenség ugyanis az, hogy egy három mássalhangzóból álló mássalhangzó-torlódás úgy szűnik meg, hogy az első kettő közül kiesik az, amelyik kevésbé hangzós. (L. erről MNy. XXVIII, 140). Pl. R. *Bartkó* > *Barkó* csn., *Bértkó* csn. > *Bérkó* csn., *csalárdkozik* > R. *csalárkozik*, *csalárdság* > R. *csalárság* (R. *Fortunád* szn. > R. *Fortonád* >), *Fortínád* > *Farnád* hn. (ugyanígy *Farnós* hn.), R. *Hundertmark* > R. *Hondor-*

mark hn. (Csánki I, 258), *hordhat* > *N. horhat*, *kérdkédik* > *kérekédik*, *R. Kerthely* > *Kerhej* hn. (Szabó T. Attila: MNy. XXXVI, 138), *N. kórtve* > *N. körve*, (*Márton* ~ *Marton*.) *Martkó* > *Markó* csn., *Martközi* > *Marközi* csn., *tarthat* > *N. tarhat*. A *Szövérd* helynév és a *Szövérfi* csn. alapján szerintem joggal feltehető *Szövérd* személynévről pedig az a véleményem, hogy ez hangrendi átesapás útján keletkezett változata az Árpád-kori *Szovárd* szn.-nek. (Azonos ezzel a XI.—XIII. sz.-ban igen kiterjedt és nagyhirű *Szovárd* > *Szóárd* nemzetség neve is). Ilyen hangrendi átesapásra is jó sok példát idézhetnék, de elég lesz ez alkalommal a MNy. XXIII, 131 már közöltekre utalni.

Hogy pedig mi ezen ó-magyar *Szövérd* < *Szovárd* személynév eredete? Ez nyilvánvalóan azonos azzal a honfoglaláskori, sőt honfoglalás előtti pogány személynévvvel, melyet ma ugyan Anonymusnál és más Árpád-kori írott emlékeinkben található *Zoard* és *Zuard* alakjának téves olvasása következtében általában szókezdő *z* hanggal és *v* nélkül *Zoárd*-nak vagy *Zuárd*-nak szoktunk ejteni (pl. Kisfaludynál is: „Nyargal *Zuárd* az éjben“), de amelynek akkori ejtése *Szovárd* > *Szuvárd*, még régibb alakja pedig a Konstatinus Porphyrogennétosnál (De admin. imp. 38.) *Szabartoi*-nak írott¹) *Szavarti* (Moravcsik: MNy. XXXII, 225) > *Szivárdi* vagy *Szavárdi* volt. Erről Németh Gyula (MNy. XXV, 87) már kimutatta, hogy azonos egy honfoglalás előtti török népnek a nevével, vagyis olyan természetű és eredetű, mint amelynek pl. ma a *Török*, *Rác*, *Horvát*, *Német*, *Tót*-féle (személynevekből lett) családnevek.

Ez a *Szövérfi* családnév tehát igazán— szép multra tekinthet vissza!

Horger Antal.

Der Vorderteil des zusammengesetzten Familiennamen *Szövérfi* ‚Sohn des Szövérd‘ ist nach Zeugenschaft des Ortsnamen *Szövérd* gewiss ein altung. Personennamen. (Die ursprüngl. Form des Familiennamens ist daher *Szövérdfi*). Dieser Personenn. ist aber nur eine Lautvariante der älteren Form *Szovárd* > *Szuvárd*, die bei Anonymus *Zoard* ~ *Zuard* geschrieben ist. (Aus irriger Lesung dieser Schreibart entstand der heute gebräuchliche ung. Personenn. *Zoárd*). Älteste Form bei Konstantinus Porphyrogennetos (nincs görög), zu lesen: *Szavarti*. Dies aus dem Namen eines alttürkischen Volksstammes.

Az „Ó-Magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

I.

Előszó.

Az Ó-magyar Mária-siralom¹⁾ a legközvetlenebb bizonyítéka az Árpád-kori magyarság vallásos áhítata mélységének, a legragyogóbb emléke Árpád-kori vallási irodalmunk magas színvonalának, és kellő vizsgálódás után rávezet bennünket nemcsak arra, hogy a keresztyénség és magyarság mennyire egybeforrott az Árpádok országglása alatt, hanem arra is, hogy a keresztyénséggel járó nyugati irodalmi hatás előtt mily magas színvonalon állott a magyar verselő művészet, és hogy az a papság, mely az egyetemes hit kincseit megnyitotta a magyarságnak, jó példát mutatott abban is, mint kell az ősi nemzeti műveltség értékeit átmenteni új, nyugati műveltségünk elemei közé.

„Alig tehető fel“ — mondja *Horváth János* „A Magyar Irodalmi Műveltség Kezdetei“ című könyvében (90. l.) — „alig tehető fel, hogy a Siralom első vagy éppen egyetlen műve lett volna a fordítónak.“

Bizonyosan nem!

Amaz 1300 körüli, magában álló mű mögött látnunk és becsülnünk kell ama régi kor nagy magyar lyricusát, bár alkotásai ez egyen kívül mind elvesztek a szerző nevével együtt. Nevét középkori szokás szerint bizonyára egykorú olvasói sem ismerték, hiszen a nem maga dicsőségét, hanem Istenét szolgáló szerző célja nem az volt, hogy az ő személyét ismerjék, hanem csak, hogy az ő szavát megértsék.

Ezt a célját, mely egyedüli jutalma lehetett, el is érhetette a maga korában, és ez ön dicsőségétől, elrejtőző énekszerzőnek egyetlen jutalma csak az lehet ma is, ha buzgó szívvel, dallamos ajakkal mondott verseit igyekezzünk megérteni mind is.

---

1) Elfogadott rövidítése: ÓMS.

De az a sok század, mely bennünket a középkori vallási irodalomtól és az Árpád-kori magyar nyelvtől elválaszt, megnehezíti a régi szöveg megértését, megkönnyíti helytelen fölfogását, rosszul vagy hiányosan értését: a meg nem értés vagy ferdítve értés pedig méltatlan büntetése minden igazi írónak. Árpád-kori nagy írónk emléke iránt való kötelesség tehát addig magyaráznunk az ÓMS. ígét, míg el nem hártjuk az akadályokat a szerző szavainak jelentése és a mai olvasók értelme között.

E pillanatban azonban fülembé csendül egy kiváló nyelv-tudós kérdése²⁾, melyet több évvel ezelőtt³⁾ intézett hozzám annak hallatára, hogy az ÓMS-hoz írtam szövegmagyarázatokat:

— Hát van azon még magyarázni való?

Ezért előzetes önigazolásul ide vetem rövid táblázatban azokat az ÓMS. szavairól való jelentés-megállapításokat, melyek a magyar középkor e legszebb költői emlékének teljes értését és élvezését megghiúsítják.

ÓMS szövegében	Helytelen értelmezések	Helyes értelmezés
1. <i>fepedyk</i>	1. sopánkodom, sápadok, bágyadok; süppedek, süllyedek	1. zokogok
2. <i>kyniuhhad</i>	2. könnyítsed; kinyűjed	2. kinyújtsad azaz ki vonjad
3. <i>Scegenul</i>	3. szegényül	3. szégyenfil azaz megszegyenítettik, meggyaláztatik
4. <i>hioll</i>	4. hígul, híggá válik	4. hull
5. <i>therthetyk</i>	5. A tör vagy tettet ige származéka	5. A tér ige származéka
6. <i>qui</i>	6. ki (igekötő)	6. ki (névmás)
7. <i>hyul</i>	7. híul azaz fogy, kiürül, megszűnik, hja lesz, hiúsul; hül	7. enyhül
8. <i>ez bu thuruth</i>	8. e bú-tört	8. a búnak e törét
9. <i>ualallal</i>	9. valóságai; bíróval, ítélet alapján; válással	9. boldogsággal

²⁾ Gombocz Zoltáné.

³⁾ 1928-ban.

ÓSM szövegében	Helytelen értelmezés	Helyes értelmezés
10. hul	10. hal (ige)	10. holott azaz mikor
11. kynza ^{ff} al	11. Kínzással	11. kínzással
12. huztuzwa	12. meghúzlalva azaz keresztre feszítve	12. húzva-vonva azaz uton mentében rángatva
13. wklelue	13. öklelve (lándzsával)	13. öklözve (kézzel)
14. leg	14. legyen (3. szem.)	14. légy (2. személy)

Ennyi a tévedés azon egy lapnyi szöveg magyarázásában, mely egyetlen lapnyi szöveg alapján kell képet alkotnunk sok századnyi letűnt időnek magyar versszerzéséről. Nagy baj, ha a nyelvtörténet nem siet segítségére az irodalomtörtételnek (ezért vállalkoztam nyelvész létemre az ÓMS. fejtegetésére) és nagy baj, ha a nyelvtudomány nem hívja segítségül az irodalomtudományt (ezért alkalmazom a következőkben a stylustörténeti módszert — így nevezem —, melyre már több esetben voltam bátor fölhívni a figyelmet, gyakorlatilag is bemutatva e módszer eredményes alkalmazását; vö. *Mészöly*: A Halotti Beszéd lárgyas elbeszélő mult alakjai magyar és finnugor szempontból 48—61., 73—76., 78—82. l.)

*

Ezt írtam 1929-ben „Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stylustörténeti magyarázata“ c. tanulmányom előszavául. Ez az előszó 1935-ben megjelent a Szegedi Füzetekben (II. 177), de maga a tanulmány csönkítatlanul csak 1943-ban jelenhet majd meg a kolozsvári Egyetem kiadásában. (Részleteket már közöltem belőle folyóiratokban: NÉNy. II.:125. l. 1930; NyK. XLVIII.:54. l. 1931; Napkelet IX.:326. l. 1931; NÉNy. V.:149. l. 1933; Szeg. Füz. II.:15. l. 1935; Szeg. Füz. II.:15. l. 1935; NyK. L.:278. l. 1936; MNy. XXXII.:168. l. 1936.)

Valamely nyelvemlék stylustörténeti magyarázatán azt értem, hogy a nyelvemléket úgy is nézzük, mint valamely kor egyik irodalmi műfajának termékét, s egyes homályos részeinek megkísértett nyelvi magyarázatait ne csupán a felől ítéljük meg, hogy az illető magyarázat egyezik-e az általános nyelvtörténeti megállapításokkal, hanem próbáljuk a szerint is, hogy a szöveg föltett értelme egyezik-e az illető kor illető műfajának műfaji stíluselemeivel.

Vallási tárgyú középkori magyar nyelvemlékeink általában a latin nyelvű vallási irodalom fordításai és átdolgozásai: a rájuk alkalmazott stylustörténeti módszerben tehát bennefoglaltatik a latin nyelvű középkori vallási irodalom stylusának is figyelemmel tartása. Ha meg verset magyarázunk, föl kell használnunk a magyar yertörténet eredményeit is.

Amaz említett tanulmányom alapján, reá való általános hivatkozással adom itt az ÓMS. szövegét, olvasását, magyarázatát, fokozatosan vezetve az olvasót a latin forrásszövegtől az azon alapuló magyar szöveg legeredetibb alakjáig. Hogy fejtegetésetmet jobban megítélhesse az olvasó, közlöm Horváth Jánosnak azt az olvasását és értelmezését is, melyet közvetlen az ÓMS. előkerülte után tett közzé, továbbá Pais Dezsőnek nemrég megjelent olvasását és értelmezését is, mely művében már figyelembe vette az én ÓMS.-mal foglalkozó, 1929. után itt-ott megjelent némely cikkemet is.

Munkám végére hagyom az egyes versszakokhoz fűzött magyarázataimat.

II.

A Löweni Codex latin planctusának szövege mai helyesírással.

1.

Planctus ante nescia,
Planctu lassor anxia,
Crucior dolore;
Orbat orbem radio
Me Judaea filio,
Gaudio, dulcore.

2.

Fili, dulcor unice,
Singulare gaudium,
Matrem flentem respice
Conferens solatium.

3.

Pectus, mentem, lumina
Tua torquent vulnera.
Quae mater, quae foemina
Tam felix, quam misera?
Proh dolor!

4.

Hinc color effudit oris,
 Hinc ruit, hinc fluit
 Unda cruoris.
 Crucior dolore.

5.

O quis amor corporis
 Tibi fecit spolia?
 O quam digni pignoribus
 Tam amara praemia!
 O quam sero deditus
 Tam cito me deseris!
 O quam digne gemitus
 Tam abiecte moreris!
 Crucior dolore.

6.

O pia gratia sic morientis!
 O fera dextera crucifigentis!
 O lenis in poenis mens patientis!
 O zelus, o scelus invidiae gentis!
 Crucior dolore.

7.

O verum eloquium iusti Simeonis:
 Quod promisit, gladium⁴⁾
 Sentio doloris!
 Gemitus, suspiria lacrimaeque foris
 Vulneris indicia sunt interioris.
 Crucior dolore.

8.

Parcito proli:
 Mors mihi soli
 Sola moderis.
 Morte beate separor a te,
 Dummodo nate nunc crucieris.

---

4) A Löweni Codexben hibásan: *gladio*.

9.

Quod crimen, quae scelera
 Gens commisit effera:
 Probra, vincla, verbera,
 Sputa, clavos, caetera
 Sine culpa patitur.

10.

Nato, quaeso, parcite,
 Matrem crucifigite,
 Aut in crucis stipite
 Me simul affligite!
 Male solus moritur.

III.

A Löweni Codex planctusának szolgai prózai mai magyar nyelvű fordítása így volna.

1.

Siralomnak ezelőtt nem-tudója
 Siralomtól gyötörődve epedek,
 Kínzatom fájdalomtól.
 Megfosztja a világot világosságától,
 Engem Júdóa, fiamtól,
 Örömettől, édességetől.

2.

Fiam, egyetlen édességem,
 Egyetlen örömem,
 Síró anyát tekintsed,
 Hozva vígasztalást.

3.

Szívemet, elmémet, szememet
 Gyöttrik a te sebeid.
 Mely anya, mely asszony
 Oly boldog, mint szerencsétlen?
 Ó fájdalom!

4.

Im elhagy orcád színe,
 Im buzog, im ömlik
 Véred árja.
 Kínzatom fájdalomtól.

5.

Ó mily (nagy) szeretet(ed) az, mely testedtől való
 Megfosztatást tett tenéked!
 (Jézusnak az emberiség iránti szeretete művelte azt,
 hogy érette testét a kínhalál zsákmányául adta.)
 Ó mely méltó zálognak
 Oly keserű jutalmá!
 Ó mely későn adatván,
 Oly hamar elhiagysz engemet!
 Ó megsiratásra mely méltó,
 Oly megalázva halsz meg!
 Kínzatom fájdalomtól.

6.

Ó az így halóinak kegyés malasztja!
 Ó a keresztre feszítőnek kegyetlen jobbja!
 Ó a szenvedőnek a gyötrelmekben szelíd elméje!
 Ó a gonosz nemzetnek dühe, büne!
 Kínzatom fájdalomtól.

7.

Ó az igaz Símeonnak valóra való beszéde:
 Amit megígért,
 Érzem a fájdalomnak törét!
 Az én siralmam, fohászkozásom és könnyeim kívül
 Az én belső sebemnek jelei.
 Kínzatom fájdalomtól.

8.

Kegyelmezz gyermekemnek:
 Engem magamat, halál,
 Egyedül te gyógyítasz meg.
 Halállal boldogan választatnám el tetőled,
 Mikor, fiam, most kínzatos.

9.

Mely bünt, mely gonosztetteket
 Követett el a vad nemzetség:
 Siralmakat, kötelékeket, veréseket,
 Pökéseket, szegeket, egyebeket
 Bűn nélkül szenved (t. i. Jézus).

10.

Fiamnak, kérlek, kegyelmezzetek,
 Az anyát feszítsétek keresztre,
 Vagy a kereszt törzsökén
 Engem vele együtt verjetek át!
 Rosszul hal meg egyedül.

(T. i. Jézus; azaz: rosszul történik az, fájdalمامra történik az, hogy egyedül a fiúnak kell meghalnia, anyja nélkül.)

IV.

Az Ó-magyar Mária-siralom mai köznyelvi szavakkal átírva és mai helyesírással, de megközelítve az eredeti verselésének elvét.

1.

Nem tudtam, mi a siralom.
 Most siralommal zokogok,
 Bútól aszok, epedek.

2.

Zsidók világosságomtól,
 Megfosztanak én fiamtól,
 Az én édes örömemtől.

3.

Ó én édes uram,
 Egyetlenegy fiam,
 Síró anyát tekintsed,
 Bújából őt kivonjad!

4.

Szemem könnytől árad,
 Szívem bútól fárad,
 Te véred hullása
 Szívem alélása.

5.

Világnak világa,
 Virágnak virága,
 Keservesen kízzanak,
 Vas szegekkel átvernek!

6.

Jaj nekem, én fiam!
 édes vagy, mint a méz,
 De szépséged meggyalázzák.
 véred hull, mint a víz.

7.

Siralmam, fohászkodásom
 kifelé térül,
 Én szívemnek belső búja,
 mely soha nem enyhül.

8.

Végy magadhoz engem, halál,
 egyetlenem éljen,
 Maradjon meg az én uram,
 világ tőle féljen!

9.

Ó az igaz Símeonnak
 bizonyos szava teljesült:
 Én érzem e bú törét,
 melyet egykor jövendölt:

10.

Tetőled válnom kell,
 de éppen nem boldogan,
 Mikor így kínoznak,
 én fiam, halálosan!

11.

Zsidó, mit téssz törvénytelenül?
 Fiam mért hal büntelenül?
 Megfogván, rángatván,
 Öklözvén, kötözvén
 Megölöd!

12.

Kegyelmezzetek fiamnak,
 Nem kell kegyelem magamnak —
 Vajha halál kínjával
 Anyát édes fiával
 Vele együtt ölnétek!

V.

A Löweni Codex-beli Ó-magyar Mária-siralom az eredeti, régi szavakkal, de mai köznyelvi kiejtéssel, mai helyesírással.

1.

Valék siralom-tudatlan.
Siralommal sepedek,
Búval aszok, epedek.

2.

Választ világomtól,
Zsidó, fiadomtól,
Édes örömemtől.

3.

Ó én édes uradom,
Egyen-egy fiadom,
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyújtsad!

4.

Szemem könnyel árad,
Én jonhom búval fárad,
Te véred hullatja
Én jonhom alélatja.

5.

Világ világa,
Virágnak virága,
Keserüen kízzatol,
Vas szegekkel veretel!

7.

Uh nekem, én fiam!
Édes, mézül,
Szégyenül szépséged,
Véred hull vízül.

7.

Siralmam, fohászatom
Tértetik kívül,
Én jonhomnak bel búja,
Ki⁵⁾ soha nem hül.

---

⁵⁾ Értsd: amely.

8.

Végy, halál, engemet,
Egyedem éljen,
Maradjon uradom,
Kit világ féljen!

9.

Ó igaz Símeonnak
Bezzeg szava ére:
Én érzem ez bú törét,
Kit néha ígére.

10.

Tőled válnom,
De nem valállal,
Hol így kínzassál,
Fiam, halállal!

11.

Zsidó, mit téssz törvénytelen?
Fiam mért hal büntelen?
Fogva, húzdozva,
Öklelve, kötve
Ölöd!

12.

Kegyedjetez fiamnak,
Ne légy kegyelem magamnak —
Avagy halál kínjával
Anyát édes fjával
Egyembe öljétek!

VI.

A Löweni Codex-beli Ó-magyar Mária-siralom az eredeti, régi szavakkal, de részben mai köznyelvi, részben megfelelő mai tájnyelvi kiejtéssel, mai nyelvészeti írásmóddal.⁶⁾

1.

Valék siralom-tudatlan.
Siralommal sepédék,
Búval aszok, epedék.

⁶⁾ Az *á* betű az illabialis, úgynevezett palócos *a* hang jele, az *é* betű pedig azé a középfokú *e* hangé, melyet a dunántúli ember mond például ezekben a szavakban: tē, nēm, vēs z, stb.

2.

Válászt világomtúl,
Zsidó, fiadomtúl,
Édés örömentül.

3.

Ó én édés uradom,
éggyen-éggy fiadom,
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyújsad!

4.

Szēmēm könyvel árád,
Én jonhom búval fárád,
Tē véröd hullatja
Én jonhom alélatja.

5.

Világ világá,
Virágnák virágá,
Keserüen kízzatol,
Vas szégekkel veretöl!

6.

Uh nekēm,, én fiam!
Édēs, mézül,
Szégyenül szépségöd,
Víröd hull vízöl.

7.

Siralmam, fohászatom
Tértetik kívül,
Én jonhomnak bel búja
Ki somha nēm hívül.

8.

Végy, hálál, engömet,
éggyedöm illyen,
Maraggyon uradom,
Kit világ féllyen!

9.

Ó igaz Símëonnak
Bëzzëg szova ére:
Én érzëm ez bú túrit,
Kit níha ígëre.

10

Tüled válnom,
De nem válállál,
Hol így kínzássál,
Fiam, hálállál!

11.

Zsidó, mit téssz törvénytelen?
Fiam mért hal büntelen?
Fogva, húzdozva,
Öklelve, kétéve
Ölöd!

12.

Kegyöggyetők fiamnak,
Nő légy kegyelóm magamnak --
Avagy hálál kínjával
Anyát édés fiávál
Égyembe ölljétők!

VII.

Az Ó-magyar Mária-siralom a Löweni Codex-béli szövegnek szavaival, föltehető egykorú kiejtéssel, de mai írásmóddal.

1.

Volék sírolm-tudotlon.
Sírolmol sēpēdik,
Búol oszuk, epedēk.

2.

Válászt világumtúl,
Zsidóv, fiodumtúl,
Ézēs ürümentül.

3.

Ó én ézēs urodum,
ēggyen-igy fiodum,
Síróv anyát teküncsed,
Búábelól kihyúchhad!

4.

Szēmēm künvel árād,
Én junhum búol fárād,
Tē vérüđ hullottya
Én junhum olélottya.

5.

Világ világa,
Virágnak virága,
Keserűen kínzatul,
Vos szégekkel veretül!

6.

Uh nekem, én fiom,
Ézës, mézül,
Szégyenül szépségüd,
Vírüd hioll vízöl.

7.

Sirolmom, fuhászátum
Tértetik kíül,
Én junhumnok bel búa,
Ki sumha nim híül.

8.

Végy, hálál, engümet,
égyyedüm illyen,
Maraggyun urodum,
Kit világ féllýen!

9.

Ó igoz Símëonnok
Bézzég szovo ére:
Én érzëm ez bú türüt,
Kit níha ígére.

10.

Túled válnum,
De nüm válállál,
Hul így kínzássál,
Fiom, hálállál!

11.

Zsidóv, mit tész türvéntelen?
Fiom mért hol biüntelen?
Fugvá, husztuzvá,
Üklelvé, kétvé
Ülöd!

12.

Kegyüggyetük fiomnok,
Në légy kegyülm mogomnok!
Ovogy hálál kínáál
Ányát ézës fiáál
ëgyembelú üllýétük!

VIII.

A Löweni Codex-beli Ó-magyar Mária-siralomnak a másolatokat megelőző, föltehető legeredetibb szövege egykorú kiejtéssel, mai írásmóddal, a rhytmus jelzésével.

1.

Volék sirolm- || **tudotlön.**
Sirolmol || **sëpëdik.**
Búol oszuk, || **epedëk.**

2.

Válászt || **világumtúl,**
Zsidóv || **fiodumtúl,**
Ézës || **ürümentül.**

3.

Ó én ézës || **urodum,**
ëggyen-igy || **fiodum,**
Síróv anyát || **teküncsed,**
Búábelól || **kinyúchhad!**

4.

Szëmëm künvel || **árad,**
Junhum búol || **fárad,**
Të vérüd | **hiollottya**
Én junhum || **olélottya.**

5.

Világnák || **világá,**
Virágnák || **virágá,**
Keserüen || **kínzatul,**
Vos szégekkel || **veretül!**

6.

Uh nekëm, || **én** fiom, ||| **ézës** || **mézül,**
Szëgyënül || **szëpsëgüd,** ||| **vírüd** hioll || **vizól.**

7.

Sírolmom, || fuhászátum ||| tértetik || kiül,
 Én junhumnok || bël búa, ||| ki sumha nim || híül.

8.

Végy hálál, || engümet, || eggyedüm || ílyën,
 Maraggyun, || urodum, ||| kit világ || féllýën!

9.

Ó, igoz || Símëonnok ||| bēzzēg szóvo || ére:
 Én érzēm ez || bú túrút, ||| kit níha || ígére.

10.

Tüled || válnum kēll, ||| de nüm || válállal,
 Hul így kínzással, ||| fiom, || hálállal!

11.

Zsidóv, mit tész || túrvéntelen?
 Fiom mért hol || bíüntelen?
 Fugvá, || husztuzvá,
 Úklélvé, || kétvé
 Ülöd!

12.

Kegyüggyetük || fiomnok,
 Nē légy kegyülm || mogomnok!
 Ovogy hálál kínáál
 Anyát ézēs || fiaál
 egyembelű || üllýétük!

IX.

*Az Ó-magyar Mária-siralomnak Löweni Codex-beli másolat-
 szövege betű szerint. (A számokat én tettem oda a sorok jelzésére.)*

- (1) Volek syrolm ihudothlon fy
- (2) rolmol sepedyk. buol ozuk
- (3) epedek. Walaſth vylagum
- (4) tul ſidou fyodumtul ezēs
- (5) urume(m)tuul. Ó en eſēs urodu(m)
- (6) eggen yg fyodum, ſirou a-
- (7) -niath thekunched buabeleul

- (8) kyniuhhad: Scemem kunuel
 (9) arad, en iunhum buol farad
 (10) the werud hullothya en iu(n)-
 (11) hum olelothya Vylag uila
 (12) ga viragnac uiraga. keferu-
 (13) en kynzathul uof ſcegegkel
 (14) werethul. Vh nequem en
 (15) fyon ezes mezuul / Scege
 (16) -nul ſcepſegud wirud hioll
 (17) wyzeul. Syrolmom fuha
 (18) - zatum therthetyk kyul en
 (19) iumhumnok bel bua qui
 (20) ſumha nym [kyul] hyul
 (21) Wegh halal engumiet / egge-
 (22) dum illen / maraggun uro
 (23) dum, kyth wylag felleyn
 (24) O ygoz ſymeonnok bezzeg
 (25) ſcouuo ere en erzem ez bu-
 (26) thuruth / kyt niha egyre.
 (27) Tuled ualmun de num
 (28) ualallal, hul yg kynzaſſal,
 (29) Fyom halallal. Sydou
 (30) myth thez turuentelen /
 (31) fyom merth hol byuntelen /
 (32) fugwa / huztuzwa wklet /
 (33) -ue / kethwe, ulud. Kegug
 (34) - gethuk fyomnok / ne leg,
 (35) kegulm mogomnok / owog
 (36) halal kynaal, anyath ezes
 (37) tyaal / egembelu ullyetuk.

X.

Az Ó-magyar Mária-siralomnak a másolatokat megelőző, föltehető legeredetibb szövege, a Löweni Codex-beli másolat írásmódjával, versszakokba rendezve.

1.

Volek ſyrolm thudotlon
 ſyrolmol ſepedyk,
 buol 'ozük epedek.

2.

Walaſth vylagumtul,
 ſydou fyodumtul,
 ezes urume(m)tuul.

3.

O en efes urodu(m),
 eggen yg fyodum,
 firou aniath thekunched,
 buabeleul kynjuhhad.

4.

Scemem kunuel arad,
iunhum*) buol farad,
 the werud hiollothya
 en iu(n)hum olelothya

5.

Vylagnac uilaga,
 viragnac uiraga,
 keferuen kynzathul,
 uos *fcege*gkel werethul.

6.

Vh nequem en fyom, ezés mezuul,
 Scegenul *scpe*fgud, wirud hioll wyzeul:

7.

Syrolmom, fuhazatum thethetyk kyul,
 en iunhumnok bel bua, qui *sum*ha nym hyul.

8.

Wegh halal engumet, eggedum illen,
 maraggun urodum, kyth wylag *felly*en.

9.

O ygoz *fyme*onnok bezzeg *scou*uo ere,
 en erzem ez bu thuruth, kyt niha *ygere*.

10.

Tuled nalnum *kell*, de num ualallal,
 hul yg kynzaffal Fyom halallal,

11.

Sydou myth thez turuentelen?
 fyom merth hol byuntelen?
 fugwa, huztuzwa,
 wklelue, kethwe
 ulud.

---

* A dült betű-e fejezetben mindenütt magam tette igazításra figyelemzett.

12.

Kegügethuk fyomnok,
ne leg kegulm mogonnok,
öwog halal kynaal
anyath ezes fyaal
egembelu ullyetuk.

XI.

*A Löweni Codex-beli Ó-magyar Mária-siralom Horváth János
1923-i olvasása* és értelmezése szerint.*

1.

Volék sirolm-
Tudotlon. Sirolmól
Sepedik, búól;
Oszuk, epedek.

2.

Választ világumtul,
Zsidó, fiodumtul,
Ézes ürümentül.

3.

Ó, én ézes urodum,
Egyen-egy fiodum,
Síró anyát teküncsed,
Búabelől kinyúhhad.

4.

Szememi künvel árad,
Én junhum búól fárad,
Te vériüd hullotja
Én junhum oléletja.

5.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kínzatul,
Vos szegekkel veretül.

1.

Valék siralom-
Tudatlan. Siralomba
Süppedék, búba;
Aszok, epedek.

2.

Választ világumtul,
Zsidó, fiodumtul,
Ézes ürümentül.

3.

Ó, én édes uracskám,
Egyetlen-egy fiacskám,
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyújtsad.

4.

Szemem könnyel árad,
Én szívem búval fárad,
Te véred hullása:
Én szívem alélása.

5.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keserűen kínzatol,
Vas szegekkel veretel.

* Az olvasás nem teljesen, csak »lehetőleg« egykorú kiejtés szerinti. Horváth Jánosnak ez az olvasása és értelmezése nem tudományos, hanem szépirodalmi folyóiratban jelent meg: Napkelet I:189-92.

6.

Uh nekem! én fiam,
Ézes mézül!
Szegényül szépségüd,
Véred hiól vizöl.

7.

Sirolmom, fuhászatum
Tértetik kül,
Én junhumnak bel-búa
Ki sumha nim hül.

8.

Végy, halál, engümet!
Egyedüm iljen!
Maradjon urodum,
Kit világ féljen.

9.

Ó, igaz Simeonok
Bezzeg-szovo ére!
Én érzem ez bú-tűrüt,
Kit niha égíre,

10.

Tüled válnum.
De nüm valállal
Hol így kínzással,
Fiom, halállal.

11.

Zsidó mit téssz, türvéntelen,
Fiom mert hal büntelen.
Fugva, húztuzva, üklelve,
Kette üllöd.

12.

Kegyügyetük fiomnok,
Ne légy kegyülm mogomnok
Ovogy halál kínáál
Anyát ézes fiáál
Egyembelü üljétek.

6.

Jaj nekem! én fiam!
Édes, mint méz!
Szegényül szépséged,
Véred hígul vízzé.

7.

Siralmam, fohászkodásom
Tördös kifelé,
Én szívemnek belső búja
Ki sohasem hül.

8.

Végy halál engemet!
Egyetlenem éljen!
Maradjon meg uracskám,
Kit világ féljen.

9.

Ó, igaz Simeonak
Való szava utolért (bevált)!
Én érzem e bú-tört,
Melyet egykor ígért (jósolt),

10.

Hogy tőled válnom kell.
De nem valállal (?)
Hal így kínzással,
Fiam, halállal.

11.

Zsidó, mit téssz, törvénytelen,
Fiam mert hal büntelen.
Fogva, húzdalva, öklelve,
Kötözve öllöd.

12.

Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne legyen kegyelem magamnak.
Avagy halál kínjával
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek.**

***) Horváth János az Ó-magyar Mária-siralomnak e kiadásához a következő megjegyzést fűzi: »Figyelmeztetünk kell az olvasót, hogy se a vers kiejtés szerinti adott szövegét, se értelmezését ne tekintse véglegesnek, hanem csak megközelítőnek, sőt imitt-amott csak találgatás eredményének.«

XII.

*A Lőweni Codex-beli Ó-magyar Mária-siralom Pais Dezső
1936-i olvasásáé és értelmezése szerint*.*

1.
Volék sírolm tudotlon
Sírolmol sepedik,
Buol oszuk, epedek.

2.
Választ világumtuul
Zsidou, fiódumtuul,
Ézes ürümemtüül.

3.
Ó én ézes urodum,
Eggyen igy fiódum!
Síróu anyát teküncsed,
Buabeleül kinyuhhad!

4.
Szemem künyüel árad,
Én junhum buol fárad.
Te véruíd hullottya.
Én junhum olélottya.

5.
Világ világa,
Virágnak virága!
Keserüen kínzatul,
Vos szegekkel veretül.

6.
Uh nekem, én fiom,
Ézes mézüül!
Szegényül (szégyenül?) szépsé-
[güd,
Vírüd hioll vízeül.

1.
Valék siralom-tudatlan,
Siralomtól süppedek (siralom-
[ban elmerülök)
Bútól aszok, epedek.

2.
Választ világomtól —
Zsidó, fiacskámtól,
Édes örömemtől.

3.
Ó én édes uracskám,
Egyetlen egy fiacskám!
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyujtsad (kihúzzad)!

4.
Szemem könnytől árad,
Én keblem bútól fárad,
Te véred hullása
Én keblem alélása.

5.
Világ világa,
Virágnak virága!
Keservesen kínzatul,
Vas szegekkel veretel.

6.
Ó nekem, én fiam,
Édes mint méz! (édesb méznél?)
Szegényül (szégyenül?) szépsé-
[ged,
Véred ürül (patakzik) vízként.

*) Vettém Horváth János »Magyar Versek Könyve« c. kiadványából. Ott az ÓMS néncsen versszakokra osztva. Az eredeti kiéjtést követő szövegközlésben bizonyára technikai okokból néncsenek nyelvészeti be-
tűk (pl. é).

7.

Sirolmom, fuhászatum,
Tertetik kiül
Én junhumnok bel bua,
Ki sumha ním hiül.

8.

Végy halál engümet,
Eggyedüm ilyen,
Maraggyun urodum,
Kit világ félyen!

9.

Ó igoz Simeonnok
Bezzeg szovo ére,
Én érzem ez bútürüt,
Kit níha egíre.

10.

Tüüled válnum (?),
De nüm valállal,
Hul így kínzassál,
Fiom, halállal.

11.

Zsidou, mit tész, türvéntelen,
Fiom mert hol bíüntelen,
Fugva, husztuzva,
Üklelve, ketve
Ülüd.

12.

Kegyüggyetük fiomnok,
Ne légy kegyülm mogomnok,
Ovogy halál kináal,
Anyát ézes fiáal
Egyembelü üllyétük!

7.

Siralimam, fohászzkodásom —
(ezekkel) Terjed (mutatkozik)
[kívül]
Én keblemnek belső búja,
Mi soha nem hül (enyhül).

8.

Végy halál engemet,
Egyetlenem éljen,
Maradjon uracskám,
Kit világ féljen!

9.

Ó igaz Simeonnak
Biztos szava ére (beteljesedett)
Én érzem e bútört,
Mit valamikor igére.

10.

Elválnám tőled,
De ne volna,
Hogy így kínzatol,
Fiam, halálra.

11.

Zsidó, mit téssz, törvénytelen,
Mert fiam büntelen hal.
Fogva, huzogatva,
Üklelve, kötve
Ölöd.

12.

Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne legyen kegyelem magamnak,
Avagy halál kijnával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!

(Folyt. köv.)

Mészöly Gedeon.

Billog

Bélyég szavunk hangalakjának a nép nyelvében sok változata van, egyebek közt *béleg* ~ *bélyeg* ~ *bélyog* ~ *bilyog* ~ *billog* ~ *bijog* ~ *bijog* is. (L. EtSz.) Ezek sorából a műveltebb városi lakosság körében legismertebb, tehát a nép körében valószínűleg legelterjedtebb a *billog* alak. (Némileg meglepő ezért, hogy a MTSz. erre csak egyetlen egy adatot közölhetett). Nagyon feltűnő már most, hogy az EtSz ezeket az *a* és *o* hangú alakokat a szónak más régi és népnyelvi változatai között csak felsorolja, de egyetlen egy szóval sem magyarázza *o* vagy *a* hangjukat, holott ezek egyáltalán nem magától értetődők. Mert egészen bizonyos egyrészt az, hogy az *ë* hangú *bélyég*-féle alakváltozatok az eredetibbek, másrészt pedig az, hogy egyetlen egy példa sem akad a magyar hangtörténetben arra, hogy $e > o$ vagy $e > a$ hangváltozás történt volna. Itt tehát valamilyen rejtély lappang, melyet meg kellene fejteni. E célból azonban először is röviden át kell tekintenünk *bélyég* szavunk történetét. Azt hiszem, hogy ez e folyóirat nemnyelvész olvasóit is érdekelné fogja.

Régóta tudjuk róla, hogy honfoglalás előtt török jövevény, egy ócsuvas (bolgár-török) *bilik* átvétele (*Gombocz*: Nyelvtud. IV, 290; később az EtSz-ban, násként, de tévesen). Legrégibb ismert magyar alakja *bilük* volt, melyből a felső nyelvválású rövid magánhangzóknak Árpád-kori szabályos nyiltabbá válásával előbb *bělük* lett, majd ebből a hangsúlyos szótagbeli *ë* megnyúlásával, magánhangzók közötti $l > ly$ és szóvégi $k > g$ változással (ezek mind igen gyakori, sok más szó hangtörténetében is észlelhető változások) több fokon át a mai köznyelvi *bélyég* alak. De nehogy valamely olvasónk most talán ocsodálkozzék azon, hogy milyen művelt emberek voltak azok a honfoglaló magyarok és még régebben a bolgár-törökök is, mert ime: már ők is bélyeget ragasztottak leveleikre, tehát bizonyára már jól megszervezett postahivatalaik is voltak! Nem, erről szó sem lehet. A *bélyég* szó ugyanis akkor még nem jelentette azt, amit ma, hanem hivatalos személynek vasból (vagy rézből) való és kézben hordott

igazoló jelvénye' volt a jelentése. Az Árpád-korban a király embere, ha urának megbízásából valamely peres vagy közigazgatási ügyben eljár, ezt a jelvényt mindig magával hordta és a maga igazolására a felek előtt felmutatta. (Ennek tehát az akkori viszonyok között ugyanolyan rendeltetése volt, mint ma a rendőrségi detektívek arcképes „személyazonossági igazolvány“-ának.) Később olyan vaseszközt neveztek e néven, mellyel egyes hatósági megbizottak bizonyos joghatállyal jelet (számot vagy betűt) süttöttek rá a ló vagy marha nyakára vagy farára, vagy egy gonosztevő homlokára (innen a ma már csak képletes értelmű *mégbélyégézni* valakit kifejezés!) vagy hordókra, esetleg más tárgyakra is.

A hatósági megbizottnak ezt a *bélyég* nevű eszközzel való cselekvését persze (vö. pl. *bot: botoz, tagló: taglóz, vessző: vesszőz* stb.) a *bélyégéz* igével fejezték ki. De vannak olyan -z képzős igék is, melyek valamivel való ellátást fejeznek ki. Pl. *békóz* „békót rak a kezére“, *nyűgöz* „nyűgöt köt (a ló) lábára“, *ővez* „övet tesz a derekára“ stb. Ilyen igék hatása alatt a *bélyégéz* igéből is elvonódott egy „lóra, marhára stb.-re rásütött jel“ jelentésű *bélyég* főnév. (Emiatt újabban átvihetők ezt a szót annak a nyomtatott papirosjegynek a megnevezésére is, melyet pénzfizetés helyett pl. levélre vagy okiratra szoktak ragasztani.) A *bélyég* szónak tehát ekkor már két jelentése volt: a régiebb „vasszerszám, mellyel hatósági megbizottak lóra stb.-re bizonyos jelet szoktak sütni“ és „lóra stb.-re rásütött jel“ (→ „nyomtatott papirosjegy, melyet levélre, okiratra szoktak ragasztani“). Mivel pedig e többjelentésű szónak régiebb jelentését a csak egyjelentésű, tehát félreérthetetlen *bélyégző* igenévvel is ki lehetett fejezni, ezért ez a régiebb jelentése szabályosan elavult, s így ma már csak másodlagos „lóra stb.-re rásütött jel“ (→ „levélre stb.-re ragasztott jegy“) jelentéssel használjuk.

Ime, elmondtuk lehetőleg röviden *bélyég* szavunk történetét, melynek folyamán azonban egyetlen egy szó sem esett ennek *billog*-féle *o* (> *a*) hangú állítólagos alakváltozatairól. Nem esett pedig azért, mert ezek — nem alakváltozatai a mi *bélyég* szavunknak, hanem egészen más eredetűek.

Az Árpád-kori királyoknak azon, valamely hivatalos ügyben kiküldött emberét, aki magát „bélyeg“-gel igazolta, akkori magyar nyelven *bilüküs* > *bilöküs*-nek nevezték. Ez a szó a királyi kancellária latin jogi nyelvében, mivel a latin nyelvben nincsen *ö* és *ü* hang, *bilokus* (írva: *bilocus*, *bilochus*, *bylokus*) alakot öltött, s ezt a hazailatin *bilokus* szót aztán az akkori magyarok jogi műszóként magyar beszédükbe is átvették. Sőt ebből vélt alapszóként még elvontak egy *bilok* főnevet is, melynek jelentései (éppen úgy, mint a megfelelő magyar szóé) 1. „hivatalos személynek vasból való igazoló jelvénye, 2. „vasszerszám, mellyel

hatósági megbízottak lóra stb.-re bizonyos jelet szoktak sütni' és 3. 'lóra stb.-re rásütött jel' voltak. E n n e k, nem pedig a magyar *bélyég* szónak, alakváltozata ez a népnyelvi *billog*. Az urak nyelvében már teljesen elavult, de a nép nyelvében 2. és 3. jelentésével és a fennebb idézett különféle alakváltozatokkal még ma is él.

Horger Antal.

Bélyég 'Stempel' (— 'Briefmarke') hat in ung. Dialekten verschied. lautl. Varianten. Für solche hielt man bisher auch das dialekt. *billog*. Dies ist aber unmöglich, denn ursprünglich sind gewiss die Formen mit *ë* und in einem Worte mit vorderen Vokalen konnte keine *ë* > *o* Änderung eintreten. Erklärung ist folgende: Die älteste Form ist *bilük* und die ält. Bedeutung war in der Arpaden-Zeit 'eisernes Kennzeichen, mit welchem sich der in einer amtlichen Angelegenheit ausgesendete Beauftragte des Königs sich als solcher ausweisen konnte'. (Spätere Bedeutungen 'Stempel womit eine Amtsperson Pferde, Ochsen, Fässern u. s. w. ein Brandmal aufdrückte' → 'ein so entstandenes Brandmal' — 'Marke für Briefe od. Urkunden'). Eine solche Amtsperson hiess in der Arpaden-Zeit ung. *bilüküs* > *bilöküs*, woraus in der lat. Amtsprache der Kön. Kanzlei — da das Lat. keine *ö* und *ü* Laute besitzt → durch Lautsubstit. *bilocus* wurde. Dies wurde als lat. Lehnw. auch in der ung. Juristenspr. gebraucht, wo daraus noch ein *bilok* mit der Bedeut. 'Stempel' abstrahiert wurde. In der Spr. der oberen Klassen ist dieses einstige lat. Lehnw. schon ganz vergessen, aber in der Volksspr. ist es in der Form *billog* auch heute noch gebräuchlich.

Archaizálás.

A népnyelvet nem lehet *úgy* megtanulni, az archaizálást pedig *úgy* kell megtanulni. Kodolányi — mint fejtegettem (NNyv. I:33-47) — egyiket sem tudja, nem érdemli meg a „népi író“ nevet. Teljes mértékben megérdemli — mint egyszer már kijelentettem (NNyv. I:35) — Erdélyi József: az ő nyelve költői és jó magyar; nem baj, hogy nyelvtörténethez ő sem ért (l. uo.), mert hiszen költészetének tárgyköre nem kíván archaizálást. Herczeg Ferenc a népnyelvnek bizony nem volna embere, de nem baj, mert alakjai nem parasztok; történelmi regénybeli archaizálásban azonban ő úttörő volt: ebben ma is elsőnek tartja meg őt az ő mértéktartó izlése és komoly tanultsága.

Természetes tehát, hogy a Magyar Élet, melynek irodalmi, tudományos és nemzetpolitikai értékére jellemző az, hogy Kodolányi a főértéke: megtámadta Herczeget archaizálásáért, engem meg Herczeg archaizálása méltatásáért.

Pedig most megint meg kell dicsérnem Herczegnek egy archaizálását.

Tudjuk, hogy írott nyelvünknek mesterséges alkotásai, tehát csak mult századi csinálmányok ezek a finomkodó kifejezések: *'valótlanságot v. tényekkel ellenkezőt v. tényeknek meg nem felelőt mond v. ír, v. állít'* amit mond v. ír, v. állít, az *koholmány v. misztifikáció v. légből kapott'* stb. Ezekhez képest valóságos archaicus hangulata van ennek a sokszáz esztendőös synonymumnak: *hazudik*.

Helyesen archaizált tehát Herczeg, amikor a Magyar Életnek arra az állítására, hogy Herczeg szabadkömives (l. 1941. jún. sz. 12—15. l.), ő a névtelen, tehát gyáva rágalalmazónak hírlapi nyilatkozatban csak ennyit izent:

„hazudik.“

Helyesen tud archaizálni a budapesti M. Kir. Büntetőtörvénytörvény-szék is.

A Nép és Nyelv mult évfolyamában fejtegettem (NNyv. I:299), hogy a *rágalmaz* szónak Lovas Rózsa adta jelentéstani

magyarázata, mely modern képzetből indul ki, helytelen, s azt bizonyítottam, hogy a szó mai jelentését attól kapta, hogy a magyarok régesrégen rágódó ebekhez hasonlóknak tartották azokat, akik mások becsületét rongáló hazugságokat költöttek, vagy terjesztettek. A *rágalmaz*, *rágalmazás* tehát ősi képzeten alapuló ősi magyar szó, modernebb kifejezésekhez képest szintén archaicus hangulatu. Helyesen archaizált tehát — mondom — a Budapesti Büntetőtörvényszék is 1942 márc. 13-ikán kelt

„A Magyar Szent Korona Nevében!”

című művében, melyben

„rágalmazás“

szóval bélyegezte meg Kodolányi kisügyei védőjének, Pálóczi Horváth Lajosnak, azt a Magyar Élet-beli állítását, hogy Mészöly Gedeon is szabadkőmives.

A bíróság abba az ítéletébe azt is belevette, hogy Pálóczi Horváth Lajos szerint neki ezt egy „barátja“ „sugta meg.“

(*Sugta!* Aki ennyire alattomos; az „népi“ nem lehet, mert a magyar népnek van ugyan elég büne, de bünei közt az undok alattomoság nincs meg.)*

Az illető büntetőtörvényszéki tárgyalások folyamán, melyek eredményéül Pálóczi Horváth Lajos rágalmazásért elítéltetett, ő — mint Kodolányi is már előbb egy cikkében (Magyar Élet 1942. jan. sz. 2. 1.) — magáévá tette a Magyar Élet 1941. decemberi száma 17. lapján megjelent, rólam szóló névtelen cikk vádját is. Megteszek hát én is még annyi archaizálást a Büntetőtörvényszék ítéletének tetejébe, hogy kijelentem: A Magyar Élet decemberi számának az a névtelenje, mikor több valótlanság közt azt írja, hogy énrólam „a bíró a sajtóvétséget és a szerzői jogbitorlást megállapította“,

hazudik.

Kodolányi János! Evvel teljesítettem azt a Magyar Életben (1942 jan. sz. 2. 1.) nyilvánított kívánságát, hogy az előző számnak engem névtelenül támadó cikkét el ne hallgassam.

Kodolányi János! Azt is tudomásul veszem említett cikkéből, hogy Lendvai István Kodolányi Jánost „nyolc közleményben nevezte

tolvajnak, becstelennek“

és hogy ezután — ilyenek után! — Kodolányi János „elengedte

*) Ez az ítélet megjelent a Magyar Élet 1942. júliusi számában, 3.1.

neki, hogy a vádlottak padjára kelljen ülnie.“

Remélem, hogy a Magyar Életnek az a nyilvánosság elől nevét rejtegető cikkírója is, akit most a nyilvánosság előtt meghazudtoltam, szintén „elengedi nekem, hogy a vádlottak padjára ne kelljen ülnöm“ azért, mert archaice azt izentem neki, hogy:

bazudik.

*

Azok a zsidók, akikkel versenyzett Kodolányi a vörös osztályharc tollforgatásban, emigrálni kényszerültek, ki Párisba, ki Amerikába. Kodolányi nem ment velük, bár igen erősködött a vörös Gereblyés (Grünfeld) és Braun „Forrás“ c. folyóiratában (1930. ápr. szám 2. l.), hogy ő nem ismer mást ellenségének, csak a „proletariátus ellenségeit“, „nem ismer rokonokat vagy barátokat, csak elvtársakat“... Itt maradt Kodolányi — hogy az ő szavait idézzem: „a gazdasági, politikai és szellemi elnyomtatásnak abban a rettenetes atmoszférájában, amelyben ma Magyarországnépe vergődik.“ (L. uo.)

Hát itt maradt.

De annyi tisztesség legyen Kodolányi Jánosban, hogy ilyenek után, mikor erkölcsbíráival szemben a maga tollának tisztaságával dicsekedik, védelméül ne emlegesse a „kormányzói pár“-t... (L. Magyar Élet VI: 8: 13.)

„A mi fegyverünk a marxizmus. S ez a fegyver nem mond csütörtököt“ — írja a „Sarlósok“ híve (Forrás í. l.), s azon lapon rádupláz Kodolányi: „S én mint a toll munkása jól tudom, hogy milyen rettenetes fegyver a toll.“ (2 l.) „... ezután fokozottan veszek részt a felszabadulásért folyó osztályharcban.“ (1. l.)

Úgy ám.

Elhiszem, hogy „rettenetes fegyver“ Kodolányi tolla. De éppen ezért le ne merje vele írni még egyszer azt, hogy: „kormányzói pár“:..

Olyan újságírói irány, mely bűn, ha zsidó követi, nem lehet erény, ha nem-zsidó, sőt antisémita követi.

A világnézetnek egyszer rászáradt vörös színét az antiszemitizmusnak fehérréval csak átmázolni lehet, nem letörölni.

Mészöly Gedeon.

A sújtás szó eredete.

A *sújtás*-nak két jelentése van: 1. ütés, 2. zsinórzat. Mindenki érzi, hogy az „ütés” jelentésű *sújtás* a *sújt* ige származéka, de ugyanezt a dolmány *sújtás*-áról érezni ugyan nem érezhetjük, legföljebb nyelvtudományi okoskodással kinyomozhatjuk.

Bárczi Szófejtő Szótára nem említi a *sújtás* két jelentésű voltát, de a „sujt” családjába odafogja a „sujtás” szót, „dísz”-nek értelmezve.

Azt, hogy a dolmány *sújtás*-a vagy *sujtás*-a a *sújt* vagy *sujt* ige származéka, már Czuczor-Fogarasiék megírták a mult században s jelentéstanilag is igyekeztek magyarázni ekképpen: „Nevét talán onnan kapta, mivel lapossága miatt úgy látszik, mintha *sujt* olva volna.”

De ez a magyarázat helytelen.

A dolmány, mente, nadrág *sújtása* nem *sújtolt* volta miatt, nem lapos, lapított alakja miatt lehet *sújtás*, hiszen a *sújtás* akkor is *sújtás*, ha nem lapos. Páriz Pápai Dictionariuma szerint a „sújtásos zsinór” = „runde Schnüre”. Az aranyból, ezüsből ráhányt *sújtás* éppen nem lapos, éppen nem „sujtolt”.

Páriz Pápai e szó jelentésének keletkezésében is eligazít, mivel megmondja, hogy a deák „virgatus, a, um” azt is jelenti, hogy „megvesszőztetett” (t. i. delinquens), azt is, hogy „sujtásos” (t. i. ruha). *Sújtás* volt tehát az a cselekvés is mely szerint az elítélte re virgával azaz vesszővel rásújtottak, ráhánytak, meg *sújtás* volt az a zsinórzat is, mellyel a magyar ruhát kihányták, kicifrázták. Azonnal szembe ötlő kép a síma posztót cifrázó zsinórzatnak *sújtás* neve. A „megvesszőztetett”-nek csupasz testét a nyomot, csíkot hagyó *sújtások* úgy kicifrázták, akár a zsinórzat a puszta posztót. A bőrön való *sújtások*ról tréfásan nevezték el *sújtás*-nak a ruhát cifrázó zsinórt.

Hogy a ruha cifráját, díszítését tréfásan is szokták emlegetni, azt bizonyítja ez a szólás is, mellyel a zsinórral jól kicifrázott ruhát illeték apáink: „ugyancsak ki van kurvanyázva”.

Ezen a szón pedig először is ne botránkozzunk meg, másod-

szor pedig azt kutassuk, miért lehet ennek, habár tréfásan is, 'kifejlesztés' jelentése.

Nemcsak az udvariasság és rangjelzés szavai kopnak idő folytán, hanem a szitkozódásé, káromkodásé is. Már a XIV. században a krónika szerint jó eleink az ellenségre avval a kiáltással rontottak rá, hogy: „Kurva-nő-fia“. Ez akkor még nem volt tréfa, hiszen mindjárt utána ez következett: „Iuttátok vérenköt, ma iszjuk ti vértékét!“ Négy évszázad múlva pedig már nem véres csatamezőn, hanem téntás íróasztal mellett bosszúsággal, de tréfás hangon versben mondja Csokonai:

Kurvanyya! hadd fecsegjen ő,
Holdtöltre tán észére jó.

(Kifakadás)

Csokonai korában a *szitkozódik*-kal és *káromkodik*-kal azonjelentésű *kurvanyáz* tréfás izű lett már, s a cifrán elkerített, elkanyargatott kurvanyázásnak igéjét jó kedvvel alkalmazhatták a cifrán rakott sújtásra is.

Hát az, hogy *elkerítik* valakinek a nemjóját, honnét van? Hogy *elkanyargatják* a káromkodást, honnét van?

Onnét költ, azokról a mezőkről, hol

... a csikósok kurjantása hallik
S pattogása hangos ostoroknak.

(Petőfi: Kis-Kunság)

A csikós az ostorral való pattantást, csattantást, durrantást (így Tabajdon) avval kezdi, hogy kieresztve a rövid nyelvű karikás ostor hosszú szíját, maga körül a levegőben nagyot kerít vele.

Mint egy szérű, annyi helyen
Ő a gazda —

mondja Arany János a karikásával csapkodó *Rózsa Sándor*-ról (e című versében). Ostorozni pedig szóval is lehet, szidó, káromló szavakkal; tehát az ostorról vett képpel mondják a valakit szidóra, káromlóra azt, hogy: 'elkeríti a másíknak a nemjóját, az istenit' stb.

Elkeríteni pedig a csikós, minél nagyobbát akar durrantani, nem egyszer keríti el az ostorral, hanem *kanyargatja* jobb kezével bal felé az ostor hosszú fonott szíját, hogy az minél nagyobb lendületet vegyen, hogy mikor aztán jobb felé hirtelen visszarántja, ne csak suttyanjon, hanem nagyot durranjon. *Kanyargatni* kell az ostort, abban van a vele bánás cifrázása, s ezért mondják a káromkodás cifrázására is, hogy 'ugyancsak el-

kanyargatják. Hogy a szitkozódásra, káromkodásra csakugyan az ostorral csapkodó csikós képéről mondják azt, hogy *elkerítik, elkanyargatják*, az kitűnik Kis Bátori József tabajdi „gatyás költő“ „Filokszerrel“ írott kis(könyvének (1892.) következő verseiből (20. l.):

Ki nem káromkodik azt tartják, együgyű,
Vagy káromkodása igen is egyszerű;
Csak minél cifrábban ki elkanyargatja,
Annak van azután jó zsiros falatja.

Vannak köztünk nők is, vannak gyermekek is,
A nagy káromkodást követik azok is;
Amúgy csikósosan ők is kanyargatják,
Ammint férjeiktől s apáiktól hallják.

Azért csikósosan, mert a csikós kanyargatja az ostort.

A dolmány-sújtás-ának eredete tehát: a megvesszőzött testen látszó sújtásokról tréfásan vett kép. A kikurvanyáz szó a kurvanyá-val kevert káromkodásnak cifra volta révén jutott a mente 'cifrán kizsinóroz'-ásának tréfás jelentéséhez. Az, hogy a szitkozódó a;szidottnak *jól elkeríti*, és hogy a káromkodást cifrán *elkanyargatja*, mind ez a két kifejezés onnan van, hogy a csikós, mikor az ostorral cifrázza, *kerít is, kanyargat is*.

A *sujt* igét régebben a finn *huhto*- igetövel egyeztették, Horger azonban bebizonyította, hogy az a *suh*- hangutánzó szónak műveltető -t képzős származéka: *suht > *suht* > *sujt*, ilyen jelentésfejlődéssel: „1. 'su-, suh-féle hangot idéz elő' > 2. 'ilyen hanggal járó cselekvést végez' > 3. 'bizonyos cselekvést végez.' Vagyis: ami eredetileg uralkodó képzet volt, az idővel társképzetté vált, s végül egészen kiszorult a képzettartalomból“ (MNy. XXV: 52). Babóss R. Ernő (MNy. XXXIV:224) Budenz után mordvin 'schlagen' jelentésű, nem hangutánzó eredetű szavakban keresi a *sujt* megfelelőit, e szerint a mi szavunk eredetibb alakjának egy *sug-t-féle alakot tart. Azonban vesszőzést jelentő *sújtás* ~ *sujtás* hangutánzó eredetét nemcsak az azonjelentésű *suhintás* bizonyítja, hanem a régi 'poena' jelentésű *suadalom* ∞ *suhodalom* is, mert erről Szily Kálmán bebizonyította, hogy eredetileg vesszősújtással történt büntetést jelentett (MNy. V:36—7); így hát a *suhintás*, *suhadalom*, *sujtás* a *suhogás*-sal s a vessző *suhogó*-nak nevezetével együtt mind egy töről hajtottak, olyan töről, melynek hangutánzó volta kétségtelen. Bárcki helyesen tette, hogy Szófejtő Szótárában a *sujt*-nak Horger-féle megfejtését fogadta el.

A magyar huszárok a maguk nevével együtt s a *csákó* szóval együtt 'zsinórzat' jelentésű *sújtás* szavunkat is elterjesztették sok európai nyelvben. Ez az eredete a francia *soutache*, német *Schoitasch* szónak is, mint már régen rámutatott Tóth Béla (Nyr. XXIV:218). Mivel a vesszőzés nagy divatban volt a régi, ausztriai armádiában, bizonyosan éppen maguk a XVIII. századi huszárok nevezték el keserű humorral *sújtás*-nak uniformisuk cifra zsinórzatát.

Mészöly Gedeon

Etymologie des ungarischen Wortes „sújtás (sprich Schuitasch > d. Schoitäschi). Das ungarische Wort sújtás hat mehrere Bedeutungen: 1. 'Schlag mit der Rute'; 2. 'auf dem Körper verbleibende Spur eines Schlages mit der Rute'; 3. 'auf ungarischem Männerkleidern und auf dem Pelzwerk (Mente) der ungarischen Husaren vorfindliche reiche Verschnürung'.

Da im 18. Jahrhundert das Rutenstreichen im österreichischen Heer eine sehr häufige Strafe war, brauchten die ungarischen Husaren das Wort im Scherz auf Grund der unter 2. angeführten Bedeutung zur Bezeichnung der auf ihrer Uniform angebrachten reichen Verschnürung. Von den ungarischen Husaren übernahmen die Deutschen das Wort *sújtás* als *Schoitasch*, die Franzosen als *soutache*.

A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása

Ungarn hat bekanntlich im ersten Weltkrieg 1914 an der Seite Österreichs, Deutschlands, Bulgariens und der Türkei um seiner und seiner Verbündeten staatlicher Existenz gerungen, und gleichzeitig gemeinsam mit Österreich und Deutschland um die Auferstehung des unabhängigen Polen gekämpft. Ungarn wurde nach dem unglücklichen Ausgang des Krieges 1919 unter seine früheren Verbündeten und Feinde zerstückelt, indem man einzelne Teile an Rumänien, Böhmen, Serbien, Österreich, Polen und Italien anschloss und die — von einigen Ausnahmen abgesehen — bis heutigen Tages nicht zurückgegeben worden. Diese Zerstückelung Ungarns brachte die ungarische Sprache der abgetrennten Gebiete naturgemäss in eine neue Lage, insofern die neuen Staatssprachen die weitere Entwicklung der ungarischen Sprache beeinflussten, besonders hinsichtlich der Veränderung seines Wortschatzes. Nachdem jener Teil des von den Serben regierten ungarischen Gebietes, den man die Bácska nennt, 1941 an Ungarn zurückkam, entstand nun die Möglichkeit der Untersuchung jener Wirkungen, die während der zwei Jahrzehnte der Serbenherrschaft die Sprache des dortigen Magyarentums, wenn auch nur zeitweilig beeinflussten. Diese aktuelle Frage behandelt die folgende Artikelreihe, und da die Wirkung einer Staatssprache auf das Idiom einer Minderheit nicht bloss eine Frage der ungarischen Sprachwissenschaft ist, wird am Schluss der Artikelreihe ein deutscher Auszug folgen.

Der Schriftleiter.

Bevezetés

Már mindenki tudta, hogy négyéves küzdelmünket elvesztettük, mindenki érezte, hogy a háború reánk nézve szomorú és katasztrófális befejezésű lesz. Az összeomlás elkerülhetetlen volt. Hozzánk le, a Délvidékre is már elkerült a hír az őszirózsás forradalomról, és már a mi községeinkben is vad események zajlottak le, ahol a nép dühe sokszor ártatlan köztisztviselők és kereskedők ellen fordult, amikor mind gyakrabban hallottuk, először csak szerbek szájából, később mindenkitől, hogy néhány nap múlva a szerb hadsereg fogja megszállni egész Délmagyarországot. A zavaros időkre jellemző, hogy még a magyarok véleménye is megoszlott a szerb hadsereg bejövetelét illetően. Voltak, akik időszerűnek tartották, hogy a zavaros események mind szomorúbb alakulása miatt végre rendezett hadsereg jöjjön

be és városainkban s faluinkban rendet teremtsen és a rendbontó elemeket megfékezze. Voltak viszont, akik a szerb megszállást úgy fogták fel, ahogy az valójában volt is, amennyiben azt mondták, hogy a szerb hadsereg nemcsak a rendbontásnak vet véget, hanem megjelenésével egyben a mi nemzeti fennmaradásunkat is veszélyeztetni, mert nem hihető, hogy csak azért jelenjen meg, hogy a mi számunkra rendet teremtsen és a mi vagyonunk és életünk biztonságát szolgálja. Tudták az ezen a véleményen lévők a mult tapasztalatai alapján, hogy a legyőzött igazságának a mérlegében a súlyok közé Brennus kardját is oda fogják vetni. Nekik volt igazuk.

Hideg, szeles, esős őszi napok voltak azok, amelyekben a szerb hadsereg Torontált, Bács-Bodrogot és Baranyát megszállta. Nem legyőzhetetlen és nem délceg, daliás sereg bevonulása volt ez, amely akár rendet helyreállítani, vagy vagyonbiztonságot tudott volna nyújtani, hanem egy fáradt, hosszú harcokban elcsigázott, de mindvégig kitartó nép katonái, akiket nem bódított el világmegváltó eszmék kótyagos őszirózsás forradalmi hangulata, hanem szürkén és egyszerűen haladtak a kötelességtudás és a fegyelem útján. Mi magyarok, fájdalommal láttuk ezt, hiszen ütőképességben, számban és erőben még az a hadsereg-roncs, amely a szerbek jövetelét megelőzően kivonult, még az is erősebb volt és feltétlenül meg tudta volna ezzel a szerb hadsereggel szemben védeni a magyar hazárait.

A fegyvert kivehették a magyar katona kezéből, a fegyelmet megbonthatták, de a magyar népet magát, mely ott élt a déli végeken, nem távolíthatták el, mi ott maradtunk és éltük az idegen impérium harmadrangu állampolgárainak életét. Voltak, akik úgy érezték, hogy rab hazában élni nem tudnak, összeszedték kis vagyunkájukat és elmentek, hogy a csonka hazában várják meg azt a néhány hónapot, vagy esetleg esztendőt, amikor újból visszajöhetnek. Voltak, akik szivesörömet maradtak volna, de akiket a megszálló szerb hatalom nem tűrt meg, hanem kiutasított és gondoskodott róla, hogy visza ne térhessenek. Hosszú tehervonatokat láttunk elindulni Pancsováról, Becskerekéről, Ujvidékről, Zentáról és Szabadkáról. A vagonokban magyar tisztviselőcsaládok mentették veszendő ingóságukat és pusztá életüket. A szerb megszálló hatalomnak terveik voltak, amelyeket könyörtelenül végrehajtott. A tervek közé tartozott az is, hogy a magyar lakosság egy részét, amelyre bármilyen módon rá lehet bizonyítani azt, hogy nem délvidéki illetőségű, eltávolítsa és ezáltal a magyarokat számban, de még inkább vezetőikben meggyengítse. Tudták jól, hogy a magyar iskolapolitika helytelensége miatt kevés a magyar okleveles, a magyar ügyvéd, orvos, tanár, tanító és ha ezeknek egy részét, a nem odavaló illetőségűeket, kiutasítják, a magyar ellenállást nagyon meggyengítik. Ezzel szemben a nemzetiségi oklevelesek száma

aránylag igen nagy volt. Ezeknek a segítségével szinte máról holnapra sikerült a szerbeknek megszervezni az új szerb közigazgatást, az új szerb állam mindazon szerveit, amelyek gondoskodni tudtak arról, hogy a mély és halálos kábultságából ébredő magyarok semmit se tehessenek már saját maguk és a magyar haza érdekében. Bámulatos, hogy hányan voltak olyanok, akiket számtalanszor hallottunk nagy magyar szölamokat hangoztatni és akik memcsak, hogy megtagadták magyarságukat, hanem az elsők között és a legkérlelhetőlenebbek között voltak, akik ellenünk törtek.

Az új állam szerveit rendszeresen és tervszerűen építették ki. Az első napokban a kaszárnyákat és a különböző karhatalmi intézményeket vették kezükbe. A kaszárnyákat és karhatalmi intézményeket követték a többi közhivatalok. Megjelentek a Délvidék városaiban, sőt faluiban is az első cirillbetűs plakátok és felhívások. A szükség ugyan rávitte a szerbeket arra, hogy a cirillbetűs hirdetések mellett ugyanazt magyar nyelven is meghirdessék, mert hiszen abban az időben a magyar lakosság részéről nagyon kevésen beszéltek szerbül. Az iskolák is sorra kerültek. Sajnos, az iskolák nagy része a háború utolsó idejében részben szénhiány, részben az akkor dühöngő spanyolnáthajárvány miatt egyis szünetelt, illetőleg kényszer-megoldású épületekben csak tanfolyamok folytak, mert az iskolák hadikórházakká voltak átalakítva. A tanári kar és a tanító-gárda nagy részét kiüldözték és elkergették, egy kis töredéke magától elment és a hátramaradottak kétségbeesve látták, mint pusztul el mindaz, amit egy életen által építettek és teremtettek. A magyar iskolák mellett megjelentek a szerb iskolák is és különös volt látni, hogyan szerveződött meg, szinte máról holnapra, a Délvidék különböző városaiban a szerb középiskolák egész sora.

A magyar iskolák lassan újjászerveződtek és az ott maradt tanítók és tanárok önerejükben, még a megszálló hatalmakkal is néha dacolva, folytatták magyar nevelőmunkájukat. Ezeket az iskolákat eleinte a szerbek megtúrták, de megkövetelték, hogy a szerb nyelvet is tanítsák.

Az első szerb szavak, amelyeket a magyarok a Délvidék különböző városaiban megtanultak, s amelyeket szinte kivétel nélkül igyekeztek elsajátítani, ezek voltak: neznam srpski (=nem tudok szerbül). Természetes, hogy a jól-rosszul kiejtett *něznám szerpszki* rendszerint hosszú szerb szóáradatot váltott ki, amelynek a lényege abban állt, hogy az illető csodálkozásának adott kifejezést, hogy valaki meg tudja mondani azt, hogy nem tud szerbül, de semmi mást ezenkívül nem tud. A *jó napot, jó reggelt és jó estét* kifejezések szerb megfelelőit is hamar megtanultuk. Ezeket a belénk nevelt udvariasság taníttatta meg velünk, mert még ebben a helyzetben is igyekeztünk a megszálló hatalmakkal, a magunk lerongyolódottságát látva, békés együttműködést teremteni. A kö-

vetkező szavak a szerb nyelv szókincsének az a része volt, amelyet művelt ember az ajkára egyáltalában nem szokott venni és amelyet még kevésbé szokott tollával leírni. A kaszárnya-stílus eme virágait nagyon hamar eltanultuk és nagyon gyakran használtuk is, s csak akkor döbrentünk meg, amikor megtudtuk ezeknek a szavaknak az értelmét. A szerb nyelvben ezek a szavak egész különleges szerepet játszottak és játszanak, ezeknek a gyakorisága, állandó használata hatott a magyar hallgatókra, akik öntudatlanul használni is kezdték, mert nem tudták a valódi jelentésüket. (A példákat l. külön a katonanyelvnel.)

Eltűntek a magyar feliratok, helyükbe új, ismeretlen betűkkel felírt nevek és szavak kerültek, s ezeket a betűket hosszú ideig találgattuk, vajjon mit jelentenek. Emlékszem, egy Révész nevű óras cirillbetűs feliratára: PEPEC volt, amely a Révész szónak pontos cirillbetűs hangtani átírása, mi azonban mégis Pebecnek mondtuk, s el nem tudtuk képzelni, vajjon mi ütött ebbe az emberbe, hogy megváltoztatta Pebecre a nevét. Különösen sokat szenvedtünk a posta és általában a közhivatalok hivatalos hirdetményei miatt, melyeket még azok sem tudtak elolvasni, akik szerbül tudtak, mert a cirillbetűk rejtelmiei ezek előtt sem voltak ismeretesekek. Köteteket lehetne megtölteni a megszállás első idejének ilyen természetű bajaival és ilyen természetű megpróbáltatásaival, azonban a mi feladatunk nem az, hogy ezekkel foglalkozunk, hanem, hogy pontos képet adjunk arról, hogy milyen tárgykörből, hogyan és milyen szavakat tanult el és vett át a délvideki magyarság a megszálló szerbektől. Ezek a szavak milyen jelentőséggel bírtak a szerb megszállás huszonhárom éve alatt, továbbá, hogy ezekből a szavakból milyen tárgykörökre vonatkozók maradtak meg a felszabadulás után és vajjon az a folyamat, amely a megszállott Délvidék magyarjainak nyelvi tisztulását jelenti, teljesen elfelejteti-e a huszonhárom év kölcsönszavait.

Délmagyarországon a szerb beszédbe német és magyar, a német beszédbe szerb és magyar, végül a magyar beszédbe szerb és német elemek keveredtek. A háború előtti állapotban a három nyelv között kétség kívül a magyar nyelv volt a vezető. Magyar volt a hivatalok nyelve, a legtöbb iskolában magyarul tanítottak magyar volt a mindennapi társalgás nyelve, s általábanvéve mind a bunyevác-szerbnek, mind a németnek, ha valamit el akart érni, tanulmányokat akart végezni, a magyar nyelvre feltétlenül szüksége volt. A német nyelv élte a maga külön életét, a német falukban egyeduralgó volt, a városi művelt körökben az irodalmi német nyelvet az őt megillető módon művelték és pártolták. Ezekkel szemben a szerb és bunyevác nyelv egészen különleges, mondhatnám visszavonult életet élt. A szerb és bunyeváclakta vidékeken üzletekben is beszélték, ügyvédek, orvosaink és általában a néppel foglalkozók megtanulták, de valami

általánosabb elterjedettségig nem igen jutott. Természetes, hogy nagyon sok olyan ember volt, aki, bár anyanyelve szerb, vagy német volt, magyarul tanult, a magyar nyelv kifejezéseit és szavait már mind ismerte, azonban mondatszerkezetei azért, mert még mindig az anyanyelvén gondolkozott, teljesen németesek, illetőleg szerbesekek maradtak. Tehát az ilyen szerbül, vagy németül gondolkodó, magyarul beszélő ember a megszállás előtti időben a délvidéki magyar nyelvben egész sereg idegen mondatszerkezetet honosított meg. Szerb és német kölcsönszavak a megszállás előtti időkből csak elvétve kerültek bele a magyar köznyelvbe és ezeknek a jelentősége is minimálisra csökken, ha figyelembe vesszük azt, hogy az irodalmi nyelv az iskolák és az újságok mindig kissé konzervatív nyelve, a kellő módon egyensúlyozni tudta a köznyelvbe esetleg befurakodott kölcsönszavak hatását és jelentőségét. A megszállás első éveiben azonban szinte teljesen megszűnt az a folyamat, hogy szerbül, vagy németül gondolkodó, de magyarul beszélő emberek szerb, vagy német mondatszerkezeteket honosítsanak meg, ezzel szemben nagyon sok magyarul gondolkodó, de szerbül beszélő ember magyaros mondatszerkezeteket kezdett meghonosítani a fejlődő szerb nyelvben. De ez már nem a magyar nyelvészeket, hanem a szlávistákat, jobban mondva a szerb nyelvészeket kell, hogy érdekelje, éppen úgy, mint az is, hogy szerbül beszélő, de németül gondolkodó emberek milyen német szerkezeteket honosítottak meg ugyanakkor a szerb nyelvben.

Bizonyára téves volna az a fölfogás, ha mi idegen elemnek a magyar nyelvben csak magukat a kölcsönszavakat tekintenők és a mondatszerkezetekkel, vagy a magyar nyelvben meg nem lévő hangoknak az átvételével nem foglalkoznánk. Mint azt alább ki fogjuk mutatni, a megszállás alatt nemcsak kölcsönszavakat, hanem ezekkel a kölcsönszavakkal bizonyos hangokat is honosítottunk meg mint idegen elemeket a délvidéki magyar nyelvben. Pl. a *ly*-hangot, mely a magyar köznyelvben mindig *j*-nek hangzik, vagy az *r*-hangot mint magánhangzót. Az is előfordult, hogy néhány szerb-horvát képzővel képeztünk új magyar szavakat. Ezek mind, mind idegen elemek, amelyekről természetesen meg kell emlékezni.

A világháború vérzivatarra és a veszített háború megváltoztatta az életet és vele együtt változott a Délvidéken élő három nyelv helyzete és fejlődésének lehetősége is.

A magyar nyelv elvesztette vezető szerepét, a hivatalokból és az iskolákból kiszorult és ezáltal elvesztette legerősebb támaszait. A magyar értelmiség és művelt középosztály szám szerint is megkisebbedett, (sokat ki is utasítottak) elvesztette vezető szerepét, mindinkább háttérbe szorult, pedig a magyar beszéd tisztaságának megőrzése és a magyar nyelv vezető szerepe velük ál-

lott és velük bukott. Az újabb nemzedék, a művelt középosztályunk utánpótlása a mostoha iskolaviszonyok miatt messze elmaradt ilyen tekintetben az elődöktől. Hanyatlott a magyar népcsoport műveltsége, elmaradtak tudományos próbálkozásaink; s ezek nélkül a magyar köznyelv természetszerűleg óriási hanyatlást kellett, hogy elszenvedjen.

A szerb nyelv a magyarral ellentétben bámulatós fejlődésről tett tanúságot. A szókincse gyarapodott, fogalomköre tágult, kifejező ereje tisztult és az élet minden megnyilvánulásában vezető helyre küzdötte fel magát. Köztudomású, hogy a vezető népréteg beszédmódja és nyelve van a legnagyobb hatással a tömegek nyelvének kialakulására. Tudjuk, hogy a német nyelvben mindazok a francia jövevény-szavak, amelyeket a francia nyelvterület közelében lakók érintkezés által vettek át, megmaradtak mindmáig lokális jellegű nyelvjárási sajátosságnak, míg azok a francia jövevény-szavak, amelyeket a legutolsó kétszáz év alatt a német műveltebb körök vettek át a maguk nyelvébe, ma már szinte az egész német nyelvterületen közhasználatúak, úgy hogy még a csekély műveltségű parasztok és kispolgárok is megértik és használják. (V. ö. Horger: A nyelvtudomány alapelvei. 255§.) Természetes tehát, hogy a szerb nép azzal, hogy a Délvidéken vezető szerephez jutott és a nyelve különös fejlődésen ment keresztül, hatott a Délvidéken élő és fejlődő másik két nyelvre is.

Magában véve az a tény, hogy az összes hivatalok nyelve a szerb lett, hogy a Délvidék lakossága minden ügyes-bajos dolgának elintézésékor szerbül beszélő, szerbül gondolkodó emberekkel volt kénytelen érintkezni, azt hozta magával, hogy ezeknek a kifejezéseit, szavait kénytelen volt eltanulni és használni annál is inkább, mert a hivatalokban ülő és hatalomra jutott szerbek nagyon sokszor türelmetlenséggel és igen goromba fellépéssel követelték meg a szerb nyelv használatát. A Délvidéken élő magyarok hullámszerűen érezték a szerb nyelv előretörésének útját. Az évek folyamán több ilyen általános szerbesítő kísérlet történt, amelynek termékeként jelentek meg a Délvidék utcáin falragaszok ezzel a felhívással: Govori državnim jezikom. Azaz: Beszélj államnyelven. Meg kell mondani nyíltan, hogy a szerbek nagyobb mesterek voltak a szerbesítésben, mint mi annak idején a magyarosításban. A megszállás első éveiből több olyan idős szerb nemzetiségű tanítót, vagy más állami tisztviselőt ismertem, akik még mindig nem beszéltek tökéletesen a magyar nyelvet. Ezzel szemben a megszállás ideje alatt tiz esztendő leforgása után nem volt állami tisztviselő, aki az államnyelvet ne beszélte volna tökéletesen és ha netalántán akadt néhány, aki tökéletesen nem tudta gondolatait szóban és írásban kifejezni, az olyan beosztásban volt kénytelen dolgozni, ahol a legcsekélyebb lehetsége sem volt akár előléptetésre, akár

bármilyen néven nevezendő vezető pozícióba való jutásra. Bámulatos volt az is, hogy a szerb nyelv elterjesztésében milyen óriási szerepük volt az iskoláknak. A megszállás előtti időkben a magyar elemi iskolák padjaiban aránylag sokkal, de sokkal kevesebb szerb tanuló ült, mint a megszállás alatt magyar gyerek a szerb iskolában, aminek eredményeképpen ma előfordul, hogy magyar katona-fiúk messze az orosz síkságokról magyarul, de cirill-betűkkel írnak haza szüleiknek. Természetes, hogy a tanítás folyamán még akkor is, hogyha magyar tanítója volt a magyar tannyelvű iskolának, a legfontosabb tantárgy mindig a szerb volt, mert a tanulók tanulmányi eredményének megítélésakor a tanító minősítésébe csakis a tanulóknak szerb nyelvben elért előmenetele számított be. A középiskolák szerepe a megszállás előtt a magyarságban soha még csak megközelítőleg sem érte el azt a jelentőséget, amilyen szerepet a megszállás alatt a szerbesítésben a középiskolák játszottak. A legnagyobb délvidéki városokban működő legnagyobb középiskolák a megszállás előtt 3—400 növendékkel működtek, ezzel szemben a megszállás alatt a szabadkai gimnáziumnak nagyon sokszor volt több mint 1200 növendéke akkor, amikor Ujvidék két fiugimnáziumának külön-külön több mint ezer, a nagybecskereki koedukációs gimnáziumban szintén több mint ezer és a városok bármelyikét vesszük is, a megszállás előtti magyar tanulók létszámának a többszöröse járt szerb tannyelvű középiskolába. Ez hozta magával azt a körülményt, hogy nagyon sok magyar gyerek a középiskolából kikerülve teljesen és tökéletesen elsajátította a szerb-horvát nyelvet olyannyira, hogy sokszor jobban beszélt már szerbül, mint magyar anyanyelvén. Ez volt tehát az a fegyver, melyet a szerbek legmesteriebben tudtak kihasználni a magyar tömegek elszerbesítésére.

Ezeknek a gyerekeknek egy része szintén szerbül gondolkodott akkor, amikor magyarul beszélt és ezek szintén honosítottak meg néhány szlávos szerkezetet a magyar nyelvben. Különösen a szláv „mogu“ segédigével kapcsolatos szerkezeteknek a szolgál fordításával tűntek ki ezek a szerbül gondolkodó és magyarul beszélő gyerekek, úgy hogy nem egyszer kért engedélyt valamire magyar anyanyelvű tanítványom a következő szavakkal: „Tanár úr kérem, *ki bírök menni*“ stb. ami a szerb-horvát mogu li icipi szolgál fordítása. Hasonlóképpen például: *Balassa Bálint költeményeit fel bírjuk osztani* stb. Tehát ezekből is látszik, hogy a huszonhárom éves megszállás vége felé a magyar nyelvbe újból jutottak be szlávos szerkezetek, melyeknek a szomorú tanulsága az előbbiekkal szemben az, hogy míg az előbbieket magyarul tanuló, de szerb anyanyelvű emberek, addig az újabbakat magyar anyanyelvű, de sajnos, a szerb iskolákban elszerbesített, szerbül gondolkodó gyerekek honosították meg.

Eddig egységesen a Délvidék magyar nyelvéről beszéltem, jól lehet a nyelvtudomány már régen megállapította, hogy amiként nincsen két egyforma falevél és nincsen két egyforma emberi arc, úgy nincs két ember, akik teljesen egyformán beszélnek és teljesen egyformán fejezik ki gondolataikat. A nyelvtudomány mai állása szerint téves az, ha mi magyar nyelvről beszélünk, mert tulajdonképpen sok millió egyéni magyar nyelvről kell beszélni, amelyek a kifejezések tulnyomó részében egyeznek ugyan, de egyéni sajátságaikban különbözőek. A ház fogalmába beletartoznak mindazok az építmények, amelyeket lakás céljára használ az ember, azonban mégis minden egyes ház más és más, jóllehet ugyanazt a célt szolgálja. A házak között azonban különböző típusokat tudunk megkülönböztetni, mert van pl. családi ház, bérház, palota, nyaraló stb., tehát ha ennek mintájára a magyar nyelvet beszélők csoportjában egy-egy bizonyos sajátságokban egyezők nyelvét külön jelöljük meg, akkor a sok millió magyar nyelvet beszélők nyelvében legalább három csoportot kell, hogy megjelöljünk. Ez a három főcsoport: a nép nyelve, az irodalmi nyelv és a köznyelv. Természetes, hogy a magyar irodalmi nyelv, konzervativizmusa, gondossága és a hagyományoknak tisztelete folytán a megszállás alatt a lehető legkevesebb szerb-horvát kölcsönszót vette át, A nép nyelve már ennél lényegesen több hasonló átvételt tud felmutatni, azonban a legtöbb szerb-horvát kölcsönszó mégis csak a köznyelvben van.

A köznyelvet sem úgy kell elképzelni, mint homogén és egységes valamit, mert ahogy minden vidéknek megvan a maga nyelvjárása, úgy minden foglalkozási ágának és minden hivatásnak és minden mesterségnek is megvan a maga terminus technicus-gyűjteménye, azaz műnyelve. Természetes, hogy ezek a köznyelven belül észlelhető osztálynyelvek, éppen beszélőiknek a szerb-horvát vezetőréteggel való érintkezési lehetősége miatt nem egyformán vettek át kölcsönszavakat. Az a néhány magyar hivatalnok, aki állami szolgálatban megmaradhatott, több szerb szót kevert magyar beszédébe mint az a tisztés cipésmester, aki a város teljesen magyar lakta utcájában magyar vevőit szolgálta ki és csak akkor került érintkezésbe a szerb nyelvvel, amikor a városi kézbesítő *dobár dán*-nál (< dobar dan) köszönve műhelyébe benyitott és *pozivot* (< poziv) 'idézést' adott át. A magyar ügyvédek egymásközi beszélgetésébe is egészen más tárgykörü szerb szavak kerültek be, mint a sarki fűszerkereskedő nyelvébe, aki szintén lényegesen kevesebb alkalmat talált, hogy a magyar nyelvet szerb kölcsönszavakkal gazdagítsa. A magyar fiúk katonáskodás közben, akármelyik osztálynyelvet, vagy esetleg nyelvjárást beszélték is, kénytelenek voltak a szerb katonai műszavakat eltanulni és csak természetes, hogy a magyar hasonló kifejezések

ismerete hiányában *komandírról* (< komandír) és *csétáról* (< četa) beszéltek századparancsonok és század helyett. A magyar diák is a szerb iskolában kénytelen volt szerb tanuló társaitól és tanáraitól eltanulni mindazokat a szerb szavakat, amelyeknek a magyar megfelelőjét ismerte ugyan, de nem használhatta, mert ezért büntetés járt. Ebből következik tehát, hogy ha a délvidéki magyar nyelv megszállás alatti szerb kölcsönszavait akarjuk számbavenni, akkor nem az egységes magyar nyelvet kell vizsgálnunk, hanem a magyar nyelv rétegeit, mert a fentiek szerint minden rétegében más és más szavakat fogunk találni.

Ha fontosság és elterjedtség szempontjából vizsgáljuk a megszállás kölcsönszavait, akkor első helyre kerülnek a minden társadalmi réteg által emlegetett hivatali terminus technikusok, második helyre a diáknyelv kölcsönszavait tenném. Ezekkel k. b. egyenlő elterjedtségűnek és fontosságúnak tartom a katonanyelv kölcsönszavait, míg teljesen külön helyre kell, hogy kerüljenek a szerb város- falu- és utcanevek, valamint az összes kereszt- és vezetéknevek.

Különös fontosságra tettek szert azok a szerb-horvát keresztnevek, amelyekkel a Délvidék keresztény lakossága a megszállás éveiben ismerkedett meg és amelyeket különösen a faluk egyszerű népe nagyon sokszor kiejteni sem tudott, hanem a képzetmechanikai tökéletlenség ragyogó példaként átalakítva hasonló hangalakú szóval pótolta. Pl. *Lyubomír* (< Ljubomir) és *Bogolyúb* (< Bogoljub) szavak helyett egyes vidékeken a magyarok pejorativ értelemben használva *lyukasék*-at, a másik esetben *bagolyud*-at mondtak. A vezetékneveknek érdekessége az, hogy a magyar nép soha nem látott és hallott hangalakú és összetételű neveket volt kénytelen megtanulni, hiszen minden magyar községnek szerb jegyzője volt s ezeknek a szerb jegyzőknek a 90%-a rendszerint a tiszta szerb vidékek legsötétebb zugaiból került fel hozzánk. Nem akarom megbántani azt az igazán kis számú kivételt, akik a kezükbe rakott hatalommal soha vissza nem éltek, de meg kell állapítanom, hogy legtöbbször nevét csak szidalommal és gyűlölettel tudták kiejteni. Maga a szerbiai szerb nép rendszerint azokat söprüzte ki maga közül és küldte fel, akikkel nem volt megelégedve és akik a saját vidékükön semmi néven nevezendő fontosabb szerephez nem juthattak. Természetes, hogy ilyen körülmények között különösen az első időben napirenden voltak a községi tisztviselők visszaélései és visszaéléseik nyomán leváltásuk és elmozdításuk. Egy jó öreg magyar bácsit, amikor megkérdeztem tőle, hogy szeretik-e a jegyzőjüket, tömör egyszerűséggel felelte: „Az kösse föl magát, aki először dicséri!” A másik pedig azt kérdezte: „Melyiket gondolja, mert a legutolsó fél év alatt három is volt.”

Köznyelv.

A köznyelvi átvételeknél és kölcsönszavaknál az első, amelyet meg kell említenem, az a név, amellyel az egész államot jelöltük: *Jugoszlávia* (< Jugoslavia) 'Délszlávia'. Ez a szó a szerb hadsereg bevonulása után terjedt el először és hosszú ideig a magyar lakosság nem tudta, mit jelent és nem tudta, hogyan kell kiejteni, mert volt olyan is, aki azt hitte, hogy *Nyugoszláviának* kell mondani. Majd a megszállás első éveitől használaton kívül került, mert időközben a nagyszerb elképzeléseknek háttérbe kellett szorulniok és az állam neve a szerbek, horvátok és szlovének királysága lett. Hivatalosan *Králjevina Szrbá, Hrvátá i Szlovénacá* (< Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) volt. Ennek a rövidítése S. H. S. ezt azonban a magyarok S. H. S.-nek ejtették és ezzel kapcsolatosan különböző jelentést tulajdonítottak neki. Így elterjedt, hogy a jelentése nem más, mint: Siess, Horthy, siess! Azoknak pedig, akik azt mondták, hogy a helyes ejtése Sz. H. Sz., azok előtt viszont azt a magyarázatot adták, hogy a három betű jelentése: Sz...k a horvát a szerbnek. Az államot szerbül *država*-nak (< država) hívták. Ez a szó csak a megszállott területen terjedt el, míg az Sz. H. Sz. az ország határain kívül is az egész magyar nyelvterületen közhatalú volt. 1929 január 6-án a katonai puccs alkalmával az ország új alkotmányt kapott és ezzel az alkotmánnyal új nevet is. Megszűnt a Szerbek, horvátok és szlovének királysága elnevezés és helyébe *Jugoszlávia*, azaz „Délszlávia“ került. Ettől kezdve a *jugoszláv* szó közhatalúvá vált és valószínű, hogy sem a megszállást átélte, sem a csonka háza magyar nyelvterületein még sokáig nem fog kiveszni, mert emlékezetesek azok az esztendőök, amelyek ideje alatt Jugoszlávia fennállott, magyar területeket birtokolt, majd utána összeomlott.

Ezek előre bocsátása után kell említenem a jugoszláv pénzegységeit. A jugoszláv pénzegység a *dinár* (< dinar) volt. A szerbek rövid *i*-vel *dinár*-nak ejtették, de a magyarok egészen elmagyarosították és hosszú *i*-vel *dinár*-nak mondták. Ez a szó nemcsak hogy egyike volt a legjobban elterjedt szerb szavaknak, hanem egyike azoknak a szavaknak is, amelyek ma a felszabadulás második évfordulójának közeledtével is még állandóan használatosak. Köztudomású, hogy az egyszerű nép mindig konzervatív. Különösen konzervatív akkor, amikor pénzről vagy a pénzben való elszámolásról van szó. A szerb megszállás alatt az első években a falu egyszerű népe nem *dinárban*, nem is *koronában*, hanem még mindig *forintban* számolt. Ezt átvéve a mai élet viszonyai közé, természetes, hogy a magyar nyelvterület azon részein, ahol szerb megszállás akár csak ideig-óráig volt is, állandóan használták és használják a régi szerb pénzegységeket.

nek a neveit. Magas közhivatalok vezetőinek családtagjaival folytatott beszélgetésem közben, amikor a különböző árakról, fizetésekről volt szó, az egyik jelenlévő hölgy mindent azonnal a 10:1-hez számítás alapján *dínárra* számított át. Ha tehát a magyar nép vezető rétegében is megvan a *dínár*-ra való át-számításnak a lélektani alapja, mennyivel inkább érthető, hogy ugyanezt találjuk az egyszerű nép között, amely tudvalevőleg sokkal, de sokkal maradibb minden más néprétegnél. Érdekes a *dínár* szóval szemben a *dínár* részének, a *pará*-nak (< para) a használata. A *para* szó is közhasználatú volt és használták is mindenfelé, azonban megközelítőleg sem olyan sűrűn, mint a *dínárt* és ma már a felszabadulás második évében szinte teljesen eltűnt a magyar köznyelvből. Ennek okát főleg abban látom, hogy már a megszállás alatt is oly csekély értéke volt egy *parának*, hogy legfeljebb az 50 *parás* értéket használták és azoknak is inkább a *féldínáros* nevet adták, mint az 50 *parát*. Természetes, hogy ilyen körülmények között a *para* volt egyike azoknak, amelyek leghamarabb tűntek el a jugoszláv pénzegységek nevei közül. Itt említem meg, hogy még egy közhasználatú pénzegységnevet is, amelyet azonban a magyar köznyelv nem minden rétegében és nem minden vidékén vettek át, inkább csak azoknak nyelvében találtuk meg, akik a tiszta szerb vidékeken gyakran megfordultak. Különösen azok nyelvében, akik ószerb területeken is hosszabb vagy rövidebb ideig tartózkodtak. Ez a szó: *bánká* (< banka). Ez tulajdonképpen a magyar *bankó* szónak a pontos megfelelője. Természetesen nem a magyar *bankó* szó átvétele, hanem arra vezethető vissza, hogy a legkisebb bankjegy valamikor a szerb pénzek közül a 10 *dínár* névértékű *bánká* volt. Ez aztán a 10 *dínár* neve maradt akkor is, amikor már ezüst és nikkal 10 *dínárosokat* verettek. Ugyan- csak a pénznevekhez tartozik a *buger* v. *bigger* (< buger) 'két-dínáros ércpénz' neve. Ez a szó eredetileg a Délvidéken két krajcár értéket jelentett és ezt vitték akkor át a két-dínáros ércpénzre, sőt ujabban hallottam már, hogy a kétpengősre is használják. A harmincas évek derekán a belgrádi fémöntőde igazgatója, Boskovics nevű úr, nem elégedett meg azzal a jövedelemmel, amit szülei hagytak rá, hanem a nála veretett 50 *dínáros* ezüst ércpénzeket, amikor az állami rendelést leszállította, a saját hasznára tovább verette. Amikor ez kirobbant, óriási botrány támadt, amelytől hangos volt Jugoszlávia minden vidéke és amelynek hatása alatt aztán az 50 *dínárosokat* *boskovics*-nak (< Bošković) nevezték. Pl. ilyen mondatokat hallhatott az ember: „Áhhoz az úthoz egy *boskovicsra* volna szükség, de az az egy *boskovicsom* sincs meg.“ Az ezerdínáros bankjegyeken Szent György alakja látható, amint a sárkányt éppen ledöfi. Emiatt nevezték az ezerdínáros bankjegyet *Gyorggyé*-nak (< Djordje) is. Ez a kifejezés különösen a nép nyelvében volt közhasználatú.

Az ezerdinárosokat nevezték még *ökrösök*-nek is, mert az egyik sarkában nagyszarvú ökrök voltak.

A pénzegységek nevei után a legtöbbet emlegetett és legjobban elterjedt szavak egyike a *póréz* (< porez) 'adó' volt. A magyar ember kénytelen volt megtanulni, hogy van *grádszki póréz* (< gradski porez) 'városi adó', *bánovinszki póréz* (< banovinski porez) 'báni adó', *džsávni póréz* (< državni porez) 'állami adó'. Gyakran sóhajtottak fel faluikban és városaikban a magyarok a következőképpen: „A *pórézzel* soha se lesz kész az ember. A multkor fizettem az *államit*, tegnap a *bánovinszkit* és ma megint követelik a *grádszkit*.” Egy adófajta volt a jugoszláv megszállás alatt a *kuluk* (< kuluk) is. Ez pénzzel is megváltható évi néhánynapi munkaszolgálat volt, amelyre minden egészséges polgárt köteleztek. Tekintettel arra, hogy a hivatalnok réteg és a gazdagabbak pénzzel váltották meg, állandóan a szegényebb népréteg emlegette és mondogatta, hogy inkább ledolgozza a *kulukot*, de nem fizeti meg. Nem szívelték az adózás ezen formáját, ami abból is látszik, hogy *kuli-adónak* meg *kulup*-nak is csúfolták. *Kuli adó* és *puli adó*, szokták mondani, melyben a *puli adó* természetesen az ebadó volt, amit a magyar nép a megszállás alatt éppen úgy nem szeretett fizetni, mint ahogyan azt Magyarországon sem tartották valami népvádami adónemnek.

Bármit óhajtott valaki a megszállás alatt elérni, mindenért kérvényt kellett a közhivatalok valamelyikéhez beadni. Úgy, hogy valóságos kérvénykultusz volt, amelyet azonban különösképpen a magyarok éreztek meg, mert a legelső időben nem is tudtak még annyira szerbül, hogy hibátlan kérvényeket írhattak volna. *Molbá* (< molba) ez volt a kérvény szerb neve, szintén egyike volt a megszállott területen élők között a leggyakrabban használt és leggyűlöltebb szavaknak. Tekintettel arra, hogy a kérvényekre még Magyarországon is legtöbbször okmánybélyeget kell felragasztani, érthető, hogy az okmánybélyeg szerb neve, a *tákszēna márka* (< taksena marka) éppen olyan elterjedt és közhasználatú volt, mint a *molbá*. *Molbát* csak *tákszēnā márkával* lehetett beadni. Ugyancsak közhasználatú volt a *trosarína* (< trošarina) szó: a városokba bevitt mindenféle cikk után fizetett városi vám. Magyar fordításban szóról-szóra annyit jelent mint fogyasztási illeték. Különösen sokat használták és emlegették a termelők, akik terményeiket a városba voltak kénytelenek piacra vinni. Ebből természetszerűleg következik az is, hogy az olyan faluk népe, amelyekből városokba piacra nem vittek semmit, nem is nagyon ismerhette a *trosarína* szónak a jelentőségét és értelmét. A *trosarínái* ellenőrző közegek voltak a *trosarínások*, vagy népszerű nevükön *trosások*. Tekintettel arra, hogy már a régiebb időben is a Délvidék népe szembe helyezkedett minden olyan kísérlettel, amelyik a piacra bevitt termékeknek a megvámolását célozta, nem voltak a *trosások* közkedvelt személyek, mondhatnám

azt is, hogy a *trosarínások* voltak a leggyűlöltebb személyek, akikkel szemben a falu népe, ahol csak tehetett, kimutatta ellenszenvét. Hozzájárult ehhez az is, hogy a munka természetét illetően, nem éppen a nemzeti kaszinó tagjai mentek el *trosarínásoknak*, azaz *trosarína*-behajtóknak. De hát mikor is találunk már magyar embert, aki jó szívvel gondol a *fináncra*? Még ha nem volt is valakinek dolga a *trosarínával* és *trosarínásokkal*, mégis bizonyos tekintetben a többiek véleményének hatása alatt ő is ellenszenvet érzett velük szemben.

A hivatalokban ülő irnokokat *piszar*-nak (< pisar) nevezték a szerbek és ezt aztán a jó magyarok is átvették, használták is, azonban a felszabadulás óta teljesen eltűnt a magyar köznyelvből. Éppen úgy eltűnt, mint ahogy eltűnt a *polícija* (< policija) 'rendőrség' valamint a rendőrnek a másik neve a *rédár* (< redar) is. Ha valaki a *molbájút* 'kérvényét' kellőleg ellátta *tákszēnā márkával*, akkor azt várta, hogy arra határozatot azaz *résényé-t* (< rešenje) kapjon. Ez a szó is igen elterjedt, a magyar köznyelvnek szinte minden rétegében közhasználatú és közismert volt. Ugyancsak közhasználatú volt az *uvērēnyē* (< uverenje) is, amelyet több jelentésében is ismerünk. *Uvērēnyē* tulajdonképpen bizonyítványt jelentett. *Uvērēnyē* lehetett az iskolák által kiadott bizonyítvány, de a magyar nép leginkább úgy ismerte meg, mint szegénységi bizonyítványt, *uvērēnyē* ő *szīromásnom sztānyu* (< uverenje o siromašnom stanju), erkölcsi bizonyítványt, *uvērēnyē* ő *morálnom vladānyu* (< uverenje o moralnom vladanju) továbbá, mint a bírósági bizonyítványt azaz *szudszkó uvērēnyē* (< sudsko uverenje). Ha valaki tehát kérvényt adott be, hogy erkölcsi vagy szegénységi bizonyítványt kapjon, akkor bizonyos idő elteltével 'idézést' azaz *poziv*-ot (< poziv) kapott az illetékes hivataltól, amelyben értesítették, hogy az *uvērēnyét* átveheti. Az *uvērēnyē*, vagy akármilyen más okmány nem ért azonban semmit sem, ha nem volt rajta *potpisz* (< potpis), azaz: 'aláírás'.

A különböző közhivataloknak a nevei szintén szerb nevükön voltak közhasználatúak. Városháza helyett: *grádszká kutyá-t* (< gradska kuća), adóhivatal helyett: *pórēszkó zvānyē-t* (< porosko zvanje), járásbíróság helyett: *szrēszki szūd*-ot, (< sreski sud), a báni hivatal helyett: *bānovinā-t* (< banovina), illetőleg *bānszká űprāvá-t* (< banska uprava) mondtak. De magukat a hivatalos személyeket és a hivatalok vezetőit sem a magyar rang- és címjelzéssel, hanem az eredeti szerb szóval nevezték még a magyarul lakta vidékeken is. A polgármester *grádszki nácsēlnik* (< gradski načelnik) volt, a főszolgabíró *szrēszki nácsēlnik* (< sreski načelnik), a bírósági elnök: *prētszēdnik szūda* (< pretsednik suda) volt, de a kisebb hivatalnokokat is egyszerűen *csinovník*-nak (< činovnik) illetőleg a hivatalnoknőket *csinovnícā*-nak (< činovnica) mondták. A községet sem hívták másképen

mint szerb nevén *opstiná*-nak (< opština). Az *opstina* két jelentésben is használatos volt: pl. *opstina Obilityevó* annyit tett mint *Obilityevó* község. De ha egy faluban valaki azt mondta: „megyek az *opstínára*,” akkor ezzel azt fejezte ki, hogy a községházára megy ügyes-bajos dolgának elintézése végett. Az *opstinán* szokták kifüggeszteni az *oglasz*-okat v. *oglász*-okat (< oglas) is, azaz: a ‘hirdetményeket’. Ez a szó még a legutolsó magyar faluban is közhasználatú volt, mert a hivatalos *oglászok*, azok mindenhova eljutottak. A pósta mint hivatal nem szorult arra, hogy más néven nevezzék, hiszen szerbül is *pósta* volt a neve, ellenben a póstai értékek vásárlásakor nem is volt szabad más nyelven kérni mint szerbül. Így történt aztán meg, hogy a *dopisznicá* (< dopisznica) ‘levelezőlap’, *uputnica* (< uputnica) ‘utalvány’, *postanszka márká* (< poštanska marka) ‘levélbélyeg’ éppen olyan közhasználatú volt a megszállás alatti magyar nyelvterület minden részén, de különösen a városokban, mint a *dínár* vagy a *pó-réz*. A bírósággal kapcsolatosan meg kell említenem, hogy különösen ügyvédcink a különböző aktáknak, iratoknak, vagy bírósági eljárásoknak a neveit maguk között mindig szerbül használták. ‘Bíró’ helyett *szudija* (< sudija), ‘bíróság’ helyett *szud* (< sud), ‘ítélet’ helyett *prészuda* (< presuda), ‘panasz’ helyett *zsálba* (< žalba), ‘panasz, feljelentés’ helyett *tuzsba* (< tužba), ‘vádirat’ helyett *optuzsba* (< optužba) forgott közszájon. Ha pedig valami ellen felfolyamodással éltek, akkor azt az ügyet még a magyar ügyvédek is *megutokolták* (< utok = ‘felfolyamodás’). Így folyt a beszéd ügyvédek között: „Már beadtam a *zsálbát* a *szúdon*, várom most a *prészudát* és remélem, hogy nem kell azt majd *megutokolnom*.” Az sem volt ritka, hogy valaki a *szudijára* panaszkodott, amiért a *tuzs-báját* visszadobta és nem volt hajlandó elfogadni.

A szerb papok neve aránylag kevésszer fordult elő, de mind a *pópa* (< pop v. papa), mind a *próta* (< prota) ‘esperes’, közhasználatú volt. Ugyancsak közhasználatú volt a *kalugyēr* (< kaludjer) ‘szerzetes’ kifejezés is. Érdekes, hogy a magyar nyelvben görög-keleti szerbnek mondjuk a szerbeknek a vallását. Ezzel szemben a megszállás alatt átvettük a *pravoszláv* (< pravoslav) szót, s ez annyira közhasználatúvá vált, hogy a felszabadulás után mindig zavarba jöttünk, ha azt kérdezték tőlünk, hogy ez vagy az, görög-keleti-e, vagy katolikus. Ugyancsak az ügyvédek nyelvéből és a kereskedelmi életből került be a magyar köznyelvbe a *potvrdá* (< potvrda) ‘elismervény’, *dozvola* (< dozvola) ‘engedély’, és *ugovor* (< ugovor) ‘szerződés’. Tehát elküldték az altisztet egy csomaggal, melynek az átadásakor *potvrdá*-t kellett kapnia. Ha valamit elfelejtettek az *ugovorban* biztosítani, azt a szerződő felek nem voltak hajlandók elismerni. Házat addig nem lehetett átírni, amíg az átírási *dozvola* meg nem érkezett. Ha azonban az átírási *dozvola* késett, akkor esetleg egy ismerős

opstinár (< *opštinar*) ‚városatya‘, segíthetett közbenjárásával. Súlyosabb esetben már nem volt elég az *opstinár*, hanem a *poszlánik*-ot (< *poslanik*): ‚képviselőt‘ kellett megkérni, aki azután eljárta a *prétszédnik szudánál*: ‚bíróság elnökénél‘ és kijárta a fenti engedélyt, azonban a neki ezért átadott pénzösszeg ellenében nem volt soha hajlandó *priznánicá-t* (< *priznanica*): ‚nyugtát‘ adni.

A városi bizottságokat *odbor*-nak (< *odbor*) hívták. A bizottságok tagjai voltak az *odbornik*-ok (< *odbornik*). Különösen azok használták ezeket a szavakat, akiknek állandóan ügyeik voltak a városi szállításokkal kapcsolatban városi bizottságoknál. Az *odbor* szónak az összetételei közhasználatúak voltak még a magyar egyesületi életet élők között is. Ugyanis még a magyar egyesületek is kötelezve voltak arra, hogy alapszabályaikat és jegyzőkönyveiket szerb nyelven vezessék és ennek a hatása alatt az egyesületek különböző vezetőségi tagjait szintén szerb nyelven nevezték meg. A gyakori használat miatt a magyar ember nem a választmányba, hanem az *upravní odbor*-ba (< *upravni odbor*) került be és mindaddig nem kaphatta meg a választmány a *rázrešnicá-t* (< *razrešnica*) azaz a ‚felmentvényt‘, amíg a *nadzorni odbor*: (< *nadzorni odbor*) ‚felügyelőbizottság‘, jelentését fel nem olvasta. Ha a közgyűlésen a hivatalos személy megjelent és az ország uralkodóját említette, akkor még a magyaroknak is kötelességük volt *zsviózni* (< *živio* ige) azaz ‚éljenezni‘. A *zsviózni* szóval kapcsolatban említtem meg, hogy még amikor a gimnázium padjaiban ültünk és szerb ünnepélyekre vittek el és kötelességünkké tétetett, hogy a megfelelő jelre hangosan *zsviózzunk*, őszinte örömünkre szolgált, hogy teli torokkal kiabálhattuk a *zsvióhoz* nagyon hasonló *viziló* szót. Az ünnepélyeken különben nagyon sokszor a rendőrség mellett szerepet kapott a szerb *Szokol* (< *sokol*) egyesület is. *Sokol* szórul-szóra annyit jelent, mint ‚súlyommadár‘. Erről nevezték el azt a hazafias és társadalmi torna-egyesületet, amely bizonyos tekintetben a mi levente-intézményünkhöz hasonló. A *szokolisták* voltak a *szokol* egyesület tagjai. Különösen híresek voltak a *szokolisták* torna-ünnepélyei, ahol a *szokolisták* mellett a *szokolicák* (< *sokolica*) azaz a ‚szokolista nők‘ tornamutatványai mindig a fénypontjai voltak a műsornak. Az ünnepélyeken a rendezők és a rendőrök mindig kellő távolban tartották a kíváncsiakat. Ezek a rendezők és rendőrök mindig ezzel szoritották vissza a tömeget: *natrag, natrag!*, amely szóról-szóra annyit jelent: hátrébb-hátrébb, vagy vissza-vissza. Eleinte, amikor még szerbül nem beszéltünk, a jelentését pontosan nem tudtuk, gyakran kérdeztük, hogy vajjon mi a csodának emlegetik folyton a nadrágot. Később aztán a *natrag* szó átvitt értelemben szimbólikus jelentőséghez is jutott, különösen akkor, amikor azt mondták, hogy a magyar embernek nem jut itt már semmi, csak a *natrag*. Egy kis káromkodásért

még ha az az istenkáromlás kritériumát kimerítette is, nem igen mentek a szerbek a szomszédba. Az ilyen káromkodások során nagyon sokat emlegették az Istent: *Bóg* (< Bog), de mivel nem az alanyeseti *Bog* alakot emlegették, hanem mindig az Istennek, a *Bog*-nak, a ragozott alakjait, még pedig legtöbbször a *Boga* alakot, (Boga ti, Boga mi, Boga mu), a magyarok az ilyen kifejezéseket nem értették és ezért azt mondták az illetőről: „ej de nagyon *bogázik*“. Tehát ilyenképpen az Isten szónak a ragozott alakja magyar szuffikszummal ellátva ‚káromkodik‘ jelentésében vált közhasználatúvá. Később a magyarok a *Bogáti* (< Boga ti) ‚Istenedet‘, *Bogámi* (< Boga mi) ‚Istenemre‘, *Bogámu* (< Boga mu) ‚Istenit‘ kifejezéseket nem csak, hogy megértették, hanem igen gyakran használták is a fenti értelemben. Pl. „Akár hiszed, akár nem *Bogámi* ott voltam.“ Vagy pl. „*Bogáti*, meddig várjak rád!“ A *natrág* szóhoz kapcsolódik még, hogy a megszállás éveinek folyamán a szerbekkel való érintkezés sokszor barátságos is volt. Ilyenkor, ha akár boldog ünnepeket, akár névnapot, vagy más hasonló alkalmi jókívánságot juttattunk el a szerbekhez, a szerbek természetyszerűleg mindig viszonozták. Mondván: *i natrag*, azaz: viszont. Ez annyira belejutott különösen a kétnyelvűek magyar beszédébe, hogy gyakran, amikor egymásnak magyarul kívántak boldog ünnepeket, bort, búzát, békességet, szép asszony feleséget, a válasz mosolyogva az is lehetett: *i nátrág, i nátrág!*

A szerbeknek nagyon sok jellegzetes balkáni eledelük volt, amelyek elterjedtek a megszállott területeken is és valljuk be, hogy még a szerbeket legjobban gyűlölő magyar is szívesen evett ezekből. Ezek közül egész külön szerepet játszott a *csěvabcsicsá* (< čevapčica) és a *rázsnycsá* (< ražnjica). A *csěvabcsicsa* darált disznó, vagy vegyes húsból formált kis, hüvelykújj nagyságú kolbászka, amelyet roston sütöttek. Egy étkezésre jóétkű magyar ember 20 *csěvabcsicsát* is megevett. Különösen akkor, ha azokat a *csěvabcsicsákat* jó *kájmak*-kal (< kajmak): ‚szerbiai speciális turófajta‘, szórták tele. A *rázsnycsá* viszont roston sült húsdarabkákból állott, amelyeket vagy vas- vagy fapálcikára szúrtak fel. Ha valaki jó barátját vagy ismerősét *razsnycsával* vagy *csěvabcsicsával*, vagy bármi más szem-szájnak való enni-valóval megvendégelte, akkor azt szokta mondani, hogy ő *császtlizik* (< častiti igéből képezve). A *császtlizás* nagyon gyakori volt. Még ma is gyakran hallom vendéglőkben, tiszta magyar társaságban is: Egyél-igyál, mert máma ez vagy az *császtlizik*. A szerbeknek ezekkel a jóféle balkáni specialitásokkal való *császtlizás*-uk rendszerint zenés vendéglőkben folyt le, ahol a legtöbbször *pěvácicák* (< pevačica): ‚kávéházi énekesnők‘ szórakoztatták dalaikkal a vendégeket. Tekintettel arra, hogy ezek az énekesnők sohasem tartoztak az erénycsöszök megítélése szerint a női nem azon részéhez, amely megközelíthetetlen volt, a magyar

nyelvben a *pevácica* v. *pevacsica* „rosszhírű nő” jelentésben terjedt el.

Ha már itt tartunk, néhány szóban kitérek a kocsmá-nevekre is. Szinte minden megszállott területi városnak megvolt a maga *Dalmatinszki podrum*-ja (< dalmatinski podrum) azaz: dalmát pincéje. Ezekben a dalmát pincékben legtöbbször dalmát vendéglős volt, aki a jófajta magyar vörösborokat dalmát borként árusította. Természetesen ezt azért általánosítani nem lehet, mert voltak olyan *dalmatinszki podrumok* is, amelyekben valódi dalmát bort lehetett kapni. Ugyancsak nagyon elterjedt vendéglőnév volt a *Tri sësira* (< tri šešira), aminek a jelentése „vendéglő a három kalaphoz”. Ez is egyike volt azoknak a vendéglőneveknek, amelyek szinte minden városban megvoltak. A vendégfogadók nevei legtöbbször a jugoszláv nagyvárosok neveiből kerültek ki, de nagyon sok vendégfogadót neveztek el az európai fővárosokról is. Fogalom volt a megszállott területi magyarok között Belgrád legelőkelőbb ilyenemű üzeme: a *Szepszki kráj* (< Srpski kralj) a *Ruszki car* (< Ruski car), és a *Moszkva* (< Moskva). Ezek a nevek azonban csak azok előtt a magyarok előtt voltak ismeretesek és közhasználatúak, akik Belgrádban többször megfordultak.

A vendéglő szerzből átvett neve *gosztióna* (< gostiona) volt, de ez a név nem igen terjedt el a magyarok között. Annál gyakoribb volt a *káfáná* (< kafana) elnevezés a kávéházakra és szinte minden kávéházba járó magyar ember a megszállás alatt *káfánába* járt. A kávéház a szerb nép életében sokkal nagyobb szerepet játszik, mint nálunk, magyaroknál. Ó-Szerbiában egészen kis városokban is van mindig két-három szép kávéház. Ezekben a kora reggeli óráktól kezdve egész késő estig állandóan ülnek kávézató emberek. Az életnek minden megnyílvánulását, a politikai események jelentőségét, mind kávé mellett szokták megtanácskozni. Ezt a szokást nagyon hamar eltanulták a magyarok is és szenvedélyes kávépártiak lettek. A *káfá* (< kafa) azaz kávé mindig fekete török kávé jelentett. Ha tehát valaki tejes kávéval óhajtott, akkor külön meg kellett azt mondani, hogy *bëla káfát* (< bela kafa) óhajt. A *káfát* még *turszka káfának* (< turska kafa) vagy egyszerűen *turszkanak* is hívták. A török kávé kis réz bögrécskében szolgálták fel, amelynek hosszú nyele volt. Ennek a neve *dzsëzva* (< džezva) szintén közismert volt, de nem igen használták magyar beszélgetés közben. Magyar családoknál, ahol a török kávé élvezetét megszokták, egészen addig, míg a kávé nem lett olyan ritka cikk, állandóan főztek és ittuk *dzsëzvában* főzött török kávéval. Ismertem olyan családot is, ahol egész *dzsëzva-sorozat* állott készenlétben, hogy mindig a vendégek számának megfelelő nagyságu *dzsëzvában* főzhessék a kávéval. Az így főzött kávénak a tetején barnás hab szokott támadni,

melyet *kajmák*-nak v. *kajmak*-nak (<kajmak) neveztek. (Nem tévesztendő össze azzal a *kajmákkal*, amelyről mint túróféléről a csévbacsicsával kapcsolatban emlékeztem meg). *Kajmak* csak a jóminőségű kávé képződött, de ennek a szónak a magyar köznyelvben nem volt nagyobb fontossága és aránylag csak igen szűk körben használták. A *káfanába* járók a *káfan* kívül még magyon sok szerb különleges ital nevét vették át és használták magyar beszélgetés közben. Különösen a szeszesitalok nevei voltak közhasználatúak. Bor helyett *vinó* (< vino), sör h. *pívó* (< pivo), pálinka helyett *rákija* v. *rakija* (< rakija) igen elterjedt és közhasználatú volt. A pálinka-fajtáknak a nevei mársokkal szűkebb körben voltak közhasználatúak. *Klěkovácsá* (< klekovača), 'fenyőtobozból főzött pálinka', különösen az Uzsice ószerbiai város-környéki *uzsicska klěkovácsá* (< užička klekovača), volt híres és közismert. A *slyivovica* (< šljivovica) már régen közhasználatú a magyar nyelvben *sligovica* alakban. A *slyivovica* lehetett *měká slyivovica* (< meka šljivovica) azaz 'puha, enyhe, gyenge' és lehetett *lyútá* (< ljuta) azaz 'erős'. Itt említem meg, hogy amiként a magyar nyelvben gyakori az, hogy a jelzett szó képzettartalma a jelzőjéhez tapadt — v. ö. tokaji (bor), farkas (állat) — úgy a szerb nyelvben is van erre példa éppen a *ljuta šljivovica* esetében: mely aztán a magyarba is átvétetett, mert *lyúta slyivovica* helyett csak egyszerűen egy *lyútát* kértek a magyarok is a pincértől. A többi pálinkafélék nevei elterjedtség tekintetében meg sem közelítették az előbb említetteket. *Višnyěvácsá* (< višnjevača), 'meggypálinka' és *kruskovácsá* (< kruškovača) 'körtepálinka' voltak még itt-ott a magyar nyelvterületen ismertek. A *káfaná*, *vinó*, *pívó*, *rakija*, valamint a *csévbacsicsa*, *rázsnyicsa* szavak felsorolása után meg kell emlékezni arról a szóról is, amely szintén a kávéházi falatozás műszavai közé tartozott. Ugyanis a *csévbacsicsát*, *rázsnyicsát* és a többi roston sült különlegességeket közös névvel még *měželuk*-nak (< mezeluk) is nevezték. A szó első része *měžě* (< meze) 'falatozást' is jelenthetett. Sokszor hallottam magyarok szájából, hogy bírják az italt, de legyen közben *měžě*. A kávéházi hiénák, akik a társaság egyik vagy másik tagjának zsebére óhajtottak enni-inni, akikre magyarul azt szokás mondani, hogy a potyát szeretik és keresik, ennek a potyának szerb néven való megnevezésére szolgált a *dzsábá* (< džaba) kifejezés. Ezt a szót használták különben minden olyan esetben, amikor valami ingyenes dolgot akartak megjelölni. Pl. A kiállításokon jegyeztem fel, hogy a szép képes árjegyzékek után érdeklődőnek azt mondták: Nyugodtan elviheti, ezt *dzsábá* adjuk. A kávéházi és a fent ismertetett tárgykörhöz tartozik még a *prátiztat* szó is. *Prátiti* (< pratiti) 'kísérni' szóból magyar műveltető képzővel képezve. Jelentése: 'kísérteti magát valakivel vagy valamivel'. Különösen akkor használták, ha valaki mulatozás után cigánnyal *prátiztatta* magát haza. „Reggelig mulatott és

akkor még haza is *prátiztatta* magát.“ Hideg időben sok magyar ember ivott *csájá-l*, *tea-l*. A *csája* (< čaj) szó az egész megszállott magyar nyelvterületen közhasználatú volt. De a *csájából* képzett *csájanka* (< čajanka) teadélután, v. öt órai tea' csak a városiak előtt volt ismeretes és közhasználatú. Az ószerbiai vidéket megjárt magyarok használták még a *sumadijszki csáj* (< šumadijski čaj = sumadijai tea) kifejezést is, mely nem volt más, mint 'forrált pálinka'. A nyári melegben nem *csáját*, hanem *szládoléd-ot* (< sladoled) 'fagyalt' nyalogattak az emberek. A tiszamenti magyar községekben a *szládoléd* szó *szladolé* alakban vált közhasználatúvá. Ugyancsak a nyári melegekben itták hűsítőnek a *bózá*t is. A *bóza* (< boza) erjesztett kukoricaliszt leve volt, különös íze miatt nem mindenki tudta meginni.

A jugoszláv cigaretták nagyszerű dohányanyagból készültek és a dohányosok véleménye szerint sokkal jobbak voltak, mint a magyar cigaretták. Ezeknek a nevei tulajdonképpen nem tekinthetők szerb kölcsönszavaknak, mert közhasználatúak lettek volna akkor is, ha hasonlóan a magyar cigarettanevekhez idegen szavakból állottak volna. Az érdekesség kedvéért azonban mégis megemlítem, hogy a jugoszláv cigaretták legnagyobb részét Jugoszlávia folyóiról nevezték el. Volt *Dráva* (< Drava), *Drina* (< Drina), *Ibár* (< Ibar), *Morava* (< Morava), *Něrětva* (< Neretva), *Száva* (< Sava), *Sztrumica* (< Strumica), *Vardár* (< Vardar), *Zëta* (< Zeta). Ezeken kívül a két legdrágább és állítólag legjobb cigarettát a Karagyorgye dinasztjáról *Karagyorgyë-nak* (< Karadjordje) és az Adriai-tengerről *Jadrán-nak* (< Jadran) nevezték. A 'dohányos' elnevezése *pusacs* (< pušac) volt. Ez szóról-szóra tulajdonképpen annyit jelent, mint 'füstölő'.

A társadalmi érintkezések során a magyarság nagyon sok szerb szokással volt kénytelen megismerkedni, olyan szokásokkal, amelyeknek magyar neve nem volt, tehát a szerb eredeti kifejezést tanultuk el és használtuk. Ezek közé tartozik az egyik legfontosabb és legjobban elterjedt szerb vallásos népszokás a *szláva* (< slava). A megszállás előtt a mi hazai szerbjeink *szvécsárnak* nevezték, de az ószerbiaiak hatása alatt ez a kifejezés eltűnt és egészen közhasználatúvá vált a *szláva*. Minden szerb családnak van védőszentje, akinek a napját a legnagyobb fénnel szokta megülni. Ilyenkor a ház védőszentjének képe azaz az *ikon* (< ikon) előtt gyertyák égtek. A magyar köznyelvben ezzel kapcsolatosan honosodott meg a *szlávu szlávi* (< slavu slavi) kifejezés is, amely annyit jelentett, hogy valaki a 'védőszentjét ünnepli' v. egyszerűen, hogy 'ünnepel'. Később átvitt értelemben azt is jelenthette, hogy 'híthű és megbízható szerb az illető'. Pl. Egyik szerb ismerősömről nyilatkozva azt mondták nekem, hogy nagyon derék ember, megbízható, hiszen *szlávu szlávi*. Magyar ember szájából természetesen ismét más jelentésben került ki ez a kifejezés. Pl. „Mit vársz tőle? Nem tudod, hogy már ő is

szlávu szlávi“? Ennek az elterjedettsége azonban nem volt nagy. A *szláva* alkalmával illet az ünneplőt meglátogatni és jókívánásokkal elhalmozni. Az ilyen látogatásnak megvolt a pontos szertartása, amely ellen véteni nem igen volt szabad. A gratuláló *sretnu szlávu* (< *sretnu slavu*) ‚szerencsés szlávát‘ köszönt, amit a háziak megköszöntek és a vendéget leültették. Először szentelt búzával kínáltak meg, melynek *koljivó* (< *koljivo*) volt a neve. Jobb családoknál ez a szentelt búza inkább darált dióból, mézből és mazsolából állott és csak itt-ott kevertek bele szimbólumként egy kevés búzát. A ‚szentelt búzából‘, *koljivóból*, egy kávéskanálnyit illet kiszedni és megenni. Utána *rákijával* és *szláttkóval* (< *slatko*) kínáltak a vendéget. A *szláttkó* szintén közhasználatú volt a magyar köznyelvben, ‚cukorba tett gyümölcsöt‘ jelentett. *Szláttkót* különben minden vizit alkalmával és minden kedves vendégnek kínáltak. Rendszerint egy tálcaán több pohár víz volt és egy lapos üveg tálacskában kávéskanalak, egy másik üvegtálacskában *szláttkó*. A megkínált kivett egy kávéskanalat, mérített a *szláttkóból*, egy pohár vizet vett a kezébe, megette a *szláttkót*, ivott a vízből s a használt kanalat beletette az általa használt vizespohárba. A háziak minden alkalommal kínáltak a vendéget, hogy szedjen még, de tekintettel arra, hogy a már megnyalt kanalat kellett volna használnia, a legnagyobb illetlenségnek számított volna, ha a szíves kínálásnak enged. A *szláttkó* után a vendéget még megkínálták apró süteményekkel és esetleg tortával is. Ha azonban mindezek után feketekávéval is megkínálták, annak elfogyasztása után illendőség szerint el kellett búcsúzni, hogy az ujabban jövő vendégeknek helyet adjon. Ha kevés volt a vendég, akkor természetesen tovább folyt a beszélgetés és sokáig nem hozták a *káfát*. Torlódás esetén a kínálasok üteme gyorsabb volt, hogy hamarabb távozzanak el a vendégek. Megtörténhetett, hogy személyesen nem tudott valaki elmenni ismerősének *szlávájára*. Ilyen esetben *csésztitká-t* (< *čestitka*), azaz gratulációt illet küldeni. (*Čestitati*==gratulálni). A *csésztitka* másodlagos jelentésében a levelezőlapon v. névjegyen kifejezett jókívánást is jelenthette. A képes levelezőlapot *ražglednicá-nak* (< *ražglednica*) nevezték. *Rážgledati* ‚szétnézni‘, *ražglednica* szóról-szóra annyit tesz különben, mint ‚szétnézőke‘. Ugy a *csésztitka*, mint a *ražglednica* csak a műveltebb városi lakosság nyelvében volt közhasználatú.

A szerb nyelv minden fejlődése ellenére sem tudott minden fogalomra megfelelő új szót találni. Ezért nagyon sok benne az idegen közhasználatú szó. Ezeknek egy részét a magyar köznyelv is átvette és használta; különösen a városok lakói vették át ezeket és használták nagyobb számmal. A diáknyelvbe is sok ilyen kölcsönzó került, de ezekről, majd a megfelelő helyen szólunk bővebben. Ilyen szavak a *séf* (< *šef*) különösen *séf sztánice* (< *šef stanice*), azaz ‚állomásfőnök‘ összetételben; *székcija* (<

sekcija) ,szakosztály' pl. Az ipartestületben megalakult a borbély *székcija*. *Kontakt* (< kontakt) ,érintkezés'. Nincs meg a kellő kontakt az ipari és mezőgazdasági munkások között. *Diszciplina* (< disciplina) pl. az új elnök nagy *diszciplínát* tart. *Döntiszt* (< dentist) ,fogászmester' pl. a húgom férje *döntiszt*, nála csináltatom a fogaimat. *Nervirozni* (< nervirati) ,idegesíteni' pl. ne *nervirozz*. *Párlamentárác* (< parlamentarac) pl. a csétnikek, amikor látták, hogy körül vannak véve, *párlamētárácot* küldtek. Ilyen átvételek még a *bioszkop* (< bioskop) ,mozi', *lózsa* (< loza) ,páholy', *gálérija* (< galerija) ,kakasülő', *balkón* (< balkon) ,erkély', *gárdērőba* (< garderoba) ,ruhatár'. A *gárdērőba* azért fontos, mert a szóvégi *-a* mutatja, hogy csakugyan a szerb nyelvből került a magyar köznyelvbe. A magyar nyelvterület legnagyobb és a megszállást át nem élt részein közhasználatú ,ruhatári' jelentésű idegen szó *garderób* alakban terjedt el. Ha tehát a csonkaországi részeken valaki ruhatárba tette holmiját, akkor a *garderőba* tette, ezzel szemben a délvidéki városok magyarsága által a szerbektől átvett alak szerint *garderőbába* tette kabátját vagy más holmiját a magyar. A mozi vagy színház részei közül a szerbeknek csak a *prizēmlye* (< prizemlje) ,földszint' szavuk került át a magyar köznyelvbe.

Érdekes megemlíteni azt, hogy a filmesek között, mint általában véve minden mesterséghez tartozók között, a szerb terminus technikusok egész serege honosodott meg. Egy ilyen rövid értekezés keretében nem térhetünk ki arra, hogy a különböző mesterséget űzők milyen műszavakat vettek át, hanem csak a filmesek és még egy-két szakma műszavaiból mutatok be néhányat. A megszállás alatt a filmesek nem beszéltek ,kölcšondijról', hanem *nájumniná*-ról (< najamnina), nem ,engedélyokiratot', hanem *cēnzurna knjizicá*-t (< cenzurna knjizica) szereztek be, ha egy-egy filmet műsorukra akartak tűzni. A filmesek és a fényképészek a film emulziós felületét *siht*-nek (< šiht) nevezték. Igaz, hogy ezt a szót a magyarok használják a csonkaország területén is és igaz, hogy tulajdonképpen nem szerb szó, azonban a filmszakma és a fényképész-szakma kifejezései közé a megszállás alatt szerb közvetítéssel került, s ezért feltétlenül meg kellett említeni. A ,borbélyműhelyt' *berbernicá*-nak (< berbernica) hívták. És abban nem beszéltek ,borotválásról', hanem *brijányē*-ről (< brijanje), ,nyíratkozás' helyett volt a *sisányē* (< šišanje), vagy a *pošisanjē* (< pošisanje), amelyeknek a pontos jelentése ,nyírás', illetőleg ,körülnyírás'. A ,nyomdákat' *stamparijá*-nak (< stamparija) hívták, a ,lakatos' *bravár* (< bravar) volt, az ,esztergályos' *sztrugár* (< strugar), a ,szabó' *krojács* (< krojač), az ,üveges' *sztáklár* (< staklar), a ,cipész' *cipēlár* (< cipelar), a ,bocskoros' *opāncsár* (< opančar), az ,órás' *szájdzsija* (< sajdžija) vagy *szátár* (< satar) vagy *urár* (< urar); az órás három neve közül az első török vonatkozású, a második

szerb és a harmadik horvát, mely viszont a német *die Uhr* átvétele. A 'kőműves' *zidár* (< zidar), az 'aranyműves' *zlátár* (< zlatar), a 'szücs' *csurcsija* v. *tyurcsija* (< éurcija), a 'pintér' *bácsvár* (< bačvar), a 'bognár' *kolár* (< kolar), a 'pék' *pékár* (< pekar), a 'hentes' *kobaszicsár* (< kobasičar), a 'mészáros' *mészár* (< mesar), az 'asztalos' *sztolár* (< stolar), de hallottam azt is, hogy valaki *asztaldzsijá*-nak (< astaldžija) mondta. Ez pedig nem más, mint az asztal főnév török foglalkozásnévképzővel való továbbképzése. A 'fényképész' *szlikár*-nak (< slikar) nevezték. Ezeket a kifejezéseket és szakmaneveket a 'magyar közönségnek meg kellett tanulnia a cégtáblákról, amelyeket más-képpen, mint szerb nyelven, soha sem engedtek meg kitenni. Ezeket mindenki értette, mindenki tudta, hogy mit jelentenek, azonban még sem merném állítani, hogy közhasználatúak voltak; ha használták őket magyar beszédben, akkor csak tréfából szóték bele.

A magyar köznyelv kölcsönszavaiból és közhasználatú szavaiból még a hivatalos érintkezések néhány műszavát kell megemlítenünk. Szabadka határváros volt vámhivatallal; azonban mivel a hivatalos érintkezés folyamán a magyar ember nem említhette a vámhivatalt magyar nevén, kénytelen volt a 'vám' helyett *cáriná-t*, (< carina), 'vámörök' vagy 'fináncok' helyett *cárinár*-okat (< carinar) és 'vámhivatal' helyett *cárinárnica-t* (< carinarnica) használni. Ez azonban csak olyan magyarlakta területeken volt közhasználatú, ahol valamilyen vámhivatal is volt. A hivatalos érintkezések folyamán a magyar köznyelvbe a *zápisznik* (< zapisnik) 'jegyzőkönyv', *děkrét* (< dekret) 'határozat, kinevezési okmány', *ukáz* (< ukaz) 'királyi kézirat, mely magasabb tisztviselők kinevezésére szolgált'. Közhasználatú volt még a *kulturnó odélényě* (< kulturno odelenje), *vojno odélényě*, (< vojno odelenje), melyek közül az első 'kulturosztályt', a második 'katonai ügyosztályt' jelentett. A kulturosztályon rendszerint *dněvnicár*-ok (< dnevničar), azaz 'napdíjas tisztviselők' dolgoztak. Nagyon nagy fájdalom volt a Délvidék magyarságának, hogy az állampolgársági és az illetőségi bizonyítványt nagyon nehezen tudta beszerezni. Természetes, hogy ezeknek neveit is szerbül tanulta meg és a *drzsávlyánsztvó* (< državljanstvo), illetőleg *zavicsájnoszt* (< zavičajnost) kölcsönszavakat használták. Ritkábban használták a *drzsávlyánsztvó* horvát kifejezést, a *domovnicá-t* (< domovnica). Az 'illetékre' volt még egy kölcsönszavunk, amelyet szintén elég gyakran használtunk: *prisztojba* (< prisztojba). Az 'üzletbér, vagy házbér' jelentésű *kirija* (< kirija) különösen azok között, akik házbérben laktak, szintén közhasználatú volt. A *právilnik* (< pravilnik) 'szabályrendelet', 'előírások gyűjteménye', szintén nagy szerepet játszott és a kisebbségi magyarság életében és nyelvében közhasználatúvá vált. Akármilyen hivatalos nyomonitványt töltöttünk

is ki, annak utolsó rubrikája mindig a *primědba* (< *primedba*) 'észrevétel', 'megjegyzés' volt. Igen elterjedt volt a 'jogász' jelentésű *právník* (< *pravnik*) szó is. A 'műhely' jelentésű *rádionica* (< *radionica*) különösen olyan magyarlakta vidékeken volt közhasználatú, ahol nagy állami üzemek voltak, pl. vasuti műhely, mert az ilyen üzemeknél a magyar munkások sem beszélhettek másként, mint szerbül és így a *rádionica* közöttük nemcsak elterjedt, hanem teljesen ki is szorította a magyar műhely szót. Ha valaki hivatali visszaélést, vagy bűntényt követett el, vagy valamilyen nemzetgyalázási vagy hasonló vétség miatt feljelentették, akkor a kihallgatását az *isztrázsní* (< *istražni*) 'vizsgáló kihallgató' (bíró) végezte. Ebben az esetben ugyanaz történt, mint a fent írt *lyúta* esetében, ugyanis az *isztrázsní szudija* 'vizsgálóbíró' jelzős szerkezethől a jelzett szó képzettartalma egészen a jelzőhöz tapadt. A kétségkívül leggyakrabban használt, városon, falun ismert szó az *ulica* v. *ulicá* (< *ulica*) 'utca' volt. Feljegyeztem pl. hogy magyar emberek egymás közt beszélgetve azt mondták: A házszámot tudom, de az *ulica* neve nem jut eszembe. A 'kereskedő' jelentésű *trgovác* (< *trgovac*), vagy ennek ejtéskönnyítővel ejtett *tergovác* alakja szintén elég gyakori volt. Egyél nyugodtan — mondták — van a *trgovácnál* elég.

A pejorativ értelemben használt szerb kölcsönszavak közül kétségtelenül egyik legjelentősebb volt a *kufěrás* (< *kuferas*)-kifejezés. A *kufěrás* kifejezést tulajdonképpen a benszülött szerb és bunyevác lakosság adta azoknak az ószerbiai tisztviselőknek, akiket a szerb állami közigazgatás magyarlakta vidékekre nevezett ki és akiknek legnagyobb része mint nincstelen szegény ember jött hozzánk és rendszerint csak egy kis bőröndben, kofferbán (*kufer*) hozta holmiját, de rövidesen vagyont szerzett. A *kufěrás* szónak tehát az elsődleges jelentése az volt: 'idegen', másodlagos jelentése: 'jött-ment' és ebből a jelentéséből fejlődött ki az, hogy 'nincstelenül jött és gazdagon távozó'. Pl. „A városháza tele van *kuferásokkal*, de majd meglátod, ha elmennék, mennyi mindent loptak már össze.“ Volt olyan *kuferás* is, aki Szerbiába való visszahelyezése esetén két-három vagonnal szállíttatta el butorait és holmiját. Ezt a kifejezést mind a magyarok, mind a bunyevácok, sőt a benszülött szerbek is egyaránt használták és alkalmazták és igen gyakran megtörtént, hogy a hivatalokban ülők, ha valami nézeteltérésük támadt a felekkel, mindjárt arra hivatkoztak, hogy ők nem *kuferások*, velük így gorombáskodni nem lehet. A *kuferás* kifejezés nem volt tehát megtiszteltetés, hanem ellenkezőleg, sértésnek számított, ami ellen mindenki tiltakozott, illetőleg igyekezett megtorolni. A *kuferás* mellett párhuzamosan meg kell említenem a *prěcsanin* (< *prečanin*) szót. Ezzel a kifejezéssel illették az ószerbiaiak mindazokat, akik a Dunától és Szávától északra valók voltak. A jugoszláv közigazgatás-

ban nagy számmal alkalmazott orosz tisztviselőket *ruszki* (< ruski) névvel különböztettük meg.

Kellemetlen emberekre még egy kifejezést vettünk át a szerb nyelvből: *gnyávátor* (< gnjavator) ,aki valakit molesztál', a szerb *gnyáviti* igéből képzett névszó, amely eredeti jelentésében kínzót, zaklatót jelentett, a magyar nyelvben azonban sokkal enyhébb, inkább ,molesztáló' jelentésben lett közhasználatúvá, pl. „Hallod, micsoda *gnyávátor* az a te barátod!“ Közhasználatú volt a ,zárka' jelentésű *csélija* v. *tyélija* (< élija) szó is, amely tulajdonképpen a *cella* szó pontos hangtani megfelelője. Pl. „Te hányas *cselijába* voltál lecsukva?“ Fogdáról beszélve a legfélelmetesebb volt a *glávnyácsá* (< glavnjača), mely a hirhedei belgrádi politikai börtön és fegyház neve volt. Ebben a fogházban, a *glávnyácsá*-ban kínozták halálra azokat a magyar kémkedéssel gyanúsított embereket, akiket sokszor minden komoly ok nélkül, pusztán gyanú alapján fogtak el és állítottak később bíróság elé. A *glávnyácsá* volt az a fegyház, amelynek borzalmairól francia nyelven nem egy broszúra jelent meg, amelynek tartalmát nem igen tette a belgrádi kormány a kirakatába.

A családi életre vonatkozó szavak közül aránylag nagyon kevés jutott át a magyar köznyelvbe és csakis azokon a vidéken tudtam feljegyezni egyes ilyen tárgykörbe tartozó szavakat, amelyek feltétlenül kétnyelvűek voltak. Ilyenek pl. *májkó* (< majko) ,nagyanya' v. általában ,öregasszony', és a *dēda* (< deda) ,nagyapa' v. általában ,öregember'. Az ilyen kétnyelvű vidéken gyakran mondták: Nem volt otthon más csak a *májkó*, és Az én *dēdám* még jól bírja a munkát. ,Pubi vagy öcskös' jelentésben használták még a *bátó* v. *báta* (< bato) szót is. Míg a ,barát vagy testvér' jelentésben használták a *brátē* (< brate), vagy *brē* (< bre) kifejezést, azonban a *brē* jelentése már inkább ,hékás' volt, tehát pl. Hallod-e *brē!* A leányszöktetésre volt a szerbeknek egy szavuk, amely nemcsak, hogy közhasználatú, hanem igen gyakori volt a magyar nyelvben is. *Uszkocsizni* a szerb *uszkocsiti* (< uskočiti) ,megugrani, megszökni' igéből képezve. Ennek egy másik alakja az *eluszkocsiztatni*, ,megszöktetni'. A szokás ugyanis az volt a délvidéki szerbeknél, hogy ha a leány szülei nem egyeztek bele a házasságba, akkor a legény *eluszkocsiztatta* barátaival a leányt. Nagyon sokszor megtörtént azonban később az is, hogy a szülők és a legény közös megegyezéssel választották a házasság eme módját, mert ilyen alkalmakkor nem kellett nagy lakodalmat tartani, ami mindig tetemes költségeket okozott. Hiszen a szerbeknél sokszor a fél falu hivatalos volt ilyen lakodalmakra és a leány hozományának egy nagy része ráment a vendégsereg kielégítésére. A családi életre vonatkozik még a *csiká* (< čika) ,bácsi' jelentésű szó is, amely szintén közhasználatú volt, szinte az egész magyar nyelvterületen. A ,kománizni' jelentésű *brátyizni* nem mostani megszólás idei átvétel,

mert ezt a magyar nyelvterület azon részein is használják, amelyek soha megszállást nem szenvedtek át.

A kétnyelvű városi lakosság magyar része egész sereg olyan szót is vett át, amely bizonyos tekintetben nyelvjárásszerűen csak egyes városokban vagy csak egyes vidékeken volt közhasználatú. Az átvétel után aztán a magyar nyelvterület azon részén, ahol a megszállás 23 évig tartott, a magyar ujságok és a magyar folyóiratok révén közhatalmú lett. Ilyen pl. *subara* (< šubara) 'báránybórsapka', *préló* (< prelo) 'fonó', *nosziló* (< nosilo) 'petrence', a cséplésnél két rúd közt kifeszített dróthálón hordják a pelyvát, ezt a pelyvahordót hívják *noszilónak*. Pl. „Úgy megrakták a *noszilót* pelyvával, hogy meg sem tudtam emelni.“ A 'lecsó' jelentésű *gyuvecs* (< djuveč) szintén így terjedt el és vált közhasználatúvá a magyar nyelvterületek nagy részén. Martonos községben a magyar határhoz közel a *gyuvecsnak* egy *kuvesz* alakú változata is megvolt. A *kobojágē* 'mintha úgy volna, pedig hát dehogy', a szerb < *kao bajagi* öszevonásából keletkezett. Pl. „Úgy *kobojágē* megigérttem, hogy elmegyek.“ Újabb-kori átvétel a szerbből a *kuszur* (< kusur) és a *gros* (< groš). Az elsőnek a jelentése 'visszajáró pénz'. Tehát ha én nagyobb pénzzel fizetek, mint amennyit a számlám kitesz, akkor az, amit visszkapok, a *kuszur*. Pl. „Százassal fizettem és a *kuszur* ott felejtettem a pulton.“ A *gros* viszont a 'garasnak' a megfelelője, főleg abban a kifejezésben vált még a magyar köznyelvben is közhasználatúvá: *za svoj gros* (< za svoj groš) 'az én pénzemért', pl. „Azt teszek, amit akarok, *zasvojpgros*.“ A szerb nyelvben is próbáltak erőszakos nyelvújítást végrehajtani. De ennek a nyelvújításnak sok szava még a szerb nyelvben sem vált közhasználatúvá, bár egyik-másik elterjedt és a magyarba is átjutott. Ilyen a *miroviná* (< mirovina) 'nyugdíj'. Pl. „Mennyi *mirovinát* is kap az anyád?“

A szerb nyelvből a köznyelvbe átjutott szavak közül azokat, amelyeket valamilyen tárgykörbe be tudtam sorozni, az eddigiekben felsoroltam. Azokat, amelyek még most hátra vannak, külön tárgykörbe foglalni nem tudom, mert ezek az élet legkülönbébb körülményeire vonatkoznak és annak sokféle körülményeiből származnak.

A megszállás első éveiben a szerb cirill betűk rejtelmait felnőtt és gyermek egyaránt a cirill betűs ábécé-könyvből tanulta meg, amelynek a szerb neve *bukvár* (< bukvar) volt. Ez a *bukvár* szó annak idején az egyik legtöbbet használt szerb szó volt a magyar köznyelvben. Amilyen mértékben azonban megtanultunk szerbül beszélni és cirill betűkkel írni, olyan mértékben tánt el a magyar köznyelvből a *bukvár*. A megszállás utolsó éveiben közsismert volt, de használni már nagyon ritkán használtuk. A 'tér' jelentésű *trg* (< trg) nem tudott közhasználatúvá válni, mert a magyar nyelv három mássalhangzót egymás mel-

lett ejteni nagyon ritkán szokott. De itt-ott azért előfordult, hogy valaki, aki az *Alexander-téren* lakott, azt mondta: „Én az *Alexander trg-en* lakom.“ A *teráj* (< teraj) szó jelentése ‚hajts, gyérünk‘, messze a magyar nyelvterületen ismeretes, sőt adataim vannak arra, hogy még csonkaországi magyar nyelvterületen is használják és értik. Sorsjegy helyett gyakran mondtak a magyarok *szeretykát* (< srečka). Pl. „Te is vettél *szeretykát*? Kár, mert a főnyereményt úgyis az én *szeretykám* nyeri.“ Ez a ‚szerencse‘ jelentésű *szeretya* (< sreča) főnév származéka. Ünnepeleken, ahol elhunyt nagy hadvezérek, királyok emlékének áldoztak, gyakran mondták a nagy ember nevének említésekor: *szlává mu* (< slava mu). Jelentése: ‚dicsőség v. üdv neki‘. A magyarok ezt legtöbbször csak gunyos értelemben használták, sőt legtöbbször nem is halott, hanem élő emberekkel kapcsolatosan. Pl. „A szolgabírótok dicstelenül távozott!“ Felelet rá: „*Szlává mu!*“ A *rászporéd* (< raspored) szó a magyar vasutasok osztálynyelvében volt közhasználatú, mert a mozdonyvezetők este mindig megnézték a *rászporédot* ‚beosztást‘, hogy tudják, hová kell nekik másnap a beosztás szerint utazni. *Nás csověk* (< naš čovek) ‚a mi emberünk‘. Ezt a kifejezést a szerbek a hozzájuk tartozókra használták. Ezt aztán a magyarok is átvették és használták. Pl. „Kár nekem ilyet kérni, hiszen nem vagyok *nás csověk*, úgy sem adják meg.“ A görögkeleti kolostorokat a magyarok eredeti szerb nevükön *mánasztir*-nak (< manastir) nevezték, mely a magyarban használatos monostor szónak a pontos megfelelője. A ‚csónak‘ jelentésű *csámác* (< čamac) a folyók mentén élő magyarok közt volt közhasználatban. Így pl. a péterrévei halászhajók *csámác*-ba szálltak, ha halászni akartak. Nagybecskerekén, ha valaki a Begán át akart kelni, a csónakost *csámác!* kiáltással hívta, mire az átjött és átvitte a tulsó partra. A *granicár* (< graničar) szó ‚határórt‘ jelent. Ez viszont csak a határmenti magyar lakosság között volt közhasználatú. Volt egy *gránicsár* nevű labdajáték is, amelyről a diáknyelv tárgyalásakor fogok bővebben beszélni. Az express leveleket *hitno* (< hitno) leveleknek is nevezték. Ez azonban csak a városokban volt ismeretes. A járda szélét, vagy általában valaminek a szélét a szerb *ivicá* (< ivica) szóval fejezik ki nagyon sok kétnyelvű városban. Pl. „Nekiment az *ivicának* biciklivel s úgy lefordult, hogy öröm volt nézni.“ A *jok* (< jok) tagadószócska török eredetű. A szerb nyelvben igen gyakori volt, a magyar köznyelvbe a diák- és katona-nyelvekből került át és vált közhasználatúvá. Pl. „Voltál a rendőrségen? *Jok!*“ Azt mesélik, hogy az egyik török szultán megbizta a török flotta parancsnokát még a XIX. század vége felé, hogy keresse fel Málta angol hadikikötőt. A török flotta-parancsnok állítólag hosszú ideig bolyongott a Földközi-tengeren, végül is a bolyongást megunva a legelső kikötőbe hajózott be és onnan sürgönyözte a fenséges padisahnak, tömör egyszer-

rúséggel: „*Jok Málta!*“ Ha pedig a tanár a gimnáziumban megkérdezte a tanulót, hogy a *jok* szerb szó-e, a válasz az volt: „*Jok!*“ Gúnyos értelemben, 'csak annyi baj legyen' jelentésben használták a magyar köznyelvben a *vrlo vázsnó* (< vrlo važno) kifejezést. Pl. „Már megint elkéstél az ebédről! *Vrló vázsnó!*“ Szóóról-szóra *vrlo vázsnó* jelentése: 'nagyon fontos', azaz tulajdonképpen gúnyos értelemben használva a magyar nyelvben abban a jelentésben terjedt el, hogy 'egyáltalában nem fontos'. A szerb köszöntések közül a 'jóreggelt' jelentésű *dobro jutro* (< dobro jutro), a 'jónapot' jelentésű *dobur dán* (< dobar dan) és a 'jóestét' jelentésű *dobro večsēr* (< dobro večer) mellett közhasználatú volt még a *zbogom* (< zbogom) is. A *zbogom* jelentése: 'Isten veled, vagy veletek'. Ez tulajdonképpen a szerb < s *Bogom* 'az Istennel' összevonásából keletkezett. Rendszerint távozáskor szoktak ezzel a köszöntéssel élni. Közhasználatú volt még a magyar nyelvben a 'menetrend' jelentésű *vózni rēd* (< vozni red) és a 'késés' jelentésű *zákásnyányē* (< zakašnjenje) szó is. E két utóbbi főleg azok között, akik gyakran voltak kénytelenek a jugoszláv vonatokon utazni. A jugoszláv vonatokon utazók akarva-nem-akarva megtanulták az ablakokra írt *Opasno je vān szē nāgnuti!* (< Opasno je van se nagnuti) 'kihajolni veszélyes' figyelmeztetést is. Ezt a figyelmeztetést azonban a nemzetközi vonalakon közlekedő jugoszláv kocsik ablakáról mindenki megismerte, úgy hogy ez nem tekinthető tisztán a megszállás alatti átvételek egyikének. Ezzel szemben tisztán megszállott területi átvétel az *izlaz v. izlaz* (< izlaz) 'kijárat' és *ulāz v. ulaz* (< ulaz) 'bejárat'. Ezeket a vasutakon utazó közönségnek meg kellett tanulnia, mert minden állomáson és minden közpénztárnál ki volt írva az *izlaz* és *ulaz*, s az erre való figyelést szigorúan megkövetelték. Ugyancsak a vasutal kapcsolatos átvétel a 'fúvarlevél' jelentésű *tovārnī līst* (< tovarni list) is.

A köznyelvi átvételek itt felsorolt példái természetesen nem ölelhetik fel mindazokat a kölcsönszavakat, amelyeket a megszállás alatt a magyar nép használt és magyar beszédében alkalmazott. Mint a kezdetek-kezdetén rámutattam, nincs egy mindent átfogó magyar nyelv, hanem csak sok magyar egyéni nyelvből tevődik össze a magyar nyelv. Természetesen más-más emberek más és más szavakat használtak és vettek át a szerb nyelvből. Az itt adott áttekintésben igyekeztem Versectől Szabadkáiig és Dárdától Zimonyig az egész megszállás alatti magyar nyelvterület átvételeinek a legjellegzetesebb szavait feljegyezni és a magyar nyelvudomány számára átadni. Sajnos, ilyen irányú munka tudtommal még nem jelent meg és így természetesen nem volt módomban mások módszeres tapasztalataiból okulni.

Diáknyelv

Ha a délvidéki magyar diáknyelv szerb kölcsönszavairól akarunk írni, akkor meg kell különböztetnünk a megszállás alatti első öt év diáknyelvét, a második öt év diáknyelvét és a harmincas évek diáknyelvét. Az első öt évben a magyar diákság legnagyobb részét még magyar iskolába járt, a szerb nyelvvel csak mint kötelező tantárggyal ismerkedett meg, a szerb nyelvet még egyáltalában nem, vagy csak nagyon gyengén beszélte és csak egyetlen tantárgyat, a szerb nyelvet tanulta cirillbetűs tankönyvből. A második öt év alatt a helyzet annyiban változott, hogy eltűntek a magyar tankönyvek, eltűntek a magyar iskolák és a magyar diákok legnagyobb része már jól beszélt szerbül és még a magyar iskolákban is a szerb nyelven kívül a történelmet és földrajzot is kénytelen volt szerb nyelven, szerb tankönyvekből tanulni. Ez már jelentősebb lépés volt a szerbesítés felé, ekkor már a magyar gyerekek ezrei jártak tiszta szerb tanítási nyelvű iskolába, teljesen kétnyelvűekké váltak és egymás között mindazokat a fogalmakat, amiket magyar iskolába járó magyar gyerekek magyarul neveztek meg, már csak szerbül emlegették. A harmincas évektől kezdődően egészen a felszabadulásig a magyar diáknyelv ismét egy újabb fejezetbe lépett. A magyar iskolák végleg bezárultak, némelyik névlegesen megmaradt ugyan magyarnak, azonban a magyar nyelven és a vallástanon kívül minden tantárgyat szerb tankönyvekből és szerb tanárok magyarázatai alapján tanulták. Ebben az időben még a magyar iskolába járó magyar gyerekek is mind kivétel nélkül tökéletes kétnyelvűekké váltak és ha valahol tökéletlenség mutatkozott, ha valamiképpen kifejezésbeli gondjaik voltak, akkor nem a szerb-horvátnyelvű fogalmazásaikban akadtak meg, hanem akkor, amikor gondolataikat magyarul kellett volna kifejezniök. Ekkor már a tantárgyaknak a neveit, az iskolai igazgatásra vonatkozó rendeletek és fogalmak neveit szinte kivétel nélkül egymásközi beszélgetésben csakis szerbül használták. Magyarul beszélgettek, de a magyar beszéd hemzsegett a szerb kölcsönszavaktól. Természetes, hogy az egyes délvidéki városok középiskolásai különböző mértékben használták a szerb kölcsönszavakat, hiszen a délvidéki városok népességi összetétele is teljesen különböző. Más a helyzet pl. Újvidéken, Pancsován és egészen már Nagybecskerekén és Szabadkán. Ugyanis Pancsova és Újvidék, valamint Zombor szerb tömegei miatt az ottani iskolákban aránylag nagyon kis magyar töredék tanult csak, de Nagybecskerek, Szabadka és Zenta a maga magyar többségével természetszerűleg lényegesen nagyobb számú magyar gyereket küldött az iskolába, tehát a magyar beszéd gyakoribb volt és gyakoriságánál fogva ellenállóbb a szerb kölcsönszavak özönével szemben. Az összegyűjtött szerb

kölcsönszavak közül igyekeztem keresztmetszetét adni az összes megszállott területi magyar diákok által használtaknak és ezért nagyobbára csak olyanokat vettem fel a gyűjteményembe, amelyek mindenütt közhasználatúak voltak. Meg akarom jegyezni, hogy az iskolai igazgatásra vonatkozóak legnagyobb részét nemcsak a diákok, hanem szüleik is ismerték és használták. Viszont egyáltalában nem használták azok, akiknek nem voltak kapcsolataik gyerekeiken keresztül az iskolához.

Ha valaki a megszállás alatt valamelyik középfokú iskolába be akart iratkozni, akkor ki kellett töltenie a *prijavá-t* (< prijava) 'bejelentőlap'-ot. A bejelentőlapnak, vagy *prijavának*, több rubrikája volt, melyek a beiratkozandó minden adatát tartalmazták. A *prijavával* és a *szvédocásnsztvó*-val (< svedočanstvo), azaz 'bizonyítvány'-nyal együtt a 'keresztlevelet' *krstënicá-t* (< krštenica) is be kellett adni. Ilyenkor be kellett fizetni a *skolariná-t* (< školarina) 'tandíjat' és akkor utána a Veni Sancte napján előbb a *szvécsüná szálá*-ban (< svečana sala) 'díszteremben' gyűltek össze a növendékek, onnan a *rázhredni sztärësiná-k* (< razredna starešina) 'osztályfőnökök' az egyes osztályok növendékeit osztálytermeikbe vitték, lediktálták nekik a *rászporéd*-ot (< raspored) 'tanrendet', amely szerint aztán a rendes tanítás, a *predáványë* (< predavanje) megkezdődhetett. Ilyenkor a *rázhredni sztärëšina* mindjárt kijelölte a *rédár-t* (< redar) 'hetest', akinek az volt a tiszte, hogy az 'osztály', azaz a *rázhred* (< razred) különböző apró-cseprő dolgairól gondoskodik. A *rédárnak* kellett megnedvesíteni a *szungyër-t* (< sundjer) 'szivacsot', a krétát bekészíteni, mértanórára a szertárból kikészíteni a *sësztar-t* (< šestar) a 'körzöt', hogy az oktatás zavartalanul megkezdődhessék. Általában véve minden tantárgynak megvolt a maga szerb neve és ezek a szerb tantárgynevek közhasználatúak voltak. A magyar gyerekek 'történelem' helyett *isztórijá-t* (< istorija) tanultak, 'földrajz' helyett *zëmlyopisz-t* (< zemljopis), 'torna' helyett *gimnásztiká-ra* (< gimnastika) jártak. 'Kémia' órájuk nem volt, mert *hëmijá-t* (< hemija) tanultak és akár szerb-, akár magyarnyelvről volt is szó, irodalom helyett *knjizsëvnoszt*-tal (< književnost) foglalkoztak. A tanár nem 'verset' adott föl, hanem *pëszmá-t* (< pesma) és azt nem 'szórol szóra', hanem *od récsi-do récsi* (< od reči-do reči) kellett megtanulni, mert csak így tudták *nápámët* (< napamet), azaz 'kivülről, emlékezetből' elmondani. A kisebb diákok *krázhnopisz* (< krasnopis) 'szépírás' füzetbe írták feladványaikat és 'énekóra' helyett *pëványë-ra* (< pevanje) jártak. A *pëványë*-n *pëszmá*-kat (< pesma) énekeltek, tehát a *pëszma* szó két jelentésében is közhasználatúvá vált: az első jelentése 'vers', a második 'nóta', 'dal' volt. A 'kottafüzetüknek' *kájdünká* (< kajdanka) volt a

neve, míg a „rajzfüzetüket” *crtánká*-nak (< crtanka) hívták. Házi feladatáról soha sem beszéltek a magyar gyerekek, nekik *domátyi*-juk (< domaći) volt. Olvasmányt, ha az kötelező volt, különösen a szerb és horvát irodalom kötelező olvasmányait, *léktirá*-nak (< lektira) nevezték. Az „olvasókönyvet” csak mint *csítánká*-t (< čitanka) emlegették. Magát a könyv szót szinte teljesen kiszorította a „könyv” jelentésű *knjigá* (< knjiga), viszont a „könyvecske” jelentésű *knjizsica* (< knjžica) főleg a *gyácská knjizsica* (< djačka knjžica) „diákkönyvecske” összetételben volt közhasználatú diákok és szülők közt egyaránt. „Könyvkereskedés” helyett *knjizsára*-ban (< knjžara) vettek tintát és füzetet, ha ugyan nem *szvészka*-t (< sveska), „füzet”, vagy *másztiló*-t (< mastilo) „tinta” kértek, de az „itatós” is szinte eltűnt, kiszorította a szerb *upijács* (< upijač). A szerb nyelv tanításának egyik módját a szerbek abban látták, hogy kétségtelenül nagyon szép és értékes népdalaikat oldalszám mellett a magyar diákoknak kívülről megtanulni. Természetes, hogy ezeknek a szerb neve, *národná pészma* v. *národna pészma* (< narodna pesma) „népdal”, nemcsak közhasználatúvá, hanem hírhedtté is vált, mert nagyon sok magyar gyerek keserves kínok között volt kénytelen tanulni a *národna pészma*-k véget nem érő sorozatát. Ezek mellett már sokkal kisebb jelentőségük volt a szerb tanárok által szintén nagyon kedvelt *národná pripovětkák*-nak (< narodna pripovetka) „népmeséknek”, amelyekből szintén nagyon sokat kellett olvasni és megtanulni magyar gyerekeinknek.

Ami az iskolával kapcsolatos fogalmakat illeti, nem imádságot mondtak el a tanítás megkezdése előtt, hanem *molitvá*-t (< molitva). A tanár nem „osztálynaplót”, hanem *dněvník*-et hozott be és a hiányzók nem igazolványt, hanem *izviná*-t (< izvina) hoztak és azzal igazolták távolmaradásukat. A leghíresebb volt a *prozivnik* (< prozivnik), szóról szóra „felhívóív”. Ebbe az ívbe bevezették minden tanuló nevét és minden tantárgyból a megfelelő kalkulust is ide kellett a tanárnak bejegyezni. A *prozivnik* félelmetes valami volt és körülbelül éppen úgy rettegetek tőle a diákok, mint a híres magyar *tanári-notesztól*. Jegyet, vagy kalkulust nem kaptak a mi gyerekeink, nekik *ocēna* (< ocena) járt. Ha tudtak, jó *océnát*, ha nem, akkor rossz *océnát* kaptak. A rossz *océnák*-nak eredményeként a havonként megtartott ellenőrző értekezletek után *opomēná*-t (< opomena), azaz „intőt” írtak be a *gyácská knjizsica*-ba, amit a szülőknek alá kellett írni. Mondanom sem kell, hogy a magyar szülők között éppen úgy közhasználatú volt az *ocēna* és az *opomēna*, mint diákjaink között. Már az *ukor* (< ukor) „rovás”, csak azok között a szülők között volt közhasználatú, akik abba a kellemetlen helyzetbe kerültek, hogy a rovásuk valamelyikével megismerkedjenek. Ugyanis az *ukor*-t nem a tanulmányi előmenetelért, hanem mindig magaviseletért büntetésként adták. Négy fokozata volt ismeretes az

ukor-nak. Ezek közül legenyhébb volt az *ukor rázrēdnog sztarē-sinē* (< ukor razrednog starešine) 'osztályfőnöki rovás', a második fok volt az *ukor rázrēdnog vetyā* (< ukor razrednog veća) 'osztálytanácsosi rovás', (osztálytanácsba tartoztak a tanári kar azon tagjai, akik abban az osztályban tanítottak), a harmadik fok volt az *ukor dirēktora* (< ukor direktora) 'igazgatói rovás'. Ezzel egyenlő értékű volt és csak néha számított többnek az *ukor nastāvničskog šavēta* (< ukor nastavničkog saveta) a 'tanári testület rovása'. Ez volt az a rovás, amely után már csak a kicsapás következett. Ezek a rovások, azaz *ukor*-ok hála Istennek, csak a diáksereg között voltak közhasználatúak, mert a magyar gyerekek dicséretére szolgál, hogy csak nagyon ritkán kellett valakit a két felsőbbfokú *ukor*-ral büntetni.

Az *ocēnā*-k (jegyek) kétfélék voltak. Volt *uszmēni* (< usmeni) azaz 'szóbeli' és volt *pismēni* (< pismeni), azaz 'írásbeli'. A *pismēni ocēnā*-k természetesen az írásbeli dolgozatok érdemjegyei voltak. A *pismēni* után következett a *poprāvāk* (< popravak), azaz az írásbeli dolgozat 'javítása'. A szerb iskolákban is sulyt vetettek arra, hogy a már feladott és megtanult leckét a diákok ismételjék. Természetes, hogy az ismétlés fogalmának kifejezésére is megvolt a megfelelő szerb szavuk, amely szintén közhasználatú lett a magyar diáknyelvben. Ha tehát nem volt új lecke, akkor volt *ponāvlyányē* (< ponavljanje) 'ismétlés'. A 'vizsga' helyett közhasználatú volt az *iszpit* (< ispit). 'Érettségi' helyett a *matura* (< matura) szót használták. A 'magánvizsgá'-nak *privātni iszpit* (< privatni ispit) volt a neve és ez szintén *uszmēni* 'szóbeli' és *pismēni* 'írásbeli' részből állott.

Az iskolákkal kapcsolatosan több egyesület, illetőleg szövetség, azaz olyan intézmény működött, amelyeknek tagjai csak diákok lehettek. Ilyen volt a *ferijālni šavēz* (< ferijalni savez) 'szünidei szövetség', a tagjait *ferijālác*-nak (< ferijalac) nevezték. Ez a *ferijālni šavēz* minden középiskolában megszervezte a maga fiókját és az iskolák növendékeinek nyaraltatását segítette elő. Tagjai, a *ferijālác*-ok, június elsejétől szeptember 30-ikáig a délszláv állami vasut- és gőzhajó vonalakon 50 százalékos menetdíjkedvezményt élveztek. A *ferijālni šavēz* több tábort is létesített, amelyben a szegénysorsú tanulók is aránylag kis költséggel egy hónapot tölthettek el szabadon választva, akár az Adria partján, akár Szlovénia legvadregényesebb hegyvidékén. Ezeknek a nyaraltatásoknak a költsége alig haladta meg havonként a 40–50 pengőt. A 'cserkész' szerb neve, a *szkaut* (< skaut), nem tudott gyökeret verni a magyar gyerekek között, jóllehet minden középiskolában volt cserkész csapat. A cserkész 'farkaskölykök' szerb neve *vucsityi* (< vučići), még a *szkautnál* is ritkább volt.

A *trēzvēnā mlādoszt* (< trezvena mladost) 'józan ifjúság' tagjai a *trēzvēnyāk*-ok (< trezvenjak) voltak. Ez az egyesület a középiskolai tanulók közt a szeszes italok élvezete ellen harcolt.

A *trëzvënyák*ok fogadalmat tettek, hogy nem isznak szeszes italt. Ezzel kapcsolatosan megemlítem, hogy nagyon sok *trëzvënyák* ezt a fogadalmát szívesen és könnyen megszegte, de azért voltak olyanok is, akik a fogadalmukat szigorúan vették és mindig megtartották. Mint érdekességet említem meg, hogy egy alkalommal csoportosan mentünk husvéti locsolkodásbéli kötelezettségeinknek eleget tenni. Voltunk valami tizenötön és leányismerőseinket összeírva, megdöbbenve konstatáltuk, hogy harmincnégy lányosházat kell meglátogatnunk. Tekintettel arra, hogy az ottani szokások szerint minden lányosháznál legalább egy pohárka likórt, vagy pálinkát kellett meginnunk, egész bizonyos volt, hogy a társaság be fog rugni. Kerítettünk tehát nyolc *trëzvënyák* jelvényt és ezeket felváltva viseltük, amikor locsolkodásra egyik, vagy másik házba bementünk. Ilyen módon felére csökkent a megivandó pohár pálinkák száma.

A *jádránszká sztrázsá* (< jadranska straža) 'adriai őrség' hazafias egyesület volt, amelynek nemcsak diák-, hanem felnőtt tagjai is voltak. Feladata az volt, hogy a délszlávok számára megőrizze az Adriai-tengert. Hazafias és túlzó nacionalista szelleme és célja miatt magyar gyerekek csak annyiban vettek részt, amennyiben erre az iskola őket kötelezte. Minden diák kénytelen volt már a beiratáskor belépni a *crvëni krst*-be (< crveni krst) azaz a 'vöröskeresztbe'. Ennek tagsági díját már a beiratás során a beiratási illetékekkel együtt be kellett fizetni. Minden iskolának volt külön ifjúsági vöröskereszt egyesülete, amelyben a pénztárnoki fiztséget legtöbbször magyar gyerekekre bízták. Ugyancsak a beiratáskor kellett kifizetni az egészségügyi alap járulékát, amely alapnak a szerb neve *zdravstveni fond* (< zdravstveni fond) volt. Közhasználatú volt a magyar diákok és szüleik között az *izvestáj* (< izveštaj) 'értesítő, évkönyv' is, az iskolák által az iskolaévről nyomtatásban kiadott könyv.

A *vidovdán* (< vidovdan) szerb ünnep neve volt, június 28-ika, egyike azoknak az ünnepeknek, amelyek híressé és hírhedtté váltak a magyar diákok és szüleik előtt. *Vidovdánkor* volt ugyanis az ünnepélyes bizonyítványkiosztás, amikor minden szülő reszketve várta, vajjon a fiú, vagy leány milyen *szvedocsánsztvó*-t 'bizonyítványt' kap és vajjon mint 'jó tanuló, de magyar, kaphat-e *nágrádá*-t (< nagrada) 'jutalmat' vagy sem. *Vidovdán*nal zárult a tanév és akkor már csak az volt hátra, hogy a bukottak, ha javítóvizsgára utasították őket, letegyék a *poprávni iszpit*-et (< popravni ispit) 'javítóvizsgálat'-ot, ha pedig ismétlők, mint *ponávlyács*-ok (< ponavljač) íratkozzanak be a következő évre.

A diáknyelvnek eddig felsorolt kölcsönszavai, amint láttuk, mind az iskola életére, tantárgyakra, az iskola mellett működő különféle egyesületekre vonatkoztak és ha ezekkel szemben számba vesszük azokat a kölcsönszavakat, amelyek a diákság

magánéletére, az iskolántúli vagy iskolánkívüli foglalkozására, szórakozására és társadalmi érintkezésére vonatkoznak, akkor jóleső érzéssel állapíthatjuk meg, hogy az ilyen átvételek jóval csekélyebb számúak és kisebb jelentőségűek, mint az eddig felsoroltak. Az eddig felsoroltakat ugyanis kivétel nélkül minden diák ismerte és használta, de az ezután következők kisebb mértékben terjedtek el. A magyar fiúknak a szerb világban volt társadalmi helyzete, a magyar ifjúságnak józan felfogása megakadályozta azt, hogy az új nemzedék véglegesen el ne szerbesedjék; a kifejezéseknek az a része, mellyel ezután foglalkozunk, jelentéktelenebb. A most következő átvételek egy részét különféle sportkifejezések alkotják, meg azoknak a balkáni édességeknek nevei, amelyek természetesen népszerűek voltak a gyerekek előtt, s amelyek közül sok a törökből került a szerb nyelvbe.

A szokolista diákok között közhasználatú volt a *zdrávó* (< zdravo), amely tulajdonképpen szóról-szóra annyit jelentett, hogy: 'egészségesen', ezt a köszöntést a magyar fiúk is átvették szerb társaiktól. Rendszerint érkezéskor és találkozáskor mondták: *zdrávó*, távozáskor pedig inkább a *zbogom* (< zbogom), azaz 'Istennel' köszönés volt közhasználatú. A diáknyelvben is közhasználatú volt a *szokol* (< sokol) és a *szokolica* (< sokolica) amelyek szavak — mint már említettem — a *szokol* egyesület fiúilletve leány-tagjait jelentették.

A diákságnak a szerb megszállás alatt az iskolák igazgatói megengedték, hogy táncdelutánokat tartsanak az intézet tornavagy dísztermében. Ezeket a rendszerint vasárnap délután tartott táncmulatságokat *széló*-nak (< šelo) nevezték. *Széló* a szerb *sedeti* ige származéka, eredeti jelentése: 'ülés'. A 'táncdelután' jelentéshez 1. 'ülés', 2. 'vendéglőben ülés', 3. 'vendéglőben ülés és táncolás', 4. 'táncal egybekötött összejövetel', 5. 'iskolákban rendezett táncdelután' jelentésen keresztül jutott el és ebben az utóbbi jelentésében vált a magyar diáknyelvben közhasználatúvá.

A diákok szellemes társaikra nem azt mondták, hogy *s z e l l e m d ű s a k*, vagy *s z e l l e m e s e k*, hanem azt, hogy *duhovit* (< duhovit). Pl. „De nagyon *duhovit* lettél egyszerrel!” A *záfrikázni* (< zafrikavati) a szerb ige magyar igeképzős alakja 'bosszant, szekiroz' jelentésben terjedt el a magyar diákság nyelvében. Az egyetemisták nyelvében közhasználatú volt még az 'elsőéves azaz golya' jelentésű *brúcós* (< brucoš) szó is. Pl. „Na mikor jönnek a *brúcósok*?” A zágrábi magyar egyetemisták nyelvében közhasználatú volt az *uszpinyácsa* (< uspinjača) 'sikló' is. Zágrábban ugyanis az alacsonyabban fekvő *Ilica* nevű főutcából a felsővárosba a budaihoz hasonló sikló vezet fel, melynek a neve *uszpinyácsa* volt.

A *jok* (< jok) tagadószócska, melyről már volt szó, sokkal gyakoribb volt a diáknyelvben, mint a köznyelvben. Ez volt szinte a legtöbbit használt diákszavak egyike. Magyar beszélge-

tésben más tagadósztót alig használtak, mint a *jok*-ot. Ugyancsak a diákok közt volt elterjedve a „szorító, kutyaszorító, kellemetlen helyzet” jelentésű *skripác* (< škripac) is. Pl. „Most aztán benne vagyok a *skripácban*.”

Az *uréd* (< u red) jelentése: „sorba, rendbe”. Pl. „Folyton kiabáltak a professzorok, hogy álljunk *uréd*ba.” Az érdekessége ennek az átvételnek az, hogy a prepozíciós *u red* alakhoz járult a magyar *-ba, -be* rag.

A magyar gyerekek minden sporteseményt élénk figyelemmel kísértek és mivel a magyar sportegyesületek működését nem igen tudták figyelemmel kísérni, kénytelenek voltak a helybeli vagy a délszlávországi jelentősebb vezető labdarúgó csapatok közül választani ki a maguk részére legszimpatikusabbat. A szerb egyesületek rendszerint szintén csak a nevük kezdőbetűit használták, pl. *Běogradszki Szport Klub* (< Beogradski Sport Klub). A rövidítése ennek a B. Sz. K. Ezt azonban nem úgy ejtették ki, mint a magyarban *Béeszka*, hanem teljesen a szerb ábécé szerint: *Bőszőkö*, és ebben az alakjában terjedt el a legjobb belgrádi labdarúgó csapat neve. A csapatoknak a szurkolói vagy drukkerai nem *drukko*ltak vagy *szurko*ltak, hanem *návijáztak* (< navijati). Pl. „Ha egy szerb és egy magyar csapat játszik, akkor bizony én a magyar csapatnak *návijázok*.” A „jelvény” szó helyett ennek szerb megfelelőjét, a *znácská*-t (< značka) használták. Pl. „Mit szólnsz hozzá: szereztem egy Fradi *znácskát*.”

A sportkifejezések nevei közül „kézilabda” helyett *hazēna*-t (< hazena) mondták: „A zágrábi nők nyerték a *hazēna*-mérkőzést.” Nagyon elterjedt játék volt a megszállás alatt az *odbojka* (< odbojka) is. Ez a játék a teniszpálya nagyságának megfelelő és a közepén harmadfél méter magas hálóval elválasztott pályán futballal játszott labdajáték volt. Az *odbojka* a szerb *odbijati* „ellökni, visszaütni” ige származéka. Pl. „Egész délután a gimnázium udvarán *odbojkáztunk*.” Mivel az *odbojka* szórakoztató és igen jó, nem durva labdajáték volt, a magyar fiúk is nagyon kedvelték, sokszor játszották s a nevét is átvették.

Volt még egy játék, amely a magyar kiszorító labdajátékának felel meg s amelynek *grānicsár* (< graničar) volt a neve. Ezt teniszlabda nagyságú labdával játszották, a labdát kézzel dobták s az ellenpárt igyekezett azt minél közelebb az ellenséghez megállítani, mert a megállítás helyétől dobhatta vissza. Az volt a dicsőség, ha az ellenpártot így egészen kiszorították az udvarból vagy a játéktérről, azaz a határon, *grānicon*, *grānicán* átkergették. Innen van a *grānicsár* elnevezése.

A magyar diákság szerb tornatanároktól tanulta meg a tornaszerek használatát, ezért a különféle tornaszerek nevét magyarul nem is tudták, hanem csak szerbül. Maga a tornaterem szó helyett mindig *vězsbāonicá*-t (< vežbaonica) mondták. A

vęzsbuonicának több jelentése is lehetséges volt; jelenthetett általában 'gyakorlótermet', sőt 'gyakorló iskolát' is. A 'tornacipó' helyett mindig *pátiká-t* (< patika) vittek magukkal tornaórára a gyerekek. A 'gyógylabda' helyett *mędicinszká*(lopta) (< medicinska) labdával gyakorlatoztak. A tornaszerek közül a *vrátilo* (< vratilo) 'nyújtó', a 'korlát' jelentésű *rázboj* (< razboj), a 'bak' jelentésű *járác* (< jarac) voltak a leggyakoribbak és a legelterjedtebbek. Már a bordásfal szerb neve, a *rębrá* (< rebra) sokkal ritkább volt és csak itt-ott használták, néha a tanár jelenlétében magán a tornaórán. A 'ló' szerb neve, a *kony* (< konj), még ennél is ritkább volt, mert ezzel viszont még sokszor a szerb fiúk sem éltek, hanem ők is a *kony* helyett a *lovon* gyakorlatoztak. A 'karikák' szerb neve *prstęnovi* (< prstenovi), vagy *kárikę* (< karike), szintén ritka volt.

Az ügyes, talpraesett, csinos és minden feladatot jól megoldó fiúkat és legényeket mind a szerb köznyelvben, mind a diáknyelvben *láf*-nak nevezték. A *láf* (< laf) tulajdonképpeni jelentése 'oroszlán'. Hogy miként jutott az 'oroszlán' jelentésű *láf* szó az 'ügyes, talpraesett, csinos fiú, vagy legény' jelentéshez annak igen érdekes a története. A megértéshez szükséges megjegyeznem, hogy a magyar oroszlán szó mellé a múlt század harmincas éveiben tudományos műnyelvünk megalkotói átvették a modern oszmán török nyelvből az *arszlán* szót is. (V. ö. Horger: Magyar Szavak története.) Ez az *arszlán* szó tudományos műnyelvünkben sehogyan sem tudott elterjedni, a köznyelvben azonban azért, mert a francia *lion* szó az 'oroszlán' jelentése mellett jelenthetett még 'gigerlit, dandyt' is, csakhamar felvette ezt a jelentést is és ebben a jelentésében aztán közhasználatúvá is vált. Visszatérve a *láf* szóra, köztudomású, hogy Belgrádban állandóan Párist és a franciákat utánozták. Amiként tehát a magyar *arszlán* szó 'gigerli' jelentése a múlt századi magyar köznyelvben közhatalmatú volt, úgy vált ugyancsak francia példára a szerb *láf* talpraesett, ügyes, csinos fiú vagy legény' jelentésben a szerb nyelvben is közhasználatúvá. Szinte természetes, hogy jelentésnél fogva a bácskai szerb diákok között is elterjedt s azok közvetítésével átkerült a magyar diákok nyelvébe, majd innen a szerb megszállott terület magyar köznyelvébe is. A katonaságnál a *láf* mint látni fogjuk, szintén közhasználatú volt, azonban ott 'pompás katona, kiváló ember' volt a jelentése. Ebben, valamin a köznyelvi 'kiváló, jólöltözött, csinos ember' jelentésében már egészen közel került a magyar 'gigerli' jelentésű *arszlán*-hoz is. A *láf* szó nagy közkedvelt okozta persze azt is, hogy a mindig himnemű *láf* mellett a csinos, ügyes, talpraesett leányok *láficá*-nak (< lafica) nevezték. A 'hős' jelentésű *junák* (< junak) szintén elég gyakori volt a magyar diáknyelvben, de nagyon sokszor pejorativ értelemben, pl. „Mért mesélsz annyit? Mondj egy szóval, hogy *junák* voltál.“

A balkáni édességek és különlegességek ugyanúgy, mint a különböző étel- és italspecialitások a felnőttekét, lekötötték a magyar ifjúság figyelmét. Ezeknek a nevei természetesen közhasználatúak voltak a magyar diákok között és gyakran kötöttek fogadásokat ezek egyikének vagy másikának kisebb vagy nagyobb mennyiségére. Ilyen pl. a *báklávà* v. *baklava* (< baklava): 'keleti, mézzel kevert édesség' pl. „Fogadjunk egy *báklávába*, hogy a Böszökö kikap a Fraditól.“ A *bózá-ról* (< boza) mint kukoricából erjesztett italról már a köznyelvnél megemlékeztem, itt esupán azt kívánom még hozzáfűzni, hogy a magyar diákok nem voltak olyan kényes gyomrúak, mint a felnőttek, vagy talán az ő gyomrukat már a balkáni szellem kicsit átalakította, de tény az, hogy ők szívesen megitták mindig a *bózát*. Ugyancsak az édességekhez tartozik még a 'szultánkenyér' jelentésű *rátluk* (< ratluk). Pl. „Hat *rátlukot* ettem meg egymásután, még megettem volna húszat is, de nem volt már pénzem.“ A *burék* (< burek 'balkáni szerb lepényétel' volt, amelyet kb. 60–70 cm. átmérőjű kör-alakra sütöttek, belőle körcikk alakú *čarabokat* vágtak ki és árulták az utcán. A *burék* különböző dolgokkal lehetett töltve. Volt *lekváros burék*, *túrós*, *zöldséges*, *húsos*, stb. *burék*. Eleinte ettől is meglehetősen idegenkedtünk, később azonban erre is nagyon rászoktak diákjaink.

(Folytatása következik)

Bogner József.

Das Reisetagebuch des Grafen Joseph (I.) Teleki

(Fortsetzung)

MAJ 1760.

29-ter. Fröhnmorgens vor sechs Uhr setzten wir uns ins Schiff und fuhren (von Basel) auf Strassburg zu. Die thätischen Herren Sprecher, Planta, Soye, Salis, Misanis und Neseman und auch Herr Dr. Turneizen begleiteten uns; es war sehr schönes Wetter. Bei Neuburg, ungefähr vier Stunden von Basel entfernt, landeten die Schiffer, man pflegt dort den Zoll geben. Dieses Neuburg ist eine unbedeutende Stadt, sie gehört zu Österreich. Ein gut Stück flussabwärts, fast auf halbem Weg nach Strassburg, ist Breysach, auch dies eine ziemlich verkommene Stadt, die unserer durchlauchtigsten Kaiserin gehört; ihre Befestigung hat der Franzose im letzten Krieg zerstört: hingegegen hat auf dem gegenüberliegenden Ufer der Franzose eine Burg, die heisst Neu-Breysach und weiter unten ebenfalls der Franzose eine Befestigung namens Fort-Mortier. Unterhalb von Breysach liegt auf derselben Seite des Rheins eine verwüstete Burg mit Namen Lennenburg, das dazugehörige Dorf heisst Zuys. Abends kamen wir glücklich in Strassburg an, da aber die Stadt vom Hafen entfernt liegt, spazierten wir von dort zum Tor in die Stadt hinein. Auf die Frage, ob wir Pässe hätten, antworteten die Rhaeter, sie hätten keine, denn sie seien nur, um mich zu begleiten, aus Basel bis hierher gekommen; wir hätten zwar welche, aber auf dem Schiff. Da wollte man uns nicht hinein lassen, zumal als mit Bezug auf uns gesagt wurde, wir seien Ungarn und hätten die Pässe nicht bei uns. In der Tat schrieb man dann unsere Namen auf und liess uns durch zwei Soldaten zum Kommandanten begleiten. Dort angekommen, fragte ein Sekretär oder dergleichen, wer wir seien, und entliess uns, wir gingen in den „Geist“. Unsere Sachen blieben auf dem Schiff, wir selbst legten uns bald nieder.

Am 30-ten morgens sandte ich Herrn Schöpfen die beiden Empfehlungsbriefe, und dann gingen wir auch alle gleich zu ihm hin; Er hat eine grosse Bibliothek, zu deren Besichtigung und näheren Prüfung er mich für morgen fünf Uhr zu sich einlud.

Von dort gingen wir den Bischöflichen Palast ansehen, der sehr gross und ein fürstliches Gebäude ist. Von dort gingen wir zur Münsterkirche, die so berühmt ist, sie besahen. Die Form dieses gotischen Bauwerkes ist überaus kunstvoll, ganz gleich ob man die Malerei der Fenster oder die innen und aussen darauf vorfindliche viele Schnitzerei im Auge hat. Die Kathedrale ist zumal innen mit einem grossen Aufwand an Arbeit hergestellt, alles ist lauter Schnitzerei. In der Kirche drinnen ist ein guter Brunnen, aus dem man Wasser auch in die Stadt trägt. Nachmittags waren wir im Garten eines weiland Praetors Klingling, der jetzt einem in Holland lebenden Holzhändler namens Bart gehört. Dieser Klingling war eine zeitlang ein wahres Glückskind, aber er zog sich, wie es heisst, durch viele Unzulänglichkeiten den Hass aller Stadtbewohner zu; danach fiel ein Argwohn des französischen Königs auf ihn und er kam in den Arrest, und dort starb er bald, man weiss nicht, auf Befehl des französischen Königs oder auf andere Weise. Von dort zurückkommend bestiegen wir jenen berühmten Turm, von dem aus man die ganze Grösse Strassburgs sieht; Die ist eine sehr grosse und ziemlich bevölkerte Stadt. Diese Münsterkirche hatte früher den Evangelischen gehört, aber man hat sie ihnen genommen, aber die zu ihr gehörigen Pfünden bestehen auch jetzt. Es ist ein hoher Turm und sehr kunstvoll gebaut, wie denn bei einem derartigen Gebäude leicht nur ein solcher schön ist; er ist überall auch von ferne rings zu sehen.

31-ter. Vormittags gingen wir auf den Hauptplatz, wo um 11 Uhr die Garnison paradiert. Damals bestand die Garnison nur aus Milizen, sie waren hässlich, zerlumpt und unordentlich. Von dort gingen wir die Geschütze besichtigen; wir sahen viele neue, einige alte aber, die man aus dem Hessen-Casseliischen Armamentarium herausgebracht hatte, zog man nacheinander vor das Zeughaus; wohl zwei waren darunter überaus gross. Nachmittags besahen wir das Deutsche Spital (denn es gibt auch ein französisches), dort die Narren, Kranken, das Haus der Schwangeren, darin die Kirchen der Papisten und Lutheraner. Wir besichtigten überdies den Keller, wo wir sehr grosse Fässer sahen, und unter anderen Merkwürdigkeiten tranken wir dreierlei Weine, den einen aus dem Jahr des Bauernkrieges 1525; den zweiten „da die Wirtemberger vertrieben wurden“, 1519; der dritte „seit dem Burgunder Zwing“ 1472. Die Mensur der Fässer ist diese: ein Fuder hat 24 Osmen, ein Osmen 24 Maass, ein Maass ist vielleicht etwas mehr als das unsere.

Die Höhe des Turms, auf den ich gestern gestiegen war, beträgt bis dahin, wo ich oben war, 496 Stufen, bis zur Spitze aber im ganzen mehr als 660.

JUNI.

Am 1-ten in der Frühe war ich in der „Neuen Kirche“, wie man sie nennt, dort hörte ich die Predigt; dies ist die Hauptkirche der Lutheraner, dann gibt es noch die St. Thomaskirche, das ist die reichste, sie hat ein sehr hohes Einkommen und davon leben auch viele. Es gibt ausserdem noch mehrere Kirchen. Gestern erhielt ich einen Brief von meinem lieben Herrn Vater aus Gernyeszeg vom 3. Mai; ich habe heute darauf geantwortet und habe besonders auch des Geldes wegen geschrieben. Nachmittags waren wir in Kehl, das eine in schlechtem Zustand befindliche Reichsfestung gegenüber von Strassburg auf der anderen Seite des Rheins ist, und begingen sie. Es ist Schade, dass diese Ortschaft im allgemeinen nur dem Reich gehört und nicht als Sonderfürstentum einem Fürsten, denn sie würde, da ihre Lage sehr günstig ist, zweifellos in solchem Zustand nicht bleiben. Die Brücke, auf der man über den Rhein aus Strassburg nach Kehl kommt, ist sehr lang, man braucht im ganzen eine Viertelstunde dazu, und wir waren dazu noch zu Wagen. Nach der Rückkunft gingen wir in die Zitadelle und besahen uns die ebenfalls. Das ist eine ordentliche kleine Festung Strassburgs. Von dort zurückkehrend gingen wir auf die ausserhalb der Stadt liegende Promenade, die man Robrechzaun heisst, von dort zu der in der Stadt selbst befindlichen Promenade mit Namen Broglio, die man aus dem Grunde so heisst, weil sie der Vater des jetzigen Feldmarschalls Duc de Broglie pflanzen liess; diese erstreckt sich auf der einen Seite vor dem Hessen-Darmstadter Herzogspalast, auf der anderen vor der Geschützgiesserei, dort gingen wir bis abends spazieren. Vormittag waren wir bei Herrn Professor..., der eine schöne physikalische und naturwissenschaftliche Sammlung besitzt, es ist ein sehr fetter Mann.

Am 2. vormittag waren wir in dem königlichen Gestüt (Reiterschule), das zwar in einem sehr guten Zustand ist, aber die Pferde waren jetzt nicht da. Hierin hat der französische König ein sehr schönes Institut. Die Pferde des Gestüts sind meist aus den allerverschiedensten Ländern und mit sehr grosser Mühe zusammengebrachte Hengste; diese dienen im Winter in der Reiterschule zum Lernen der jungen Leute, im Sommer aber werden sie auf die Dörfer geschickt, und jeder Bauer, der eine Stute hat, muss sie von ihnen bespringen lassen, (welcher Bauer täte das aber nicht gerne?), und wenn er daraus ein schönes Füllen hat, so hat der Bauer darnach eine gewisse Freiheit und ein Vorrecht, so z. B. keine Steuer darnach zu bezahlen, ja man schiesst ihm in jedem Jahre zur Erhaltung noch etwas zu. Nachmittags umging ich einen grossen Teil der Stadt und sah mir u. a. eine Mühle, die hinter einander neun Räder hat; ausser der Merkwürdigkeit, dass dieselben von ein und demselben Wasser

getrieben werden, ist auch das erwähnenswert, dass man welche immer von ihnen durch einen einzigen Menschen ganz leicht zum Stehen bringen kann.

3-ter. Früh morgens fuhren wir von Strassburg ab und gelangten etwa um 2 Uhr nachmittags zur Umgebung eines vom Rheinufer nicht weit gelegenen Dorfes namens . . . , wo wir landeten. Aus dem Dorf erhandelten wir uns eine Kutsche für 3 Gulden bis Rastatt, wir nahmen nur zwei Bediente mit: Herrn Müller und Herrn Tordai liessen wir mit dem Auftrag im Schiff zurück, bis zum Dorfe Schraeck zu fahren und unsere Ankunft dort zu erwarten, da wir von Rastatt aus auch Carlsruhe noch aufsuchen wollten. In Rastatt kamen wir etwa um 6 Uhr an und stiegen im Schwan ab, wir sandten das Empfehlungsschreiben sogleich an Hofrat Mösel und ich begab mich auch persönlich gleich zu ihm hinaus. Er nahm mich herzlich auf und versprach, mich morgen auch beim Markgrafen einzuführen, unterdessen war der Markgraf aber nicht zu Hause, da er wegen der Apanage in Baden beim Herzog und seinem jüngeren Bruder vorgesprochen hatte, so führte er mich denn durch den Palast, der überaus prächtig ist und mir über dem, was einem so kleinen Herzog zukommt, zu liegen scheint. Abends um 9 Uhr herum kam auch der Herzog aus Baden nach Hause. Diese Stadt ist zwar klein, aber das ist an ihr sehr schön, dass die Strassen darin alle nach der Schnur gemacht sind, auch die Häuser sind alle von gleicher Höhe; damit hat, wie es heisst, zuerst Sein Vater anno 1707 in dieser Stadt begonnen, die vorher ein gewöhnliches Dorf war.

Am 4-ten morgens sandten wir auf Veranlassung Herrn Mösels, — was zweifellos ex Composito herausfiel — zu Graf Benning, der ein Lothringer ist und, da ein ordentlicher Hofmarschall damals nicht da war, dessen Amt versah, und liessen sagen, dass wir seiner Durlaucht dem Markgrafen unserer Aufwartung machen wollten; er liess zurück sagen, er habe es schon gemeldet und wenn wir zu ihm kommen wollten, werde er nach dem Intimum Consilium den Wagen des Markgrafen selbst hierher senden und uns zu ihm bringen lassen. Vor 12 Uhr kam denn der Wagen auch mit zwei Lakaien, wir setzten uns hinein und fuhren zum Hof hinauf, dort führte uns Graf Benning gleich zum Markgrafen hinein, der uns freundlich empfing und sich mit uns in ein Gespräch einliess, dann kam gleich auch seine Tochter, die wohl schon 34 Jahre alt sein mag, mit ihren Hofdamen heraus. Wir setzten uns darnach bald zu Tisch, zusammen waren wir etwa 15; die Tafel war ausgezeichnet; Nachmittags führte uns im Auftrag des Markgrafen Herr von Peitsch und ein zweiter Hofkavalier auf dem Wagen des Markgrafen zur Besichtigung der Favorite, welches ein som-

merlicher Lustort von Rastatt wohl eine Stunde weit entfernt ist; das Haus ist entsprechend schön, aber doch nicht in dem Mass, wie die Hiesigen es dartsellen; im besonderen gefällt mir gerade das nicht, was sie für schön halten, die Bedeckung eines guten Theils der Steinmauer mit kleinen Steinen, denn es scheint mir, das nimmt ihr jeden, beim Haus so grosser Herren erforderter 'Schmuck und Eindruck, zum anderen missfällt mir drinnen die Ausschmückung der Stuben, die meist sehr bunt und infolgedessen erzwungen ist. Drittens ist 'ausser einem oder zwei Betten nichts darinnen, was auf besonders grossen Pomp hinwiese. Zum Nachtmahl führte man uns wieder auf seinem Wagen zum Herzog; von dort kehrten wir, nachdem wir uns vom Herzog und seiner Tochter und dem ganzen dort befindlichen Hof verabschiedet hatten, nach Hause zurück, setzten uns um 12 Uhr nachts auf die Post und waren frühmorgens

am 5-ten in Carlsruhe, das von Rastatt anderthalb Posten entfernt liegt; hier sandte ich das Empfehlungsschreiben sogleich Herrn Bürcklin; er liess sagen, ich solle nur zum Oberschenk Herrn von Gemmingen senden und mich durch ihn beim Markgrafen melden lassen, denn der Oberhofmarschall sei nicht zu Hause; Ich sandte daher zum Oberschenk Herrn v. Gemmingen, der antwortete, er werde uns beim Herzog anmelden; bald sandte er den Hoffurier und liess sagen, der Herzog freue sich, uns zu sehen, und werde nach Ende des Geheimen Rates einen Wagen um uns senden und uns hin bringen lassen, wir begaben uns dann auf seinem Wagen dahin und speisten 15 Personen dort, es war dort der jüngere Bruder des Markgrafen, der im Dienst der Holländer ist, und noch ein anderer Verwandter, der in sardischen Diensten steht, vorher aber in denjenigen unserer kaiserlichen Frau war und sich lange in Siebenbürgen aufgehalten hat, ich kam gerade neben diesen zu sitzen und er sprach viel von Siebenbürgen. Nachmittag gingen wir für eine Weile nach Hause und setzten uns dort zum Spiel, da ich aber Frisé nicht konnte, dies aber das Lieblingsspiel der Frau Markgräfin ist, spielte ich nur an einem Nebentisch mit einer anderen Dame und dem Oberstallmeister Lombre, und obwohl wir bloss um zwei Kreuzer spielten, verlor ich im ganzen doch sechs Gulden weniger einigen Kreuzern. Den Pantalon, den ich schon in Basel gehört hatte, hörte ich hier wiederum, da beim Herzog Konzert war. Dann setzten wir uns zum Abendessen.

Am 6-ten morgens hatte ich mich zum Besuch der Ställe und der Reitschule begeben. Der Herzog hat ansehnliche Pferde: u. a. ist da ein kleines Pony, welches der König von Schweden dem kleinem Sohn des Herzogs als Geschenk gesandt hat; von dort gingen wir zur Besichtigung der Häuser; noch ist zwar nicht alles fertig, denn ein grosser Teil des alten Gebäudes steht

noch in der Mitte, aber was fertig ist, das ist sehr schön und mit gutem Geschmack gebaut, nach meinem Urtheil sind sie sehr viel schöner als die der Rastatter. Von dort gingen wir, die Orangerie ansehen; Die ist sehr schön und nur selten kann man so viel zusammen sehen; es gibt 154 Arten von Zitronen- und Orangenbäumen, die aus den allerverschiedensten Ländern mit grossen Schwierigkeiten und viel Auslagen beschafft wurden; Ausserdem gibt es da allerhand indische und andere seltene Gräser und Früchte. Ich sah hier unter anderen einen Pfefferbaum, Feigen, Ymber, Baumwoll-, Kaffeebaum usw. Dann gingen wir zum Markgrafen zum Mittagessen; Nachmittags lud uns die Markgräfin gegen 7 Uhr zu einem Spaziergang ein; wir machten den, mit der Markgräfin zu sechst auf einem Wagen, auch mit, sie zeigte uns die ganze Umgebung der Stadt und der Residenz und auf einem Umweg führte sie uns mitten durch den Fasanen-Garten. Dann setzen wir uns zum Abendessen, und wir diskutierten mit einem Leutnant B. de Vaugvé vom Sachsen-Gothaer Regiment, der viel in Ungarn herumgekommen war, lange über die Ungarn. Nach dem Abendessen verabschiedete ich mich vom Markgrafen und der Markgräfin, die eine Hessen-Darmstadtische Prinzessin ist.

Karlsruhe ist eine von einem Vorgänger dieses Markgrafen inmitten des Waldes mit vieler Mühe begründete Stadt, so wie sie auch jetzt von allen Seiten von Wald umgeben ist, durch den dichte Alleen gehauen sind, die alle auf das Schloss auslaufen: solcher Alleen gibt es, mit den acht städtischen Strassen zusammen 32, so dass das Schloss überall inmitten von Gärten liegt, den von Seiten der Stadt her ist es ein wahrer Blumengarten, von der anderen Seite aber umgeben es der Fasanen-Garten und der schöne Wald, durch den die Alleen führen. Die Häuser waren bisher meist aus Holz, allein man beginnt sie schon sehr aus Stein zu bauen: die eine Seite einer Strasse, die sehr lang ist, ist schon ganz daraus erbaut. Der Markgraf ist ein ruhiger und ausgezeichnete Mann, die Markgräfin ist eine verehrungswürdige, kluge und fromme Dame. Sie hat bisher zwei Prinzen, sie kann noch mehr haben, denn der Herzog ist dreissig, die Herzogin 34 Jahre alt. Ihr Hofstadt ist gut imstande und sie halten klug haus, wie es heisst, werden sie den noch ausstehenden Teil des Gebäudes; solange die Zeiten kriegerisch sind, nicht in Angriff nehmen. Da weder der Baden-Badener Herzog, noch dessen Bruder Kinder haben, wird nach deren Tod ihr Besitz diesem zufallen. Damals weilte der jüngere Bruder des Markgrafen, der General in holländischen Diensten ist, hier, auch weitläufigere verwandte des Markgrafen, die aus dem gleichen Hause stammen, waren da, so der Reichsfeldmarschall Markgraf Karl August, Markgraf Wilhelm Echine, Feldmarschalleutnant

in sardischen Diensten (dieser war lang in Siebenbürgen und sprach auch viel davon), Markgraf Cristoph, Feldzeugmeister in Diensten unserer Allerdurchlauchtigsten Kaiserin. An diesen kleineren Höfen pflegte man den Fremden besonders Ehren zu erweisen, wie man sie auch uns gab. Man schickt den Wagen um sie und ladet sie allezeit zum Mittag- und Abendessen ein. Der hiesige Herzog, den man von Baden-Durlach nennt, ist Protestant, der Rastatter oder Baden-Badener Katholik: die beiden Häuser haben mit einander enge Konnexionen und es wird, wie ich auch oben schrieb, auch das Badener Besitztum auf diesen übergehen, wenn — worauf Hoffnung schon nicht mehr ist — dieser Nachkommen sterben sollte.

Am 7-en fuhren wir früh morgens mit der Post von dort weiter. Noch damals gleich aus dem Schiff hatte ich dem Oberschenk, Herrn. B. Gemmingen, einen Brief geschrieben, in dem ich ihm für das mir bewiesene Wohlwollen dankte, und schickte ihm zwei von den mir noch gebliebenen vier Bouteillen Tokajer Wein, da ich wusste, dass er sie gleich dem Markgrafen präsentieren werde: das tat ich deswegen, weil die Markgräfin am Abend vorher gesagt hatte, sie glaube, Tokajer Wein habe sonst niemand ausser dem König; das wünschte de Vaugvé, der lange in Ungarn war, zu bestätigen, bis ich dann sagte, dass auch wir selbst welchen hätten und dass ich namentlich in Basel eine Portion von dem unsrigen heraufgebracht hätte; Zum Beweis dessen wollte ich diesen schicken, denn ich war sicher, dass er vor die Herzogin kommen werde. Von Karlsruhe fuhren wir mit der Post bis zum Dorfe Schreck, das gerade am Ufer des Rheines liegt. Das ist $\frac{3}{4}$ Meilen von Karlsruhe und hier erwartete uns unser Schiff. Das Schiff besteigend fuhren wir hier an diesem Tag bis zu einem schelchten Dorf diesswärts von Mannheim, das wohl zwei Stunden weit von Mannheim liegen mag. Da in dem schlechten Gasthaus, das in dem Dorf ist, damals gar kein Zimmer war, wo wir hätten schlafen können, schief ich nur auf dem Schiff.

(Fortsetzung folgt.)

Gedeon Mészöly.

Csuha

Az EtSz. szerint három ilyen szavunk volna. Én azonban azt hiszem, hogy csak egy van, a köznyelvi *csuha*, amely (nem < oszm. tör. *čoha* ‚posztó‘, hanem) < oszm. tör. *čoza* 1. ‚vestis e lana contexta‘, 2. ‚vestis monachorum christianorum‘ (H. Kún Tibor: MNy. XXXVI, 186). Az én véleményem szerint ugyanis az EtSz.-ban 2.-nek jelzett N. *csuha* azonos a köznyelvi *csóva* szóval, az ugyanott 3.-nak jelzett *csuha* pedig azonos a köznyelvi *csuha* szóval.

A (2.) N. *csuha* jelentései ‚tilalomfa; földbe vert kis karó, rajta szalmacsutak‘ (→ ‚jegy a földmérésnél, egy rúd, bokor stb‘). Eredetéről az EtSz. szerkesztői csak ennyit mondanak: „szerintünk nem lehet az 1. [t. i. ‚bő köpenyegféle‘ jelentésű] *csuha* szóval azonos“, s ebben teljesen egy nézeten vagyok velük. De azt hiszem, hogy nem nehéz kitalálni, hogy ez a (szerintük 2.) *csuha* nem egyéb, mint a köznyelvi *csóva* szónak egyik alakváltozata. Ez utóbbit a városiak köznyelve már inkább csak a *tűzcsóva* összetétel utótagjaként ismeri és használja, de a nép nyelvében önállóan is használatos s itt a jelentése általában ‚szalmacsutak, melyet pózna végére jelül (főleg valamely tilalom jeléül) tűznek ki‘. Jelentéseik felől tehát ez a (2.) *csuha* és a köznyelvi *csóva* bátrañ egyeztethetők. De tudván azt, hogy a *csóva* szónak régibb *csova* alakváltozata is van, egyáltalán nem merészség annak feltevése sem, hogy ez a (2.) N. *csuha* alakilag sem egyéb, mint a köznyelvi *csóva* R. *csova* alakjának változata. Ugyanis sem az *o* > *u* változás, sem pedig a magánhangzók közötti *v* > *h* változás feltevése nem mondható merésznek. Ilyenek észlelhetők, mindegyikre csak néhány példát idézve, pl. a *bujtogat*, *buzogány*, *csuda*, *fullajtár*, *Gyurka*, *juh*, *kulimász* stb. és a *civódás* > R. *cihódás*, *Csokova* hn. > *Csokoha*, N. *duwad* > N. *duhad*, (*gyón* ~) R., N. *gyovon* > *gyohon*, (szláv *javor* >) *jávor* ~ *juhar*, *Kávás* hn. > R. *Káhás*, *kova* > N. *koha*, *kovács* > N. *kohács* stb. esetekben is. A köznyelvivé vált *csóva* változatnak hosszú *ó* hangja pedig a hangsúlyos helyzetben történt nyúlás következménye, mint pl. lat. *Donatus*: *Dónát*, lat. *globus* > R. *glóbis* (> *golyóbis*), lat. *Goliat* > *Góliát*, (R. *hud* >) R. *hod* > *hód*, lat. *chorus* > *kórus*, lat. *chronica* > *krónika*, ném. *kosten* > *kóstol* stb. De szóba kerülveñ így a köznyelvi

csóva < R. *csova*, nem lesz érdektelen ennek is egy kissé megvizsgálni az eredetét.

Az EtSz szerint: „Eredete nincs tisztázva. Legelfogadhatóbb még, hogy a *csóva* elvonás a *csóvál* igéből.“ Ebben ismét teljesen igazat adhatok e szótár szerzőinek. De mi az eredete a *csóvál* igének? Szerintük „eredete ismeretlen“, szerintem azonban — megismerhető. Megismerhető t. i. az eredete abból, hogy régiebb alakja *csóvál*, s hogy ennek *csavál* és *csávál* alakváltozatai is vannak. Ebből ugyanis arra következtek, hogy ugyanabból a töből származott, mint a rokonjelentésű (és mindeddig ismeretlen eredetű, de aligha jövevény) *csavar* ige. Ebből a *csáv-* > *csav-* töből gyakorító -r képzővel (TMNy. 420) *csávár* > *csavar* ige képződhetett, gyakorító -ál (-él) képzővel (TMNy. 398) pedig *csávál*, melyből azonban egyrészt a hangsúlyos helyzetű *á* megnyúlásával R. *csávál*, másrészt az *á* labializációjával R. *csavál*, az *á* hátraható elhasonító hatása alatt pedig R. *csóvál*, majd *csóvál* lett. Ennyire megváltozván az alakja, ma persze már nem tudatos előttünk, hogy ilyen közeli rokona a *csavar* igének.

És most áttérhetünk az EtSz.-ban 3.-nak jelzett N. *csuha* kérdésének vizsgálatára. Ennek jelentése ,kukoricacső takarója, kukoricahéj‘ és (a *paszulycsuha* összetételben) ,bab hüvelye‘. Eredete az EtSz. szerkesztőinek meglepő véleménye szerint szintén — ismeretlen. Azért mondom ezt meglepőnek, mert hiszen legcsekélyebb eszmélkedésre is világos mindenki előtt, hogy ez nem lehet egyéb, mint a köznyelvi (,bő köpenyegféle‘ jelentésű) *csuha* szónak képletes átvitele a kukoricacső vagy babtermés burkolatának megnevezésére. Valószínűnek tartom, hogy e tájszó hangalakjának részben nagyon feltűnő *suha*, *suh*, *csiva* és *csuhaj*, *csuhéj*, *csuhéjj* változatai tartották vissza e szótár szerzőit ennek az azonosságnak felismerésétől. Hogy mennyire rejtélyes volt előttük ez utóbbinak a (3.) *csuha* hangalakjához való viszonya, ezt legjobban az a körülmény mutatja, hogy nem is nevezték ezeket alakváltozatoknak, hanem „Más idetartozó szavak“ jelzéssel sorolták fel őket, sőt a *csiva* alakváltozatot még külön szóként, külön cikkben is tárgyalták. — Lássuk tehát, hogy vajjon csakugyan komoly akadályai-e ezek az alakváltozatok azon, a szójelentések alapján olyan természetesen tetsző feltevésünknek, hogy a ,kukoricacső takarója‘ jelentésű N. *csuha* szó etimológiailag azonos a ,bő köpenyegféle‘ jelentésű köznyelvi *csuha* szóval.

A *suha* alak szókezdő *s* hangja aligha lehetne ilyen akadály, mert ez olyan szórványos szókezdő *cs* > *s* változás, mint amilyen pl. a *sajt*, *saru*, *sátor*, (*csékély* ~) *sekély*, *séprő*, ,Bodensatz‘, *serég* szavak elején is észlelhető. A *suh* (olv. *sú*) alakváltozat sem lehet egyéb, mint a *kolbász*-típusnak egyik képviselője, vagyis egyik példája annak, hogy a szóvégi *a* (*e*) hangot a nyelvérzék némelykor tévesen 3. személyű birtokos személyragnak fogta fel,

s ezért a beszélő, mikor nem személyragos alakra, hanem ragtalan alanyesetre volt szüksége, egyszerűen elhagyta ezt a személyragnak vélt szövégi *a* hangot. Így keletkeztek egyebek közt pl. az *alabárd*, *barack*, *kamat*, *kámfor*, *kard*, *kárpit*, *kolbász*, *ladik*, *lapát*, *lőcs* szavak mai hangalakjai, s ugyanígy a N. *suha* melletti N. *suh*. — E *suha* és *suh* alakok tehát egyáltalán nem adnak okot feltevésünk elvetésére.

A *csiva* alak megérthetése céljából először is tudnunk kell, hogy köznyelvi (,bő köpenyegféle' jelentésű) *csuha* szavunknak régebb alakja *o* hangú *csoha* volt. Valamiként tehát mai *csuha* alakjának van *v* hangú N. *csuva* változata, ugyanígy lehetett a R. *csoha* alaknak is *csova* változata. Fennebb, a ,tilalomfa' jelentésű (2.) *csuha* szó *h* hangjának megmagyarázása céljából idéztünk néhány példát a magánhangzók közötti *v* > *h* változásra. De legalább ilyen gyakori jelenség ennek ellenkezője is, a *h* > *v* változás. Pl. *dohány* > N. *dovány*, *duhaj* > N. *duvaj*, *fohászkozik* > R. *fovászkozik*, *hóhér* > N. *hóvér*, (ném. *Kachel* >) N. *káholj* > N. *kávoj*, *pohár* > N. *povár*, *ruha* > N. *ruva*. Tehát ugyanígy keletkezhetett a R. *csoha* alakból is *csova*. Ennek *csovát*, *csovában*, *csovának*-féle alakjaiból aztán az *á* hátraítható hasonító hatása következtében *csivát* stb. lett, s az ilyen *á* hangú alakokból elvont új alanyeset: *csiva*. Teljesen ugyanígy keletkeztek pl. az *i* hangú *alamizsna*, *csipa*, N. *kápiszta*, N. *korcsima*, *lapicka*, N. *rigya* (Szinyei: NyK. XXXIII, 135) alakok is. E szerint tehát ez a N. *csiva* alakváltozat sem lehet akadály a annak, hogy e (3.) N. *csuha* szót azonosnak ne tartsuk a köznyelvi *csuha* szóval.

Már nehezebb e (,kukoricacső takarója' jelentésű 3.) N. *csuha* szó N. *csuhaj* ~ *csuhéj* ~ *csuhéjj* változatainak magyarázata. A *csuhaj* és *csuhéj* változatok ugyan nyilván úgy viszonylanak egymáshoz, mint a *gunaj* ~ *ganéj*, *paraj* ~ *paréj*, *taraj* ~ *taréj*-félék. (Az egyszer, Nyr. XL, 382, közölt állítólagos *csuhéjj* alak a valóságban bizonyára: *csuhéi*.) Vagyis a szövégi *ai* kettőshangzóból előbb az *i* hasonító hatása miatt *éi* lett, s ebből az *i* pótoltságával hosszú *é*, csak hogy a *csuhé* (N. *gané*, *paré*, *taré* stb.) személyragos *csuhéja*, *ganéja* stb. alakjából (személyragnak csak az *a* hangot fogva fel) elvonódott egy új *éi* végű alanyeset: *csuhéj* (*ganéj* stb.) A kérdés e részének megoldása tehát nem nehéz. De annál nehezebb az utolsó része, t. i. az, hogy hogyan viszonylik a N. (*csuhéi* és) *csuhéj* alapalakja, az *aj* végű N. *csuhaj* alak a legrégebbi alakhoz, az *a* végű köznyelvi *csuha* alakhoz? Mert hogy a N. *csuhaj* változat végén, járulékos *i* fejlődött volna, az teljeséggel elfogadhatatlan feltevés volna. Erre az egész magyar hangtörténetben egyetlen egy példa sem akadna.

De hátha ez a N. *csuhaj* alak talán nem is változata a köznyelvi *csuha* szónak, hanem más m i l y e n eredetű? Én, egy szövégi *i* hang fejlődésének lehetetlensége miatt, bizony ezt hi-

szem. Mégpedig azt, hogy összetétel. Az én véleményem szerint eredetileg a *csuha* és *haj* (~*háj*) szavak összetétele volt, tehát olyan rokonértelmű összetétel, mint amilyenek pl. *búbánat*, *hírnév*, *perpatvar* stb. Ennek a *csuhahaj összetételnek a hangsora igeri könnyen éríthető módon, t. i. *tete* > *te* típusú egyszerejtéssel rövidülhetett *csuhaj*-já. Ilyen egyszerejtésre már idéztem egyszer (e jelenség első ismertetésekor, MNy. XXX, 69) négy példát. De ezeknek számát most még megszerzem a következőkkel: *büntetlen* > *büntetlen*, *ebmankó-kóró* > N. *ebmankóró*, R. *Szentetelke* > R. *Szentelke* (> *Zentelke* hn.). És *Anna* (v. *Éva* stb.) *néném* stb. helyett a Székelyföldön közönséges: *Annaném*, *Évanéd*, *Téranénk*, *Rózsínétok* stb. (De persze mindig csak: *néni*, *Annanénje* és *Annanénjük*). Ugyanilyen egyszerejtéses rövidülés: *csuhahaj > *csuhaj* (s ebből *csuhéi* és *csuháj*). Ime: a N. *csuhaj* alak megértéséhez nem szükséges feltennünk egy járulékos szóvégi i fejlődését. Tehát ez sem akadály a azon feltevésünk elfogadásának, hogy a 'kukoricacsó takarója' jelentésű N. *csuha* ugyanaz a szó, mint a 'bő köpenyegféle' jelentésű köznyelvi *csuha*.

Azzal végzem tehát, amivel kezdtem: nem h á r o m *csuha* szó van a mi nyelvünkben, hanem csak e g y, melynek 'bő köpenyegféle' > 'kukoricacsó takarója' a jelentései. A 'tilalomfa' jelentésű N. *csuha* pedig nem egyéb, mint a köznyelvi *csóva* alakváltozata.

Horger Antal.

EtSz nimmt 3 homonyme *csuha* Wörter an. Das 1. wäre 'Mönchkutte', das 2. 'Wedel; Brandfackel' und das 3. 'Deckblatt des Maiskolben'. Aber dieses 3. ist nichts anderes als bildliche (urspr. gewis nur spass.) Übertragung des Namens der Mönchkutte. Und das 2. ist nur laütl. Variante des gemeinspr. Wortes *csóva*. Dies letztere ist Abstrakt. aus dem Zeitw. *csóvál* 'etw. hin u. herbewegen; (mit dem Schwanz) wedeln', dessen ältere Form *csavál* ist, und dies (ebenso wie die frequ.-r Bild. *csavar* 'drehen. schrauben') ist frequ. -ál (-él) Bild. aus dem Stamme *csav-*, dessen Urspr. zwar unbekannt, aber keinesf. fremder Herkunft ist.

Az „Ó-magyar Mária-siralom“ betűjének értelmére vezérlő kalauz.

(Folytatás.)

Az Ó-magyar Mária-siralomhoz magyarázó jegyzetek.

Volek (I)

Volék a mai *valék* eredetibb alakja. A *vol-* tö van meg a *vol-nék*, *vol-tam* igealakban. A XV., XVI. században még *vol-ni* (esse) és *val-ván* (=lévén) alak is volt. A *vagyok* alak *-l-* > *-ly-* > *-gy-* hangfejlődés eredménye. Ezt a megállapításomat elfogadta Horger s Horger után Klemm is, Klemm után Gombocz is. (L. Mészöly: NNy. I: 376—7. NyK. XLVIII: 60—62 — 1931-ik évf.) A *vol-* ~ *val-* finnugor eredetű igető, tehát megfelelő hangalakban megvolt már a finnugor alapnyelvben is, abban a négyezer évvel ezelőtt élt nyelvben, mely közös ősiük volt a ma élő finnugor nyelveknek, t. i. a magyar, vogul, osztyák, zürjén, vottyák, cseremisiz, mordvin, finn, lapp nyelvnek. A magyar *vol-* ~ *val-* igetőnek megfelelője az osztyákban *wol-*, a vogulban *âl-*, a finnben *ol-*. A *vol-* szókezdő *v-* hangja a magyar nyelv csángó dialectusában is elveszett: ott a *voltam* alakból *óltam* lett.

syrolm (I)

A mai *siralom* eredetibb alakja: *sirolm*. A *sír* ige finnugor eredetű, vogul megfelelője: *sjer-*, mordvin megfelelője: *szjējərj-*. A *sír* egy ősmagyar (azaz nyelvemlékeink előtti) *sijr alakból úgy vonódott össze, mint a *néz* ~ *niz* egy ősmagyar *nejē-z* alakból (~mordvin: *njeje-*). Az *-alom*, *-elēm* képző az ó-magyar nyelvben, azaz a magyar nyelvtörténetnek XI—XIII. századi korszakában még *-olmu*, *-elmū* volt: Béla király jegyzője úgy mondta még, hogy *szereľmū*, nem pedig: *szereľēm*. A *hotolmu (=hatalom), *sirolmu (=siralom), *szereľmū* (=szerelem) alakok rövid *-u*, *-ū* véghangzója a XIII. század végéig elveszett s így lettek a *hotolm-*, *sirolm-*, *szereľm-*féle alakok (a Halotti Beszédben még *hotolm* van.) A *hotolm-*ből, *sirolm-*ből később *o* > *a* hangváltozással *hatalm*, *siralm* lett; ilyen alakok gyakoriak még a XVI. században. A *hatalm-*, *siralm-*, *szereľm-*féle alakokból lettek végül a ma meglévő *hatalom*, *siralom*, *szereľēm* alakok.

Az *-alom*, *-elēm* képző hangfejlődése tehát ez volt: *-olmu*, *-elmu* > *-olm*, *-elm* > *-alm*, *-elm* > *-alom*, *-elēm*.

thudothlon

Az ó-magyar *tudotlon* alakból lett *o* > *a* hangváltozással *tudatlan*. A *tud* finnugor eredetű; megfelelője a vottyákban *tod-*, a finnben *tunt(e)-*. A finn szavak *-nt-* hangkapcsolatának a magyarban *-d-* a szabályos megfelelője, például: m. *ad* ~ f. *ant(a)-*; m. *lúd* ~ vog. *lunt* ~ f. *lint(u)* (=madár). *Sirolm-tudotlon* má így hangzanék: *siralom-tudatlan*; ez olyan tárgyas összetétel, mint pl. *írás-tudó* és *írás-tudatlan*. Minden finnugor nyelvben, a magyarban is, eredetileg ragtalan volt a tárgy. Amelyik finnugor nyelv a tárgy részlegēs voltát jelölte, az e célra helyhatározóragot alkalmazott; ha pedig valamelyik finnugor nyelv a tárgy határozott voltát akarta jelölni, ezt személyraggal tette. (Mészöly: Az íkes ragozás, NyK. LI: 5.) Ragtalan a magyar tárgy ezekben a kifejezésekben is: *fa-vágó*, *világ-látott*, *háztűz-nézni*, *kalap-levéve*, *fölemelem a karom*, *fölemeled a karod*. A régi nyelvben gyakoribb volt a ragtalan tárgy, mint a maiban. Például: „én anyámnak *emlője* szopó atyámfia’ (XVI. sz. elején); „az *hiti* megszegelt emberek’ (XVI. sz.); „minkét minden *gonoszság* tenni bocsát’ (XVI. sz. el.); „*ajtó*k betéve menvén bé a templomban’ (XVII. sz.); „*ajtó* berekesztvén imádjad atyádat’ (XVI. sz. el.). (Simonyi: TMNy. 646.) A magyar *-t* tárgyrag eredetileg helyhatározórag volt (Vö. „Kolozsvárt élek’), részleges tárgy jele volt (vö. „*kenyeret* eszem’ ~ „*kenyérben* eszem’ ~ *kenyérből* eszem’ ∞ „je mange du pain’); a finn *-n* tárgyrag eredetileg azonos a *-ni* < **-mi* első személyraggal; ugyanavval azonos a némely finnugor nyelvbéli *-m* tárgyrag is. A magyar *tibnetek* eredetileg helyhatározó, ilyenkép részleges tárgyul is szolgál a XVI., XVII. században is, de már teljes tárgy is a XIII. századi Halotti Beszédben („*tübbnetük*“... t. i. iktasson az Úr övéi közé = iktasson az Úr övéi közé *benneteket* (t. i. mindnyájatokat) (Mészöly: A HB. tárgyas elb. mult alakjai 140—1.)

syrolmol (1-2)

Az *-alom*, *-elēm* képző hangfejlődésével azonos az *álom* és *három* szóé is: *szerelmü* (Béla jegyz.), *hotolmu, *álmu* (Béla jegyz.), *chármu*, *hármu* (XII. sz. OkISz.) > *szerelm*, *hotolm*, *hatalm*, *álm*, *hárm > *szerelēm*, *hatalom*, *álom*, *három*.

A *-val*, *-vel* rag még ugor korbéli, vagyis megvolt már a magyar, vogul, osztyák nyelv közös alapnyelvében, az úgynevezett ugor alapnyelvben, de akkor még egy egyszerű mássalhangzóból állott, némely ugor nyelvjárásban *-t-* hangból, némelyben pedig ama *-t-* hangból lett *-l-* hangból. A *-val*, *-vel* ragban a *-v-* hang csak a magyar nyelv külön életében fejlődött ki; legrégebb nyelvemlékeinkben még *-v-* nélkül járul szótöveinkhez a *-val*, *-vel*: *hálálálál* (HB. XIII. sz.), *fial* (=fi-val, Kő-

nigsb. Tör. XIV. sz.), *kináál*, *fiáál* (ÓMS. XIII. sz.) stb. Így *-v-* nélkül van a *-val*, *-vel* rag megfelelője a vogulban és osztyákban is. Mikor a magyar *chármu* és *álmu* szóhoz az ó-magyar nyelvben hozzájárult az *-l* rag, lettek ilyen alakok: *chármul* (HB.), **álmul*. Mint a *mugá-ból* (HB) lett *u > o > a* hangváltozással a *moga > maga*, úgy lett az **álmul-ból* **álmol > álmal* (XV., XVI. sz.); ez azt jelentette, hogy 'áloommal'. Ennek a régi magyar *álmal*-nak megfelelője a vogulban *álmél*, ez is azt jelenti, hogy 'áloommal'. (Szinyeyi, Melich, Zsiraj és Fuchs szerint a 'cum somno', 'mit Traum' jelentésű régi magyar *álmal* nem a vele teljesen azonos jelentésű vogul *álmél* alak megfelelője. Szinyeyiek szerint a régi *álmal* is olyan szerkezetű, amilyen a vogulban egy *ülém-wághl*-féle alak volna, melyben *wághl*-nak eredetibb jelentése: 'erővel'. Fuchs szerint a régi *álmal* suffixuma azonos a nyelvjárási *-val*, *-vel* igenévképzővel.) A régi magyar *chármul*-nak a vogulban *chúrmél* felel meg s ez nem csak azt jelentheti ott, hogy 'hárommal', hanem azt is, hogy 'háromszor'; így a HB-ben is a *chármul* azt jelenti, hogy 'háromszor'. Mikor még nem fejlődött ki a magyarban a *három*, *álm*, *hatalom*, *síralom* nominativus, addig azt sem mondhatták, hogy *hárommal*, *áloommal*, *hatalommal*, *síralommal*. Az *álm*, *síralm* nominativus idejében úgy beszéltek, hogy *álmal* 'cum somno', 'mit Traum' (DöbrC. 239.), *síralmal* 'cum fletu', 'mit Weinen' (PeerC. 29, GömC. 24, NagyszC. 146.), a *sírolm* nominativus idejében pedig így mondták: *sírolmol*. Az ÓMS. *sírolmol* alakja tehát az obi-ugor nyelvek (vogul és osztyák) szerint és nyelvemlékeink bizonyossága szerint a mai *síralommal* alaknak eredetibb megfelelője. Ezért is helytelen a Pais-Horváth-féle kiadásnak az a fölfogása, mely az ÓMS. *syrolmol* szavában ablativus-causativusi ragot lát instrumentalis helyett. (Vö. Pais: MNy. XXVIII: 47, 307; Mészöly: Der gemeinsame Ursprung der instrum.-komit.-suffixe ung. *-val*, *-vel*, wog. *-l* und *-östj*. *-at*. FUF.)

sepedyk (2)

A *sēpēdik* szóra a következő sorban ráütő *epedēk* mutatja, hogy a *sēpēdik* első személyű állítmány, ma úgy mondanánk, hogy *sepedēk*. A szóvégi *-ik > -ēk* változás gyakori. Az ugor eredetű *lélēk* (alapszava finnugor!) a HB-ben még *lélitk*; a szláv eredetű *érsik-ből érsēk* lett, a többes harmadik *-ők* birtokos személyrag *ēk-ből*, az meg *-ik-ből* lett: 'az ő *kezik > kezēk > kezők*'.

A régi és mai magyar nyelvben megfigyelhető egy szókezdő, illetőleg suffixum-kezdő *s- ~ sz-* hangváltakozás. A 'sündisznó' jelentésű *sül*-nek megvan régi *szül ~ szöl* változata, a 'jószág' eredetileg azt jelentette, amit a vele azonos szerkezetű *jóság*, a HB. *uruszág* szava, melyből az *ország* lett, azonos az *uraság* szóval, a *szép-* hangutánzó igetőnek pedig van *sēp-* válto-

zata, s így van *szépélég* és *sepelég* tájszavunk s a *szépég* köznyelvi szó mellett *séppég* hangutánzó tájszó. A szintén hangutánzó *tapp- ~ tap-* töből van *tappog* és *tapod*; így volt a *szépég* és *séppég* mellett *sépéd* — ez az ige van az ÓMS. *sépédik* első személyű állítmányában.

Ugyanabból a hangutánzó töből más-más képzővel idő folytan más-más jelentésű szó fejlődhet jelentésmegoszlás által. A *pöf-* hangutánzó töből a *-g* képzővel származott *pöfög* (pl. a forrásban lévő kása) még hangot utánoz, de a vele egy töből ugyan, de *-d* képzővel lett *pöfed ~ pöffed* már csak igen-igen lassúdad mozgást jelöl, mely a testen való dudorodás keletkezésében áll, aminthogy dudorodások keletkeznek a forrástól a kása vagy szilvalekvár színén *pöfögés* közben. A szintén *pöf-* töből származott *pöfeszkedik ~ pöffeszkedik* pedig már nem is testi, hanem lelki jelenség elnevezése. Hogy azonban a *pöffeszkedik* is valamikor épolý hangutánzó értékben is élt, mint ma is még a *pöfög*, ezt mutatja az, hogy némely nyelvjárásban a *pöffeszkedik* helyett is mondják azt, hogy *pöfög* (MTSz.), a lelki élet abstract jelenségére érve. Természetes tehát, hogy a *szép- ~ ssep-* hangutánzó töből származhatott *-g* képzővel, sírdogál' jelentésű *szépég* és 'sopánkodik' jelentésű *szépélég, ssepélég* (MTSz) s végül 'süpped' jelentésű *sepped* (MTSz) is. Ez a *seped* tehát már szintén valami lassú mozgást jelöl (lefelé, befelé irányulót), mint a *pöffed* is (fölfelé, kifelé irányulót); de valamint a *pöffed*-nek is más volt eredeti, fő jelentése, úgy más volt, szintén hangot utánzó volt a *sepped ~ ssepéd ~ ssepéd* jelentése is.

A hangutánzó szók értéke azonban hangot utánzó voltukon belül is változhat, tudniillik idő teltével más-másféle hangot jölölhetnek. Például a hangutánzó *patt-*ból származott *pattan* szót manapság kisebb zörejekre mondjuk, nem alkalmazzuk az ágyú dörgésére, kevesellenénk a hangérezkeltetést, ha azt hallanánk, hogy: az ágyú *pattan*. Régebben azonban az ágyú n a k nem dörgés-éröl, hanem *pattanás*-áról beszéltek, ezért volt a tüzes ágyúnak is régi neve *pattantyú*, a tüzeré meg *pattantyús*. A m e n n y k ö is *pattant* régen (NySz).

Az ÓMS. *sépéd* ígéjére való nézve meg kell tehát vizsgálnunk először is azt, hogy a *sép-* tö *szép-* változatából való *szépég*, mint kétségtelen hangutánzó eredetű, milyen hangot, illetőleg milyen hanggal járó cselekvést jelölt a középkori magyar vallási irodalom nyelvében.

A *szépég* jelentése ma az, amit Czuczor-Fogarasiék így határoznak meg: „Félelem vagy rettegés miatt fogait szívja. *Szepeg a gyermek, midön a veréstöl fél.*“ A Magyar Tájszótárban is olvashatjuk mai jelentését: „*szépég, szepeg, szipég, zöpög* = ,szipákolva sír, szippogva pítýereg, csendes szippogással z o k o g.“

Régi vallási irodalmunk nyelvében azonban nem mai értelmű píttyergést, nem csöndes, hanem erős, hangos sírást jelentett a *szépég*. A CI. zsoltár 6. versében a latin *gemitus*-t Arndt német bibliafordítása „lautes Seufzen“-nek fordítja, az 1508-i DöbrC. (179) pedig magyarra *szöpögés*-nek. Rí, ordít, kiált az, aki *szépég*: „Igén gyötrettem és igen aláztattam, én szívemnek *szépégésétől* ugyan *rívok* vala“ (DöbrC. 90); „Szent Damankos... gyakorta kedég az ő szívének *szöpögésétől* az ő imádsági között *ordécht* vala“ (1517: DomC. 19); „Miérettünk kiált és esedezik *megmondhatatlan szöpögéssel*“ (1591: Pécsi Lukács: Sz. Ágoston C. 4).

Ha tovább kutatunk azokban az irodalmi emlékekben, melyeket az ÖMS. stylusának megértésére tanulmányoznunk kell, akkor azt tapasztaljuk, hogy ama bibliai stylusú vallási művekben a *sír* és *szépég*, *sírás* és *szépégés* kapcsolata igen gyakori; ez pedig mutatja az ÖMS.-beli *sírolmol* és *sépédik* kapcsolatainak stylusszerűségét és megvilágítja a *sépéd* eredetibb, régi jelentését.

Judic. XIV: 16: „Quae fundebat apud eum lacrimas“ ~ Naponkéd azért *síránkozik* és *szépég* vala ő urának élétté“ (1519: JordC. 340); Luc. XXIII: 27: Sequebatur autem illum multa turba populi et mulierum, quae plangebant et lamentabantur eum ~ „Mégyén vala kedég utánna népek nagy soksága és asszonyembérnek, kik *síratyák* vala és szepegik vala ütét“ (1508: DöbrC. 462); Joh. XVI: 20: Amen, amen dico vobis, quia plorabitis et flebitis vos, mundus autem gaudebit ~ „Bizony, bizony, mondom nékték, mert ti *sírtok* és *szépégték*, világ kedég vígad“ (DöbrC. 328) ~ „*Sírtok* és *szépégték* ti, de a világ örvendéz“ (1571—80: Telegdi Miklós: Ev. II: 3);— „Ézt hallván Szent Antal nagy fohászokodást tön és *sírással*, *szépégéssel* kéri vala ötét“ (XVI. sz. el. PeerC. 88); Szent Margit asszon elterjeszti vala ömagát az földre és nagy *síralmakkal*, *szöpégésekkel* várja vala Krisztusnak szent testét“ (1510: MargL. 70); Mikor hallod mondani, hogy Jézus az zsidóktól tartatik vala, és tahát jöven mikoron ötét látandod nagy keserűséggel kötözvén, essél le öelötte *sírván* és *szépégvén*“ (1529—31: ÉrsC. 40); „De imé Urunk Jézusnak képe öréa háttal fordúla, kin annál inkább elkiserédék, kezde nagy felszóval könyörögni, nagy keserű ohajással, *sírással*, *szöpögéssel* (ÉrsC. 546); „Szükség *sírni* és *szöpögni* afféle léleknek (1591: Pécsi: Sz. Ágost. 60); „Minémő ájtatossággal, minémő *síralmakkal* és menyé nagy *szöpégésekkel*, *soklásokkal* mondák még az megkeserödött fráterek az rékommendációt“ (1517: Ráskai Lea: Sz. Dom. 145).

Láthatjuk, hogy középkori vallási irodalmunk stylusa a buzgó, hangos sírást úgy festi, hogy a *sír* ígéhez vagy származékaihoz, a *sírás*, *síralom* főnévhez, hozzákapcsolja a *szépég* ígét vagy névszói származékát, a *szépégés*-t. Ha tehát XIII. szá-

zadi Mária-síralomban az „anxia“ Szüzanyának „planctus“-át úgy akarja magyarítani az átdolgozó, hogy a ‚síralommal‘ jelentésű szóhoz még azt is odateszi, hogy *sépédik*, akkor ez a *sépéd* ige csakis olyan ige lehet, mely a *sépélég*-gel és *szépég*-gel egy hangutánzó szócsaládba tartozik, jelentése pedig a *szépég* középkori jelentése szerint valami hangosabb sírás.

Hogy pedig a hangos sírásnak mely elemeit akarja érzékelletni az ÓMS. szerzője a *sépéd* igével, ezt a *szépég* középkori jelentésén kívül megvilágítja az is, hogy a codex-másoló és átdolgozó Ráskai Lea a *síralom*-mal összefogott *szépégés*-t megével is megtoldja: „soklás“ (SzDom. 45). E szerint „soklás“-féle sírást jelöl az ÓMS-ban a *sépéd*. A *soklás* pedig származására nézve a *csuklás* hangváltozata, tehát a régi *szépég* és *sépéd* csukladozó sírást jelent, hangos zokogást. A *soklás* hangutánzó *sok*-alapszavának olyan z-s változata a *zokog* *zok*-alapszava, mint a *szöpög*-ének a *zöp*-a nyelvjárási *zöpög*-ben (MTSz).

Sírolmol *sépédik* tehát ezt jelenti: ‚síralommal zokogók‘.

A szavaknak nemcsak jelentésük van, hanem hangulatuk is, stylusértékük is. Ma, a mi korunkban a *szépég*-nek van valami kedélyes, kicsinylő, a szepegőnek szepegését nem komolyan vevő hangulata. Ilyen nem komoly hangulatú ma a *pitgyérég* szó is. Ilyen az *elszontyorodik* is. Ezeknek azonban a középkorban még megvolt komoly, sőt komor, gyászos, fájdalmas hangulatuk. A XV.—XVII. század bibliai nyelvében még azt is olvashatjuk, hogy üdvözítőnknek „kemény beszéd“-ére a tanítványok „megszontyorodának“ (ÉrdyC. 431) s a töredelmes bűnbánók „pitgyereg“-nek (ÉrdyC. 673). Sem a régi *szépég*-nek, sem az ÓMS. *sépéd* igéjének nem az a stylusértéke, mint a mai *szépég*-nek.

Négyesy a *seped*-et hajlandó „séped“-nek olvasni és „sápad“-nak érteni, másik szavában meg „sopánkodik“-nak magyarázni. Egyik föltevést sem támogatja sem a nyelvtörténet, sem a stylus-történet. A Pais-Horváth-féle kiadás szerint szintén kétféle értelmezés lehetséges. Egyik az, hogy: „síralomtól süppedek“; ez a kép azonban, hogy valaki süpped a síralomtól (mibe?), még mai nyelvünkben is különös volna, annál inkább a régi vallási irodalom hagyományos stylusában. Pais-Horváth másik értelmezése az, hogy „síralomban elmerülök“; ez a kép már beleillenek úgy általában (nem éppen az ÓMS.-ra értve) nemcsak mai, hanem régi irodalmunk nyelvébe is, de viszont a *sírolmol* határozót, akár ablativus az, mint Pais-Horváth véli, akár instrumentális, mint én tartom, inessivusnak (síralomban) vagy illativusnak (síralomba) fogni föl ellenkezik a nyelvtörténettel, illetőleg a nyelvtannal. A *sírolmol* nem lehet „síralomban“, tehát a *syrolmol* *sepedik* nem lehet: „síralomban elmerülök“.

Néhány adat a Hintómezőhöz.

A nyáron a kolozsmegyei Kidén előkerült *Hintómező* helynév ügyével kapcsolatban Mészöly Gedeon megkérdezett engem is, hogy nem akadtam-e helynévgyűjtés közben Erdélyben másutt is ilyenféle helynévre. Úgy emlékszem, akkor azt válaszoltam, ismerős a név, de azt hiszem, hogy csak legutóbbi kidei gyűjtésem közben találkoztam vele. Azóta ugyancsak a nyáron végzett kalotaszegi helynévgyűjtő-munkánk anyagának céduláit elrendezve, Kalotaszegen is néhány ilyenféle helynévi adatra akadtam. Most, hogy látom, Mészöly érdekes magyarázata a *Nép és Nyelv* I: 225. l.-ján meg is jelent, sietek közölni az utóbb előkerült adatokat.

Kéziratban lévő kalotaszegi történeti helynévgyűjteményemben¹⁾ Kőz éplak helynevei között a következő adatokra akadtam: 1714: *Hintó Aj előtt* (rét). 1755: *A Hintó alya előtt* (kaszáló). 1761—2: *Hintó allya előtt* (szántó). Az *Hintó allya előtt* (kaszáló). 1766: *A Hintóájába*. 1768: *A Hintóajába* (kukoricaföld), a *Hintóája előtt* (kaszáló). 1792: *A Hintó Allyában* (u. a.), *A Hintó vája* (erdő). — Ugyanezt a helynevet volt tanítványom, *Józsa Gerő*, jelenleg zilahi Wesselényi kollégiumi tanár e vegyeslakosságú faluban 1941. nyarán magyarul *Hintóája*, ruménül *Hinf'eoie* alakban jegyezte le. Nyilvánvaló, hogy a magyar helynév a Mészölytől értelmezett *hintó* 'láp, mocsár' köznevünknek és a köznévi szerepében már kihalt *áj* 'völgy' főnevünknek összetételéből keletkezett. A történeti adatok között látható *Hintóaj* ~ *Hintóaja* ~ *Hintóalja*-féle alakok csak az *áj* köznévi szerepének elhalványulása, illetőleg elveszte után keletkezett tudálékos-etimológias alakok az eredetibb *Hintóáj* ~ *Hintóája* helynévből.²⁾ A román helynév-alak természetesen a magyar helynévnek egyszerű átvétele révén keletkezett.

¹⁾ E cikkecske megírása óta a gyűjtés anyaga meg is jelent. L. tölteni Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. XVIII. 501. l. A felsorolt adatokra nézve l. e munka mutatóját. Megjegyzem, hogy nyomdai-technikai okokból rumén hangjelzést nem alkalmazhattam és nem jelezhettem a kettőshangok kapcsolóhang-elemét.

²⁾ Az összetétel elhomályosultával az első tag eredeti ó-ja megrövidülve, emelkedő kettőshangzót alkotott az utótag székezdő á-jával. Minthogy azonban ilyen kettőshangzó a kalotaszegi népnyelvben nincs és semmi sem mutatja, hogy valaha is lett volna, a kettőshangzó közötti sariadékhang keletkezett. Így magyarázható az 1792-i *Hintó vája* alak.

Az efajta helynév történeti adataim tanúsága szerint előfordul még a szintén kalotaszegi Váralmásan is így: 1826: *a' H i n t o a j b a n* (szántó). 1892: *H i n t ó a l j a*. — Józsa Gerő 1941. nyarán lejegyezte *Hintoája* ~ rum. *Hinteoaie* (szántó, erdő) alakban. — A magyar helynévben itt már az összetétel elhomályosulásával *oa* kettőshangzó keletkezett; ezt elősegítette a gyakran hallott és a kétnyelvű középlaki magyaroktól is gyakran használt rumén helynévalakban is meglévő *eo*a hármashangzó hatása.

Kétségtelenül e helynevek csoportjába tartozik a nyáron egyik hallgatómtól, *Gergely Bélától* a Kolozsvár melletti *Kisbács*on (régbben és a köznyelvben ma is csak *Bács*) lejegyzett *Hintós*: *Hintos* ~ rum. *Hint'eus* (kaszáló) helynév. Nem kétlem, hogy csak helynévgyűjtésünk hiányossága miatt nem tudunk a magyar nyelvterület különböző pontjairól több adattal előhozakodni.

Szabó T. Attila

Szegedi
Radnóti M. Gyakorló
Gimn. Könyvtára

Leltári szám:

XXIII.

45/II.

1955.

SzNyV 58-2/0

1925. Augusztus
SZEGEDI KÖNYVTÁR
F1313
(68)

Handwritten signature

S Z E G E D

1921—1940

M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHOSONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE
VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADÉMIA TAGJA

II. ÉVF.

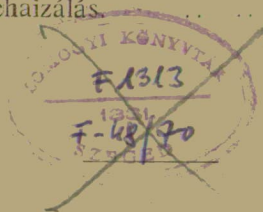
1.— 9. SZÁM

1942. JAN.—SZEPT.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET
SZABADKA, JÓKAI-TÉR 3.

TARTALOM

Csefkó Gyula: Ha még egyszer azt üzeni...	4
Mészöly Gedeon: Ráröffenek, összeröffenek.	12
Gyallay Domokos: A virgás vége.	16
Nagyborosnyai K.: A cigányok szerepe az oláh népiség és nemzet kialakulásában.	19
Mészöly Gedeon: Zsoldos Ignác a »Falujegyzője«-ről és Rózsa Sándorról.	32
Mészöly Gedeon: Das Reisetagebuch des Grafen Joseph (I.) Teleki über deutsche Städte 1759—1761.	40
Mészöly Dezső: Villon Magyarországon.	51
Gunda Béla: Nyestezés az Ormánságban.	143
Horger Antal: Ordináré, okuláré.	151
Horger Antal: Szövérfi.	153
Mészöly Gedeon: Az »Ó-Magyar Mária-Siralom« betűjének értelmére vezérlő kalauz.	155
Horger Antal: Billog.	277
Mészöly Gedeon: Archaizálás.	180

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Kolozsvár, Farkas-u. 5

Postatakaréki csekk számla száma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.

Schriftleitung: Kolozsvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).

Postsparkassenchekkonto:

Nr. 72.277.

Idézéskor rövidítés: NNyv.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,

Drahtanschrift: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.

HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bankdienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »IBUSZTICKET«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »IBTOURS«.

Auskunfterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reiseangelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheinverkauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von Valuten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen Ländern — Vizum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.

BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH- u. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — Wubestelle für ausländ. Zeitschriften: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur: in allen Strassen- u. Hotelpavillons der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw. in allen Bahnhofpavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *299—099.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630

inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Zollexpositur im Hauptzollamt: Budapest, Fővámplata. — Tel. 183—491. — Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSEN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN — In- u. ausländische Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsverkehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPTAGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »SPEDIBUS« oder »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.

Zentrallager: Budapest, V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am Józsefvárosi p. u.: VI. Salgótarjáni-út, X. kapu. — Tel. 339—317. — Wagenbestellung: Tel. 158—086. — EILGUTBEFÖRDERUNG nach dem AUSLANDE und ÜBER 200 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.

Verzollung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmverzollung in Ungarn und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »IBUSZFILM«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐÜGYNÖKSÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Sürgőnycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bankszolgálat: Tel. 381—149. — Sürgőnycim: »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 187—576. — Sürgőnycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodáinak felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és társasutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálóhelyek — Idegen valuták, hitelevelek — Bankszolgálat — Szállodaszobafoglalás minden országban — Vízumtyékek, útlevelek, stc. — SZINHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630. 126—731.

ELOFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDES: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavillonjaiban. — Külföldi folyóiratbeszélő iroda: V. Nádor utca 18. Tel. 121—217. — DOHANYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMÁNYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavillonjaiban. — Raktár: Tel. *299—099. —

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetésefeladás az összes vasuti-, hajóállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgőnycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304. Vámkirendeltség a Fcvámpalotában: Fővám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugati p. u.-i raktár: Tel. 493—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főügynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDÉKI VÁROS-BAN, — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítások — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások.

Sürgőnycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belvárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184-973 — Józsefvárosi pályaudvari rakt.: VII. Salgótarjáni-ut, X. kapu I. sz, raktár. — Tel.: 339-317. Kocsirendelés: Tel.: 185-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, ill. ÁLLOMASÁRÓL.

Sürgőnycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9—11. — Tel. *224—050.

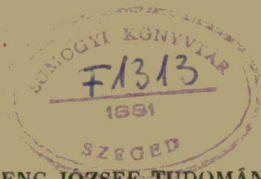
Filmvámkirendeltség: Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgőnycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Léh László.

R 4068

Supplm

KOLOZSVÁR
1872 és 1940

SZEGED
1921—1940

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVÉSZETI ÉS FINN-UGOR ÖSSZEHASONLÍTÓ NYELVÉSZETI
TANSZÉKE

NÉP ÉS NYELV

NÉPRAJZ- NYELVÉSZET- ÉS IRODALOM-
KEDVELŐK FOLYÓIRATA

MONATSSCHRIFT FÜR UNGARLÄNDISCHE

VOLKS- UND SPRACHKUNDE

SZERKESZTI

MÉSZÖLY GEDEON

A M. KIR. FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNYEGYETEM TANÁRA,
A M. TUD. AKADEMIA TAGJA

II. ÉVF.

10.— 12. SZÁM

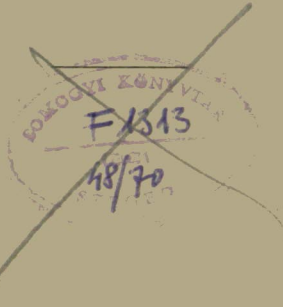
1942. OKT.— DEC.

KERESZTÉNY SAJTÓSZÖVETKEZET, SZABADKA
GRÓF CIANO-TÉR 3.

TARTALOM

Mészöly Gedeon: A sújtás szó eredete.	183
Bogner József: A szerb uralomnak a bácskai magyarok nyelvére tett hatása.	187
Mészöly Gedeon: Das Reisetagebuch des Grafen Joseph (I.) Teleki (Fortsetzung.)	223
Horger Antal: Csuha.	230
Mészöly Gedeon: Az „Ó-magyar Mária-síralom“ betűjé- nek értelmére vezérlő kalauz. (Folytatás.)	234
Szabó T. Attila: Néhány adat a Hintómezőhöz.	240

Tudnivalók.

Előfizetés egy évre 8 P.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Koložvár, Farkas-u. 5
Postatakaréki csekkszámla szá-
ma: 72.277.

Mitteilungen der Schriftleitung.

Bezugspreis auf ein Jahr 8 P.
Schriftleitung: Koložvár
(Klausenburg), Farkas-Gasse 5.,
(Ungarn).
Postsparkassenchekkonto:
Nr. 72.277.

AMTL. REISEBÜRO DER KÖNIGLICH UNGARISCHEN STAATSBAHNEN HAUPTAGENTUR DER KGL. UNG. STAATSBAHNEN F. D. WARENVERKEHR

DIREKTION.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630,
Drahtanschrift: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« AMTL. REISEBÜRO.

72 Büros in Ungarn; Filialen in Berlin, Wien, Roma u. Venezia.
HAUPTBÜRO: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. Bank-
dienst: Tel. 381—149. — Drahtanschrift: »IBUSZTICKET«.

AUTORUNDFAHRTEN: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. —

Tel. 186—544. — Drahtanschrift: »IBTOURS«.

Auskunfterteilung in allen Inlands- und Auslandsbüros in sämtlichen Reise-
angelegenheiten — Pauschalreisen und Gesellschaftsfahrten — Fahrscheinver-
kauf für alle Verkehrsmittel der Welt — Schlafwagenplätze — Verkauf von
Vauten u. Reisekreditbriefen — Bankdienst — Zimmerbestellung in allen
Ländern — Visum- und Passangelegenheiten — THEATERBÜROS.

»IBUSZ« ZEITUNGSABTEILUNG UND »IBUSZ« WARENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.
BEZUG sämtlicher Zeitungen, Fach- u. Zeitschriften usw. »IBUSZ« BUCH-
U. ZEITSCHRIFTENHANDLUNG, Budapest IV. Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. —
Wubestellung für ausl. Zeitschriften: V. Nádor-utca 18. Tel. 121—217. —
Zeitschriften, Bücher, neueste Literatur in allen Strassen- u. Hotelpavillons
der »IBUSZ«. — TABAK- u. BAZARWAREN, OBST, REISELEKTURE usw.
in allen Bahnhofpavillons der »IBUSZ«. — Lager: Tel. *999—099.

Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INSERATENABTEILUNG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630
Inseratenaufgabe für sämtl. Bahn- u. Schiffsstationen, Eisenbahnwagen usw.
Drahtanschrift: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« INTERNATIONALE SPEDITIONEN.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.
Zollexpeditur im Hauptzolllamte: Budapest, Fővámpalota. — Tel. 183—491. —
Lager am Nyugati p. u.: Tel. 498—405. — EXPOSITUREN IN ALLEN GROSSE-
REN STÄDTEN UNGARS — AUSLANDSVERTRETUNGEN In- u. ausländische
Transporte — Sammelverkehr — Einlagerung — Bahn- u. Schiffsver-
kehr — Zuverlässigste Bedienung zu günstigsten Bedingungen — HAUPT-
AGENTUR d. KGL. UNG. STAATSBAHNEN f. d. WARENVERKEHR.

Drahtanschrift: »SPEDIBUS« oder »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« EILSAMMELDIENST.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, — 380—304.
Zentralager: Budapest, V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973. — Lager am
Józsefvárosi p. u.: VII. Salgótarjáni-út. X. kapu. — Tel. 339—317. — Wagen-
bestellung: Tel. 158—086. — EILGUTBEFÖRDERUNG nach dem AUSLANDE
und ÜBER 200 STATIONEN UNGARNS.

Drahtanschrift: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMTRANSPORTABTEILUNG.

Budapest, VII. Erzsébet-körút 9-11. — Tel. 224-050.

Verzollung: Tel. 145—216. — Filmtransporte und Filmverzollung in Ungarn
und nach dem Auslande.

Drahtanschrift: »IBUSZFILM«.

A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK HIVATALOS MENETJEGYIRODÁJA A M. KIR. ÁLLAMVASUTAK ÁRUFUVAROZÁSI FŐIGYÉNKÉGE

IGAZGATÓSÁG.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Sürgönycim: »IBUSZDION«.

»IBUSZ« MÁV. HIVATALOS MENETJEGYIRODA.

72 belföldi iroda és menetjegyirodák Berlin, Wien, Róma és Venezia-ban.

FŐIRODA: Budapest V. Vigadó. — Tel. *180—820. — Bank-szolgálat: Tel. 381—149. — Sürgönycim. »IBUSZTICKET«.

AUTÓKÖRJÁRAT: Budapest V. Vörösmarty-tér 7. — Tel. 187—576. — Sürgönycim: »IBTOURS«.

Összes belföldi és külföldi irodáinál felvilágosítás minden utazási ügyben — Egyéni és ár-asutazások — Jegyváltás a világ minden utazási eszközére — Hálóhelyek — Idegen vas utak, hitelevelek — Bankszolgálat — Szállótaszobafoglalás minden országban — Vízumügyek, útlevelek, stb. — SZÍNHÁZ-JEGYIRODÁK.

»IBUSZ« HIRLAPOSZTÁLY ÉS »IBUSZ« ÁRUOSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630, 126—731.

ELOFIZETÉS az összes belföldi és külföldi hírlapokra, folyóiratokra stb. — KÖNYVKERESKEDEÉS: Váci-utca 1/3. Tel. 181—640. — HIRLAPOK, KÖNYVEK, KÖNYVJUDONSÁGOK: »IBUSZ« utcai és szállodai pavilonjaiban.

Külföldi folyóirat-terjesztő iroda: V. nádor utca 18. Tel. 121—217. — DOHÁNYÁRUK, GYÜMÖLCS, BAZÁRÁRUK, ÚTIOLVASMANYOK stb. az »IBUSZ« pályaudvari pavilonjaiban — Raktár: Tel. *299—099.

Sürgönycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« HIRDETÉSI OSZTÁLY.

Budapest V. Akadémia-utca 10. — Tel. *117—630.

Hirdetés-feladás az összes vasuti, hajóállomásokra, vasuti kocsikba, stb.

Sürgönycim: »EXPOSITURA«.

»IBUSZ« NEMZETKÖZI SZÁLLITMÁNYOZÁS.

Budapest V. Gr. Teleki P.-u. 2. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Vámkirenceltetés a F. vámpalotában Fovám-tér 1. Tel. 183—491. — Nyugati pályaudvar: Tel. 498—405. — A m. kir. Államvasutak Árufuvarozási Főigynöksége. — KIRENDELTSÉGEK MINDEN NAGYOBB VIDEKI VÁROS-BAN, — KÜLFÖLDI KÉPVISELETEK. — Külföldi és belföldi szállítók — Gyűjtőforgalom — Beraktározás — Vasuti- és hajószállítások

Sürgönycim: »SPEDIBUS« vagy »TRANSPORT IBUSZ«.

»IBUSZ« GYORSÁRUGYŰJTŐFORGALOM.

Budapest V. Mérleg-utca 13. Tel. *184—973, 181—404, 380—304.

Belsővárosi raktára: V. Mérleg-utca 13. — Tel. *184—973 — Józsefvárosi pályaudvar: VII. Salgótarjáni-ut. X. kapu I. sz. raktár. — Tel.: 339-317. Kocsirendelés: Tel.: 185-086. — GYORSÁRU CSOMAGSZÁLLÍTÁS KÜLFÖLDRE ÉS AZ ORSZÁG TÖBB, MINT 200 ÁLLOMASÁRA, ill. ÁLLOMASÁRÓL.

Sürgönycim: »COLIPRESS«.

»IBUSZ« FILMSZÁLLÍTÁS.

Budapest VII. Erzsébet-körút 9—11. — Tel. *224—050.

Filmvámreendeltség Telefon 145-216. — Filmszállítás, filmvámkezelés belföldön és külföldön.

Sürgönycim: »IBUSZFILM«.

Felelős szerkesztő és felelős kiadó: Dr. Mészöly Gedeon, Kolozsvár.
Keresztény Sajtószövetkezet, Szabadka. Felelős: Bogner József.

Mészöly Gedeon:

*A Halotti Beszéd tárgyas elbeszélő mult alakjai
magyar és finn-ugor szempontból.*

A M. Tud. Akadémia kiadása.

Mészöly Gedeon:

*Johannes Secundus
Csókok Könyve.*

(A legnagyobb neolatin költő Goethe dicsőítette költemény-sorozatának verses fordítása. Példa arra is, hogyan kell magyar nyelven deák versmértékekben verselni.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Mészöly Gedeon:

*Kölcsey Hymnusa
és a Hymnus Kölcseyje.*

A M. Tud. Akadémia kiadása. (A Hymnus philologiai magyarázata és szerzője írói és politikusi egyéniségének korunk pártpolitikai irányaitól független rajza.)

Csekey István:

A magyar nemzetfogalom.

A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Barátai Egyesületének kiadványa.
Szeged, 1938. Ára 3.— P.

(A nemzet fogalmának és a magyar nemzeteszme fejlődésének, valamint jelen állásának tudományos megvilágítása a kérdés egész irodalmának felhasználásával.)

Csekey István:

Északi írások.

Bibliofil kiállítású mű gazdag illusztrációkkal az észt és finn nép életéből. Hangulatos útleírások Skandináviáról. — Kapható a „Nép és Nyelv” kiadóhivatalában. Ára 5.— P.

Kogutowitz Károly:

Dunántúl és Kisalföld

c. nagy műve. Két kötet, sok képpel, díszes kötésben. Kapható Szegeden, az Egyetem Földrajzi Intézetében (Zerge-u. 19).

Várkonyi Hildebrand:

A Gyermekkor Lélektana I-II.

1939.

(Kapható az egyetemi Lélektani Intézetben, Kolozsvár, Majális-ucca 29.)

Mészöly Gedeon:

Földiekkel játszó . . .

(Csokonai életregénye. Közli Csokonai sok versét is.) Rózsavölgyi és Társa kiadása.

Zolnai Béla:

A magyar Biedermeier.

Franklin-Társulat kiadása 8 képmelléklettel. — Ára kötve 5.80 P.

(A fejedetek címei: A régi ház. — Hölgyfutár és Honderü. — Borura derü. — Az örök Biedermeier. — Auróra vagy a magyar Empire. — A romantika válsága. — Realizmus felé.)

Horger Antal

következő könyveit ajánljuk egyetemi hallgatóknak és nagyközönségnek:

1. *Magyar Szavak Története.*
2. *A Nyelvtudomány Alapelvei.*
3. *A Magyar Nyelvjárások.*
4. *Általános Fonétika.*

Gelei József:

MERRE HALADJUNK?

Athenaeum kiadás, 211 o. Ára 1 P. — Kapható minden
könyvkereskedésben.

Vámszer Géza:

SZÉKELY TÁNCOK.

A szerző kiadása.

Minerva Könyvkiadó és Nyomdai Műintézet R.-t. Kolozsvár.
Ára 2 P. 40 f.

MAGYAR FÖLD, MAGYAR FAJ.

Négy díszkötet számos ábrával és térképpel.

Irták:

Prinz Gyula, gr. Teleki Pál, Cholnoky Jenő
és Bartucz Lajos.

Magyarország tájrajza, a magyar munka földrajza,
az államföldrajzi kép, a magyar ember.

Az Egyetemi Nyomda kiadása. (Hungarologia-sorozat).

Ára (havi részletre) 80 P.